ΔΗΜΟΤΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΧΑΝΙΩΝ

ΔΗΜΟΤΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΧΑΝΙΩΝ

ΔΗΜΟΤΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΧΑΝΙΩΝ

ΕΥΑΓΓΕΛΙΑΣ Κ. ΦΡΑΓΚΑΚΙ

ΔΗΜΟΤΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ
— ΧΑΝΙΩΝ —
Αὐξ. ἀριθ. 19658
Χρονολ. Εἰσαγ. 18·3·1963
Εἰδικότ.
Ἀριθ. 391 ΦΡΑ

Η ΛΑΪΚΗ ΤΕΧΝΗ ΤΗΣ ΚΡΗΤΗΣ

ΑΘΗΝΑ 1960

ΔΗΜΟΤΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΧΑΝΙΩΝ

Στὸν ἀξέχαστο πατέρα μου
ΝΙΚΟΛΑΟ ΛΟΓΑΡΙΑΣΤΑΚΙ
τιμηθέντα μὲ τὸ ἀξίωμα τοῦ ὁπλαρχηγοῦ κατὰ τὰς τελευταίας ἐπαναστάσεις τῆς Κρήτης

Στὸ ΦΑΙΔΩΝΑ ΚΟΥΚΟΥΛΕ

Στὸν προσφιλῆ μου σύζυγο
ΚΩΣΤΑ ΦΡΑΓΚΑΚΙ

Στὸ ΓΕΩΡΓΙΟ ΜΕΓΑ

ΔΗΜΟΤΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΧΑΝΙΩΝ

ΔΗΜΟΤΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΧΑΝΙΩΝ

Α'. ΦΟΡΕΣΙΑ

1) Η ΑΝΔΡΙΚΗ ΦΟΡΕΣΙΑ

('Από σήμερον μέχρι Νικηφόρου Φωκᾶ)

ΔΗΜΟΤΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΧΑΝΙΩΝ

ΔΗΜΟΤΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΧΑΝΙΩΝ

Πρόλογος

Ἡ ἔμφυτη ἀγάπη μου γιὰ τὸ χωρικὸ τῆς Κρήτης, ποὺ ὅλο καὶ μεγάλωνε καθὼς τὸν γνώρισα ζῶντας κοντά του τόσα καλοκαίρια στὰ παιδικά μου χρόνια, μοὔδοσε τὴν ὤθηση νὰ παρατηρῶ τὶς ἐκδηλώσεις του, πνευματικὲς καὶ ὑλικές.

Ρουφοῦσα ἀπὸ τὸ στόμα τῶν ἁπλοϊκῶν ἀνθρώπων κάθε λόγο (κουβέντα, παράδοση παραμύθι κι᾽ ὅ,τι ἄλλο ἀνήκει στὸν πνευματικὸ βίο) μὰ καὶ παρατηροῦσα τὸ σπίτι του καὶ τὰ στολίδια του, τὰ ροῦχα του καὶ τὰ ἔργα τῶν χεριῶν του. Ὅταν τὶς ἀστροφεγγιὲς τοῦ **Δευτεροούλη** *ἢ τὶς φεγγαρόλουστες βραδειὲς τοῦ* **Ἀγούστου** *καθόμαστε μικροὶ καὶ μεγάλοι στὸ* **ντισταῦρι,** *κι᾽ οἱ γέροι μιλοῦσαν γιὰ τὰ περασμένα, οἱ γρηὲς κλώθανε τὶς* **τουλοῦπες** *τὸ μαλλί, οἱ νέοι πλέκανε κόφες γιὰ τὸ* **τρύγος** *ποὺ πλησίαζε ἢ ἔστριβαν ἀθάνατο γιὰ νὰ κάμουν σκοινιὰ ἢ σκαλίζανε κέρατα γιὰ νὰ κάμουν* **κοῦπες,** *ἐγὼ ἤμουνα τόσο εὐτυχισμένη ποὺ γιὰ ὅλον τὸν κόσμο δὲν ἤθελα νὰ πάω νὰ* **θέσω.** *Τὶς μέρες πάλι (πρωὶ πρωὶ ἢ βράδυ βράδυ) πού, κάτω ἀπὸ τὴ σκιὰ ἑνὸς πελώριου* **ζουλφαργιοῦ** *ποὺ ἤτανε πλεγμένο σὰν καλύβα στὸ δῶμα τοῦ σπιθιοῦ, ἡ γιαγιά μου μάθαινε σὲ μένα καὶ τὶς* **ἀξαδέρφες** *μου τὶς δυὸ Μαρίες νὰ πλέκωμε* **«ἀντέλλες»,** *σιγοτραγουδῶντας ἢ καὶ λέγοντάς μας παραμύθια, ἐγὼ μὲ δέος ἔβλεπα τὸν καιρὸ τοῦ σκολειοῦ νὰ πλησιάζῃ. Παρ᾽ ὅλο ποὺ κι᾽ ἐκεῖνο τ᾽ ἀγαποῦσα, τὤνοιωθα σὰ μάντρα κι᾽ ἤθελα νἆναι πολὺ μακρυὰ ἡ ἐποχή του....*

Γιὰ τοῦτο δὲν εἶναι παράξενο, πῶς ἴσαμε σήμερα νοιώθω τὴν ἀκατανίκητη ἐπιθυμία νὰ ζῶ καὶ νὰ ἀσχολοῦμαι μὲ τὸ βίο τοῦ χωρικοῦ μας, πρᾶμμα ποὺ μὲ φέρνει πολὺ μακρυὰ ἀπὸ τὶς πίκρες τῆς ζωῆς καὶ μοῦ δίδει ἕνα σκοπό, ποὺ μακάρι νὰ προφτάσω νὰ τὸν τελειώσω. Φυσικὰ ὅσο εἶναι μπορετὸ στὶς φτωχές μου δυνάμεις, γιατὶ τὸ νὰ μὴν εἶναι κανεὶς ἐπιστήμων εἶναι ἕνα σοβαρὸ ἐμπόδιο ἂν θέλῃ νὰ καταπιαστῇ μὲ τὰ θέματα τοῦ λαοῦ.

Ὡς τόσο, ἂν ἡ δουλειά μου σταθῇ χρήσιμη στοὺς «ἐνδεδειγμένους» θἆναι γιὰ μένα μεγάλη ἱκανοποίηση.

Ἂν λείπῃ ἡ «μέθοδος» ἀπ᾽ τὴ δουλειά μου, ὅμως περισσεύει ἡ ἀγάπη, κι᾽ ἂς ποῦμε πῶς τὸ παρὸν πόνημα εἶναι πόνημα μιᾶς καρδιᾶς ποὺ ζῇ γιὰ τὴ λαογραφία καὶ «διὰ τῆς λαογραφίας».

Εὐχαριστῶ τὸν προσφιλῆ μου σύζυγο ποὺ ἔδειξε τόση κατανόηση καὶ ποὺ κοντά του βρῆκα τὸ δρόμο μου κι᾽ ἐξωτερίκεψα ὅσα εἶχα γιὰ χρόνια

κρατημένα στὸ νοῦ καὶ στὴν καρδιά μου, ἀπὸ τὴν ζωὴ τῶν χωρικῶν μας καὶ τἄδοσα στὸ κοινὸ μὲ τὰ βιβλία «Συμβολὴ στὰ λαογραφικὰ τῆς Κρήτης» καὶ «Κρητικὸ Παραμύθι». Κι' ἀκόμη τὸν εὐχαριστῶ γιὰ τὴν καρτερία ποὔδειξε ἑφτὰ χρόνια τώρα, ποὺ «τοὔφαγα τ' αὐθιὰ» πρὸ πάντων μὲ τὸ ζήτημα τῆς βράκας.

Μὲ εὐγνωμοσύνη θὰ θυμᾶμαι τὸν Φαίδωνα Κουκουλὲ ποὺ μέ παρώτρυνε νὰ συνεχίζω τὴν ἀσχολία μου μὲ τὴ λαογραφία καὶ μ' ἐβράβεψε στὰ γλωσσικὰ ζητήματα.

Εὐχαριστῶ τὸν Καθηγητὴ κ. Μέγα, ποὺ ἡ ἐπιείκειά του συντρόφεψε τὰ πρῶτα μου βήματα.

Θἆμαι εὐτυχὴς ἀναγνώστη μου, ἂν κι' ἐσὺ μὲ ἀγάπη κι' ἐπιείκεια μὲ συντροφέψῃς στὸ ἐρευνητικὸ ταξείδι, ποὺ θὰ μᾶς φέρῃ στὴ χαρὰ νὰ δοῦμε **«σὰν εἶντα κατεργιάζεται»** *ὁ Κρητικὸς λαὸς μὲ τὴ μεγάλη προγονικὴ κληρονομιά.*

ΕΥΑΓΓΕΛΙΑ Κ. ΦΡΑΓΚΑΚΙ

Φιλοθέη, 1952 - 1959

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Ἡ λαϊκὴ τέχνη συνταιριασμένη μὲ τὴ γλῶσσα, τὸ τραγούδι, τὶς παραδόσεις καὶ τὰ λόγια, φανερώνει τὴν ψυχὴ ἑνὸς λαοῦ.

Ὁ Θεὸς ἔχει βάλει μέσα στὴν ψυχὴ τοῦ ἀνθρώπου τὴ δύναμη νὰ αἰσθάνεται τὸ ὡραῖο καὶ τὴ δύναμη νὰ τὸ ἐκφράζῃ. Ἡ ἴδια ἡ Ἁγία Γραφὴ μᾶς τὸ λέει : Καὶ ἐλάλησε Κύριος πρὸς Μωυσῆν λέγων : Ἴδε ἐγὼ ἐκάλεσα τὸν υἱὸν τοῦ Οὐρί, υἱοῦ τοῦ Ὤρ καὶ ἐνέπλησα αὐτὸν πνεύματος θείου, σοφίας καὶ συνέσεως καὶ ἐπιστήμης καὶ πάσης καλλιτεχνίας, διὰ νὰ ἐπινοῇ ἔντεχνα ἔργα, ὥστε νὰ ἐργάζηται εἰς χρυσὸν καὶ ἄργυρον καὶ εἰς χαλκὸν καὶ νὰ γλύφῃ λίθους ἐνθέσεως καὶ νὰ σκαλίζῃ ξύλα δι' ἐργασίαν εἰς πᾶσαν καλλιτεχνίαν. Καὶ ἰδοὺ ἐγὼ ἔδωκα εἰς Ἐλιὰβ καὶ εἰς πάντα συνετὸν τὴν καρδίαν σοφίαν, διὰ νὰ κάμωσι πάντα ὅσα προσέταξα εἰς σὲ (τὴν σκηνὴν τοῦ Μαρτυρίου καὶ πάντα τὰ σκεύη αὐτῆς καὶ τὰς στολὰς τὰς λειτουργικάς[1]). Ὅπως δὲ κάθε ἄνθρωπος νοιώθει τὸ ὡραῖο, ἔτσι καὶ κάθε λαός. Ὁ λαὸς βεβαίως, σὰν σύνολο, τὸ νοιώθει ἀνάλογα μὲ τὸν ἐθνικό του χαρακτῆρα.

Τὸ πνεῦμα τὸ ἑλληνικό, εἶδε τὸ ὡραῖο καὶ ἡ ἑλληνικὴ τέχνη ὑπῆρξε ὁ μεγάλος διδάσκαλος.

Κι' ἡ Κρήτη, πρώτη ἔδοσε τὰ χνάρια γιὰ τὴν τέχνη καὶ τὸν ἑλληνικὸ πολιτισμό.

Εἶναι γνωστό, πὼς ἡ ἀνώτερη τέχνη ἔχει πάντα κάτι τὸ προσωπικό, ὅμως ἡ λαϊκὴ τέχνη ἀντλεῖ ἀπὸ τὸ λαὸ καὶ πρὸς τὸ λαὸ ἀπευθύνεται. Στὸ αἴσθημά του καὶ στὶς ἀνάγκες του.

Ἡ Κρητικὴ λαϊκὴ τέχνη συγκινεῖ καὶ τέρπει ὄχι μονάχα τὸ χωρικὸ μὰ καὶ τὸν μορφωμένο ποὺ ξέρει ν' ἀνακαλύπτει τὶς ὀμορφιὲς καὶ τὴν ἀξία τοῦ λαϊκοῦ τεχνίτη, τοῦ ἁπλοϊκοῦ, ποὺ δὲν «κατέχει» τὴν ἐπιστημονικὴ καὶ θεωρητικὴ τέχνη.

Σ' ὅλες τὶς ἐποχὲς ἡ λαϊκὴ τέχνη ἡ ταπεινὴ τέχνη, ὅπως τὴν λένε ἀλλοιώτικα, ἔστεκε δίπλα στὴν ἀνώτερη τέχνη. Δὲν εἶναι ὅμως κατώτερή της, γιατὶ ἡ ἀριστοκρατία, ἂς ποῦμε, τοῦ πνεύματος καὶ τῆς τέχνης, εἶναι οἱ ὀλίγοι. Μὰ ἡ λαϊκὴ τέχνη ἀντιπροσωπεύει τὸ σύνολο τοῦ λαοῦ. Λαὸς δέ, δὲν εἶναι ὄχλος χυδαῖος, μὰ τὸ σύνολο τοῦ Ἔθνους, ἀγράμματοι χωρικοὶ καὶ γραμματισμένοι τῶν πόλεων, ποὺ ἔχουν κοινὴ καταγωγή, κοινὰ ἤθη,

(1) Ἔξοδος Κεφ. λα' 1—12.

κοινὲς παραδόσεις (¹). Ἡ ἀνώτερη τέχνη ἔχει κάτι τὸ ἀτομικό, ἄσχετο πῶς τὸ ἄτομο καλλιτέχνης, γιὰ ὡρισμένους λόγους, ξεπήδησε ἀπὸ τὸ σύνολο. Ἡ λαϊκὴ τέχνη πηγάζει ἀπὸ τὸ λαὸ καὶ τοῦ λαοῦ τὸ πνεῦμα καὶ τὴν καλλιτεχνικὴ διάθεση καθρεφτίζει.

Οἱ λαοὶ βέβαια δέχονται ἐπιδράσεις καὶ θἄτανε ψέμμα ἂν λέγαμε πῶς ἡ Κρητικὴ λαϊκὴ τέχνη εἶναι ὁλότελα παρθένα. Ὅμως ἡ ἐπίδραση ποὺ δέχτηκε ἀφωμοιώθηκε μὲ τρόπο τέτοιο ποὺ σχηματίστηκε ἕνα καλούπι Κρητικό. Οἱ διάφορες κατακτήσεις δὲ στάθηκαν ἱκανὲς νὰ κάμουν τὸν Κρητικὸ νὰ ξεχάσῃ τὶς χειροτεχνικές του ἱκανότητες οὔτε καὶ νὰ χάσῃ τὶς ψυχικὲς ἀρετές του. Καὶ ἡ Κρητικὴ λαϊκὴ τέχνη σὲ καμμιὰ ἐποχὴ δὲν ἔσβυσε. Τὸ ἀντίθετο μάλιστα, πάντοτε ζοῦσε κι' ἐξυπηρετοῦσε τὶς ἀνάγκες τοῦ λαοῦ, κι' ἐγέμιζε τὶς ἐλεύθερες ὧρες του κι' ἀκόμα τοῦ προμήθευε τὰ μέσα τοῦ βιοπορισμοῦ του.

Ἡ Κρητικὴ λαϊκὴ τέχνη ἀξίζει καὶ πρέπει νὰ μελετηθῇ. Εἶναι ἀνάγκη νὰ σκύψωμε πάνω στὸ ζωντανὸ λαὸ τῆς σήμερον, μὲ στοργή, νὰ μαζέψωμε σὲ εἶδος, σὲ πληροφορίες, σὲ σχέδιο ὅ,τι εἶναι ἡ ἐκδήλωση τοῦ σημερινοῦ ὑλικοῦ βίου, πρὶν περάσῃ στὰ ράφια τοῦ παρελθόντος καὶ σκονισμένη πειὰ δὲ θὰ μᾶς ἀφήνει τίποτε νὰ ξεκαθαρίσωμε.

Κι' ἀκόμη, θαρρῶ, πῶς εἶναι ἀνάγκη νὰ συγκεντρώσωμε ὅ,τι γράφτηκε, ὅ,τι εἰπώθηκε κι' ὅ,τι ἀπόμεινε σὲ εἶδος ἀπὸ τὸν ὑλικὸ βίο τῶν περασμένων γενεῶν καὶ κάνοντας σύγκριση νὰ βροῦμε τὴ συνέχεια ἑνὸς ἀκατάβλητου λαοῦ. Γιατὶ εἶναι ὁλοφάνερο πῶς μ' ὅλες τὶς ξενικὲς ἐπιδράσεις ἡ κρητικὴ λαϊκὴ τέχνη συνεχίζει τὴν παράδοση καὶ κρατεῖ τὴν τεχνικὴ λεπτότητα καὶ τὴν ἁρμονία στὴ σύνθεση καὶ στὰ χρώματα καὶ στὰ σχέδια. Κι' ἡ πειὸ ἀσήμαντη βελωνιὰ κι' ἡ πειὸ ἀσήμαντη σαϊθιὰ καὶ τὸ τελευταῖο πιθάρι τοῦ **Θραψανιώτη**, ἔχουν κάτι ἀπὸ τὴ ζωὴ τῶν προγόνων, ἀπὸ τὴν ψυχὴ τῶν πατεράδων καὶ τῶν μανάδων ποὺ κλείνανε μέσα στὴν ψυχή τους **τὴν Κρήτη**, τὴ δική τους Κρήτη καὶ τῶν προγόνων τους τὴν Κρήτη. Ἔνστικτο καὶ παράδοση φέρνουν τὴν ἀγράμματη κοπέλλα τοῦ χωριοῦ σὲ θέση νὰ ὑφαίνῃ σωστὰ καλλιτεχνήματα, νὰ συνδυάζῃ χρώματα καὶ νὰ δίδῃ στὸ σύνολο τὸ φίνο καὶ τὴν ἁρμονία. Ἡ εὐαισθησία στὸ χρῶμα δὲ διδάσκεται. Ἡ ψυχὴ εἶναι ποὺ κατευθύνει τὸ μάτι καὶ τὸ χέρι. Τὸ χέρι τὸ σκληρὸ τῆς Κρητικοπούλας.

Οἱ μηχανὲς μποροῦν νὰ βγάζουν ὅσα θέλουν χειροτεχνήματα καὶ ὑφάσματα καὶ ἀγγεῖα. Ὅμως τὸ χέρι τοῦ λαϊκοῦ τεχνίτη ἔχει τὴν τιμή.

Εἶναι συγκινητικὸ νὰ παρακολουθεῖς τὸν ἁπλοϊκὸ χωρικὸ τῆς Κρήτης στὰ ἔργα τῶν χεριῶν του. Νὰ τὸν βλέπεις νὰ ξύνει τὴν κολοκύθα, γιὰ νὰ

---

(1) Βλέπε Στίλπ. Π. Κυριακίδου. «Τί εἶναι λαογραφία καὶ εἰς τί δύναται νὰ ὠφελήσει ἡ σπουδή της» Θεσσαλονίκη 1937, σελ. 12.

ἑτοιμάση τὸ φλασκάκι γιὰ τὸ κρασάκι του, τὴν κουταλοθήκη γιὰ τὰ κουτάλια του, τὸ ἁλατσερὸ γιὰ τὸ ἁλάτι του, νὰ σκαλίζη λουλούδια ἀπάνω στὴ λύρα του.

Ἀφήνεις τὴ φαντασία σου νὰ παρακολουθήση τὶς κινήσεις ποὺ θἄκανε, τὰ ἀγκομαχητὰ ἴσως, καὶ τὸν ἱδρῶτα ποὺ θὰ συνώδευαν τὴν προσπάθεια τοῦ πρώτου τοῦ μακρυνοῦ κι' ἀνώνυμου, τοῦ πρώτου χωρικοῦ ποὺ σοφίστηκε νὰ κάμη αὐτὰ τὰ ἀντικείμενα. Μὰ καὶ τὴ χαρὰ καὶ τὸ καμάρι ποὺ θἄχε ἅμα τελείωσε τὸ δημιούργημά του, τὸ χαμόγελο τῆς εὐχαρίστησης καὶ τὸ πρόσχαρο κάλεσμα στοὺς γύρω του «ἐλᾶστε νὰ δῆτε. . .».

Εἶναι συγκινητικό, ὄχι γελοῖο τὸ νὰ παρακολουθῆς τὴ λαϊκὴ τέχνη βλέποντας τὰ δημιουργήματα τοῦ λαϊκοῦ τεχνίτη· νοιώθεις κάτι παρόμοιο μ' ἐκεῖνο ποὺ νοιώθεις σὰ βλέπεις ἕνα μωρὸ παιδάκι στὶς πρῶτες του προσπάθειες νὰ σηκώση τὸ χεράκι του, νὰ σταθῆ ὄρθιο, νὰ κάμη τὰ πρῶτα βηματάκια του. Ἕνα μωρουδάκι δὲν εἶναι ποτὲ γελοῖο μὰ πάντα συμπαθητικὸ κι' ἀξιαγάπητο, ἀκόμα ἀξιοθαύμαστο θὰ μποροῦσες νὰ πῆς. . .

Θαρρῶ, πῶς πρέπει νὰ γίνη μιὰ σταυροφορία γιὰ τὴ διατήρηση τῆς Κρητικῆς λαϊκῆς τέχνης, γιὰ τὴ διατήρηση τοῦ χαρακτῆρα της, γιὰ τὴν ἴδια τὴν ὕπαρξή της, γιατὶ ἡ μηχανὴ εἶναι ἐπικίνδυνος ἐχθρός της. Οἱ κοπελλιὲς γοητευμένες ἀπὸ τὴν ἀπατηλὴ ἐμφάνιση τῶν **ἀγοραστῶν** κεντημάτων καὶ κουβερτῶν, προσπαθοῦν σήμερο νὰ κάνουν τὰ λιγώτερα. Κι' εἶναι ἀποκαρδιωτικὸ νὰ βλέπης ἕνα γέρο ν' ἀγοράζη πίπα πλάστικ καὶ νὰ μὴ σκαλίζη σιγὰ σιγὰ νὰ περνᾶ κι' ἡ ὥρα του, ξύλο ἢ τὸν **ἀτζίποδα τοῦ βυζασταργιοῦ** ἢ τοῦ πετεινοῦ του, γιὰ νὰ τὴν φτιάση ὅπως κάνανε οἱ παπποῦδες του, ὅπως ἔκανε κι' ὁ ἴδιος ἴσαμε προχθές.

Εὐτύχημα, γιὰ τὴν ὑφαντικὴ τουλάχιστον, ποὺ λειτουργοῦν στὴν Κρήτη δυὸ μεγάλες βιοτεχνικὲς ἐπιχειρήσεις, ποὺ συνεχίζουν τὴν Κρητικὴ κεντητικὴ τοῦ ἀργαλειοῦ, ἔστω καὶ μὲ ἁπλουστευμένη τεχνική, προσαρμοσμένη στὶς σύγχρονες ἀνάγκες.

Τὴν Κρητικὴ λαϊκὴ τέχνη τὴν ξεχωρίζομε σὲ χωρικὴ καὶ σὲ ἀστική. Τούτη ἡ τελευταία εἶναι ἐξέλιξη τῆς χωρικῆς, μὲ μικρὲς ἐπιρροὲς ἀπ' ἔξω, ἰδίως ἀπ' τὴ Βενεθιά, καὶ ἦταν πάντα προσαρμοσμένη στὶς ἀνάγκες τῶν ἀστῶν.

Ἡ χωρικὴ χειροτεχνία διατηρεῖ τὴν πατροπαράδοτη τεχνικὴ καὶ διακοσμητικὴ καὶ δημιουργεῖ ὅ,τι χρειάζεται ὁ χωρικός μας. Εἶναι μιὰ σπιτικὴ χειροτεχνία. Θυμοῦμαι τούτη τὴ στιγμὴ τὴ γιαγιά μου, ποὺ ἤτανε ἕνας τύπος ὅλο ἐνδιαφέρον. Πλέχτρουσα ἀσυναγώνιστη. Ὄμορφη καὶ παραμυθοῦ, τραβοῦσε σὰ μαγνήτης ὅλα τὰ κορίτσια τοῦ χωργιοῦ, ποὺ καθισμένα γύρω της μάθαιναν νὰ πλέκουν τὶς ὄμορφες ἀντέλλες καὶ τὰ καρτσώνια μὲ τὸ ξερριζωμένο δεντρί. Δείχνανε ὕστερα σὲ φιλενάδες καὶ συγγενεῖς στὰ γύρω χωργιά, ποὺ κι' αὐτὲς κάτι τὸ διαφορετικὸ ξέρανε (τελάρο,

δέσιμο πέτσας, τροχὸ τῆς βούργιας, κέντημα) ἢ ἀνταλλάσσανε ἐργόχειρα μεταξύ τους. (Αὐτὴ ποὔξερε καλὸ κέντημα ἄλλαζε μὲ ἄλλη ποὔπλεκε ὄμορφα). Αὐτὸ δίχως ἄλλο γινότανε ἀνέκαθεν σ' ὅλα τὰ χωριά, ὡς ποὺ ἀναδειχτήκανε οἱ πλειὸ καλὲς **ἀνυφαντοῦδες** ἢ **πλέχτρουσες**, ποὺ ἀσκούσαν τὴ χειροτεχνία τους γιὰ βιοπορισμό (1). Κάτι ἀνάλογο θὰ γινότανε καὶ γιὰ τὶς φορεσιὲς ἀνδρικὲς καὶ γυναικεῖες, γιατὶ γυναῖκες ράβανε στὴν ἀρχὴ τὰ ἀνδρικὰ ροῦχα. Κάτι ἀνάλογο θὰ γινότανε καὶ γιὰ τοὺς ἄνδρες τοῦ χωριοῦ, ὡς ποὺ ἀνεδείχτηκαν οἱ μαστόροι γιὰ ροῦχα καὶ παπούτσια, οἱ καλοὶ **ράπται** καὶ **τσαγκάρηδες** ποὺ πέρνοντας ὕστερα τὸ δρόμο γιὰ τὰ κεφαλοχώρια καὶ τὴ Χώρα κάμανε τὰ στιβανάδικα καὶ τὰ τερζήδικα, ὅπου οἱ ἄλλοι στέλνανε τὰ παιδιά τους νὰ μάθουνε «τέχνη». 'Απ' ἐδῶ κι' ἐμπρὸς βέβαια ἔχομε βιοτεχνία, ὅμως κι' ἐδῶ τὸ μυαλὸ καὶ ἡ ψυχὴ τοῦ τεχνίτη κάτι τὸ ξέχωρο ἔδιδε, κι' ἔχομε τοὺς καλοὺς μαστόρους, τοὺς **μπάχη κάλφηδες** ἢ **τὰ καλὰ τσιράκια**.

Πιτήδειος καὶ μερακλῆς ὁ Κρητικός, μὰ γιὰ τὴν τέχνη του ἔχομε λίγες πληροφορίες, κι' αὐτὲς ἀπὸ ξένους. Ὡς τόσο ὅλες μαρτυροῦν πῶς ὁ χωρικὸς τῆς Κρήτης μιλοῦσε πάντα ἑλληνικά, ζοῦσε ἁπλᾶ, ντυνότανε μὲ τὰ ροῦχα ποὺ ὕφαινε ἡ γυναῖκα του, κατοικοῦσε σὲ σπίτια λιθόκτιστα μὲ ἔπιπλα ἁπλᾶ καμωμένα ἀπὸ τὰ χέρια του, ἔπινε τὸ κρασάκι ποὺ τὸ ἔβγαζε μὲ τὴ **μαγκανοσανίδα** του ἀπὸ ξύλινη ἢ κερατένια κούπα, μάζευε τὸν ἀλάδανο μὲ τὸ **ἀργαστήρι** ποὺ τὰ χέρια του εἶχαν ἑτοιμάσει.

Τὰ τραγούδια μας, ποὺ εἶναι τὰ χρονικὰ τῆς κάθε ἐποχῆς παρέδωσαν στὴν αἰωνιότητα ὅ,τι ἀφορᾶ τὴν Κρήτη σ' ὅλους τοὺς τομεῖς. Δὲν ξεχνοῦν τὴ λαϊκὴ τέχνη, κι' ὁ ψύλλος ποὺ γκρεμίστηκε ἀποὺ τὸ παραθύρι, «νὰ πάῃ θέλει στὰ Χανιὰ νὰ κάμῃ μιὰ μανάρα νὰ πελεκᾶ τὰ μάρμαρα νὰ κάμῃ κουτσουνάρα. . .».

Γενικὰ ἡ μελέτη τῆς λαϊκῆς τέχνης δὲν εἶναι παληά. Ἄρχισε κυρίως στὰ τέλη τοῦ 19ου αἰῶνα, ὅταν δηλαδὴ ἡ μηχανὴ ἄρχισε νὰ πολεμᾶ τὸ χέρι. Σήμερα ὅλοι οἱ πολιτισμένοι λαοὶ ἀσχολοῦνται μὲ τὴ μελέτη της καὶ στὶς Σκανδιναυϊκὲς χῶρες ἔχουν καὶ ὑπαίθρια μουσεῖα, ὁλόκληρα χωριά, ποὺ οἱ κάτοικοί τους φερμένοι εἰδικὰ γιὰ τοῦτα τὰ φτιαχτὰ χωργιά, δείχνουν στὴν πράξη ὁλόκληρη τὴ ζωὴ τοῦ λαοῦ τους.

'Αξιοσημείωτο εἶναι πῶς καὶ στὸ Ἡράκλειο ἡ Ἑταιρία Κρητικῶν Μελετῶν, ἔχει στὸ Ἱστορικό της Μουσεῖο, ἕνα Κρητικὸ σπίτι, ποὺ δείχνει τὴν Κρητικὴ λαϊκὴ τέχνη σ' ὅλες της τὶς ἐκδηλώσεις.

---

(1) Οἱ ἀλυφαντοῦδες καὶ ράπτες τοῦ Σαχλίκη.

«εἰπέ μου σὺ κυρὰ Καλὴ ποὺ τῶβρες τὸ λινάρι.
νὰ πάγω νὰ πραγματευτῶ κανένα κεντηνάρι
νὰ κάμω πέτζες νὰ πουλῶ. . .

Ἡ Ἀμερική, ἡ χώρα τῆς μηχανῆς, προσπαθεῖ νὰ γυρίση τὸ ρεῦμα, ὅσο τῆς εἶναι μπορετό, καὶ ὀργανώνει σὲ γεωργικὲς περιφέρειες ὁλόκληρες Κοινότητες (1) ποὺ ἀσχολοῦνται κατ' οἶκον στὴν κατασκευὴ ὑφασμάτων γιὰ διακοσμήσεις ἢ ἐνδυμασίες, ἀπὸ μαλλὶ ζώων τῆς περιφερείας. Σὲ μερικὰ σχολεῖα στὸ πρόγραμμα τῆς ἐκπαίδευσης εἶναι καὶ ἡ κεραμευτική. Τὸ Ἵδρυμα Ἄρκι Μπραίη στὴ Μοντάνα προσφέρει τὰ μέσα νὰ πειραματίζεται ὅποιος θέλει, γιὰ κατασκευὴ πήλινων ἀντικειμένων, μὲ ὕλες ἀπὸ τοὺς κοντεινοὺς λόφους.

Ἂν λοιπὸν ἐκεῖνοι ποὺ δὲν ἔχουν συνέχεια παραδόσεως προσπαθοῦν νὰ δημιουργήσουν, ἐμεῖς τὶ πρέπει νὰ κάμωμε;

Οὐσιωδέστατο τμῆμα τῆς λαϊκῆς τέχνης εἶναι ἡ φορεσιὰ τοῦ κάθε λαοῦ. **Ἡ ἐντυμασὰ** ποὺ λέμε μεῖς στὴν Κρήτη. Ἀπ' τὴν ἐντυμασὰ θ' ἀρχίσωμε κι' ἐμεῖς, γιατὶ εἶναι κι' ἡ πρώτη δουλειὰ ποὺ ἔκαμε ὁ ἄνθρωπος ράβοντας τὰ φύλλα τῆς συκιᾶς γιὰ νὰ κρύψη τὴ γυμνότητά του.

Γιὰ περισσότερη εὐκολία μας, θ' ἀρχίσωμε ἀπὸ τὴ σύγχρονη φορεσιὰ κι' ὅλο γυρίζοντας πίσω, θὰ δοῦμε αἰῶνα μὲ αἰῶνα τί φοροῦσαν οἱ Κρητικοί, ἴσαμε καὶ τοὺς Βυζαντινοὺς χρόνους.

---

(1) Κόλονυ Φάρμς, Μίτσιγκαν.

[illegible]

ΔΗΜΟΤΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΧΑΝΙΩΝ

(1) Κόλιαν Φάρσ, Μιτσυγκάν.

ΟΡΟΛΟΓΙΑ

Στὴν πορεία γιὰ τὴν ἔρευνα τῆς φορεσιᾶς, θὰ συναντήσωμε πολλὲς ξενόγλωσσες λέξεις. Εἶναι ὅμως δύσκολο νὰ ἀποδοθοῦνε ἀκριβῶς στὴ δική μας γλῶσσα οἱ καθιερωμένοι γιὰ τὴν ἐνδυμασία ὅροι τῶν ξένων γλωσσῶν. Συχνὰ ἐδίδοντο περισσότερα τοῦ ἑνὸς ὀνόματα εἰς τὸ ἴδιον ἔνδυμα ἢ μὲ τὸ ἴδιο ὄνομα ἐννοοῦσαν διαφορετικὰ πράγματα ἢ ὁ αὐτὸς ὅρος ἐσήμαινε ἄλλοτε ἀνδρικὸ καὶ ἄλλοτε γυναικεῖο ἔνδυμα. Τοῦτο, πολὺ μπερδεύει τὸν ἐρευνητή. Ἀκόμη καὶ σήμερα μπορεῖ νὰ συμβῆ αὐτό. Ἐδόσαμε κι' ἐμεῖς τώρα τελευταῖα (στὴ στρατιωτικὴ ὁρολογία μας) τὸ ὄνομα «κολόβιο» γιὰ τὸ ἀγγλικὸ πουλόβερ ποὺ φόρεσε ὁ στρατός μας. Ἡ ὀνομασία εἶναι καὶ δὲν εἶναι ἡ προσήκουσα. Μὰ καὶ γιὰ τὶς ἄλλες γλῶσσες ἡ ἴδια δυσκολία ὑπάρχει. Ὁ Didot π. χ. ποὺ μεταφράζει τὸν Βετσέλλιο (Vecellio) (τέλος τοῦ 16ου αἰ.) ἀποδίδει μὲ τὸν ὅρο τουνίκα τὴ μακρὰ βέστα (toga ἢ Robba) τῶν Βενετῶν. Ἀλλὰ ἀκόμη καὶ στὴν ἴδια τὴν Ἑλληνική μας ὁρολογία εἶναι δύσκολο νὰ προσαρμοστοῦμε. Πῶς νὰ ἀποδώσωμε ἀκριβῶς τὴ διαφορὰ μεταξὺ ἀναξυρίδος καὶ βρακίου, πίλου καὶ πιλιδίου, περισκελίδος καὶ σκελέας, ποδείου καὶ περικνημίδος; Ἐξ ἄλλου οἱ σημασίες τῶν ὅρων ἀλλάσσουν κατὰ τὴν πορείαν τῶν αἰώνων ἢ καὶ χάνονται ἢ καὶ παραμένουν ἀλλὰ δηλοῦν διάφορον εἶδος ἐνδύματος (μεταπίπτουν). Ἡ λέξη π. χ. chausses ποὺ στὰ χωριὰ τῆς Γαλλίας (Βρεττάνη) σημαίνει σήμερα κάλτσες γυναικεῖες, πρὸ αἰώνων ἐσήμαινε πανταλόνια. Ἡ λέξη chaussons ποὺ ἐσήμαινε παπουτσάκια μπαλέτου (1) σημαίνει σήμερα τὰ καλτσάκια ποὺ φοροῦν οἱ γυναῖκες τῶν σπὸρ πάνω ἀπὸ τὶς μακρυὲς κάλτσες τους, καὶ τὰ καλτσάκια τὰ παιδικά. Ἡ λέξη caleçon (ἐκ τοῦ ἰταλ. calzone) ποὺ σημαίνει σήμερα ἐσώβρακο, πρὸ αἰώνων ἐσήμαινε μιὰ ἐξωτερικὴ ἀνδρικὴ κυλόττα πλατύτερη ἢ στενώτερη, ἀκόμη δὲ καὶ τὸ θυλακοειδὲς περσικὸ σαράβαρο. Γιὰ τοῦτο καὶ ὁ σύγχρονός μας Ἰταλὸς καθηγητὴς τῆς ἀρχαιολογίας Leandro Ozzola, στὸν πρόλογο τοῦ συγγράμματός του «Il ve-

---

(1) Πρβλ. πρὸς τὴν τούρκικη λέξη *καλτσὶν* ποὺ σημαίνει τσόχινα λεπτὰ παπουτσάκια ποὺ φοριόντουσαν στὴν Τουρκία μέσα στὸ σπίτι ἀπὸ τὶς γυναῖκες μαζὶ μὲ τὰ τσόκαρά τους.

stiario Italiano dal 1500-1530» δηλώνει ὅτι κατήργησε τὴν ὁρολογία τοῦ 16ου αἰ. ἐπειδὴ «ἡ ἔννοια μεταβάλλεται σὺν τῷ χρόνῳ καὶ ἐπειδὴ οἱ ὅροι ἦσαν διαφορετικοὶ ἀπὸ μέρος σὲ μέρος τῆς Ἰταλίας». Ἔτσι μεταχειρίζεται γιὰ τὸ ἀνδρικὸ ἔνδυμα τὰ ὀνόματα τῶν στρατιωτικῶν ὅρων ποὺ συνειθίζονται σήμερα στὴν Ἰταλία καὶ ποὺ ἀνταποκρίνονται ἱστορικῶς καλύτερα πρὸς τὰ ἐνδύματα τοῦ 16ου αἰ. (Κρατεῖ γιὰ ὅλα τὰ ἐπανωκόρμια τὸν ὅρο «giubba» ποὺ σήμερα σημαίνει «ἀμπέχονο» καὶ γιὰ τὰ ἐπανωφόρια τὸν ὅρο «καπότο»). Τὸ ἴδιο περίπου ἔχει κάμει καὶ ὁ Vecellio ἀπὸ τότε (τέλος 16ου αἰ.) γιὰ ὅλα τὰ ἐπανωκόρμια, στὰ ὁποῖα δίδει τὸν ὅρο «giubbone».

Ἡ παραβολὴ κάθε εἰκόνας μὲ τοὺς ξενόγλωσσους ὅρους της, τοὺς καθιερωμένους γιὰ κάθε ἐποχή, θὰ μᾶς βοηθήση.

Θὰ υἱοθετήσωμε ἐδῶ χάριν εὐκολίας τοῦ ἀναγνώστη τούς ἑξῆς ὅρους:

Ἀναξυρὶς — Γιὰ τὸ βρακίον τῶν Σκυθῶν καὶ τῶν Βυζαντινῶν, τὸ λεγόμενον τουρκικὰ σαξὶρ (δηλ. τὸ πυτζαμοειδὲς μακρὺ πανταλόνι).

(Εἰδικὰ γιὰ τὸν ὅρο «ἀναξυρὶς» ὁ ἀναγνώστης πρέπει νὰ ἔχῃ ὑπ' ὄψει του ὅτι οὗτος ἐχαρακτήρισε καὶ τὴν ὁλόσωμη ἐφαρμοστὴ ἢ χαλαρώτερη ἀπὸ

Εἰκὼν 1.—Νορμανδὸς ἐκ σφραγιδολίθου φέρων τὴν στενὴν ἀναξυρίδα (vracca-brayes-braies)

λαιμοῦ ἕως πέλματος συμπεριλαμβανομένου ἢ καὶ ἐπὶ τῶν σφυρῶν προσδεμένην Vracca, τὸ σύνηθες ἐξωτερικὸν ἔνδυμα Κελτῶν καὶ Νορμανδῶν (βλέπε εἰκόνα 1) καὶ τὸ ἐπὶ **τῆς σαρκὸς ἔνδυμα** vracca τὸ ὁποῖον ἐφόρουν οἱ Ρωμαῖοι ἠθοποιοὶ κατὰ τὴν παράστασιν πρὸς

ἀπόκρυψιν τοῦ «φύλου» (τριχωτῶν χειρῶν κλπ.) καθὼς καὶ εἶδος πλατυτέρου πανταλονίου (chausses) φορουμένου ἀπὸ τὴν μέση καὶ κάτω ἀπὸ τοὺς Ἀρχαίους Γαλάτας (βλέπε εἰκόνα 2).

Gaulois portant la braie, sorte de pantalon ample

Εἰκὼν 2.—Γαλάται φέροντες πλατειὰν ἀναξυρίδα ('Εκ C. Viator «Histoire de France)

Βράκα—βράκες	α) Γιὰ τὸ σύγχρονο γνωστότατο Κρητικὸ καὶ νησιωτικὸ ἔνδυμα. β) Τὰ κολπωτὰ βρακιά.
Βρακίον	Γιὰ τὴν ἀναξυρίδα (πυτζαμοειδὲς πανταλόνι τῶν Βυζαντινῶν).
Brayes ἢ braies	Γιὰ τὶς πλατειὲς κυλόττες τῶν Σφακιανῶν τῆς Βενετοκρατίας.
Chausses — haut de Chausses	Γιὰ τὰ ἐπανωβράκια (κολπωτὰ βρακιά, τὰ ὁποῖα ὅμως οἱ Κρῆτες τῆς Βενετοκρατίας ὠνόμαζαν βράκες).
Chausses — bas de Chausses	Γιὰ τὶς περισκελίδες ποὺ συνώδευαν τὰ κολπωτὰ βρακιά.
Caleçon	Γιὰ μιὰ ἀνδρικὴ κυλόττα πλατύτερη ἢ στενώτερη καὶ γιὰ τὸ θυλακοειδὲς περσικὸ σαράβαρο. Caleçon collant, caleçon bouffant (ἢ large caleçon).

Calza	Γιὰ τὰ μονοκόμματα στενὰ παντελόνια, καθὼς καὶ γιὰ τὴν πλεκτὴ ἢ τσόχινη περισκελίδα τῶν τοιχογραφιῶν τῆς Κρήτης.
Calzoni { Larghi Calzoni	Γιὰ τὶς haut de Chausses.
Calzoni { Sotto Calzoni	Γιὰ τὶς bas de Chausses.
Calzoni { Lunghi Calzoni	Γιὰ τὸ πυτζαμοειδὲς πανταλόνι.
Κάλτσες—Καρτσόνια	Γιὰ τὸ σημερινὸ πλεκτὸ ἔνδυμα κνήμης καὶ πατούσας τῶν Κρητῶν τῶν Κεντρικῶν καὶ Ἀνατολικῶν Ἐπαρχιῶν.
Κάρτσα	Γιὰ τὴ σύγχρονη βράκα τῶν Κρητῶν τῶν Δυτικῶν Νομῶν.
Περισκελὶς	Γιὰ τὴν πλεκτὴ ἢ τσόχινη στενὴ περισκελίδα τῶν τοιχογραφιῶν τῆς Κρήτης.
Ρασόκαρτσα	Γιὰ τὴν πλατειὰ κυλόττα τῶν συγχρόνων μας Σφακιανῶν.
Σαράβαρο	Γιὰ τὸ θυλακοειδὲς περσικό, γκολφοειδὲς πανταλόνι.
Χιαλβάρι—σαλβάρι	Γιὰ τὴν ἐπίσημη τσόχινη βράκα τῶν συγχρόνων μας Κρητῶν καὶ γιὰ τὸ σαράβαρο.

Ἐπειδὴ τὸν ὅρο βράκα — βράκες θὰ ἐπαναλάβωμε πολλὲς φορές, θὰ παρακολουθήσωμε τὴν τύχη του κάπως διεξοδικά.

Ἡ λέξη βράκα εἶναι συνήθως ἐν χρήσει στὸν πληθυντικὸ **βράκες**. Ἡ Ἑλληνικὴ γλῶσσα εἶναι ἡ μόνη ἀπ' ὅλες τὶς γλῶσσες ποὺ τὴν διατηρεῖ ἀκόμη στὸ τρέχον λεξιλόγιό της. Ἡ λατινικὴ λέξη braccae, ἡ ἰταλικὴ brache, ἡ γαλατική, κελτικὴ καὶ νορμανδικὴ brayes ἢ braies, ἡ ἀγγλικὴ braies (προφ. μπρέιζ), ἡ ἰσπανικὴ bragas, ἔχουν ἐξαφανιστῆ ἀπὸ τὸ λεξιλόγιο τῶν λαῶν ποὺ τὶς εἶχαν.

Στὴ Γαλλία ἡ γλῶσσα τοῦ λαοῦ, πολὺ νωρὶς (1) ἄφησε τὴν κελτικὴ

(1) Ἐπὶ François 1er ὅταν ἡ Γαλλικὴ γλῶσσα ἔγινε ἡ γλῶσσα τῶν ἐπισήμων ἐγγράφων καὶ τῆς Αὐλῆς ἡ λέξη braies ἐγκατελείφθη· μόνο στὴ μνήμη ὀλίγων συγγραφέων ἔμεινε καὶ εἶναι σπανιώτατοφαινόμενο νὰ τὴν συναντήσωμε σὲ κείμενα μεταγενέστερα (Μολιέρος). Ἤδη σήμερα ξεχασμένη ὁλότελα οὔτε γράφεται οὔτε στὴν τρέχουσα γλῶσσα συναντᾶται, ἐκτός, ἴσως σὲ βιβλία ἐνδυματολογίας. Ὅσο γιὰ τὴν κελτικὴ διάλεκτο γράφει ὁ Gustave Merlet εἰς τὸ σύγγραμμά του «Extraits de Classiques Français» 1897, σελ. II μικρὴ κληρονομιὰ μᾶς ἄφησε, σχεδὸν 100 λέξεις (blé, bottes, broc, brusque, trousses cord, cri κλπ.). (Δὲν ἀναφέρει δηλ. καθόλου τὴ λέξι braies).

λέξη brayes-braies, πού ἐχαρακτήριζε τὴν ὁλόσωμη ἀπὸ λαιμοῦ ἕως πέλματος (συμπεριλαμβανομένου) μονοκόμματη ἀναξυρίδα (vracca) τῶν Κελτῶν καὶ τῶν Νορμανδῶν καὶ τὸ ἀρχαῖο γαλατικὸ ἔνδυμα πού χρησίμευε γιὰ πανταλόνι, καὶ τὴν ἀντικατέστησε μὲ τὴ λέξη chausses (βλέπε λέξιν εἰς Λεξικὸν Larousse μικρὴ ἔκδοσις 1925 chausses = sorte de caleçon qui couvrait le corps depuis la ceinture jusqu' aux pieds insclusivement et tenait à la fois de bas et de culotte)[1].

Ἐπὶ βασιλέως Λουδοβίκου XII (γύρω στὰ 1500) τὸ ἔνδυμα τῶν Γάλλων «chausses» (τὸ μονοκόμματο χαλαρὸ πανταλόνι ἀπὸ τὴ μέση ἕως τοὺς ἀστραγάλους μετὰ ἢ ἄνευ πέλματος) χωρίστηκε σὲ δύο μέρη: τὴν «haut de chausses» (πανωβράκι) καὶ τὴν «bas de chausses» (κατωβράκι). Τὸ κατωβράκι ἤτανε μιὰ πλεχτὴ περισκελίδα πού ἔντυνε ὅλο τὸ πόδι μαζὶ καὶ τὸ πέλμα καὶ ἤτανε τρόπον τινὰ ταυτοχρόνως ὑπένδυμα τῆς ἥβης καὶ περικνημίς. (Τούτης κατάλοιπο εἶναι τὰ μέχρι χθὲς μακρυὰ μέχρι ἀστραγάλων ζέρσεϋ ἀνδρικὰ ἐσώβρακα). Μποροῦσε ὅμως νὰ εἶναι καὶ δυὸ χωριστὲς μακρύτατες κάλτσες πού ἔντυναν γοφὸ καὶ πέλμα ([2]). Στὴν περίπτωση αὐτή, ἐδένοντο μὲ κορδόνια πάνω σὲ προστερνίδια τὰ λεγό-

Εἰκὼν 3.—Κορασὶς φέρουσα ἀναξυρίδα μὲ πέλμα chausses (pantalon à pieds)

1. Τὸ ἔνδυμα τοῦτο τὸ καλύπτον καθ' ὁλοκληρίαν τοὺς πόδας (πέλμα, φτέρνα, δάχτυλα, κνήμην, μηρόν, ἥβην) ὀνομάζεται σήμερα pantalon à pieds (πανταλόνι μὲ πόδια) καὶ φοριέται ἀπὸ τὰ νήπια (βλέπε εἰκόνα 3 ἐκ Γαλλικοῦ Περιοδικοῦ μόδας «Marie—Claire» Ἰανουάριος 1958 Νο 39 σελ. 55).

(2) Ἤδη ὅμως ὁ Carpaccio στὴ λεζάντα τῆς Ἁγίας Οὐρσουλας (1490—1500) δίδει τοὺς νέους τῆς Compania de la Calza μὲ ἑνωμένα στενὰ πανταλόνια.

μενα «pourpoints» (pour poindre, pour piquer), γιὰ καρφίτσωμα (1). Ἄλλοτε πάλι ἦσαν ξεχειλωτὲς ἀπὸ τὸ ἔξω μέρος (πάντοτε στὸ σχῆμα τοῦ γοφοῦ) καὶ ἑνώνονταν μὲ κόπιτσα στὴν ζώνη τοῦ ἐσώβρακου, ποὺ ἦταν κοντὸ ὅπως τὰ ἀνδρικὰ μαγιὼ τῆς σήμερον. Ἔτσι ἔδιδαν τὴν ἐντύπωση παντελονιοῦ ἐφ᾽ ὅσον τὰ πουρπουὰν ἢ τὸ ζιπόνι ἦσαν μακρυά. Τῶν κομψευομένων οἱ bas de chausses μποροῦσε νὰ εἶναι πλεκτές, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ ὕφασμα τεχνικὰ καμωμένες ἀπὸ εἰδικούς. Γιὰ τὴν καλὴ ἐφαρμογή τους πάνω σὲ στραβοκάνικα πόδια ἐχρησιμοποίουν βάτα. Τέτοιες περισκελίδες ἴσως φορέθηκαν καὶ στὴν Κρήτη ἀπὸ τοὺς κομψευόμενους τῶν πόλεων καὶ ἀπὸ τοὺς εὐπόρους τῆς ὑπαίθρου ποὺ δὲν ἐργαζόντουσαν, γιατὶ ἦσαν δύσχρηστες καὶ διαρκῶς θὰ ἐλύνοντο ἐὰν ἐφοροῦντο ἀπὸ ἐργαζομένους. Ὁ κοινὸς λαὸς τῆς Κρήτης ἐφόρει τὸ ἑνωμένο βυζαντινὸ **βρακίον**, ποὺ τὸν εὐκόλυνε στὴ δουλειά του. Δὲν τοῦ ἄφηναν ἄλλως τε καιρὸ οἱ ἀγγαρεῖες νὰ λύνῃ καὶ νὰ δένῃ τὰ βρακιά του, τὰ ὁποῖα οἱ ἀγρότες τῆς Εὐρώπης ἔβγαζαν ἐργαζόμενοι καὶ ἔμεναν μὲ τὸ σώβρακο καὶ μὲ τὸ πουκάμισο. Ὁ Κρὴς ἀγρότης τῆς βενετοκρατίας ἐργάστηκε κουρελῆς, ἀλλὰ ποτὲ ἡμίγυμνος ἐκ συνηθείας.

Πάνω στὴν bas de chausses ἐφορεῖτο ἡ haut de chausses (τὸ κολπωτὸ βρακί, ὅπως ἀποδίδει τὴ λέξη ἡ Νέα Ἑλληνικὴ γλῶσσα (λεξ. Ἐλευθερουδάκη, σελ. 567, τ. 5ος ἐν λ. «ἔνδυμα»), ἀρχικὰ στενὴ (collante), ὕστερα φουσκωτὴ (bouffante). Ἡ haut de chausses μακρύτερη ἢ κοντύτερη ὀνομάζεται ἀργότερα στὴ Γαλλία μὲ τὴ λέξη «trousses» (νῦν τρουσσὶ στὴ Ρωσία ἡ γυναικεία κοντὴ κυλόττα), κι᾽ ἀκόμη ἀργότερα «gregues» ἢ greguesques, δηλ. βράκα κατὰ τὴν μόδα τῶν Ἑλλήνων.

Ἡ Γαλλικὴ μόδα υἱοθετήθηκε καὶ ἀπὸ τοὺς νέους καὶ κομψευομένους Βενετοὺς καὶ οἱ ὅροι braghesse, brache (2) ἀντικαθίστανται μὲ τοὺς ὅρους calza καὶ calzoni (3). Ἔτσι συναντοῦμε στὸν Vecellio τοὺς ὅρους «larghi Calzoni» (=haut de chausses) καὶ «sotto calzoni» bas de chausses). Ἐπίσης τὸν ὅρο «calzoncini» (4) μὲ σπανιώτατη ἐμφάνιση τοῦ ὅρου «braconi», εἰς δήλωσιν πάντοτε τοῦ πανωβρακιοῦ.

---

(1) Τὰ κορδόνια εἶχαν στὶς ἄκρες μύτες μεταλλικὲς (ὅπως τὰ κορδόνια τῶν παπουτσιῶν) τὶς λεγόμενες «points» Οἱ points αὐτὲς περνοῦσαν ἀπὸ τρυπίτσες ποὺ εἶχαν τὰ προστερνίδια καὶ ἐδένοντο φιόγκο.

(2) Βλέπε Λεξικὸν τῆς Βενετικῆς διαλέκτου τοῦ Boerio ἐν λέξει braghesse Calzoni =Quella parte del vestito che cuopre dalla cintura al ginoccio. Braghesse o brachesse sono voci veneziane.

(3) Ὁ ὅρος Calzoni σήμερα σημαίνει τὰ ἀνδρικὰ πανταλόνια, ἀλλὰ καὶ τὰ ἕως κάτω ἀπὸ τὰ γόνατα γυναικεῖα πανταλόνια τῆς πλὰζ (βλέπε περιοδικὸν μόδας «La Donna» Διεθνὴς ἔκδοσις μηνὸς Ἰουλίου 1957 σελ. 17).

(4) Ὁ ὅρος calzoncini δηλοῖ σήμερον τὰ shorts, τὰ ὑπὲρ γονάτων γυναικεῖα πανταλόνια (βλέπε περιοδικὸν μόδας «La Donna», ὡς ἄνω, σελ. 375).

Στὴν 'Αγγλία, μὲ τὴ Νορμανδικὴ κατάκτηση, μπῆκε τὸ ἔνδυμα καὶ ὁ ὅρος «braies». Τὸν 11ο αἰῶνα οἱ braies τῶν Ἄγγλων ἦσαν μακρυὰ παντολόνια ἕως τὸν ἀστράγαλο, δεμένα ἀπὸ τὸ γόνατο καὶ κάτω μὲ λουρίδες ἢ ἦσαν χαλαρὰ κάπως πανταλόνια, ποὺ ἐτελείωναν ἀκριβῶς κάτω ἀπὸ τὸ γόνατο καὶ ἐστερεώνοντο ἐκεῖ μὲ κορδόνια. Ἡ κνήμη ἀπὸ γόνατος μέχρι ἀστραγάλου ἐντύνετο μὲ ἕνα πανὶ σουρωτὸ (πάνω καὶ κάτω) τὴν hose (χόζ). 'Απ' αὐτὸ ὠνομάστηκαν χὸζ καὶ οἱ μονοκόμματες braies. Ὑστερώτερα οἱ χὸζ ὠνομάστηκαν stocks. Μὲ τὸν χωρισμὸ προέκυψαν οἱ ὅροι «trunk hose» (βράκα τοῦ κορμιοῦ) καὶ «lower hose» (κατώτερη βράκα) ἢ nether stocks κατώτερη βράκα καὶ upper stocks ἀνώτερη βράκα, ποὺ ἀκολουθῶντας τὴ μόδα τῆς Γαλλίας κι' ὅλης τῆς Εὐρώπης, φορέθηκε στενώτερη ἢ πλατύτερη, μακρύτερη ἢ κοντύτερη. Ἡ νορμανδικὴ λέξη braies λησμονήθηκε καὶ μόνο σὲ βιβλία ἐνδυματολογίας βρίσκομε τὴ λέξη breeches παράγωγο τῆς braies [1].

1. Breeches Bible εἶναι ἕνα ὄνομα ποὺ δόθηκε γιὰ τὴ Βίβλο (Ἁγ. Γραφὴ) ἔκδοσις Γενεύης 1560, ὅπου ὁ μεταφραστὴς ἐχρησιμοποίησε τὴ λέξη breeches γιὰ τὰ φύλλα τῆς συκῆς τοῦ 'Αδὰμ καὶ τῆς Εὔας ἀντὶ τῆς λέξεως girlds (περιζώματα).

ΔΗΜΟΤΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΧΑΝΙΩΝ

Α' Η ΣΗΜΕΡΙΝΗ ΑΝΔΡΙΚΗ ΣΤΟΛΗ ΤΗΣ ΚΡΗΤΗΣ

Τὰ καραβάνια τῶν περιηγητῶν πού ἔρχονται στὴν Κρήτη κι' ἰδιαίτερα στὴν πατρίδα μου τὸ Ἡράκλειο, (ὅσα τουλάχιστον ἔπερνα ἀπὸ πίσω χαζεύοντας ὅταν ἤμουν μικρή), φωτογραφίζουν μαζὺ μὲ τὶς ἀρχαιότητες καὶ ὅσους γραφικοὺς βρακοφόρους συναντήσουν. Γιατὶ ἡ ἐνδυμασία μαζὶ μ' ἄλλα στοιχεῖα εἶναι τὸ χρῶμα τοῦ κάθε τόπου.

Χαρακτηριστικὸ ἔνδυμα τῶν Κρητῶν εἶναι ἡ βράκα.

Ἡ λέξη ἀκούεται συνήθως στὸν πληθυντικὸ οἱ **βράκες** [1]. Ἀκούει κανεὶς πολλὲς φορὲς σήμερα νὰ ρωτοῦν : «γρωνίζεις τονε τὸ Νικολάκη μὲ τσὶ βράκες;» ἐννοῶντας πῶς ὁ περὶ οὗ ὁ λόγος Νικολάκης φορεῖ τὸ κρητικὸ ἔνδυμα βράκα, πού τὶς καθημερινὲς μὲν εἶναι μαύρη ἢ σκούρα μπλὲ πάνινη, τὶς σκόλες δὲ εἶναι κυανῆ (μπλὲ ρουὰ) τσόχινη, ὁπότε λέγεται **χιαλβάρι** [2].

Ἡ ἀνδρικὴ στολὴ τῆς Κρήτης ἤτανε καὶ εἶναι ποικίλη, ἐξ αἰτίας τῆς ἔκτασης καὶ τῆς φυσικῆς σύστασης τοῦ νησιοῦ. Ἡ φορεσιὰ τοῦ **κατωμερίτη** καὶ τοῦ **καμπίτη**, εἶναι διαφορετικὴ ἀπὸ τὴ φορεσιὰ τοῦ **ἀορίτη** καὶ τοῦ **ριζίτη**, ὅπως διαφορετικὴ ἤτανε καὶ εἶναι ἡ φορεσιὰ τοῦ κατοίκου **τσῆ χώρας**.

Ποικίλη λοιπὸν ἡ φορεσιὰ ὅπως ποικίλα εἶναι καὶ τὰ ἤθη καὶ τὸ γλωσσικὸ ἰδίωμα.

Ἡ βράκα π. χ. τοῦ Ἀνωγειανοῦ εἶναι κοντήτερη καὶ στενώτερη πλειὸ ἐφαρμοστή, **κορδιστή**. Τοῦ Ἡρακλειώτη μακρύτερη στὴ φουφούλα καὶ πλατύτερη.

Ἡ χρήση τῆς βράκας ἄρχισε νὰ ἐγκαταλείπεται ἀπὸ τὸν περασμένο αἰῶνα, ἀρχικὰ μὲ ἀργὸ ρυθμό. Ὅμως ἀπὸ τὶς ἀρχὲς τοῦ αἰῶνα μας μὲ γοργὸ ρυθμό. Οἱ μετακινήσεις τῶν Κρητῶν κατὰ τὶς ἐπαναστάσεις πρὸς τὸ ἐξευρωπαϊζόμενο ἐλεύθερο βασίλειο, ἡ ἐπικοινωνία μὲ εὐρωπαϊκὰ στοιχεῖα

---

1. Μὲ τὴ λέξη βράκες νοεῖται τὸ σύνολον τῆς στολῆς.

2. Ἡ λέξη καὶ πάλιν ἀκούεται στὸν πληθυντικὸ «Χιαλβάργια» ἐκ τοῦ περσικοῦ chalvar (= σαράβαρα). Ἡ λ. παρ' Ἡσυχίῳ : σαράβαρα = ἐσθὴς περσικὴ ἔνιοι δὲ λέγουσι βρακία. (Ὁ ὅρος δὲν πρέπει νὰ συγχέεται μὲ τὴν τουρκικὴ λέξη «σαλιβάρι» (σαλίβ), πού ἀκούεται καὶ σήμερον στὴν Κρήτη καὶ σημαίνει τοὺς ἀναβατῆρες.

κατὰ τὸ διάστημα τῆς αὐτονομίας, τὸ μεταναστευτικὸ ρεῦμα πρὸς τὴν Ἀμερική [1] καὶ οἱ δυὸ μεγάλοι πόλεμοι, διώχνουν τὴ βράκα, καὶ οἱ νέοι προτιμοῦν τὰ **στενὰ τὰ Φράγκικα.**

Στὴν ἀρχὴ πάλεψαν πολὺ οἱ Κρητικοὶ ἀνάμεσα σὲ παράδοση καὶ μόδα. Τοὺς πρώτους ποὺ φόρεσαν τὸ εὐρωπαϊκὸ ἔνδυμα τοὺς φώναζαν **φραγκάκια** [2] καὶ **ψαλιδόκωλους**. Κάποτε κάποτε μάλιστα τοὺς πετούσαν καὶ καμμιὰ λεμονόκουπα, ἀλλὰ ὁ νεωτερισμὸς στάθηκε δυνατώτερος, ἐνίκησε τὸ συντηρητικὸν τοῦ Κρητικοῦ καὶ ἔτσι ὕστερα ἀπὸ τὸν Α′ παγκόσμιο πόλεμο λίγοι νέοι ἐπιστρέφοντας στὶς ἑστίες τους ξαναφόρεσαν βράκες. Σήμερα εἶναι ζήτημα ἂν κανεὶς νέος ἔχῃ τὴν τόλμη νὰ χρησιμοποιήσῃ γιὰ καθημερινὴ φορεσιὰ τὴ βράκα ἢ τὸ χιαλβάρι, ἀπὸ φόβο μήπως τὸν κοροϊδέψουν. Γιατὶ νὰ τὸ κρύψωμε; ντρέπεται μήπως φανῇ ὀπισθοδρομικός, ντεμοντέ [3]. Ἂς ὄψεται ὅμως καὶ τὸ κόστος τῆς Κρητικῆς φορεσιᾶς, ποὺ εἶναι κι' αὐτὸ ἕνας σπουδαῖος παράγων γιὰ τὴν ἐξαφάνιση τῆς βράκας. Ἡ τσόχα πρὸ πάντων τοῦ χιαλβαριοῦ εἶναι πανάκριβη καὶ δυσεύρετη. Χρειάζονται καὶ **χάρτζα** πολλὰ γιὰ τὴ διακόσμηση ἀπὸ τοὺς **τερζῆδες**, ποὺ ζητοῦν «τὴ μάνα ντως καὶ τὸν κύρη ντως» γιὰ ραφτικά.

Ἔτσι ἡ ἐπίσημη στολὴ τῆς Κρήτης μόνο ἀπὸ τοὺς γέρους φοριέται. Ἀπὸ τοὺς φτωχοὺς καμωμένη μὲ φτηνὸ πανί, ἀπὸ τοὺς εὔπορους ἀπὸ τσόχα [4]. Οἱ νεώτεροι μόνο σὲ κανένα πανηγύρι ἢ σὲ Ἐθνικὴ ἑορτὴ καί . . . τὶς ἀπόκρηες ντύνονται μὲ χιαλβάργια. Φοβοῦμαι πῶς θὰ νἄρθῃ ἕνας καιρὸς ποὺ ἡ βράκα θἄχει μείνει στὴ μνήμη μόνο καὶ κάποιος θὰ λέῃ στὰ ἐγγονάκια του μιὰ βολὰ 'χα γώ 'να μπάρμπα κι' ἐφόργιε μιὰ τσόχινη βράκα . . .

Ὡς τόσο οἱ μεσήλικες, οἱ **στάμενοι** ἄντρες, σὰ συντηρητικώτεροι ἀπὸ τσὶ **ντεληκανῆδες** φοροῦν μικτὴ στολή. Μεϊτάνι καὶ γελέκι, ζώνη ὑφαντή, φαρδειά, κυλόττα στρατιωτικοῦ τύπου ποὺ μπαίνει μέσα στὰ στιβάνια, μαντήλι μαῦρο στὴν κεφαλή [5]. Μὰ καὶ τούτη ἡ φορεσιά, μπορεῖ κανεὶς νὰ πῇ πῶς περνᾷ τὸ τελευταῖο της στάδιο. Οἱ νεώτατοι ἀπὸ τοὺς Κρητικούς,

1. Ἡ Ἀμερική, ὡς ἐξ ἰδίας ἀντιλήψεως γνωρίζω, δὲν ἐδέχετο μετανάστες Κρῆτες μὲ τὴν ἐθνική τους φορεσιά. Ραγδαῖα ἐδημιουργήθηκαν τὰ «φραγκορραφτάδικα» γιὰ «ζημοπουλίτικα» ροῦχα.

2. Ἡ οἰκογένεια τοῦ συζύγου μου εἶχεν ἄλλο ἐπώνυμον, λησμονηθὲν ἤδη. Ὁ πάππος τοῦ συζύγου μου, Σφακιανός, ἐμπορευόμενος στὴ Σμύρνη προσωρινὰ μετά ἀπὸ τὸ «Ἀρκάδι», ἐπανῆλθε μὲ εὐρωπαϊκὸν ἔνδυμα, «Περνᾷ τὸ Φραγκάκι» φωνάζανε οἱ διάφοροι ὅταν τὸν ἔβλεπαν καὶ τοῦ ἔμεινε τὸ παρατσούκλι, μὲ τὸ ὁποῖον μόνο ἦταν πλέον γνωστός. Μὴ μπορῶντας νὰ κάμῃ ἀλλοιῶς υἱοθέτησε τὸ παρατσούκλι ὡς ἐπώνυμον.

3. Στὴ Δυτικὴ Κρήτη, ὅπου ἡ βράκα λέγεται «κάρτσα» ὅταν διαπληκτισθοῦν μὲ βρακοφόρο, τὸν φωνάζουν «καρτσάκια».

4. Ἡ διαφορὰ τῆς κοινωνικῆς τάξεως φαίνεται παντοῦ ἀπὸ τὸ ροῦχο.

5. Τὴ μικτὴ στολὴ ἐφοροῦσε καὶ ὁ Ἐλ. Βενιζέλος κατὰ τὸ κίνημα Θερίσσου.

φοροῦν κυλόττα τύπου στρατιωτικοῦ (ἱππικοῦ) πολὺ πλατειὰ στὰ πλάγια (στενὴ κατὰ τὰ γόνατα) καὶ σακκάκι εὐρωπαϊκό. Μαντήλι μαῦρο στὸ κεφάλι, πλατειὰ ζώνη καὶ τὰ πατροπαράδοτα στιβάνια, ψηλὰ ἴσαμε τὰ γόνατα συμπληρώνουν τὴ φορεσιά.

Κοντὰ στὴ βράκα, μοιραίως, ἐξαφανίζεται καὶ ὁ **τερζῆς** ποὺ τὴ ράβει. Ὁ **τζαγκάρης** ὅμως, κρατιέται καλά, γιατὶ τὸ στιβάνι εἶναι ἀπαραίτητο γιὰ τὴν προφύλαξη τοῦ ποδιοῦ [1]. Γιὰ νὰ λέμε τὴν ἀλήθεια εἶναι πολὺ πρακτικό, προσαρμοσμένο ἀπόλυτα στὶς ἐδαφικὲς συνθῆκες τῆς Κρήτης καὶ στὶς ἀπαιτήσεις τῆς ἀγροτικῆς ζωῆς [2].

Παρὰ τὸ συναγωνισμὸ τῶν φράγκικων, ὅσοι φοροῦν ἀκόμη τὶς βράκες ἔχουν δυὸ εἴδη φορεσιᾶς. Τὴν καθημερινὴ (καθημερνὰ ροῦχα) καὶ τὴν ἑορτάσιμη (τὰ καλά τους ροῦχα) [3]. Τοῦτα τὰ τελευταῖα παλαιότερα ἐγίνοντο ἀποκλειστικὰ ἀπὸ τσόχα καὶ ἐφοροῦντο χειμῶνα καλοκαίρι. Ὕστερα μποροῦσε νὰ γίνουν ἀπὸ χοντρὸ σατέν, ἢ ντίμπετης γιὰ τὸ καλοκαίρι (ἐλαφρότερα), γιὰ τὸ χειμῶνα μεϊτάνι καὶ γελέκι τσόχινο καὶ βράκα ἀπὸ σατὲν μαῦρο (γιὰ τοὺς μετρίας οἰκονομικῆς ἀντοχῆς). Τὰ καθημερινὰ ροῦχα γίνονται ἀπὸ ἐγχώριο πανὶ τοῦ τελάρου στὰ πεδινά, ἀπὸ **ρασὰ** δὲ στὰ ὀρεινά. Τὴν κεφαλὴ κοσμοῦν μὲ μαῦρο μαντήλι μεταξωτὸ γιὰ τὶς σκόλες, μπαμπακερὸ δὲ γιὰ τὶς καθημερινές. Τοῦτο τὸ μαντήλι λέγεται **σαρίκι**. Στὰ πεδινὰ τῶν ἀνατολικῶν νομῶν μπορεῖ νὰ εἶναι καὶ ἄσπρο χασεδένιο τὸ καλοκαίρι. Στὶς πόλεις μέσα, ὅσοι φοροῦν ἀκόμη βράκες (μὰ καὶ ὀλίγοι στὰ χωργιὰ γιὰ τὶς γιορτὲς) ἔχουν γιὰ κάλυμμα τῆς κεφαλῆς τὸν **κοῦκο** ἀπὸ μαῦρο μάλλινο ὕφασμα τύπου γούνας ἀστρακὰν μὲ μικρὰ **κουκκούδια**.

Γιὰ τῆς κεφαλῆς τὸ κάλυμμα παρατηροῦμε, πὼς ἀντίθετα μὲ τὸ ἔνδυμα, ποὺ διαμορφώθηκε σύμφωνα (περίπου) μὲ τὴν εὐρωπαϊκὴ μόδα καὶ προσαρμόστηκε κατὰ κάποιο τρόπο μὲ τὶς σύγχρονες ἀντιλήψεις, τὸ κα-

1. Ἡ λέξις πιθ. ἐκ τοῦ ἰταλικοῦ «στιβάλε». Ἡ λ. συναντᾶται σὲ κείμενα Κρητικά. (Στεφ. Σαχλίκη «Ἀφήγ. Παράξενος» στ. 186 «φοροῦν στιβάνια τραγινά». Κορνάρου Ἐρωτόκρ. στ. 780 «καὶ κάτω ἀπ' τὸ στιβάνι ντου εἰς τὶς ραφὲς τὴ βάνει» (τὴ γραφὴ) καὶ στ. 820 «καὶ πάντα τὴν κουρφὴ γραφὴ ἤβανε στὸ στιβάνι». Τὴ λέξη στιβάνι ἀναγράφει ἡ ἔκδοσις Βενετίας (τὸ μοναδικὸ ἀντίτυπο ἐν Γενναδ. Βιβλ. Ἀθηνῶν) καθὼς καὶ αἱ ἐκδόσεις Ξανθουδίδη. Ἐξ ἄλλου τὴ λέξη στιβάλι συναντοῦμε εἰς «δουλευτικὸν» τοῦ Τορναία (Σάθα Μεσ. Βιβλ. τ. ΣΤ') ὅπου ὁ κύριος ὑποχρεοῦται νὰ δίδη στὸν ὑπηρέτη ἐκτὸς ἄλλων καὶ 1 ζεῦγος στιβάλια.

2. Βλέπε καὶ Ἀντωνιάδου «Κρητιὶς» σελ. 42:

> σχίζουν ἐγχώριον δέρμα καὶ ράπτουν αὐτὸ σκυτοτόμοι
> μέχρι γονάτων ἐμβάδας θερμὰς τὸν χειμῶνα ποιοῦντες
> ἵνα φυλάττουν τὸν πόδα μὴ ἄκανθαι βλάπτουν καὶ ὄφεις».

3. Εἰς ἑπόμενα κεφάλαια ἀναλυτικώτερα τὰ περὶ φορεσιᾶς.

πέλλο τοῦ εὐρωπαίου δὲν ἐξετόπισε τὸ σαρίκι, τὸ ὁποῖον φοργιέται στὰ χωργιὰ καὶ ἀπὸ τοὺς κομψευομένους, μὲ σπανίαν ἐξαίρεσιν ἐκείνων ποὺ φοροῦν τραγιάσκα.

Μουδὲ καὶ φράγκος γίνομαι, μούδε καπέλλο βάνω.

α) Η ΕΠΙΣΗΜΗ ΦΟΡΕΣΙΑ

Ντύσου νὰ βάλης σκολινὰ
νὰ πᾶς εἰς τὴν ξεφάντωση ποὺ σ' ἔχουν καλεσμένο.

λέει, στὴ «Θυσία τοῦ 'Αβραὰμ» ἡ Σάρρα στὸ παιδί της [1]. Οἱ στῖχοι μᾶς δείχνουν πῶς οἱ Κρῆτες ἀνέκαθεν εἶχαν μιὰ στολὴ ἐπίσημη, γιὰ τὶς **σκόλες**, τὶς **ξεφάντωσες** καὶ τὰ πανηγύρια. **Τὰ σκολινὰ ροῦχα** τῆς Κρητικῆς φορεσιᾶς εἴπαμε πῶς εἶναι τὰ **τσόχινα, τὰ χιαλβάργια.** Γίνονται ἀπὸ τσάχα μπλὲ ἀνοικτοῦ χρώματος, πάντοτε **παραγγελίστικα** καὶ ἀποτελοῦνται:

α) 'Απὸ τὴ βράκα - χιαλβάρι, ποὺ κεντᾶται μὲ γαϊτάνι στὶς ραφὲς καὶ στὶς **μπατζαρὲς** (ἢ ποδαρὲς ἢ στιβανοβράκια) [2]. β) Τὸ γελέκι [3]. γ) Τὸ

---

1. Βλέπε «Θυσία τοῦ 'Αβραὰμ» Κριτ. ἔκδ. Γ. Μέγα στ. 434 - 35.

2. Στὰ Δυτικὰ τῆς Κρήτης καὶ τὸ χιαλβάρι λέγεται κάρτσα (ἐκ τοῦ ἰταλ. calza). 'Εκεντᾶτο δὲ τὰ παληότερα χρόνια μὲ βαρύτατα κεντήματα καὶ μάλιστα ἀπὸ τὶς ἀρραβωνιασμένες κοπέλλες, ποὺ κατὰ τὸ ἔθιμο τὴν κάνανε δῶρο στὸ γαμπρό:

.....κι' ὁ δάσκαλος τὸν ἔβαλε νὰ τοῦ καλαναρχίση
κι' ἐξέπεσέν του τὸ κερὶ κι' ἤκαψε τὸ χαρτίν του
κι' ἔκαψε καὶ τὴν κ ά ρ τ σ α ντου τὴν πολυξομπλιασμένη
ἀποῦ τὴν ἐξομπλιάζανε οἱ τρεῖς βασιληοποῦλες.

(Κάλαντα τῶν δυτικῶν Νομῶν. Βλέπε καὶ Γιανναράκη «"Ασματα Κρητικὰ» σελ. 250).

3. Γελέκι (ἡ λέξις ἐν Λεξ. BOERIO = giulecco chiamasi una specie di veste da schiavi e galeotti. Τουρκ. γιελέκ ρωσ. ζελέτ. 'Ο ὅρος ἔγινε διεθνής. Στὴν Κρήτη ἐφορέθησαν τρεῖς τύποι γελεκιοῦ. α) Τὸ σύνηθες σταυρωτὸ γελέκι (θυμίζει τὸ σταυρωτὸ προστερνίδιο τῶν βυζαντινῶν). β) Τὸ ἀνοικτὸ ἐμπρός, ποὺ κουμπώνει μὲ θελήκι στὸ κάτω μέρος τοῦ στήθους (τρία δάκτυλα πάνω ἀπὸ τὴν κοιλιά). Εἶναι πειὸ λεβέντικο καὶ συνηθίζουν νὰ τὸ φοροῦν ἄντρες **ἀνοιχτοκουταλᾶτοι.** 'Ανοικτὸ ὅπως εἶναι ἐμπρὸς ἀφήνει νὰ φαίνεται τὸ μεταξωτὸ πουκάμισο, ποὺ στὴν περίπτωση αὐτὴ εἶναι ἰδιαίτερα ἐργασμένο. γ) Τὸ **μεϊτανογέλεκο** ἢ 'Ανωγειανὸ γελέκι ποὺ εἶναι πειὸ **φουντούλικο** γιατὶ εἶναι ἀνοικτὸ καὶ στὴν πλάτη (δὲν φοριέται πλέον). Τὸν ὅρο γελέκι τὸν εἶχαν παραλάβει οἱ Κρῆτες ἀπὸ τοὺς Βενετούς. Τὸν ὅρο μεϊτάνι παρέλαβαν ἀργότερα ἀπὸ τοὺς τούρκους.) (μεϊτάνι=παραφθορὰ τῆς τουρκικῆς λέξεως μιν-τάν, ποὺ δηλοῖ τὸ κυκλοτερὲς περίζωμα (μαγιὼ) τῶν τούρκων παλαιστῶν τῆς παλαιᾶς ἐποχῆς, τῶν **μπεχλιβάν**, τὸ ὁποῖον ἔκλεινε μὲ λασὰζ πάνω στὸ μηρό. Μεϊτανογέλεκο λοιπὸν ἔλεγαν οἱ Κρῆτες ἀρχικῶς τὸ γελέκι ποὺ εἶχε στὴν πλάτη λασὰζ κατὰ τὸν τρόπο τοῦ μιν-τάν. Κατόπιν ὁ ὅρος μετέπεσε, καὶ μὲ τὴ λέξη μεϊτανογέλεκο ἐννοοῦμε σήμερα τὸ ἀσορτί, τὰ δυὸ

μεϊτάνι [1]. Καὶ τὰ δυὸ γαρνίρονται μὲ πολλὰ γαϊτάνια καὶ τεχρίλια, τὰ **χάρτζα** [1α]. (Γύρω στὰ 1900 οἱ κομψευόμενοι τῶν Ἀνατολικῶν Νομῶν ἐφόρουν γελέκια ἀπὸ μαύρη φέλπα). δ) Μακρύτατη ζώνη (6-8 πήχ.), μπλὲ καὶ κόκκινη (μελανζέ). ε) Τὸ **σπαστὸ φέσι** (ἢ σφακιανὸ φέσι) [2] μὲ γαλάζια φούντα στὸ πλάϊ (ἐξαφανίστηκε σχεδὸν) ἢ τὸν μαῦρο **κοῦκο** ἢ καὶ τὸ **κρουσαλιδᾶτο** μαντήλι ποὺ φοριέται γύρω στὸ κεφάλι[2α]. στ) Τὰ στιβάνια, ἄσπρα τὸ καλοκαίρι ἀπὸ βακέττα, τὰ λεγόμενα **κίτρινα**, μαῦρα δὲ ἢ κοκκινωπὰ ἀπὸ ἀδιάβροχο γιὰ τὸ χειμῶνα [3]. (Οἱ κομψευόμενοι Ἀνωγειανοὶ τὰ κάνουν σήμερο καὶ ἀπὸ λουστρίνι). ζ) Καρτσόνια πλεκτὰ μεταξωτὰ καὶ μεταξωτοὺς καλτσοδέτες [4]. η) Μαντήλι μεταξωτὸ ἄσπρο ἢ χρωματιστὸ στα-

---

κομμάτια μεϊτάνι καὶ γελέκι. Ἀκούει κανεὶς τὴ φράση: «ἀγόρασα ἕνα μεϊτανογέλεκο», δηλ. ἕνα μεϊτάνι καὶ ἕνα γελέκι. (Στὴ Χίο σήμερα λέγοντας μεϊτάνι ἐννοοῦν τὸ γελέκι, τὸ ἀχειρίδωτο περιστήθιο. Τὸ χειριδωτό, δηλ. τὸ μεϊτάνι ἢ ζιπόνι τῶν Κρητῶν τὸ λένε καζακί).

—Τὸ στῆθος τοῦ σταυρωτοῦ γελεκιοῦ τῶν Σφακιανῶν ἐγίνετο ἀπὸ κόκκινη τσόχα. Ἐπίσης καὶ τῶν ἀνδρῶν τῆς Κρητικῆς Χωροφυλακῆς. «Μὴν ἀγαπήσῃς δάσκαλο γιατ' ἀγαπᾶ τὸν ἄρτο ἀγάπα χωροφύλακα κοκκινογελεκᾶτο».

1) Τοῦτο τὸν περασμένο αἰῶνα ἐλέγετο **ζιπόνι** (βλέπε ἡμερολόγιον Κοζύρη ἐν «Κρητ. Χρονικὰ» ἔτος Α', τ. ΙΙ: «1832 Μαρτίου 10 ἔστειλα τοῦ Πέτρο τὰ ροῦχα τὰ ἐδικά του, ζιπόνι, γελέκι, ποκάμισο»).

1α) Χάρτζα=ὑλικὰ ἐν γένει. Εἰδικῶς γιὰ τὴ φορεσιὰ ἐννοοῦν τὰ γαϊτάνια καὶ τὰ τεχρίλια τὰ ὑλικὰ δηλ. μὲ τὰ ὁποῖα κεντᾶται ἡ φορεσιά. Κατασκευάζονται καὶ πουλιοῦνται ἀπὸ τοὺς **Καζάζηδες**.

2) Τὰ φέσια ἤρχοντο ἀρχικὰ ἀπὸ τὸ Μαρόκο. Ὑστερώτερα ἤρχοντο ἀπὸ τὴν Τύνιδα καὶ τὴν Τρίπολη τῆς Μπαρμπαριᾶς. Μὲ τὶς χῶρες αὐτὲς ἡ Κρήτη εἶχε πολλὲς ἐμπορικὲς σχέσεις, ἀντήλλασσε προϊόντα. (Ὀλιβιὲ τόμ. ΙΙ, σελ. 373).

2α) Σὲ περίπτωση πένθους στὰ χωριὰ τῆς Μεσσαρᾶς τὸ μαντήλι αὐτὸ φοριέται **μαγουλίκα**, δένεται δηλ. κάτω ἀπὸ τὸ σαγόνι καὶ εἶναι κατὰ κανόνα μαῦρο. Μαγουλίκα δένεται ὅμως καὶ τὸ πελώριο ἄσπρο γυροπλεμένο χασεδένιο μαντήλι, ποὺ οἱ ἄνδρες φοροῦν σὰν προφυλακτικὸ τὶς ζεστὲς ἡμέρες τοῦ καλοκαιριοῦ, ὅταν πηγαίνουν στὰ πανηγύρια.

Τὸ κάλυμμα τῆς κεφαλῆς δὲ βγαίνει ποτὲ κατὰ τὸν χαιρετισμό. Οἱ Κρῆτες χαιρετοῦν μὲ κλίση τῆς κεφαλῆς, βάζουν τὸ δεξὶ χέρι στὸ στῆθος κι' ὕστερα δίδουν τὰ χέρια.

3) Οἱ Κρῆτες ἀνέκαθεν ἔδιδαν πολλὴ προσοχὴ στὰ στιβάνια. Τὰ ἤθελαν **καλὰ τζαγκαρωμένα**. (Βλέπε καὶ Γιανναράκη «Ἄσματα Κρητικὰ» Νο 254 («Τὰ παζάρια τοῦ παραγιοῦ») «. . . . θέλω καὶ τὰ στιβάνια μου καλὰ τζαγκαρωμένα», καὶ Ἀρ. Κριάρη «Πλήρης συλλογὴ Κρητ. Δημωδῶν ἀσμάτων» (1920) σελ. 360).

4) Τοὺς καλτσοδέτες πουλοῦσαν οἱ καζάζηδες, ἀλλὰ τοὺς ἔφτιαχναν κυρίως οἱ φυλακισμένοι. Ὅταν τοὺς ἔφτιαχναν ἐπὶ παραγγελίᾳ (παραγγελίστικους) τοὺς ἔβαζαν χρονολογία καὶ τὸ ὄνομα τοῦ παραγγέλλοντος. Τέτοιους χρονολογημένους καλτσοδέτες, μαζὺ μ' ἕνα ζευγάρι μεταξωτὲς (μῶβ) κάλτσες, ἔχω καταθέσει εἰς τὸ Λαογραφικὸν Μουσεῖον τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν. Ἀνῆκαν στὸν πατέρα τῆς ἑτεροθαλοῦς ἀδελφῆς μου, ἀείμνηστον Χαράλαμπον Μαθιανάκιν, ποὺ ἐθεωρεῖτο ὁ πλέον κομψὸς ἄνδρας τοῦ Ἡρακλείου γύρω στὰ 1890.

μπᾶτο, πού μπαίνει κάτω ἀπὸ τὴ μασχάλη ἀνάμεσα μεϊτανιοῦ καὶ γελεκιοῦ καὶ ἐξέχει λίγο. θ) **καδένα** στὸ λαιμὸ μὲ ρολόϊ πού κρύβεται στὴ ζώνη [1] (στὶς πόλεις ἡ καδένα μπορεῖ νὰ εἶναι καὶ μισῆ, νὰ μὴν περνιέται ἀπὸ τὸ λαιμό· κρεμιέται ἀπὸ ἕνα κουμπὶ τοῦ γελεκιοῦ καὶ τὸ ρολόϊ μπαίνει στὴν τσεπούλα). ι) Ἀπὸ τὸ μαχαίρι (κοκκάλινη λαβὴ καὶ μικρὸ γιὰ τοὺς Ἀνατολικοὺς Νομούς, μεγάλη καὶ ἀσημένιο φουκάρι γιὰ τοὺς Δυτικούς) τὸ λεγόμενο **μπουνιάλο** ἢ **μπασαλῆς** [2]. κ) Ἀπὸ τὸ ποκάμισο, πού γίνεται ἀπὸ μεταξωτὴ ἄσπρη μπόλια τοῦ τελάρου. Κλείνει ἐμπρὸς μὲ κουμπιὰ κοκκάλινα. Τὸ κουμπὶ τοῦ λαιμοῦ εἶναι συνήθως **ἐγρετίδικο** καὶ κατὰ κανόνα ἀσημένιο [3]. Σήμερα στὰ Ἀνώγεια φοροῦν οἱ κομψευόμενοι, ἀλλὰ καὶ ἄλλοι πολλοὶ ποκάμισα μαῦρα, χάριν λεβεντιᾶς. «Βάνου ντα καὶ γιὰ τὸ σεβντᾶ καὶ γιὰ τὸ ζαριφλίκι» [4]. Εἶναι σὰ νὰ λέμε μόδα, νέα μόδα τοῦ ὑποκαμίσου, πού προῆλθε ἀπὸ τὰ ἀλεπάλληλα πένθη ἐξ αἰτίας τῶν πολέμων, ἀλλὰ

---

1) Ἡ μακρὰ αὐτὴ καδένα περνιέται ἀπὸ ἕνα κρῖκο πλακιέ, ὁ ὁποῖος τὴν κάνει νὰ κρέμεται καθέτως πάνω στὸ στῆθος.

2) Κυρίως ἐπὶ Βενετοκρατίας ἐλέγοντο μπουνιάλα. Σήμερον λέγονται μπουνιαλάκια τὰ γυναικεῖα ἀσημένια μαχαιράκια, περὶ τῶν ὁποίων θὰ ὁμιλήσωμε στὸ κεφάλαιον περὶ γυναικείας στολῆς. Μετὰ τὴν τουρκικὴ κατάκτηση τὸ μπουνιάλο τὸ εἶπανε μπασαλῆ, ἴσως ἐκ τοῦ καλυτέρου κατασκευαστοῦ τέτοιων μαχαιριῶν, πιθανῶς ἐξωμότου τινὸς Ἀλῆ. (Μπὰς τουρκικὰ σημαίνει πρῶτος, ἀνώτερος, καλύτερος τεχνίτης. Πρβλ. πρὸς τὸ Χριστιανικὸν παρατσούκλι Μπάση κάλφας ἢ Μπάχη κάλφας, καὶ πρὸς τὸ ἕτερον ἐπίσης χριστιανικὸν Μπακάλμπασης. Μὲ τὰ παρατσούκλια αὐτά, τὰ ὁποῖα κατήντησαν ἐπίθετα ἦσαν γνωστὲς δύο εὐυπόληπτες οἰκογένειες στὸ Ἡράκλειο, τῶν ὁποίων κάποιος πρόγονος ἦταν ἄριστος τεχνίτης τῆς μιᾶς καὶ πρῶτος μπακάλης τῆς ἄλλης. Καὶ σήμερον ἡ λέξις μπάχης χρησιμοποιεῖται, π.χ. αὐτὸς εἶναι μπάχη κλέφτης, δηλ. ἀρχικλέφτης.

3. Τὰ Κρητικὰ πουκάμισα πού φοριοῦνται μὲ τὸ ἀνοικτὸ γελέκι, γίνονται ὡς ἑξῆς, κατὰ πληροφορίαν Ρωξάνης Ξυλούρη τὸ γένος Σκουλᾶ, ἐξ Ἀνωγείων νῦν κατοίκου Ἡρακλείου : Συγκόβγεις τὸ ποκάμισο, μὰ δὲν τὸ μπιτσέρνεις πολὺ στὸ λαιμὸ γιατὶ δὲ μπαίνει γιακᾶς μόνο μαργέλι. Τοῦ κάνεις τράτο μικρό, δὲν τὸ σκίζεις ἴσαμε κάτω. Στὸ μπέτη ράφτεις ἕνα ἄλλο μπέτη ἐγρετίδικο πού ἔχει κι' αὐτὸς σκίσμα εἶναι δηλαδὴ δυὸ κομμάθια αὐτὰ πού προσθέτεις ἀπάνω στὸ ποκάμισο. Στὴν κάθα μπάντα ἔχεις σασμένα μάκια πλετάκια λοξά. Στὴν ἀνεμεσάδα σάζεις κεντίδια σταυροβελωνιὰ γὴ βαγάκι κόκκινο. Ἀπῆς κολλήσης τὰ κομμάθια στὸν μπέτη. βάνεις καὶ τὸ μαργέλι στὸ λαιμό. Σάζεις καὶ τσὶ κομπότρυπες καὶ βάνεις στὴν ἄκρα τσῆ μανίκας τὸ μανικότι. Ὁ μπέτης, τὸ μαργέλι καὶ τὸ μανικότι γίνουνται ἀπὸ χασέ. Τὸ ἀποδέλοιπο ποκάμισο γίνεται μὲ μπόλια μεταξωτὴ ψημένη. Μὰ παλαιότερα τὰ ποκάμισα δὲν εἴχανε μανικόθια καὶ οἱ μανίκες ἦσανε πολὺ πλαθειές. Ἄμας ἐρχίξανε καὶ βάνανε μανικόθια τὰ κεντούσανε μὲ ὀρνιθόποδα. (Τυποποιημένο σχέδιο μὲ ἀλυσσιδοβελωνιά, πού ὄντως ὁμοιάζει μὲ πόδια τῆς ὄρνιθας).

4. Ζαριφλίκι=κομψότης. Ζαρίφης (ἐκ τοῦ τουρκ. ζααρίφ=λεπτή, κομψὴ κόρη λέγεται μόνο ἐπὶ γυναικῶν παρὰ τούρκοις)=ὁ κομψός.

κυρίως ἐξ αἰτίας τῶν πενθῶν ἀπὸ τὶς γερμανικὲς ἀγριότητες [1]. λ) Συμπλήρωμα τῆς φορεσιᾶς γιὰ τὸ χειμῶνα εἶναι τὸ κοντὸ καπότο μὲ κουκούλα. Θεωρεῖται μᾶλλον ἐπίσημο ἐξάρτημα καὶ δὲν φοριέται **ἀπὸ μανικοῦ**, ἀλλὰ ριχτὸ στὶς πλάτες **ἅρμα μανίκα**, ἰδίως στὰ Ἀνώγεια καὶ στὰ Σφακιά.

Χορεύοντας οἱ Κρητικοὶ οὐδέποτε φοροῦν καπότο, ἐνίοτε μάλιστα οὔτε καὶ μεϊτάνι· τὸ καλοκαίρι πρὸ πάντων ποτὲ δὲ χορεύουν μὲ μεϊτάνι. Τὸ καπότο γίνεται ἀπὸ τὴν ἴδια τσόχα τοῦ χιαλβαριοῦ [2] καὶ εἶναι **ἀσταρωμένο** μὲ ψιλότερη κόκκινη τσόχα, πλούσια γαρνιρισμένο στὶς ραφὲς καὶ στὴν κουκούλα. Γιὰ κλείσιμο τοῦ λαιμοῦ ἔχει ἀσημένιο **χαρταλάμι**. Ἐσωτερικὰ γαρνίρεται γύρω γύρω μὲ μιὰ ριγωτὴ ταινία ποὺ λέγεται **φακαρόλα**, στὸ ἐπάνω μέρος δὲ καθὼς καὶ στὸ κάτω οἱ γωνίες γαρνίρονται μὲ χρωματιστὰ τεχρίλια ποὺ φαίνονται ὅταν τὸ καπότο φοριέται ριχτό.

Τὰ **τσόχινα** σὰν ἀκριβὰ ροῦχα ποὺ εἶναι φυλάσσονται μὲ προσοχή. Ἀφοῦ φορεθοῦν τὴ σκόλη, **ταδὲ αὔριο** θὰ ξεσκονιστοῦν καλὰ καλὰ μὲ μεταξωτὴ φούρτσα [3], κι' ἀφοῦ τυλιχτῆ ἡ ζώνη στὸ **ξωνόξυλο** [4] τοποθετοῦνται

---

1. Οἱ Κρῆτες ἀνέκαθεν εἶχαν γιὰ θλιφτικὸ ποκάμισο καθημερνὴ καὶ σκόλη τὸ μαῦρο. Ὁ Φοσκαρίνι μάλιστα γράφει γιὰ τοὺς Σφακιανοὺς ὅτι στὶς βεντέτες τους, ὅταν ἕνας ἐσκοτώνετο ἀπὸ ἀντίθετη παράταξη, ἀμέσως ἄνδρες καὶ γυναῖκες ἐφόρουν μαῦρο ποκάμισο καὶ δὲν τὸν ἔβγαζαν μέχρις ὅτου ἐκδικηθοῦν τὸν ἔνοχο. (Βλέπε Foscar. Relat. f. 123 ἐν Zinkeisen geschichte des Osmanichen Reiches Τόμ. IV σελ. 642.

2. «Θέλω καὶ τὸ καπότο μου ψιλὴ τσόχα ραμμένο» (βλ. Γιανναράκη ἄσμ. Κρητ. Νο 254 καὶ Κριάρη ἐνθ. ἀν. σελ. 360.

3. Βούρτσα μὲ ἀπαλὸ τρίχωμα.

4. Τό ζωνόξυλο εἶναι ἕνας ξύλινος κοντὸς μήκους 0,50 μ. ὅπου τυλίσσεται ἡ ζώνη καὶ γίνεται ἕνα κοντάκι. Ἡ ζώνη φοργιέται σφιχτά. Δὲν ἐνοχλεῖ τὸν φέροντα, γιατὶ ἔχει συνηθίσει ἀπὸ παιδάκι νὰ τὴν φορῆ. Ἐξ ἄλλου κατὰ τὴν βρεφικὴ ἡλικία οἱ μητέρες φασκιώνουν τὰ μωρὰ γιὰ νὰ κάνουν ὡραῖο σῶμα. Ἔτσι ἔχουν ἀποχτήσει καὶ δυνατὴ δαχτυλιδένια μέση, ὅταν γίνουν ἄνδρες. Ὁ Κρητικὸς ἀφοῦ φορέσει τὰ «καλά ντου ροῦχα» ἀκουμπᾶ τὴ ζώνη (τυλιγμένη ὅπως εἶναι μὲ τὸ ζωνόξυλο) στὸν γκαναμπέ. Πέρνει τὰ κροῦσα καὶ τὰ μπήχνει στὴ μέση του, ὕστερα ἀρχίζει νὰ κάνη στροφὲς καὶ νὰ σοθέτῃ στὸ μεταξὺ ἀπάνω στὸ κορμί του τὴν τυλισσόμενη ζώνη ἕως νὰ τελειώσῃ ὁπότε πάλι μπήχνει τὰ κροῦσα τοῦ τέλους. Ἔτσι ἡ ζώνη τυλίσσεται σφιχτὰ καὶ κανονικά. Ἡ ζώνη θεωρεῖται δεῖγμα ἀρχοντιᾶς. Καὶ τέτοια ἐθεωρεῖτο πάντοτε. Τὸ «χαμηλοζώνεσθαι» εἶναι προσβλητικὸ γιὰ τοὺς νέους καὶ τοὺς «φουντούληδες». Μόνο οἱ πολὺ γέροι, οἱ φτωχοὶ καὶ οἱ καταφρονεμένοι παρουσιάζονται μὲ χαμηλοζωσμένη καὶ χαλαρὴ ζώνη. (Μὴ μὲ θωρεῖς μικιὸ μικιὸ καὶ χαμηλοζωσμένο / ἀπού τὴ γῆς δὲ φαίνομαι μὰ τσὶ καρδιὲς μαραίνω). Ὁ Κρητικὸς δὲ βγαίνει στὸ δρόμο ποτὲ ξεζωσμένος. Τὸ ἐπώνυμον Ξεζωνάκις ἀσφαλῶς προῆλθε ἀπὸ παρατσούκλι χωρικοῦ τινος, ὁ ὁποῖος θὰ ξέχασε κάποτε νὰ φορέσῃ τὴ ζώνη του). οἱ κάτοικοι τῶν πόλεων ἀγοράζουν τὶς ζῶνες τους ἀπὸ τοὺς καζάζηδες, ὅμως στὰ χωριὰ ὑφαίνονται ἀπὸ τὴν ἀρραβωνιαστικιὰ ἢ τὴ γυναῖκα τοῦ καθενός. Οἱ ζῶνες εἶναι τριῶν εἰδῶν : ράσινες, μπαμπακερές καὶ ὁλομετάξωτες. Οἱ ράσινες εἶναι ὑφασμένες ἀπὸ μαλλὶ λεπτότατο. Ὑφαίνονται ἄσπρες καὶ μετὰ βάφονται. Οἱ καλύτερες μάλλινες ζῶνες εἶναι τῶν Ἀνωγείων. Στὶς οὖγες ἔχουν μαῦρο μετάξι καὶ ὑφαίνο-

μαζὺ μέσα σὲ **μποξᾶ** [1] ποὺ μπαίνει στὴν **κασέλα** [2], ὅπου φυλάσσονται καὶ ὅλα τὰ τιμαλφῆ τῆς οἰκογένειας. Γιὰ νὰ μὴν τὰ πειράζῃ **κοτσίπιδας** βάζουν μέσα στὴν κασέλα **ἀφόργιο** σαπούνι, τὸ ὁποῖον ἀντικαθιστοῦν ἅμα καταλάβουν πῶς «ἤφυγε ὁ θυμός του».

νται σὲ σχέδιο δίμιτο. Ἡ ζώνη ἔχει καὶ στὶς δυὸ ἄκρες «κροῦσα» μάκρους 30 - 40 πόντους, ἡ ἴδια δὲ ζώνη ἔχει μάκρος 6 - 8 πῆχες. «Εἴκοσι μῆνες πολεμῶ τοῦ γέρου μου μιὰ ζώνη κι' ὅλο τὸ φάδι λείφτομαι καὶ τὸ μισὸ στημόνι». Οἱ μπαμπακερὲς γίνονται ἀπὸ μπαμπάκι τοῦ λαδιοῦ μπλὲ καὶ κόκκινο καὶ ἔχουν «δέξιμο» τυποποιημένο, «τὸ ψιλὸ ἀσταχάκι». (Φυσικὰ ὑπάρχουν καὶ εὐτελεῖς μπαμπακερὲς ζῶνες τοῦ ἐμπορίου ποὺ πουλιοῦνται στὰ παζάργια, ὑφασματένιες, γιὰ τοὺς πολὺ φτωχούς). Οἱ ὁλομετάξωτες ὑφαίνονται ἀπὸ μεταξωτὸ νῆμα μπλὲ καὶ κόκκινο.

1. Οἱ μποξάδες εἶναι τετράγωνα καλύμματα καμωμένα ἀπὸ ἄλλα μικρὰ τετράγωνα ἢ τριγωνικὰ πολύχρωμα πανάκια, φοδραρισμένα ἐσωτερικὰ μὲ μονόχρωμο λεπτὸ ὕφασμα. Χρησιμοποιοῦνται γιὰ τὴ φύλαξη καὶ μεταφορὰ ρουχισμοῦ. Ἐγίνοντο καὶ ἀπὸ μονοκόμματο μεταξωτὸ ὕφασμα ἢ καὶ ἀπὸ μπροκὰρ καὶ ἦσαν καὶ αὐτοὶ ἕνα ἀπὸ τὰ εἴδη προικός. Ἡ χρήση τῶν μποξάδων μαρτυρεῖται καὶ ἀπὸ προυκοχάρτια καὶ ἄλλα ἔγγραφα. Βλ. Κρητ. Λαὸς τ. 1ος) « . . . δύο μποξάδες ἔφκαιρους. Ὁ ἕνας χρυσός, ὁ ἄλλος πασμᾶς». Καὶ Γ. Συλαμιανάκη Ὁ Ἅγ. Μηνᾶς σελ. 151 « . . . μποκτσάδες δύο μεταξωτοὺς ἀφιερώνει ἡ ἀνεψιὰ τῶν Νικολετάκηδων εἰς τὸν Ἱ. Ναὸ τῆς Μητροπ. Κρήτης». Καὶ στὰ Δωδεκάνησα ἐχρησιμοποίουν μποξάδες (βλέπε Μιχαηλίδου Νοάρου Δημοτικὰ τραγούδια Καρπάθου σελ. 250 : Νὰ πέψω σκιᾶ τὰ ροῦχα του μεσ' τὸν μποξᾶ γεμένα). Στὰ Δωδεκάνησα ἐδένετο ὁ μποξᾶς, ἐνῷ στὴν Κρήτη δὲ δένονται οἱ ἄκρες γιὰ νὰ μὴ ζαρώνωνται τὰ ροῦχα. Καρφιτσώνονται μὲ **καρφίτσες βελῶνες** (συνήθεις καρφίτσες. Ὁ ὅρος καρφίτσα βελώνα ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὸν ὅρον **ραφτίτσα** βελώνα).

2. Ἡ κασέλα εἶναι ἀπαραίτητο **βγόδωμα** ἢ **(μόμπιλο)** τῆς **κουμεσαρίας** τοῦ σπιθιοῦ. Οἱ εὔποροι τὶς κάνουν ἀπὸ κυπαρισσόξυλο ποὺ πρέπει νὰ εἶναι κομμένο τὴ **λίγωση** τοῦ Γεννάρη γιὰ νὰ μὴ **λαθρακιᾶ**. Μυρίζει ὄμορφα καὶ διώχνει τὸν **κοτσίπιδα**. Τέτοιες κασέλες ἀναφέρει ὁ περιηγητὴς Μπελὸν πῶς εἶδε νὰ κάνουν στὸ Χάνδακα, πολὺ πλατειές. (Κατὰ τὴ Βενετικὴ κατοχὴ ἤκμαζε στὴν Κρήτη ἡ ξυλουργικὴ καὶ κυρίως στὸ Χάνδακα. Στοὺς Καταλόγους Πάξη (ἐν Ε. Ε. Κ. Σ. τ. Γ' σελ. 248) βρίσκομε πῶς ἀπὸ τὸν Χάνδακα ἐξήγοντο διὰ τὴν ἐμποροπανήγυριν τοῦ Λαντζάνο ἔργα ξυλείας δηλαδὴ κάσες κασελέτες).

Ἡ λέξις κασέλα εἰς πολλὰ Κρητικὰ κείμενα : Βλέπε Στάθης (ἐν Ἀλεξίου Κρητικὴ Ἀνθολογία σ. 129 στ. 20), Κρητικὸς Πόλεμος (Μπουνιαλῆ) (ἐν Ἀλεξίου σελ. 156 XI στ. 6) κλπ. Τῶν πλουσίων οἱ κασέλες ἐγίνοντο ἀπὸ καρυδιά. (Προικοσύμφωνον Δαμασκηνοῦ, ἐν Κρητ. Χρονικὰ ἔτος Α' τ. ΙΙΙ σελ. 616, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ κόκκινο ἀκριβὸ ξύλο (χειρόγραφον Καζούρμπου, σκηνὴ ΙΙΙ στ. 68) Ἐπιχρυσωμένες κασέλες συναντοῦμε στὴ διαθήκη τοῦ Ἀνδρέα Κορνάρου (Σ. Σπανάκη ἡ Διαθήκη τοῦ Ἀνδρέα Τζάκομο Κορνάρου (ἀνάτυπον ἐκ Κρητ. Χρον. τ. Θ' ἔτ. 1955). Οἱ μικρὲς κασέλες ἐλέγοντο κασελοποῦλες ἢ σεντουκάκια. (Προικοσύμφωνον ἐν Χριστ. Κρήτη τόμ. 2ος σελ. 414). Ζωγραφιστὴ κασελοπούλα ἐν Κρητ. Χρονικὰ ἔτος Α' τόμ. ΙΙ (Ἡμερολόγιον Κοζύρη 1832) Ζωγραφιστὸ σεντουκάκι ἀναφέρεται εἰς τὰ ἀφιερώματα τοῦ Μητροπολιτικοῦ Ναοῦ τοῦ Ἁγίου Μηνᾶ Ἡρακλείου (Γ. Συλαμιανάκη Συμβολαὶ εἰς τὴν Ἱστορίαν—Ἅγιος Μηνᾶς).

—Ἡ κασέλα ἐσωτερικά, στὸ δεξὶ πλάϊ, ἔχει ἕνα κιβωτίδιο τὸ **παρακάσελο** ἢ **χότζερε**, ὅπου φυλάσσονται τὰ τιμαφλῆ (χρυσαφικά, ἔγγραφα).

β) Η ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ ΦΟΡΕΣΙΑ

1. Τί φοροῦν οἱ ἀορίτες καὶ οἱ ριζίτες

Στὰ δυτικὰ τῆς Κρήτης ἡ βράκα λέγεται **κάρτσα** [1]. Ἐπειδὴ ἡ σύσταση τοῦ ἐδάφους τὸ ἐπιβάλλει, ἡ κάρτσα-βράκα εἶναι στενή, κοντὴ καὶ μὲ μικρὴ φουφούλα, **κορδιστή**. Ἐξαίρεση γίνεται μόνον ἀπὸ τοὺς γέρους ποὺ δὲ δουλεύουν καὶ ποὺ φοροῦν βράκα μὲ μεγαλύτερη φουφούλα.

Ἡ καθημερινὴ φορεσιὰ μπορεῖ νὰ εἶναι **ράσινη** [2] ἢ μπαμπακερή, καμωμένη ἀπὸ στημόνι καὶ φάδι ἴσαμε ράψιμο ἀπὸ τὴ γυναῖκα [3].

---

1. Ὁ ὅρος ὡς κάρτζα μὲ τὴν ἔννοιαν τῆς βράκας περιέχεται καὶ εἰς Γερασίμου Βλάχου «Θησαυρὸς τετράγλωσσος».

2. **Ράσινη**=ἡ καμωμένη ἀπὸ ρασά, δηλ. ἀπὸ μάλλινο ὕφασμα τοῦ τελάρου, τὸ ὁποῖον γίνεται ἀδιάβροχο μὲ τὴν ειδικὴ κατεργασία ποὺ πέρνει μετὰ τὴν ὕφανση. Ἡ ρασὰ ἐλέγετο παλαιότερα καὶ ράσο, ἂν κρίνωμε ἀπὸ παιδικὸ τραγουδάκι ποὺ ρυθμικὰ λέγεται ἀπὸ τὰ παιδιὰ τῶν Ἀνατολικῶν Νομῶν :

Πέντε πῆχες μαῦρο ράσο
'γὼ θὰ πάω ν' ἀγοράσω
γιὰ νὰ κάμω μιὰ ζιπόνα
νὰ τὴ βάνω τὸ χειμῶνα.

Νῦν μὲ τὴ λέξη ράσο κατονομάζουν ὡρισμένο ἐξάρτημα τῆς χωρικῆς στολῆς. Τὸν τρόπο τῆς κατασκευῆς τῆς ρασᾶς δίδομε ἐδῶ, παρ' ὅλο ποὺ ἀνήκει εἰς τὸ περὶ ὑφαντικῆς, πρὸς χάριν ἐκείνων ποὺ τυχὸν δὲν ἤθελαν ἀποκτήσει τὸν β' τόμον τοῦ παρόντος πονήματος.

Ἡ ρασὰ εἶναι τὸ χοντρὸ μάλλινο ὕφασμα ποὺ κάνουν τοὺς γαμπάδες, τὰ ράσα, τὰ ρασίδια, τὰ ρασοκάποτα, τὶς ρασόκαρτσες. Φάδι στημόνι μαλλί. Ἅμα ὑφανθῇ πρέπει νὰ πατηθῇ, γιὰ νὰ πετάξῃ χνούδι. Τὸ πάτημα στὰ χωριὰ τῆς Μεσσαρᾶς γίνεται ὡς ἑξῆς : Ἔχουν ἕνα χονδροειδὲς ἐργαλεῖο ποὺ λέγεται κούνια ἢ γούβελος καμωμένο ἀπὸ κορμὸ δένδρου σὲ σχῆμα βάρκας. Τὴν κούνια αὐτὴ τὴ στένουν ὄρθια σὲ μιὰ γωνιά, λίγο ἐπικλινῶς. Γιὰ νὰ μὴν τσουρλᾶ τὴ στερεώνουν ἀπὸ κάτω μὲ δύο μάσκουλα. Στὰ πλάγια τῆς κούνιας καρφώνουν μιὰν ἀργαστηρωσὰ (σκαλωσιὰ) γιὰ ν' ἀκουμπᾶ ὁ πατητὴς τοὺς ἀγκῶνες του. Ζεσταίνουν νερὸ καὶ κάνουν παχειὰ σαπουνάδα γιὰ νὰ περιχύνουν σιγὰ σιγὰ τὴ ρασά. Βάζουν τὴ ρασὰ διπλωμένη σ' ἕνα σοφρά, τὴ βρέχουν, τὴ σαπουνίζουν καὶ τὴν βάζουν ὕστερα μέσα στὴν κούνια. Ὕστερα μπαίνει μέσα στὴν κούνια καὶ στέκεται ὄρθιος ὁ πατητής. Κάποιος ἄλλος χύνει λίγη λίγη σαπουνάδα. Ὁ πατητὴς πατεῖ μὲ τὶς φτέρνες του τὸ ροῦχο. Τὸ πάτημα μπορεῖ νὰ κρατήσῃ καὶ τρεῖς ἡμέρες. Τὸ λιγώτερο ποὺ θὰ διαρκέσῃ εἶναι 2 μέρες. Ὅταν ἀρχίσῃ νὰ ξεροπαθιέται (δηλ. νὰ μὴ ρουφᾶ πλέον νερό), πετάγεται τὸ χνούδι. Γιὰ νὰ δοῦνε ἂν εἶναι καλὰ πατημένη, τὴν κάνουν ρολὸ καὶ μετροῦνε μιὰ πήχη ἀπὸ τὸ τέλος τοῦ ρόλου καὶ τὸν στήνουν ὄρθιο στὸ σοφρᾶ. Ἂν στέκεται καὶ δὲν πέσῃ δὲ χρειάζεται ἄλλο πάτημα. Στὸν Ἀποκόρωνα τὴν πατούσαν ἄλλοτε δύο πατητάδες **θεσμένοι χάμαι** καὶ τὴν χτυπούσαν μὲ τὶς φτέρνες τους. Σήμερα στὴν Ἀργυρούπολη ἔγινε ἐργοστάσιο γι' αὐτὴ τὴ δουλειά. Στὰ παληὰ χρόνια τὴ ρασὰ τὴν πατούσαν γυναῖκες **μπορεζάμενες**. Ἔτσι μᾶς λένε τὰ κείμενα (βλέπε Γύπαρης ἐν Κρητ. Ἀνθολ. Στ. Ἀλεξίου σελ. 117 στίχ. 19, «... ἡ μάνα σου ... γὴ πάλιν ἔξαινε μαλλιὰ γὴ τὴ ρασὰν ἐπάτει»).

Στὴν Ὑπάτη κι' ἄλλα μέρη τῆς Στερ. Ἑλλάδος τὸ ξύλινο ἐργαλεῖο γιὰ τὴν κατεργασία τῶν μαλλίνων ποὺ προορίζονται γιὰ φορεσιὲς λέγεται μαντάνι, ντιστρίλλα δὲ ἡ ξύλινη δεξαμενὴ εἰς τὴν ὁποία πέφτει τὸ νερὸ ἀπὸ ἕνα βαγένι (βαρέλι) καὶ τρίβει τὰ ροῦχα στρέφοντάς τα γρήγορα γρήγορα. Ἡ πράξη λέγεται νεροτριβὴ καὶ τὰ ροῦχα «τῆς νεροτριβῆς».

3. Τὴν καθημερινὴ φορεσιὰ κυρίως τὴ βράκα τὴ ράβουν οἱ γυναῖκες. Τὸ μεϊτάνι καὶ τὸ γελέκι τὸ ράβει ὁ τερζῆς. Συνήθως τοῦτα εἶναι ἕτοιμα, **ζημοπουλήτικα**.

Ἐκτὸς ὅμως ἀπὸ τὸ γνωστὸ τύπο τῆς φουφουλωτῆς βράκας, οἱ ἀορίτες καὶ οἱ ριζίτες **κουσουμέρνουνε**[1] καὶ τὴ **ρασόκαρτσα** ἢ ρασόβρακα, κατάλοιπο παλαιότερης ἐποχῆς.

Ἡ ρασόκαρτσα εἶναι δυὸ τύπων. Ὁ πρῶτος τύπος εἶναι μιὰ κυλόττα, ὅπως τῶν ἀξιωματικῶν τοῦ ἱππικοῦ, καμωμένη ὅπως τὸ λέει καὶ τ' ὄνομά της ἀπὸ ρασά. Εἶναι ἄβαφη, λευκή, μακρυὰ ἕως τοὺς ἀστραγάλους, στενεύει στὴν κνήμη· πρὸς τὸν ἀστράγαλο σχίζεται στὸ πλάϊ καὶ δένεται στὸ πόδι μὲ κορδονάκια ποὺ λέγονται **καρτοβάσταγα**[2]. Μπαίνει μέσα στὸ στιβάνι[3]. Φοργιέται τὶς στεγνὲς ἡμέρες τοῦ χειμῶνα καὶ ὁλόκληρο τὸ καλοκαίρι[4]. Ὁ δεύτερος τύπος τῆς ρασόκαρτσας εἶναι ἕνα πλατύτατο παντελόνι καμωμένο φυσικὰ ἀπὸ ἄσπρη ρασά, **δὲν μπαίνει ποτὲ μέσα** στὸ στιβάνι, τὸ ὁποῖον καλύπτει κατὰ τὸ ἥμισυ. Σκοπὸς τῆς ρασόκαρτσας τούτης εἶναι κυρίως νὰ προφυλάξῃ τὸ κάτω μέρος τοῦ σώματος ἀπὸ τὸ νερό. Ἐφ' ὅσον δηλαδὴ δὲν μπαίνει μέσα στὸ στιβάνι καὶ ἐφ' ὅσον ὡς ἐκ τῆς κατασκευῆς τοῦ ὑφάσματος ἀπὸ τὸ ὁποῖον εἶναι καμωμένη εἶναι ἀδιάβροχη, τὸ νερὸ τῆς βροχῆς γλυστρᾶ καὶ πέφτει πάνω στὸν ταρσὸ τοῦ στιβανιοῦ, τὸ ὁποῖον ἐπίσης κάνουν ἀδιάβροχο μὲ τὸ παχὺ στρῶμα λίπους ποὺ τὸ ἀλείφουν. Τὸ δεύτερο τοῦτο τύπο τῆς ρασόκαρτσας φοροῦν οἱ βοσκοὶ **μεροῦ νυχτοῦ** τὸ χειμῶνα, οἱ δὲ ριζίτες **ρεσπέρηδες** τὴν ὥρα τῆς δουλειᾶς πάνω ἀπὸ τὴν κυρίως κάρτσα (βράκα) σὰν προφυλακτικό, γιὰ νὰ μὴ λερώνεται. Κι' ἀπ' τοὺς βοσκούς, ὅσους τύχῃ νὰ φοροῦν τὸ καλοκαίρι κάρτσα φουφουλωτὴ βαμμένη, φοργιέται τὴν ὥρα τοῦ ἀρμέγματος πάνω ἀπὸ τὴν κάρτσα. Εἶναι λοιπὸν ὁ τύπος τοῦτος τῆς ρασόκαρτσας καὶ ἔνδυμα καὶ προφυλακτικὸν ἐνδύματος. Αὐτὸς ποὺ φορεῖ ρασόκαρτσα λέγεται **ρασοκαρτσᾶς**[5].

---

1. Κουσουμέρνουνε=ἔχουν συνήθειαν νὰ φοροῦν.

2. Καρτσοβάσταγα=βαστάγια τῆς κάρτσας δηλ. τὰ κορδονάκια ποὺ δένεται ἡ κάρτσα πάνω στὸν ἀστράγαλο. (Ἡ λ. βαστάγια ἐν Du Cange «ἔκαμε βασιλεὺς πολυκάνδηλα καὶ βαστάγια τοῦ ὅλου ναοῦ χιλιάδας γ'.». Τοῦτα στὴν Κρήτη λέγονται καντηλοβάσταγα (βλ. Ἡμερ. Κοζύρη ἐν Κρητ. Χρονικὰ ἔτος Α' τ. ΙΙ ἔστειλα 2 καντήλια μὲ καντηλοβάσταγα). Ἡ λ. βαστάγια καὶ ἐν Ἐρωτοκρίτῳ (Ξανθ. Μεγ. ἔκδ. Α' 1459 «κι' ἕνα κλειδὶ ἐκρέμουντο μ' ἕνα χρυσὸ βαστάϊ».

3. Τὸ τμῆμα τῆς ρασόκαρτσας ἢ (ρασόβρακας) ἀπὸ τὰ γόνατα καὶ κάτω λέγεται στιβανοβράκια ἢ καὶ καλαμοβράκια, ἐπειδὴ γειτνιάζουν μὲ τὰ στιβάνια. Ὅσοι φοροῦν ρασόκαρτσα καὶ εἶναι καὶ ρεσπέρηδες καὶ ἔχουν κρασάμπελα, **ἀνεμπουκώνουν** κατὰ τὸ πάτημα τῶν σταφυλιῶν τὸ κάθε σκέλος τῆς ρασόκαρτσας καὶ τὸ στρουφίζουν σφιχτὰ πάνω ἀπὸ τὸ γόνατο, καὶ τὸ καρφώνουν μὲ μιὰ μεγάλη τσίτα (ἀγκάθα).

Ὁ μέρμηγκας μοῦ πάντηξε στ' ἀπάνω καλντιρίμι
κι' εἶχι ἅρματα 'νεκρεμαστὰ
καὶ τὰ στιβανοβράκια ντου ψηλὰ 'νεμπουκωμένα.

4. Στὴ μέση συγκρατεῖται μὲ **λουρικὰ** δηλ. μὲ δερμάτινη ζώνη.

5. Ἡ λέξις καταντᾶ νὰ σημαίνῃ κάποτε ἀγροῖκος.

Στὸ ἐπάνω μέρος τοῦ σώματος ντύνονται μὲ γελέκι καὶ **ρασοζίπονο** [1], τὸ ὁποῖον εἶναι μακρύτερο καὶ πλατύτερο ἀπὸ τὸ συνειθισμένο μεϊτάνι καὶ ἔχει καὶ μεγάλους **ἀμασχαλίτες** [2]. Στὴ μέση φοροῦν ζώνη ράσινη, ἄσπρη ἢ μαύρη. Στὴ ζώνη γιὰ ἀχώριστο σύντροφο ἔχουν τὸ πατροπαράδοτο μαχαίρι, γιὰ νὰ σφάζουν ἀμέσως ἕνα ζῶο ποὺ θὰ ἀρρωστήση ξαφνικὰ ἢ θὰ κρεμαστῇ [3]. Κατάσαρκα φοροῦν ἕνα πάνινο πουκάμισο τὴν **καμιζόλα** [4] καὶ ἀπὸ πάνω ἄλλο βαμβακερὸ ἢ μεταξωτὸ πουκάμισο [5]. Τὸ ἐσώβρακο τῶν ρασοκαρτσάδων φτάνει ἴσαμε τοὺς ἀστραγάλους καὶ δένεται μὲ **σπασούλια**. Τῶν ἄλλων Κρητῶν ποὺ φοροῦν τὴ φουφουλωτὴ βράκα, τὸ ἐσώβρακο εἶναι τοῦ ἰδίου σχήματος μ' αὐτήν, λευκὸ βαμβακερό, ἀπὸ πανὶ τοῦ τελάρου ἢ κάμποτο τοῦ ἐμπορίου. (Πρὸς εὐκολίαν τοῦ πλυσίματος ἀποτελεῖται ἀπὸ δυὸ τεμάχια, τὰ ὁποῖα κουμπώνουν μὲ κουμπάκια, κάτι ἀνάλογο μὲ τὶς φουστανέλλες, ποὺ ἀποτελοῦνται ἀπὸ πολλὰ τεμάχια, τὰ ὁποῖα ὅμως δὲν ἑνώνονται ἀλλὰ πέφτει τὸ ἕνα πάνω στὸ ἄλλο ἐλεύθερα).

Στὴν κεφαλὴ φοροῦν **σαρίκι** μαῦρο [6] καὶ στὰ πόδια τὰ στιβάνια, ἀπὸ βακέττα ἄσπρη ἢ τομάρι μαῦρο ἢ ἄσπρο. Τὸ πέλμα εἶναι ἐνισχυμένο μὲ πρόκες στρογγυλὲς καρφωμένες πυκνὰ πυκνὰ **τοῦτο μπροκαδούρα** [7]. Τὰ χρειάζονται ἔτσι **στιβαροπετσωμένα** γιὰ νὰ μὴ φθείρωνται γρήγορα [8].

---

1. Ἡ λέξις σύνθετος ρασὰ-ζιπόνι. (Ζιπόνι λέγεται στὰ Δυτικὰ τὸ μεϊτάνι). Τὸ ἐκ ρασᾶς μεϊτάνι λέγεται ρασοζίπονο. (Περὶ τοῦ ὅρου ζιπόνι εἰς προσεχῆ κεφάλαια).

2. Ἀμασχαλίτης=τὸ τρίγωνο κομμάτι τοῦ ὑφάσματος ποὺ τίθεται κάτω ἀπὸ ὅλα τὰ ζαπονὲ μανίκια γιὰ νὰ μὴ σκίζονται, αὐτὸ ποὺ λένε σήμερα οἱ μοδίστρες σουφλέ.

3. Βλέπε ἔκθ. Φοσκαρίνι ἐν Pashley II σελ. 253 ὑποσ. 3 «con un gran pugnal d' avanti» καὶ Γ. Μέγα «ἡ Θυσία τοῦ Ἀβραὰμ» στίχ. 755 «'ς τὸν κόκκαλον ἐζώστηκες τὸ κοφτερὸ μαχαίρι».

4. Εἶναι πουκάμισο ἐφαρμοστὸ σὰν φανέλλα μὲ στρογγυλὸ λαιμὸ δίχως γιακᾶ μὲ μισᾶ στενὰ μανίκια.

5. Θὰ μποροῦσε κανεὶς νὰ πῆ γι' αὐτοὺς ὅ,τι εἶπε ὁ Στράβων γιὰ τοὺς Πέρσες («Ἔχουν διπλοῦς χειριδωτοὺς χιτωνίσκους, ἐξ ὧν ὁ ὑπενδύτης βαμβακερὸς μεταξωτὸς δ' ὁ ἐπάνω» Στρ. ΙΕ' 3, 19).

6. Τὸ Σαρίκι δὲν ἦταν πάντα μαῦρο. Φορέθηκε μαῦρο ἀπὸ τὰ μέσα τοῦ περασμένου αἰῶνα, ὅταν κυκλοφόρησε ἡ προφητεία πῶς ἡ Κρήτη θὰ λευτερωθῇ ὅταν παρουσιαστοῦν οἱ μαυροσκούφηδες (περὶ αὐτῶν ἀλλαχοῦ).

7. Οἱ μπρόκες ποὺ μπαίνουν στὰ στιβάνια εἶναι :
ξυλόμπροκες (ξύλινες πρόκες)
βιδόμπροκες ἢ ριζόμπροκες (μετάλλινες σὲ σχῆμα πινέζας)
βιδόνια (μικρὲς βιδόμπροκες)
τελάκια μικρὰ λεπτὰ καρφάκια βοηθητικὰ καὶ τὰ **ζαγάρια** ὁποῖα ἔχουν μαζύ τους γιὰ νὰ καρφώνουν προχείρως τὴ σόλα τους.

8. Οἱ πεδινοὶ στὰ χωριὰ τῆς Μεσσαρᾶς, **μεντζεσολιάζουν** μόνοι τους τὰ στιβάνια τους τὰ καθημερινά. Τὰ σολιάζουν **σόχναρα** δηλ. προσθέτουν ὁλόκληρες τὶς σόλες ἀσχέτως ἂν δὲν ἔχουν ὑποστῆ φθορὰ παρὰ μόνο στὸ πλατύποδο.

Τὰ καλάμια [1] τοῦ στιβανιοῦ τους εἶναι μαλακά, (ἀντίθετα μὲ τὰ καλάμια τῶν ἐπίσημων στιβανιῶν ποὺ εἶναι φοδραρισμένα μὲ δέρμα καὶ εἶναι σκληρὰ καὶ δὲ ζαρώνουν) καὶ συγκρατοῦνται στὴν κνήμη μὲ **στιβανοδέματα** ἢ **βασταγάκια** [2].

Στὰ 'Ανώγεια καὶ στὰ Σφακιὰ οἱ βοσκοὶ ἐφόρουν καὶ φοροῦν καὶ σήμερα τοὺς **δόμους** [3], στιβάνια μὲ πέλμα ἰδιάζουσας κατασκευῆς. Οἱ δόμοι τῶν παλαιότερων ἐγίνοντο ὡς ἑξῆς: ἐμαδούσαν προβιὲς καὶ τὶς ἔκοβαν λουρίδες, τὶς ἐστροῦφιζαν σὰν σκοινὶ καὶ τὶς ἔρραβαν κάτω ἀπὸ τὰ στιβάνια, δυὸ καὶ τρεῖς πατωσιές. (κάτι ἀνάλογο πρὸς τὰ σκοινοπάπουτσα ποὺ φοροῦν σήμερο οἱ κυρίες τὸ καλοκαίρι). Τοὺς δόμους ἐφόρουν τὶς στεγνὲς ἡμέρες, γιατὶ μὲ τὴ βροχὴ ἡ προβιὰ μαλακώνει. Μὰ καὶ ἐνισχυμένους δόμους εἶχαν, μὲ **κατρόπετσο**, δηλ. ξεραμένο δέρμα ἀγριογούρουνου. Οἱ δόμοι ἐρράβοντο μὲ **συρίμι**, λεπτὸ λουρὶ σὰν χορδὴ τῆς λύρας, καμωμένο ἀπὸ **γιτσικὸ γδερμάτι.**

Δὲ ντονὲ θέλω τὸ βοσκὸ ἀποὺ φορεῖ τσὶ δόμους
γιατὶ σφιχταγκαλιάζεται ἀργὰ μὲ τσὶ δαιμόνους [4]

Οἱ δόμοι εἶχαν 2 τακούνια (στὴ μύτη καὶ στὴ φτέρνα) καὶ ἦσαν πολὺ βοηθητικοὶ γιὰ τὸ περπάτημα καὶ γιὰ τὸ σκαρφάλωμα πάνω στοὺς βράχους [5].

---

1. Τὰ μέρη τοῦ στιβανιοῦ εἶναι: Καλάμι (τὸ τμῆμα ποὺ ἐνδύει τὴν κνήμη), μπουτίνα ἢ μουζάκι (τὸ τμῆμα ποὺ καλύπτει τὸ καύκαλο τοῦ ποδιοῦ τὸν ταρσό). Ὅταν παληώση ἡ μπουτίνα τὴν ἀντικαθιστοῦν καὶ ἡ καινούργια μπουτίνα λέγεται μάνιαση. Ἡ ὅλη ἀντικατάστασις μπουτίνας καὶ σόλας λέγεται πέτσωμα. Τὰ ἄσπρα στιβάνια πολυτελείας, γιὰ νὰ διατηρηθοῦν κατάλευκα, τὰ ξύνουν μὲ ἐλαφρόπετρα καὶ ἐπιπάσσουν στιβανόσκονη (ἕνα εἶδος τάλκ). Τὰ στιβάνια μπορεῖ νὰ εἶναι καὶ δίχρωμα (καλάμι ἄσπρο, μπουτίνα κόκκινη) ἀλλὰ δὲν εἶναι ἐπίσημα. Στὸ πίσω μέρος τοῦ στιβανιοῦ πάνω στὴ φτέρνα μπαίνει ἕνα τριγωνικὸ πετσάκι ἀπὸ σολόδερμα ποὺ ἐξέχει, τὸ λεγόμενον **τσερόνι**. Τοῦτο μπαίνει γιὰ νὰ βγαίνουν τὰ στιβάνια εὔκολα. Ὁ φέρων ἀκουμπᾶ στὰ δάκτυλα τοῦ ἑνὸς ποδιοῦ τὸ πετσάκι αὐτὸ καὶ μὲ δύναμη σπρώχνει τὸ στιβάνι, ἐνῶ γιὰ τὸ βάλσιμο τοῦ στιβανιοῦ βοηθοῦν δυὸ πάνινα αὐτάκια ποὺ γαζώνονται ἐσωτερικὰ στὸ ἐπάνω μέρος.

2. Μαντινάδες: Ἂν μ' ἀγαπᾷς ποὺ τὴν καρδιὰ ὡς μοὖχεις μηνυμένα
ποῦ' ν' τὰ στιβανοδέματα ποὺ μοὖχεις καωμένα,
—Θαρρεῖς πῶς εἶμαι κουζουλὴ νὰ κάνω βασταγάκια
νὰ δένεις τσὶ στιβάνες σου νὰ πέρνεις τὰ σοκάκια;

3. Πιθανῶς διὰ τὸ σχῆμα ἐκ τῆς τοποθετήσεως τῶν στρωμάτων τοῦ στριμμένου δέρματος. (Ἡ λέξις ἐκ τῆς ΑΕΓ βλ. λεξ. Lidell Scotte. Δόμος ἡ ἐπιβολή, σειρὰ λίθων ἢ πλίνθων. ὑποδείμας τὸν πρῶτον δόμον λίθου αἰθιοπικοῦ (Ἡροδ. 2.127).

4. Δαιμόνους ἐννοεῖ τὶς ἀνεράϊδες, θηλυκὰ δαιμόνια τὰ ὁποῖα ὁ λαὸς πιστεύει πῶς βγαίνουν τὴ νύχτα καὶ ἐρωτοτροποῦν μὲ τοὺς βοσκούς.

5. Γιὰ τοὺς Σφακιανοὺς ἔγραψε ὁ Φοσκαρίνι πῶς πᾶνε τρέχοντας τόσο σίγουροι πάνω στὰ βουνὰ καὶ στοὺς γκρεμνούς, ὅπως τὰ ἀγρίμια. (Βλ. Fosc. Rel. 124 ἐν Zinkeisen geschichte des Osman. Reiches IV σελ. 640 κ.ἑ. «. . huomini, donne et putti vanno correndo cosi securi, commè fanno le capre»=ἄνδρες, γυναῖκες καὶ κοπέλλες πηγαίνουν τρέχοντας ἔτσι σίγουροι, ὅπως κάνουν οἱ κατσίκες).

Σήμερα ἀντὶ γιὰ καπρόπετσο χρησιμοποιοῦν λάστιχο τῶν αὐτοκινήτων, τὸ ὁποῖον καρφώνουν στὸ σολόδερμα ἢ καὶ στὸ στριφτὸ γδερμάτι μὲ τελάκια (ψιλὲς καρφοβελώνες) [1].

Κάλτσες μέσα ἀπὸ τὰ στιβάνια τους δὲ φοροῦν τὶς καθημερινές. Τὸ πόδι τους δὲν πληγιάζει γιατὶ ἔχει συνειθίσει. Μὰ τὶς ἐπίσημες ἡμέρες φοροῦν ὅλοι κάλτσες πλεκτές. Τὶς συνειθίζουν γονᾶτες δηλ. πάνω ἀπὸ τὸ γόνατο. Στὰ Χανιώτικα, οἱ κάλτσες λέγονται **γάμπες** πρὸς διάκρισιν ἀπὸ τὶς κάρτσες, ποὺ ὅπως εἴπαμε ὀνομάζουν τὶς βράκες. Καὶ εἶναι ἀληθινὰ ἕνα ἔνδυμα τῆς κνήμης (γάμπας) ἡ γάμπα [2], γιατὶ εἶναι δίχως πέλμα, δυὸ πλεκτοὶ σωλῆνες, ποὺ δένονται κάτω ἀπὸ τὸ γόνατο καὶ πάνω στοὺς ἀστραγάλους μὲ βαστάγια [3]. Μόνο μερικοὶ συνωρόγαμπροι στὰ πεδεινότερα φοροῦν μέσα στὰ στιβάνια καὶ **τσουράπχια** δηλ. κάλτσες κοντὲς ποὺ προφυλάσσουν μέρος τῆς κνήμης, τὴ φτέρνα, τὴν πατούχα καὶ τὰ μπροσδάχτυλα ἀπὸ τὸ **καλικότριμμα** [4].

Στὴ ράχη ἔχουν ἀχώριστο σύντροφο τὸ **βουργιάλι** ἢ **βουργίδι** [5] ποὺ περιέχει ὅ,τι τοὺς χρειάζεται γιὰ μιὰ πορεία. Τὸ σηκώνουν ἄνετα γιατὶ ἀπὸ μικροὶ ἔχουν συνειθίσει. Τὸ ἔθιμο **αὐτὸ** πχρατηρεῖται ἀπὸ πολλὲς γενεές. Ὁ Ἑνετὸς προβλεπτὴς Γαρζόνι στὴν ἔκθεσή του ἀναφέρει γιὰ τὰ βουργιά-

---

1. Δόμοι φοριοῦνται καὶ στὸ χωρίον Πρινιᾶς Μονοφατσίου (Πληρ. Ι. Καλογιαννάκι). Γίνονται ἀπὸ **ἀγναφόπετσο** δηλ. δέρμα κάπρου. Τοῦτο προετοιμάζεται ὡς ἑξῆς: ἅμα γδάρουνε τὰ καπριὰ καὶ τὸ δέρμα εἶναι ἀκόμη μαλακό, κόβουν ἀπὸ τὸ μέρος τῆς ράχης, ποὺ μπορεῖ νὰ ἔχη πάχος μέχρι 2 πόντους, μακρυὲς λουρίδες, πλάτους ἴσαμε 12 πόντους καὶ τὶς ἁπλώνουν ἀπάνω σὲ **σόπατο** μέρος καὶ τὶς πλακώνουν μὲ βάρος, ἔτσι ὥστε στεγνώνοντας νὰ εἶναι ὁλόϊσιες οἱ λουρίδες. Γιὰ νὰ χρησιμοποιηθοῦν κατόπιν, ἐπειδὴ εἶναι σκληρὲς καὶ δὲν κόβονται τὶς βάζουν στὸ νερὸ καὶ μαλακώνουν. Τὶς κόβουν τότε σὲ μέγεθος καὶ σχῆμα **κουμαρόχαρτου** καὶ καρφώνουν ἕνα κομμάτι στὸ **πλατύποδο** ὥστε τὸ **μπροσμούρι** νὰ εἶναι ἐλεύθερο καὶ ἕνα κομμάτι στὴ φτέρνα τοῦ στιβανιοῦ. Ἔτσι τὸ στιβάνι ἔχει δυὸ τακούνια σὰν τὰ τσόκκαρα. (Ἐννοεῖται ὅτι ὑπάρχει ὁπωσδήποτε καὶ σόλα ἀπὸ **σπιρτόπετσο**). Οἱ δόμοι αὐτοὶ φοριοῦνται τὸ καλοκαίρι μόνο, ἐπειδὴ τὸ χειμῶνα μαλακώνουν ἀπὸ τὰ νερὰ τῆς βροχῆς.

2. Πρβλ. πρὸς τὸ βενετικὸν gambali=οἱ σιδερένιες γκέτες τῶν Βενετῶν στρατιωτῶν.

3. Στὸ κάτω μέρος τῆς γάμπας πλέκοντας οἱ γυναῖκες βάζουν στενέματα καὶ τὸ πλέκουν **λαστιχάκι**, ὥστε νὰ στενεύῃ ὁ σωλήνας μὰ καὶ νὰ ἔχῃ κάποια ἐλαστικότητα. (**Μαγγανίζεται** τὸ πόδι, σφίγγεται ἐλαφρῶς). Τὸ ἐπάνω τμῆμα τὸ πλησίον τοῦ γόνατος εἶναι μὲ **γαγλάκια** (ὀδοντωτό). Τὰ **πανωβάσταγα** δηλ. τὰ βαστάγια τοῦ γόνατος ἔχουν καὶ **φουνταλάκια**. Κατὰ κανόνα οἱ γάμπες εἶναι μαῦρες.

4. Τὸ καλικότριμμα εἶναι ἡ ὀδυνηρότατη πληγὴ ποὺ σχηματίζεται ἅμα **κόψη κανένα** ἢ **καλίκωση**. Λένε πῶς κάποτε ἕνας Ἀνωγειανὸς ἐπῆγε στὴ Χώρα κι' ἤκουσε μιὰ γυναῖκα ποὺ φώναζε. Ἐρώτησε λοιπὸν τί ἔχει ἡ γυναῖκα καὶ φωνάζει, καὶ τοῦ ἀπαντήσανε γεννᾶ... Κι' ἐγὼ/'λεγα/πῶς εἶχε/γκάρικότριμμα! ξανᾶπε μὲ τὴν τραγουδιστή του φωνὴ ὁ Ἀνωγειανός. (Οἱ Ἀνωγειανοὶ καὶ Σφακιανοὶ προφέρουν τὸ λ διαφορετικά, ἡ προφορά του πλησιάζει πρὸς ἐκείνην τοῦ ρ).

5. Οἱ καλογέροι κρεμοῦν τὸ βουργιάλι στὸν ἀγκῶνα τους, ὅπως ἐμεῖς κρατοῦμε τὶς τσάντες.

λια [1]. Καὶ νά τί περιέχει τὸ βουργιάλι: προσφάϊ τυρί, ἐληές, κρέας, κουλούρα ἢ παξιμάδι, μιὰ ξυλόκουπα ἢ κερατόκουπα [2] γιὰ τὸ νεράκι καὶ τὸ κρασάκι τους ποὺ τὸ ἔχουν βάλει μέσα στὸ φλασκάκι [3] τὰ σπίρτα καὶ τὰ τσιγάρα τους. Παλῃότερα ποὺ δὲν ὑπῆρχαν τσιγάρα εἶχαν τὸν καπνὸ καὶ τὰ τσιγαρόχαρτα καὶ στρούφιζαν τὸ **τζίγαρό** τους [4], τὶς **πυροβολικὲς** (ἢ ἀνύχια) [5], [5α] καὶ τὴν ἴσκα [6] μέσα σὲ σακουλάκι, γιὰ νὰ ἀνάβουν φωτιὰ καὶ νὰ ψήνουν τὴν πρώτη περδικούλα ποὺ θὰ σκοτώνανε στὸ κυνήγι. Ἂν ἤτανε κανεὶς γραμματιζούμενος εἶχε στὸ σακούλι του κανένα χαρτί (βιβλίο) κοντύλι, μπένα, μελάνι καὶ χαρτὶ τοῦ γραψίματος [7]. Στὰ Ἀνώγεια συνηθίζουν νὰ κρεμοῦν στὸν ὦμο τους τὸ **σακαδέλο** ἕνα μεγάλο πορτοφόλι ἀπὸ προβιὰ ἀρνιοῦ καὶ βάζουν μέσα τὸ σουβλὶ τὴ βελώνα, τὴν ὀργιά, μήπως ξυ-

---

1. Βλέπε ἔκθεσις Γαρζόνι Φολ. 10 ἐν Pashley Travels in Crete σελ. 287: «Hanno per suo costume il portare certo sacco alle spalle dove portano i suoi bisogni in maniera accomodata che non sentono alium impaccio=Ἔχουν τὴ συνήθεια τὸ νὰ φέρουν ἕνα σακκούλι στὴν πλάτη ὅπου φέρουν τὰ χρειώδη τους, κατὰ τρόπο βολικὸ ὥστε δὲ νοιώθουν καμμιὰ ἐνόχληση». Ὁμοίως βλέπε Μπουνιαλῆ «ὁ Κρητικὸς πόλεμος» 226 στ. 11-12 «Κι' οἱ ἀδερφοί μου ἤρθασι καὶ πέρνω τὸ σακκάκι/καὶ βάνω το στσὶ νώμους μου μὲ λίγο πραματάκι». Ὁμοίως τὸ τραγούδι τοῦ Ἀληδάκη ἐν Τωμαδάκη «Νεοελληνικὰ» σ. 88 στιχ. 215 «στὴ ράχη ἕνα σάκκουλο μὲ τὰ χοντρὰ βαστάγια» καὶ Ἀντωνιάδου Κρητιὶς σελ. 53 «πήραν δ' ὀπίσω τῶν νώτων πλεκτὰ συνεκράτουν σχοινία/ ἔνθα ὑπῆρχαν ὁπόσα λιτοὶ ὁδοιπόροι κομίζουν/».

2. Ἡ ξυλόκουπα γίνεται κυρίως μὲ ξύλο κισσοῦ (κισσύβιον). Ἡ κερατόκουπα γίνεται ἀπὸ κέρατο βοδιοῦ.

3. Τὸ φλασκάκι εἶναι καμωμένο ἀπὸ ἕνα εἶδος νεροκολοκύθας ποὺ λέγεται φλάσκα.

4. Τὰ τσιγαρόχαρτα ἦσαν δεσμίδες μικρές. Ὁ καπνὸς ἐπουλιότανε κομμένος. Ἐφυσούσαν τὴ δεσμίδα κι' ἐξεχώριζε ἕνα φύλλο. Τὸ τραβούσαν καὶ τὸ ἔβαζαν πάνω στὸ γόνατό τους, ἔστρωναν κατὰ μῆκος καπνό, τὸ ἐστρούφιζαν, ἐσάλιωναν τὴν ἄκρη γιὰ νὰ κολλήσῃ καὶ τὸ ἐφουμάριζαν. Ὅσοι εἶχαν γυναῖκες μὴ πολυάσχολες εὕρισκαν τὸ βράδυ γυρίζοντας καμπόσους στρουφιγμένους τσιγάρους.

5. Βλέπε καὶ θυσία τοῦ Ἀβραὰμ Κριτ. ἔκδ. Γ. Μέγα στ. 267 «. . . ἂς πάρω πυροβολικὰ» καὶ στ. 275 «τοῦτα τὰ πυροβολικά, ὅπου κρατῶ δεξά μου/θέλουσι ν' ἄψουσι φωτιὰ νὰ κάψουν τὴν καρδιά μου/».

5α. Ἡ λέξις **ἀνύχια** καὶ εἰς τὸ Ἡμερολ. Κοζύρη ἐν Κρητ. Χρονικὰ ἔτος Α' τόμ. ΙΙ 1831 «Ὀκτωβρίου 22 ἔστειλα τοῦ Πέτρο καὶ δυὸ ἀνύχια νὰ πυροβολᾶ».

—Στὸν Ἅγ. Μύρωνα Μαλεβυζίου λέγονται Πυροβολόπετρες. Πυρόβολος = ὁ ἀναπτὴρ—τὸ τσακουμάκι. Κατ' ἀναλογίαν λένε πυρόβολο ἕνα ἄτακτο ἀγοράκι.

6. Ἡ ἴσκα ἦτο γνωστὴ καὶ εἰς τοὺς Βυζαντινούς. Βλ. Διήγ. Παιδιόφρ. τῶν τετρ. ζώων στ. 343 «ἀλλὰ καὶ τὸ δερμάτιν μου ἔχουν εἰς πᾶσαν χρείαν

. . . ἀσκοπουγκίτσια μικρὰ ἄτιν' ἴσχαν βαστάζουν/

ἣν οἱ ἄνθρωποι βαστάζουσιν νὰ ἅπτουν τὴν ἱστίαν».

7. Βλ. τραγούδι Δασκαλογιάννη (ἐν Βαρδίδη «Κρητικαὶ ρίμαι», στίχ. 1015 κ. ἑπ. «ποὺ βάστου στὸ σακκούλι μου μπέννα χαρτὶ μελάνι». (Οἱ πέννες ἦσαν ἀπὸ φτερὰ τῆς κούβας ποὺ τὰ ἔλεγαν «μπέννες», ἐκ τοῦ ἰταλ. penna ἐξ οὗ καὶ ἡ παροιμία «ἀποῦ τρώει κούβους χέζει μπέννες»).

λώση ὁ δόμος τους νὰ τὸν ράψουν, κουτάλι, πειρούνι καὶ τὴν **ξυγκόντασκα** (ἕνα μικρὸ πορτοφολάκι ποὺ περιέχει ξύγκι, γιὰ νὰ ἀλείφουν τὰ στιβάνια τους).

Στὸ χέρι κρατοῦν τὴν κατσούνα [1] γιὰ νὰ στηρίζωνται καὶ πᾶνε εὐτυχισμένοι: Νά πῶς τὸ λέει ἕνας γέρος βοσκὸς στὶς ἀναμνήσεις του:

. . . ποῦχα ῥαβδὶ κατσόπρινο
βουργίδι ξομπλιασμένο
μ' ὀφτὸ ἀγρίμι καὶ ἀρνὶ
πάντα 'τονε γεμᾶτο [1α]

Τὸ χειμῶνα γιὰ τὸ **κρῦος** φοροῦνε καπότο μακρὺ μὲ κουκούλα, καμωμένο ἀπὸ ρασὰ καὶ τὸ βάρος του εἶναι ἴσαμε 10 ὀκάδες. Εἶναι ἄσπρο ἢ καὶ βαμμένο μαῦρο. Τοῦτο τὸ καπότο λέγεται κυρίως **ράσο** ἀλλὰ καὶ γαμπᾶς [2]. Οἱ κάτοικοι τῆς 'Ανατολικῆς Κρήτης λένε τούτους τοὺς ὀρεινοὺς ρασοτυλιμένους ἐξ αἰτίας τῆς μεγάλης χρήσης τοῦ γαμπᾶ. Εἰδικὰ δὲ τοὺς κατοίκους τοῦ 'Αποκόρωνα τοὺς λένε «οἱ 'Αποκορωνιῶτες τὰ ράσα μας». Τὰ ράσα ἔχουν μανίκια, ἀλλὰ ποτὲ δὲν φοργιοῦνται «ἀπὸ μανικοῦ». Εἶναι μάλιστα ραμμένα τὰ ἄκρα τοῦ μανικιοῦ γιὰ νὰ μὴν μπαίνῃ ἀέρας. Τὸ ράσο δὲν τὸ βγάζουν ποτὲ οἱ βοσκοί, ποὺ κοιμοῦνται συνέντυτοι ἔξω στὸ κρύο. Μόνο στὶς μεγάλες βροχὲς πᾶνε σὲ κανένα **σπήλιο** [3] ἢ στὰ **μητᾶτα**. Προσκεφαλάδι βάζουν τὸ βουργιάλι. Τὰ ράσα δὲν κλείνουν ἐμπρός. 'Εσωτερικὰ σὲ κάθε μπροστινὸ φύλλο, ἔχουν μιὰ στενόμακρη τσέπη, ὅπου βάζει ὁ φέρων, σταυρωτὰ τὰ χέρια του, κι ἔτσι καὶ τὸ ράσο συγκρατιέται καὶ δὲ φεύγει μὲ τὸν ἀέρα καὶ τὰ χέρια **δὲ μαργώνουν**. 'Εκτὸς ἀπὸ τὸ ράσο ἔχουν καὶ τὸ **ρασοκάποτο**. Τοῦτο εἶναι κοντό, χωρὶς ὁλωσδιόλου μανίκια οὔτε κὰν σχηματίζει μασχάλη, δὲν ἔχει **μπιτσάρισμα** τσῆ **ἀμπασκάλης**.

---

1. Κατσούνα=μπαστούνι ποιμενικό. Γίνεται ἀπὸ πρῖνο, κατσοπρίνι. Τὴν καμπύλη σχηματίζουν ζεσταίνοντας τὸ κλαρὶ στὴ φωθιά.

1α. Κριάρη ἔνθ' ἀνωτ. σελ. 233.

2. Στὰ 'Ανώγεια λέγεται μόνο γαμπᾶς. 'Η λ. ἐκ τοῦ ἰταλ. gaban.

3. Βλέπε καὶ Φοσκαρίνι ἐν Zinkeisen Ges. des Osm. Reichs, IV σελ. 645 «περνοῦν (οἱ Σφακιανοὶ) τὸν περισσότερό τους χρόνο μὲ τὰ πολυάριθμα κοπάδια τους, μὲ τὰ ὁποῖα κατὰ τὴ διάρκεια τῆς νύχτας κοιμοῦνται μέσα σὲ σπηλιές. Γιαυτὸν τὸ λόγο εἶχαν πάρει καὶ οἱ ἴδιοι μιὰ τόσο δυνατὴ μυρωδιὰ ποὺ 50 ἢ 100 ἄτομα μαζὶ ἔκαναν τὴν ἴδια σχεδὸν ἐντύπωση στὴ μύτη, ποὺ κάνει ὁλόκληρο κοπάδι ἀπὸ πρόβατα ἢ κατσίκια».

—Λίγο ποὺ τοὺς νοιάζει ὅμως τοὺς ὀρεινοὺς γιὰ τὴν κρίση τοῦ Φοσκαρίνι. Ἴσα ἴσα τὤχουν γιὰ καμάρι, γιατὶ εἶναι δεῖγμα λεβεντιᾶς καὶ πλούτου. Τὰ παληὰ χρόνια οἱ **κοπελλοποῦλες**, τῶν βουνῶν ἅμα τοὺς παρουσιάζανε κανένα ποὺ νὰ μὴ μυρίζῃ δὲν τὸν θέλανε γιατὶ σίγουρα θἄτανε φτωχός...

Στενὸ καὶ σχεδὸν ἐφαρμοστὸ στὸ σῶμα, μὲ κουκούλα, φοργιέται τὶς βροχερὲς ἡμέρες σὰν πλειὸ εὔχρηστο [1].

Τὰ ράσα καὶ τὰ ρασοκάποτα τὰ ράβουν οἱ γυναῖκες.

Ἐπειδὴ τὸ ὕφασμα εἶναι χοντρό, τὸ ράβουν μὲ σακκορράφες βελῶνες. Κλωστὴ ἔχουν τὰ **φάδια**, τὶς **κρουσσές**, ποὺ περισσεύουν (μετὰ τὸ τελείωμα τοῦ ὑφαντοῦ) ἀπὸ τὸ στημόνι. Ἅμα ραφτοῦν τὰ ἐπανωφόρια αὐτά, πλέκουνε **κουρλάκι**, ἕνα κορδόνι σὲ σχῆμα κοτσίδας, καὶ τὸ χρησιμοποιοῦν στὴ θέση τοῦ γαϊτανιοῦ, ράβοντάς το γύρω γύρω στὸ ράσο, **γιὰ νὰ μὴν ξοδεύει.**

Ὡπλισμένοι μ' ὅλ' αὐτὰ τὰ χοντρὰ ροῦχα, καμωμένοι ἕνα μὲ τὴ φύση, πατοῦν τὶς περήφανες κορφὲς τοῦ Ψειλορίτη καὶ τῆς Μαδάρας [2] ὀλημερὶς τραγουδῶντας τὰ λεβέντικα τραγούδια τους, ποὺ ἐμεῖς οἱ καμπίτες ἀγαποῦμε νὰ τ' ἀκοῦμε, μὰ δὲν ξέρωμε νὰ τὰ τραγουδήσωμε.

2) Τί φοροῦν οἱ καμπίτες τῆς Κεντρικῆς καὶ τῆς Ἀνατολικῆς Κρήτης

Ἡ καθημερινὴ βράκα τῶν πεδινῶν τῆς Κεντρικῆς καὶ Ἀνατολικῆς Κρήτης εἶναι μπαμπακερὴ φαντή, σκούρα μπλὲ πρὸς τὸ μαῦρο. Εἶναι μακρύτερη καὶ πλατύτερη «μὲ περισσότερα φύλλα». Στὶς πορεῖες μπήχνουν τὴ φουφούλα στὴ ζώνη τους. Τὰ γιλέκα εἶναι μόνο σταυρωτοῦ σχήματος, ἡ ζώνη ράσινη ἢ μπαμπακερὴ μπλὲ καὶ κόκκινη μελανζὲ καὶ μόνο οἱ πολὺ γέροι

---

1. Κάτι ἀνάλογο εἶδα νὰ κάνουν προχείρως καὶ πεδεινοὶ χωρικοὶ ὅταν ξεχνῶντας τὸ παράγγελμα «όντὲ λιάζει πέρνε τὸ γαμπᾶ σου όντὲ βρέχει ξάσου» δὲν ἔχουν πάρει τὸ καπότο τους ξεκινῶντας γιὰ τὴ χώρα. Πέρνουν δηλ. ἕνα ράσινο τσουβάλι, τὸ διπλώνουν κατακόρυφα ἔτσι ὥστε νὰ σχηματίζει μιὰ ὀξεῖα γωνία καὶ τὸ ρίχνουν ἀπάνω τους, χώνοντας μέσα στὴ γωνία τὴν κεφαλή τους. Ἔτσι κεφάλι καὶ πλάτη προφυλάσσονται ἀπὸ τὴ βροχή.

2. Ὁ Ἄγγλος ζωγράφος Ἔντουαρ Λὴρ εἶδε τοὺς Κρητικοὺς χωρικοὺς ἀπάνω στὰ βουνά τους καὶ μᾶς τοὺς περίγραψε ζωγραφιστά. Εἶδε τὴν Κρήτη καὶ μᾶς τὴν ἔδοσε ὅπως ἤτανε τότε (1852) μὲ τὶς χουρμαδιές της καὶ τοὺς ἀνθρώπους της. (Οἱ πίνακες ἀκουαρέλλες ἐξαιρετικῆς τέχνης, βρίσκονται στὴ Γεννάδειο Βιβλ. Ἀθηνῶν). Ἡ κατσούνα, τὸ ρασοκάποτο, ἡ δίσελη βράκα, τὸ χωριατόσπιτο, δίδονται μαζὺ μὲ τὶς ἀνθρώπινες φιγοῦρες ὁλοζώντανα. Ἀξιοσημείωτος ὁ τρόπος ποὺ ἀποδίδει τὶς κινήσεις τῶν Κρητικῶν. Ὁ Λὴρ εἶναι ἕνας μοναδικὸς λάτρης τῆς Κρήτης. Κάπου κάπου γράφει καὶ ἑλληνικὰ πάνω στοὺς πίνακες. Σ' ἕνα πίνακα ἔχει ζωγραφίσει ἕνα κρητικόπουλο, καὶ πλάϊ του γράφει «τὸ ἥσυχον καὶ ἄκακον παιδίον»· φαντάζεται κανεὶς ἀπὸ τὸ χιομουριστικὸ τοῦτο χαρακτηρισμὸ τί **ἀτζούμπαλο** ἤτανε. Μὰ καὶ τὶς ἐντυπώσεις του ἔχει γράψει στοὺς πίνακες ἀπάνω μὲ δυὸ λόγια, κι' ἀκόμη τὶς φράσεις ποὺ τοῦ κάνανε ἐντύπωση. Χαρακτηριστικὸ εἶναι τοῦτο πῶς στὸν πίνακα ποὺ εἰκονίζει τὸ χωριὸ Ἅγ. Θωμᾶς Μονοφατσίου σημειώνει «ἀηδόνια...». Κι' ὕστερα τὰ λόγια ἑνὸς χωρικοῦ «αὐτὲς εἶναι ποταμίδες καὶ τραγουδοῦν πάντοτε καὶ κατοικοῦν ὅλον τὸν χρόνο μὲ ἐμᾶς εἰς τὸν τόπο μας».

—Κρήτη μου πατρίδα μου καὶ ποιὸς θὰ σ' ἐπισκεφτῇ καὶ δὲ θὰ σ' ἀγαπήσῃ!

φοροῦν ζώνη μαύρη [1]. Στὰ χωριὰ τῆς Μεσσαρᾶς τὸ μεϊτάνι εἶναι πλατύτερο καὶ μακρύτερο ἀπὸ τὸ συνηθισμένο καὶ λέγεται **ἀμπαδάκι** [2]. Τὸ χειμῶνα τὸ ἀμπαδάκι εἶναι **ράσινο** χωρὶς κεντήματα καὶ ἐμπρὸς φθάνει ἕως τὴ μέση τοῦ στήθους, ἀλλὰ δὲν κουμπώνει. Τὸ χειμῶνα οἱ πεδινοὶ φοροῦν καπότο μὲ κουκούλα ποὺ λέγεται στὸν Μεραμβέλλο **ρασίδι** ἢ **καποτίνα** [3] σὲ χρώματα καφὲ (Τέμενος, Μαλεβύζι), μαῦρο ἢ ἄσπρο (Μεσσαρά). Στιβάνια κοινὰ τομαρένια ἄσπρα ἢ μαῦρα, τὰ ὁποῖα **δὲ** δένονται ἐπάνω, γιατὶ εἶναι φοδραρισμένα μὲ σκληρὴ φόδρα. Κατάσαρκα φοροῦν ἕνα μπαμπακερὸ ἢ μάλλινο ὑφαντὸ στενὸ πουκάμισο ποὺ λέγεται **φανέλλα** [4] καὶ ἐξωτερικὰ φοροῦν πουκάμισο κοινό. Οἱ γέροι ὅμως φοροῦν κατάσαρκα ὑφαντὴ φανέλλα καὶ ἐξωτερικὰ φανέλλες πλεκτὲς ἀπὸ χονδροειδὲς μαλλί, μὲ μακρυὰ μανίκια καὶ δὲ φοροῦν ἐξωτερικὸ πουκάμισο. Τὶς φοροῦν χειμῶνα καλοκαίρι. Τὸ καλοκαίρι βγαίνοντας ἔξω φοροῦν μόνο γελέκι ἢ καὶ βγαίνουν δίχως γελέκι.

Νέοι γέροι φοροῦν μπροστά τους μιὰ ποδιὰ τῆς μέσης γιὰ νὰ μὴ λερώνεται ἡ βράκα, τὴ **μπροστοποδιὰ** ἢ **μαντήλα**, ὑφαντή, **ὁμορφολουρωμένη**, μὲ ρίγες πολύχρωμες καὶ δὲν τὴν βγάζουν ὅλη τὴν ἡμέρα [5].

Προφυλακτικὸ ὁλόκληρης τῆς φορεσιᾶς συνηθίζουν οἱ πεδεινοί, «**στάμε-**

---

1. Συνηθίζουν νὰ κρύβουν στὴ ζώνη τους τὰ τσιγάρα τους ἀλλὰ κυρίως τὸ κλειδὶ τοῦ σπιτιοῦ, τὸ ὁποῖον τοποθετοῦν ἀπάνω στὸ ἰσχύο, τὸν κόκκαλο. Ἐξ οὗ καὶ ἡ παροιμία «τὸ κλειδὶ τὸν ἤκοψε στὸν κόκκαλο» ποὺ λέγεται ἐπὶ νέων πτωχῶν οἱ ὁποῖοι παντρεύονται καὶ μάλιστα προώρως. (Τοῦτο γιατὶ συνηθίζεται νὰ χτίζη πρῶτα τὸ σπίτι ὁ νέος κι' ὕστερα νὰ παντρεύεται).

2. Ἐκ τοῦ ἀραβ. habba ἢ abaia.

3. Μαντινάδα: 1) Στραβὰ στὴν κόψαν τὴ ρασὰ δὲν κάνομε ρασίδι
θαρρῶ πῶς σοῦ ταΐσανε χυλόφτα μὲ τὸ ξύδι
2) Πόσες φορὲς μεσάνυχτα καὶ μὲ τὴν καποτίνα
ἐξώμεινα στὸ δῶμα σας καὶ πάλι δὲ σ' ἐπῆρα
(Βλέπε καὶ Μ. Λιουδάκι Λαογρ. Κρήτης Τόμ. Α' Μαντινάδες σελ. 89).

4. Ὁ ὅρος δὲν ἀνταποκρίνεται πρὸς τὴν ἔννοιαν ποὺ ἔχει γιὰ μᾶς τοὺς κατοίκους τῶν πόλεων, ποὺ λέγοντας φανέλλα ἐννοοῦμε τὸ ἀπὸ ζέρσεϋ ὑπένδυμα.

5. Τὴν μπροστοποδιὰ φοροῦν ὄχι μόνο οἱ ἀγρότες, μὰ καὶ οἱ τεχνίτες (τσαγκάρηδες, μαραγκοί, μπογιατζῆδες ἂν καὶ τούτων συχνὰ στηθάτη). Τὴν ποδιὰ ἐφόρουν καὶ οἱ Βυζαντινοὶ τεχνίτες καὶ τὴν ὠνόμαζαν προσέργιον ἀρχικῶς, βραδύτερον δὲ ποδέαν. (Βλέπε Φ. Κουκουλὲ Βυζαντινῶν Βίος καὶ πολιτισμὸς τόμ. Β' II σελ. 55. Παλαιότερα στὴν Κρήτη τὸ προσέργιον τοῦτο ἐλέγετο **τάβλα** (πιθανῶς ἐκ τῆς βυζαντινῆς λέξεως ταβλίον) ἀλλὰ καὶ μαντήλα ἢ καὶ τάβλα—μαντήλα.

Σημείωσις: Εἰς τὸ βιβλίον μου «Συμβολὴ στὰ Λαογραφικὰ τῆς Κρήτης» σελ. 114 ἐσφαλμένως ἀναφέρω εἰς τὸ παραμύθι **τάβλα μαντήλα** πῶς τὸ πουλὶ ἔδοσε στὸ γέρο ἕνα πανὶ μαγικὸ τὴν τάβλα μαντήλα. Ἡ Μαργιόρα Ζαχαριουδάκι ἐτῶν 70 ἀπὸ τὸ Ἀλάγνι Πεδιάδος μὲ πληροφορεῖ ὅτι τὸ πουλὶ ἔδοσε στὸ γέρο **ποδιά**, ποὺ τότε τὴν ἔλεγαν τάβλα μαντήλα, γιατὶ «ἕναν καιρὸ οἱ γιαθρῶποι ἐπουσουνίζανε κι' ἐβάνανε τὰ πουσούνια μέσα στὴ μαντήλα ντως καὶ τὰ πηγαίνανε στὰ σπίθια ντως». Ἡ ἐξήγησις μοῦ φαίνεται ὀρθή, δεδομένου ὅτι τὸ πουλὶ εἶχε σκοπὸ νὰ προμηθεύη τρόφιμα στὸ γέρο.

νοι ἄντρες», ἕνα «ξώφορο» ροῦχο [1] τὴν «καμιζόλα» καμωμένη ἀπὸ μπαμπακερὸ δίμιτο τοῦ τελάρου, ἀνοιχτοῦ μπλὲ χρώματος. Τὸ μάκρος τῆς καμιζόλας καλύπτει ὅλη τὴ βράκα τῆς ὁποίας μόνο ἡ ἄκρη τῆς φουφούλας φαίνεται. Φοργιέται «ἀπὸ μανικοῦ» καὶ δὲν ἔχει κουκούλα, ἀλλὰ **σηκωτὸ** γιακὰ (ὄρθιο) 2 - 2½ πόντους. Ἔχει ζώνη γαζωτὴ καὶ φοργιέται χειμῶνα καλοκαίρι. Εἶναι δηλ. μιὰ μπλούζα, ἀνάλογη μ' αὐτὴν ποὺ φοροῦν σήμερα οἱ γιατροί, οἱ κομμωταὶ κλπ. [2]. Ἑκατέρωθεν στὰ μπροστινὰ φύλλα ἔχει δυὸ **σκισίματα** κάθετα ποὺ ἐσωτερικὰ ἔχουν **μπουζουναρότσεπη** [3] γιὰ νὰ βάζουν τὰ χέρια τους ἢ καὶ γιὰ νὰ κρύβουν λίγες σταφίδες ἢ ξηροὺς καρπούς.

Καρτσόνια ἕως τὸ γόνατο (πλεκτὰ) τὶς καθημερινὲς φοροῦν ἀναλόγως μὲ τὴν περιφέρεια. Οἱ περισσότεροι δὲ φοροῦν· ἐξ ἄλλου στὰ χωριὰ τῆς Μεσσαρᾶς οἱ βοσκοὶ φοροῦν τὶς **γάμπες** τὶς ὁποῖες συνήθως ράβουν στὴν «μπατζαρὰ» τῆς βράκας [4] κι' ἔτσι γίνεται ἕνα εἶδος θυλακοειδοῦς chausses. Εὐνόητο πῶς καὶ τοῦτοι **γδύνουνται ἀρὰ καὶ ποὺ** δηλ. κοιμοῦνται **συνέντυτοι**, δὲ βγάζουν μάλιστα οὔτε τὰ στιβάνια τους, ὅπως δὰ καὶ οἱ ὀρεινοὶ βοσκοί.

---

1. Τὰ φορέματα τῶν χωρικῶν διακρίνονται εἰς: ἀπομεσόρρουχα, ἀποξώρρουχα καὶ ξώφορα ροῦχα. Ἀπομεσόρρουχα εἶναι ἡ καμιζόλα ἢ φανέλλα καὶ ἡ μεσόβρακα. Ἀποξώρρουχα εἶναι ἡ βράκα ἢ κάρτσα ἢ ρασόκαρτσα, τὸ γελέκι, τὸ μεϊτάνι ἢ ζιπόνι ἢ ρασοζίπονο ἢ ἀμπαδάκι. Ξώφορα εἶναι: τὸ ράσο, ρασοκάποτο, ρασίδι, γαμπᾶς, καπότο, καποτίνα, καὶ ἡ καμιζόλα ἢ καζάκα.

2. Εἶναι ἕνα garde robe (ἡ λ. ἐν λεξικῷ Littré (Nom masc) = tablier de toile qu'on porte pour concerver de vetêment), μπλοῦζα τῆς δουλειᾶς.

3. Τσέπη κρεμαστή, μετέωρη, κάτι ἀνάλογο μὲ τὴν τσέπη τῶν σημερινῶν ἀνδρικῶν πανταλονιῶν. Ἔχει ἕνα κάθετο σχίσιμο καὶ μπαίνει τὸ χέρι. Ἐξ αἰτίας τοῦ σχισίματος αὐτοῦ δὲ χωρεῖ πολλὰ πράμματα. Τὴν λέξη συναντοῦμε καὶ εἰς παλαιὰ Κρητικὰ κείμενα. (Χειρόγρ. Καζούρμπου Σένα τρίτη ἄττο 1ο στίχ. 14 «τόσα τσεκίνια ποὖβανα στὴν μπουζουνάρα μέσα». Ὁμοίως ἐν Φορτουνάτῳ Α' στίχ. 97).

Μπούζουνας σήμερον ἡ γωνιὰ ἑνὸς τσουβαλιοῦ.

4. **Μπατζαρὰ**=τὸ τμῆμα τῆς βράκας (τὰ ἀνοίγματα) ἀπ' ὅπου περνοῦν τὰ πόδια. Τὰ ἀνοίγματα λέγονται ἐδῶ στὰ Ἀνατολικὰ καὶ **ποδαρές**. Τὰ ἄλλα μέρη τῆς βράκας εἶναι: α) ἡ **τσικουργιάστρα** δηλ. ἡ βρακοθελειὰ ἀπ' ὅπου περνᾶ τὸ **τσικούρι**, τὸ κορδόνι δηλ. ποὺ χρησιμεύει γιὰ νὰ συγκρατεῖ τὴ βράκα. β) οἱ **κοκκάλοι** δηλ. τὸ τμῆμα ποὺ ἀκουμπᾶ στὰ ἰσχύα (κοκκάλους) καὶ γ) ἡ **φούσκα**.

Τὰ τσικούργια μιᾶς καθημερινῆς βράκας γίνονται σήμερα ἀπὸ φιτίλι τῆς λάμπας. Τοῦ χιαλβαριοῦ εἶναι ἀπὸ φιτίλι μεταξωτὸ ἢ βαμβακερὸ ποῦ τὰ κάνει ὁ καζάζης. Τοῦ πατέρα μου τὸ καλὸ τσικούρι ἤτανε ἀπὸ μεταξωτὸ φιλὲ τῆς χειρός, ποὺ τὰ ἔπλεκε ἡ μητέρα μου. Εἰς παλαιότερα χρόνια ἀποτελούσαν μέρος τῆς προικός. Ἔτσι βρίσκομε σὲ προικοσύμφωνο 15 τζικούργια μὲ μετάξα, κλαπουντάνι καὶ κλωστές. Τὸ πέρασμα τῆς βράκας γίνεται μὲ τὸ **τσικουροπεραστήρι** ἁπλούστατο κυλινδρικὸ ἐργαλεῖο ἀπὸ ξύλο καρυδιᾶς γιὰ τὰ καλὰ ρούχα ἢ καὶ ἄλλο ξύλο λεῖο (βερνικωμένο) ἢ κι' ἀπὸ λεπτὸ καλαμάκι γιὰ τὰ πρόχειρα ροῦχα. Ἔχει μάκρος περίπου 0,30 μ. καὶ πάχος 0,01 μ. καὶ εἰς τὸ ἐπάνω μέρος ἔχει τρύπα ὅπως ἡ βελώνα τοῦ ραψίματος. Ἀπὸ τὴν τρύπα περνοῦν ἕνα μεταξωτὸ κορδόνι ποὺ ἑνώνουν τὶς ἄκρες του καὶ γίνεται σὰ βραχιολάκι. Σ' αὐτὸν τὸν κλωστένιο κρῖκο δένουν τὸ τσικούρι καὶ τὸ περνοῦν στὴν τσικουργιάστρα.

Β' Η ΑΝΔΡΙΚΗ ΣΤΟΛΗ ΤΗΣ ΚΡΗΤΗΣ ΣΤΟΥΣ ΠΕΡΑΣΜ. ΑΙΩΝΕΣ

1. *Ἡ ἀνδρικὴ στολὴ κατὰ τὸν 19ον αἰῶνα (1801 - 1900)*

Κατὰ τὸν περασμένον αἰῶνα ἡ βράκα ἐγίνετο μὲ πολλὰ φύλλα ροῦχο, ἐσχημάτιζε φούσκα μπρὸς καὶ πίσω, χάριν λεβεντιᾶς καὶ ἐλέγετο «δίσελη βράκα». Τέτοια φοριόταν ἀκόμη καὶ στοὺς δυτικοὺς νομούς.

χίλια καλῶς ἐκόπχιασες μὲ πέντε φύλλα βράκα
καὶ πῶς δὲν τὴν κατούρησες στὴ στράτα κειὰ ποὺ γλάκας [1, 1α]

Οἱ Σφακιανοὶ ὅμως ἐφόρουν καὶ τὴ ρασόκαρτσά τους (βαμμένη). Περὶ αὐτοῦ ἔχομε μαρτυρία τοῦ Γάλλου Γεωργ. Περρὼ πού γράφει [2] πῶς οἱ Σφακιανοὶ ἐφόρουν πλατειὰ πανταλόνια «larges pantalons» μπλέ, πού τὸ κάτω μέρος τους κρυβότανε μέσα σὲ μεγάλες μπότες.

Ἡ ζώνη τῶν κομψευομένων τῶν πόλεων μεταξωτή, ριγέ, ἦταν τόσο φίνα καὶ μαλακή, πού περνοῦσε μέσα ἀπὸ ἕνα ἀρραβῶνα ὁλόκληρη [3]. Ἡ Τρίπολη τῆς Μπαρμπαριᾶς, πού ἄφθονα τὴ σκορποῦσε σ' ὅλες τὶς ἀγορὲς τὴν ἔστελνε καὶ στὴν Κρήτη [4]. Σ' αὐτὴ τὴν ζώνη ἔμπηχναν ἕνα μεταξωτὸ

---

1. Βλέπε καὶ Victor Raulin «Description physique de l' Ile de Crète» Paris 1869, τόμ. I. σελ. 71 (ὁ Raulin ἦρθε στὴν Κρήτη τῷ 1845). Νὰ τί λέει γιὰ τὴ βράκα «tous les Cretois chretiens, musulmans, Juifs ont le même costume, composè d' une chemise, d' une culotte courte très ample «Vracca» ordinairement d' étoffe bleu». Ὁμοίως ἐν σελ. 72 «Dans les villes la plus part sont ainsi que les musulmans habillés comme aux villages, avec cette difference pour eux que la vracca est excessivement large et pent fort bas entre les jambes».

1α. Τέτοια μᾶς τὴ δίδει ὁ ζωγράφος Λὴρ στὸν πίνακά του ἀριθ. 155 «Ἀπόδουλος», 19 Μαΐου 1864.

2. «Revue de deux mondes» 1864.

3. Βλέπε εἰκόνα. Ὁ εἰκονιζόμενος εἶναι ὁ Χαράλ. Μαθιανάκις ἢ «Μέντας» πατὴρ τῆς ἑτεροθαλοῦς ἀδελφῆς μου Ἑλένης. Ἐθεωρεῖτο ὡς ὁ κομψότερος τοῦ Ἡρακλείου.

4. Στὴ Δωδεκάνησο (πληρ. Μαρ. Δενδρινοῦ Ἀλειφεροπούλου) οἱ ζῶνες αὐτὲς λέγονται «Ταραμπουλούσια» εἰς δὲ τὴν Ταρσὸ τῆς Κιλικίας «Ταράμπουλους» (Τριπολίτικες) (πληροφ. Ἐλισσάβετ Μω. Χριστοφίδου. Ἡ κυρία Χριστοφίδου ἀπὸ τὴν Ταρσό, κάτοικος Νέου Συνοικισμοῦ Χαλανδρίου, γυναῖκα μορφωμένη στὰ Λατινικά, Ἀραβικά, Τουρκικὰ καὶ Ἀρμένικα, γνωστή μου ἀπὸ πολλῶν ἐτῶν, μοῦ ἔδοσε πολλὲς πληροφορίες καὶ μοῦ ἔλυσε πολλὲς ἀπορίες πού μ' ἐβοήθησαν πολὺ στὴν ἐργασία μου. Εὐχαριστῶ κι' ἀπὸ δῶ τὴ θερμὴ Ἑλληνίδα, πού ζῇ σήμερα στὴν ἀφάνεια). Τὶς ζῶνες αὐτὲς λέει ἡ κ. Χριστοφίδου τὶς ἔλεγαν Ταράμπουλους γιατὶ τοὺς ἤρχοντο ἀπὸ τὴν Τρίπολη τῆς Μπαρμπαριᾶς, τὴν ὁποίαν σαφῶς διαστέλλει ἀπὸ τὶς γνωστὲς ἄλλες Τριπόλεις τῆς Ἀνατολῆς.

μαντήλι σταμπᾶτο, ἀντὶ γιὰ μπροστοποδιά, κατὰ τὶς ἐπίσημες ἡμέρες, ὅλοι οἱ τεχνῖτες, μὰ οἱ κομψευόμενοι ἀπ' αὐτοὺς τὸ κρατούσαν στὸ χέρι. **Πρὸς πάντω ἂν ἦτον ἀπὸ χέρι.** Γιατὶ ἤτανε ἔθιμο νὰ κάνουνε **δῶρος** στοὺς νέους οἱ καλές τους ἕνα μαντήλι. Τὰ σταμπᾶτα μαντήλια ἤρχοντο ἀπὸ τὴν Πόλη, ὅπου ἤκμαζε ἡ βιομηχανία τῶν σταμπάτων [1].

μεντήλι μου μεταξωτὸ στὴν Πόλη σταμπωμένο
μικὴ 'ναι ἡ γιαγάπη μου μὰ θὰ τὴν ἀνημένω

'Ακολουθῶντας τὴν παράδοση οἱ κάτοικοι τῶν πόλεων ἐτοποθετούσαν στὴ ζώνη ἕνα μικρὸ «ἀσπρομάνικο» ἢ «ἀσημοκαπνισμένο» μαχαιράκι, μὰ στὴν ὕπαιθρο καὶ πρὸ πάντων στοὺς Δυτικοὺς Νομούς, τὸν αἰῶνα τοῦτο τῶν ἐπαναστάσεων, ἔβαζαν στὴ μέση μαχαίρια μεγάλα καὶ «μπιστόλες». (Στὶς μάχες ἐφόρουν καὶ τὸ «συναχλίκι» [2] μία ζώνη δερμάτινη ποὺ εἶχε διάφορες θῆκες).

Στὶς ζῶνες ἔκρυβαν καὶ τὴν «καπνοσακκούλα» ποὺ ἤτανε συνήθως μεταξωτή, κεντημένη μὲ χρυσοκλωστὲς καὶ «ντοντίνια» [3]. Εἶχε πελώριες μεταξωτὲς φοῦντες ποὺ ἐκρέμοντο ἔξω ἀπὸ τὴ ζώνη [3α]. Καὶ τὸ παραδοσάκκουλο ἢ «κεσέμι» [4] ποὺ ἤτανε πλεκτὸ ἔμπαινε ἐπίσης στὴ ζώνη κρεμασμένο ἀπὸ κορδόνι μεταξωτὸ ἢ ἀσημένια καδένα. Τοῦτο ἐλέγετο **ἀσπροσάκκουλο**, ἀπὸ τὰ **ἄσπρα**, τὰ ἀσημένια νομίσματα [5] μὰ καὶ **μπουζουνάρα** ἐλέγετο. «Θέλω στὴν μπουζουνάρα μου παράδες νὰ χτυποῦνε» λέει ἕνα τραγούδι [6].

Οἱ ζῶνες τῶν χωρικῶν ἦσαν μάλλινες ἢ μαλλομέταξες τοῦ τελάρου, κόκκινες [7].

Κάλυμμα τῆς κεφαλῆς τὸ πρῶτο ἥμισυ τοῦ αἰῶνα εἶναι τὸ κόκκινο φέσι τὸ ὁποῖον ὅμως κρύβουν, τυλίσσοντας γύρω του ἕνα πλούσιο συμπλήρωμα

---

1. Καὶ στὴ Μιτυλήνη ἤκμαζε οἰκοτεχνία σταμπάτων γυναικείων τσεμπεριῶν. 'Υπῆρχαν ἐπίτηδες γυναῖκες «οἱ τσεμπεροῦδες», ποὺ εἶχαν «τύπους» καὶ τὰ ἔφτιαχναν (πληρ. 'Αρχοντίας Ραφτέλλη ἀπὸ τὸ Καμμένο Χωριὸ Πλωμαρίου Μιτυλήνης).

2. 'Εκ τοῦ τουρκ. «σελαχλέκ».

3. 'Εκ τοῦ τουρκ. «τουτούν»=καπνόσπορος, ἐλέγοντο ντοντίνια διὰ τὴν ὁμοιότητα πρὸς τὸ σπόρο· χάντρες.

3α. Κατάλοιπον τῆς ἐποχῆς τῶν Βυζαντινῶν, ποὺ κρεμοῦσαν στὶς ζῶνες τὰ «φασκώλια».

4. Παροιμ. «ἄσπρα θέλει τὸ κεσέμι καὶ τὰ θέλει καὶ πεχίνι» (τοῖς μετρητοῖς).

5. Κόκκινα ἔλεγαν τὰ χρυσᾶ νομίσματα. (Κοκκινολόϊγκα=τὰ χρυσᾶ λοΐζα—λοΐγκια (τὰ Λουδοβίκια).

6. Γιανναράκη «ἄσματα Κρητικὰ» Νο 254, Κριάρη ἔνθ. ἀν. 360.

7. Κόκκινες μᾶς τὶς δίδει καὶ ὁ Λὴρ στοὺς πίνακες «"Απτερα» καὶ «'Απόδουλος». Τέτοιες τὶς γράφει καὶ ὁ Περὼ στὴν ἐπιθεώρηση τῶν δύο κόσμων.

τῆς φορεσιᾶς τὸ «σαρίκι» [1]. Τοῦτο γιὰ τὶς ἐπίσημες ἡμέρες ἤτανε μεταξωτό, πολύχρωμο «λαχουρὶ» [2] καὶ εἶχε συνυφασμένες χρυσὲς κλωστὲς ποὺ κατέληγαν σὲ κρόσσι. Εἶναι ἀπαθανατισμένο στὰ δημοτικά μας τραγούδια [3].

α) .... τὸ Θόδωρο σκοτώσα
φόργιε σαρίκι λαχουρὶ
μὲ τσὶ χρυσὲς κλωνίτσες

β) .... πάπλωμα ἔπιασε χρυσὸ
κι' ἔγραψε τὴ στοριάν του
καὶ τὸ σαρίκι ποὺ φορεῖ
ὁλόχρυσο τὸ γράφει

Ὁ περιηγητὴς Raulin [4] μᾶς πληροφορεῖ γιὰ τὸν τρόπο ποὺ φοριόταν τὸ σαρίκι (ἂν καὶ ἔχομε εἰκόνες τοῦ Pashley) [5]: «Ὅλοι Χριστιανοί, Τοῦρκοι, ἑβραῖοι ἔχουν καλυμμένο τὸ κεφάλι μ' ἕνα καπελλάκι κόκκινο, ποὺ γύρω του τυλίσσουν ἕνα μαντήλι, ποὺ πέφτει πάνω στοὺς ὤμους τους, ἢ μᾶλλον ἕνα σάλι στριμμένο καὶ περιτυλιγμένο σὲ σχῆμα σαρικιοῦ» [6].

Τὸ περιτύλιγμα τοῦ φεσιοῦ, πρὶν πάρῃ τὸ τουρκικὸ ὄνομα σαρίκι, ἐλέγετο π έ τ σ α [7]. Ἡ πέτσα ἀρχικῶς ἦταν ἕνα εἶδος ἐτὸλ (σάρπας) ποὺ ἐφόρουν οἱ Κρῆτες τῆς ὑπαίθρου κατὰ τὸ τέλος τοῦ 15ου αἰῶνα, ἐξακολούθησαν δὲ νὰ τὴν φοροῦν καὶ μετὰ τὴν εἰσαγωγὴ τῆς βράκας. Ἐκάλυπτε τὸν

1. Μόνο οἱ Σφακιανοὶ φοροῦν ἀτύληχτο τὸ σπαστὸ φέσι τους μὲ τὴ γαλάζια φούντα. Οἱ ἀδελφοὶ Στρατῆς καὶ Ἰωσὴφ Δεληγιαννάκιδες (1822) φορούσαν φέσια σπαστὰ μὲ ἐπιρράμματα στὸ ἔμπροσθεν μέρος, σὲ σχῆμα καρδιᾶς μετὰ Σταυροῦ (βλέπε Μητρ. Κρήτης Βενέρη «τὸ Ἀρκάδι διὰ τῶν αἰώνων», σελ. 124—125).

—Ὅταν ὁ Ἀβδοὺλ Μετζήτ, ὁ Σουλτάνος, ἐπῆγε στὸ Ἡράκλειο, φορέθηκαν κατόπιν διαταγῆς, πρὸς τιμήν του, χαμηλὰ κόκκινα φεσάκια «οἱ μετζηντιέδες» (πληροφ. τοῦ πατρός μου Ν. Λογαριαστάκι). Στὰ ψηλὰ χωριὰ τοῦ Ρεθύμνου, σύμφωνα μὲ τοὺς πίνακες Λήρ, οἱ Κρῆτες φοροῦσαν ὅ,τι κάλυμμα τοὺς ἄρεσε, ἀκόμη καὶ ψάθινο καπέλλο.

2. Λαχουρὶ=τύπου λαχώρης Κριάρη ἔνθ' ἀν. σελ. 96.

3. «Τὸ τραγούδι τοῦ Χούρδου», καὶ τὸ τραγούδι τοῦ «Σιὸρ Τζανάκη», σελ. 13.

4. Victor Raulin Description Physique de l' Ile de Grète σελ. 71.

5. Robert Pashley «Travels in Grete» London 1837. (Ἡ περιήγησή του ἔγινε τῷ 1834).

6. Τὸ κεκανονισμένον σαρίκι, κατὰ τοὺς πρώτους χρόνους τῆς ἁλώσεως, καθὼς ἀναφέρεται στὴν Τουρκογραικία, ἦτο ἄσπρο γιὰ τοὺς Τούρκους, κίτρινο γιὰ τοὺς Ἑβραίους, γαλάζιο γιὰ τοὺς Ἕλληνες. (Μπλὲ σαρίκι ἀναφέρει καὶ ὁ Dallaway ὅτι ἐφόρουν οἱ Ἕλληνες τῆς Τρωάδος. (Βλ. «C/le Ancienne et Moderne», μετάφρ. Morellet, τόμ. Β' σελ. 196).

7. Ἐκ τοῦ ἰταλ. pezza.

αὐχένα καὶ ἔπεφτε ἐλεύθερη πάνω στὸ στῆθος. Οἱ νέοι καὶ οἱ γαμπροὶ ἐφόρουν πέτσες θαυμάσιες καὶ δὲν μποροῦσαν νὰ ἐμφανισθοῦν σὲ χοροὺς καὶ σὲ ξεφάντωσες χωρὶς πέτσα.

«Ποτέ μου δὲν ἐχόρεψα γιατὶ δὲν εἶχα πέτσα»

λέει ἕνας παραπονούμενος τραγουδιστής [1]. Μιὰ τέτοια ἔνδειξη ἔχομε σὲ Κρητικὸ κέντημα τοῦ 17ου αἰῶνα «ὁ νέος μὲ τὸ βιολὶ» (ἐν A. J. B. Wace «Medit καὶ Near East Embroideries» London 1935).

῾Η πέτσα ἐπὶ τουρκοκρατίας ὠνομάσθηκε καὶ τζεβρές, ἐφ' ὅσον ἦταν κεντημένη μὲ μετάξια καὶ χρυσοκλωστές [2]. Τέτοια ἔνδειξη μᾶς δίδει καὶ ἡ μαντινάδα:

ψηλὲ λιγνέ μου τσελεπῆ μὲ τὸν τζεβρὲ στὸν ὦμο
ἐσὺ 'σ' ἀποὺ τσὶ μάρανες τσ' ὄμορφες μεσ' τὸν κόσμο [3]

Τὶς πέτσες ὕφαιναν οἱ νέες γιὰ τοὺς ἀρραβωνιαστικοὺς καὶ τοὺς ἀγαπημένους των καὶ τὶς ἤθελαν λεπτές, διάφανες, λουλουδένιες:

Μιὰ γκόρη ρόδα μάζωνε κι' ἀθοὺς ἐκορφολόγα
νὰ σάση πέτσες μὲ τσ' ἀθοὺς μεντήλια μὲ τὰ ρόδα....

῾Η πέτσα μποροῦσε νἄχη ἀπάνω κεντημένο καὶ τὸ βυζαντινὸ σύμβολο, τὸ δικέφαλο ἀετό, ὅπως μᾶς λέει καὶ τὸ δημοτικὸ τραγούδι [4]:

σὰν τραγουδάκι νἄκουσα, ὄξω καὶ νὰ παράκουσα
πρόβαλε μάνα μου νὰ δῇς νὰ πᾶ ναρθῇς καὶ νὰ μοῦ πῇς
νὰ κάμω πέτσα γαζωτὴ νὰ πέψω τοῦ τραγουδιστῇ
νὰ κάμω κι' ἄλλη νἄχη ἀητὸ νὰ πέψω τοῦ πολυαγαπῶ

Μετὰ τὴν τουρκικὴ κατάκτηση ἡ πέτσα ἐκάλυψε τὸ φέσι τῶν χριστιανῶν Κρητῶν, σὰν προφυλακτικό, γιὰ νὰ μὴ διακρίνωνται ἀπὸ τοὺς ἐξωμότας Τούρκους, ποὺ ἐφόρεσαν τὸ σαρίκι ἄσπρο ἢ λαχουρί, σύμφωνα μὲ τὶς νεώτερες τουρκικὲς διαταγές. Σὺν τῷ χρόνῳ ἡ κάλυψη τοῦ φεσιοῦ τοὺς ἔγινε καὶ προσφιλὴς καὶ παρὰ τὶς ἀπαγορευτικὲς διαταγὲς τῶν τοπικῶν τούρκων πασάδων, οἱ Κρῆτες Χριστιανοὶ ἐξακολουθοῦσαν νὰ καλύπτουν τὸ φέσι τους. Ὅταν κατὰ τὶς ἀρχὲς τοῦ β' τετάρτου τοῦ αἰῶνα (1830) ὁ Χουρμού-

1. Συλλογὴ Κριάρη σελ. 294. Ὁμοίως σελ. 325 «τὴν πέτσα μου τσῆ πέταξα...».
2. Τζεβρέδες ἐλέγοντο καὶ κεντητὲς μακρόπετσες γιὰ τὸ διάκοσμο τοῦ σπιτιοῦ κατὰ τὴν ἐποχὴ αὐτή. Σήμερον δὲν κεντοῦνται πλέον διότι ἐλησμονήθη ἡ τεχνική τους.
3. Βλέπε Μ. Λιουδάκι «Λαογραφικὰ Κρήτης Α' Μαντινάδες», σελ. 24.
4. Βλέπε Συλλογὴ Κριάρη, σελ. 275.

ζης Βυζάντιος ἐπεσκέφθη τὴν Κρήτη, τὸ φέσι τῶν Κρητῶν ἐκαλύπτετο μὲ ἕνα ἄσπρο περιτύλιγμα, ποὺ ἐξακολουθοῦσε νὰ λέγεται π έ τ σ α [1]· (ἀργότερα ἴσως ἢ τουλάχιστον παράλληλα ἐχρησιμοποίησαν καὶ τὶς δύο λέξεις).

Ὡς τόσο ἀπὸ τὶς ἀρχὲς τοῦ β' ἡμισ. τοῦ αἰῶνα οἱ πέτσες καὶ τὰ λαχουριὰ ἀντικατεστάθηκαν μὲ τὰ μαῦρα σαρίκια καὶ τοὺς μαύρους κούκους, τότε ἀκριβῶς ποὺ κυκλοφόρησε ἡ προφητεία γιὰ τοὺς «μαυροσκούφηδες» [2].

Ἡ «καλίκωση» τὸν 19ο αἰῶνα ἤτανε 5 λογιῶν: Τὰ πατροπαράδοτα στιβάνια, τὰ στιβάλια, τὰ τσαρδίνια, οἱ γόβες καὶ τὰ εὐρωπαϊκά.

Τὰ στιβάνια ἦσαν μαῦρα ἢ κόκκινα, ἀλλὰ καὶ ἄσπρα, τὰ ὁποῖα ἐφόρουν οἱ πλειὸ λεβέντες. Ἄσπρα ἦσαν μὰ τὰ ἔλεγαν «κίτρινα» [3] γιατὶ τὸ δέρμα τους ἦταν κίτρινο ἀπὸ τὴν ἀνάποδη ὄψη. Τὰ πραγματικὰ κίτρινα ὑποδήματα, ἦσαν ἀπαγορευμένα. Δὲν ἐπιτρεπότανε νὰ φοροῦν κίτρινα παπούτσια οἱ ραγιάδες [4]. Γιὰ τοῦτο οἱ ἀτίθασσοι κρητικοὶ ἐπροτιμούσαν τὸ κίτρινο τομάρι καὶ ἀσχέτως τοῦ ὅτι τὸ ἔβαζαν ἀπὸ τὴν ἄσπρη ὄψη του, τὰ στιβάνια τὰ ἔλεγαν «κίτρινα». Ἄλλως τε μὴ καθαρίζοντάς τα οἱ χωρικοί, τὰ κατάντούσαν κίτρινα.

Τὰ στιβάλια ἐφοροῦντο κυρίως μέσα στὶς πόλεις [5]. Ἐγίνοντο ἀπὸ ὕφασμα, ἐκάλυπτον τὸ ἥμισυ τῆς γάμπας καὶ στὰ πλάγια εἶχαν λάστιχο ὅπως τῶν κορσέδων. Τὰ τσαρδίνια [6] ἀκριβώτερο ὑπόδημα, κομψὰ καὶ πολὺ ἐφαρμοστὰ στὴν κνήμη, ψηλὰ περίπου ὅπως καὶ τὰ στιβάνια, ἄσπρα μὲ ποικίλματα, ἦσαν ἀνοικτὰ καθ' ὅλο τὸ μῆκος τῆς κνήμης (ἐσωτερικὰ) καὶ εἶχαν «καψοῦλες» ἀπ' ὅπου περνούσαν κορδόνια μεταξωτά. Ἐφοροῦντο στὶς πόλεις, ἀλλὰ καὶ στὰ χωριά, ἀκόμη καὶ στὰ Σφακιά, ἰδίως ἀπὸ τοὺς κομψευόμενους καὶ τοὺς καλοὺς χορευτάδες, ποὺ τοὺς ἄρεσε τὸ «φουντουλούκι»

Οἱ γόβες ἦσαν παπούτσια « π λ ὰ » ὅπως λέμε σήμερα, μὲ φιογκάκια καὶ «φίμπγιες», ἐφοροῦντο ἀπὸ τοὺς νεαρούς, ἀλλὰ ἀπὸ τοὺς τερζῆδες πρὸ πάντων, ποὺ καὶ σήμερα τὰ συνηθίζουν [7]. †

1. Βλέπε Μ. Χουρμούζη Βυζαντίου «Κρητικὰ» σελ. 24.

2. Περὶ αὐτῆς ἀλλαχοῦ.

3. Κίτρινα τὰ ἔλεγαν ἴσαμε τῷ 1910. Ἤκουα τοὺς χωρικοὺς στὸ μαγαζὶ τοῦ πατέρα μου νὰ τοῦ λένε: «σάσε μου νὰ χαρῇς τὰ μάθια σου ἕνα ζευγάρι κίτρινα».

4. Βλέπε Dallaway «Con/ple Ancienne et Moderne», τόμ. I σελ. 141: «Οἱ κίτρινες παντοῦφλες ἦσαν ἐπιτετραμένες μόνον εἰς τοὺς Τούρκους καὶ τοὺς διπλωμάτας καὶ τοὺς «προστατευομένους». Ὁ ἑκάστοτε σουλτάνος ἐδημοσίευε ἀπαγορευτικὴ διαταγὴ νὰ μὴ φοροῦν οἱ ραγιάδες κίτρινες παντόφλες». Βλέπε ὁμοίως καὶ «Voyage dans le Palestine» par M. de la Roque, σελ. 206: «οἱ Ἄραβες τῆς Παλαιστίνης ἀνεβαίνουν στὸ ἄλογο μὲ μποτίνες ἀπὸ μαροκκινὸ κίτρινο δέρμα».

5. Βλέπε καὶ Μ. Χουρμούζη Βυζαντίου «Κρητικά».

6. Ἴσως σημαίνει κατὰ τὸν τρόπο τῆς Σαρδινίας.

7. Ἐπειδὴ οἱ τερζῆδες ἐργάζονται καθήμενοι σταυροπόδι ἐπάνω σὲ πάγκους καρφωτοὺς ἀρκετὰ ψηλούς, φοροῦν τὶς γόβες ποὺ βγαίνουν εὔκολα, ἐνῶ τὰ στιβάνια καὶ δύσκολα βγαίνουν καὶ στὸ κάθισμα θὰ τοὺς ἐμπόδιζαν.

Ἕνα στολίδι χαρακτηριστικὸ τῆς ταραγμένης ἐποχῆς ἔρχεται νὰ προστεθῆ στὰ ἀνδρικὰ κοσμήματα (χρυσαφικά). Οἱ κρητικοὶ πολεμιστάδες φοροῦν τὰ χρυσᾶ ἢ ἀσημένια **χαμαΐλια** [1] κρεμασμένα στὸν **μπέτη** [1α] ἢ στὸν ὦμο, σὰν τὴν **ντάσκα** τῶν μαθητῶν. Τοὺς ἔρχονται ἀπὸ τὸν «Ἅγιο Ντάφο» κι' ἔχουν ἀνάγλυφες παραστάσεις τῆς Ἀνάστασης τοῦ Σωτήρα «γιὰ ν' ἀνεστηθοῦνε» μὰ καὶ Ἁγίων, σύμφωνα μὲ τὸ ὄνομα ἐκείνου ποὺ θὰ τὸ φοροῦσε *. Ἐσωτερικὰ ἦσαν κούφια καὶ τοὺς ἔβαζαν οἱ γυναῖκες «κουφέτο» [2], «λιόκουρνο» [3], Ἅγια λείψανα, ἀλλὰ πρὸ πάντων Τίμιο ξύλο, γιὰ νὰ μὴν «τζὶ πχιάνει μπάλα καὶ μαχαιρά [4]». Σὲ πολλὰ τέτοια φυλαχτὰ πρόσθεταν οἱ κουγιουμουτζῆδες (κρεμαστὰ) χαρακτηριστικὰ σύμβολα: Σταυρό, καρδιὰ καὶ μαχαιράκι (Πίστις, ὁμόνοια, ἐκδίκηση) καθὼς καὶ ἀσημένια καδένα, γιὰ νὰ κρεμιοῦνται ἀπὸ τὸ λαιμὸ ἢ τὸν ὦμο.

Τὸ δημοτικὸ τραγούδι [5] μᾶς δίδει ὁλοζώντανα τὴν εἰκόνα τοῦ Κρητικοῦ πολεμιστὴ τούτης τῆς ἐποχῆς:

Φόργιε σ α ρ ί κ ι λαχουρὶ μὲ τσὶ χρυσὲς κλωνίτσες
ζαρίφης ἦτον καὶ ντελῆς, μπέλικι νὰ τὸν εἶδες.
Ἔβανε καὶ στὴ μέσην του ἀσημωτὲς μπιστόλες
ραμπῆ μου πῶς τοῦ στέκανε σὰν τσὶ καρνάδες βιόλες
Ἐφόριε καὶ στὴν μέσην του ἀσημωτὸ μαχαίρι
νὰ τὸ γυρέψῃς νὰ τὸ βρῇς ἄλλο δὲν ἔχει ταίρι
Ἐφόριε καὶ στὰ πόδια ντου τὰ κόκκινα στιβάνια
κι' ἐζύγωνέ τη τὴν τουρκιὰ σὰ νᾆτονε κουράδια
ἔβανε καὶ στὸν μπέτην του χρουσὸ χαμαϊλίν του
κι' ἐπήγαινε στὸ Νιοχωριό, ὁπού 'τον τὸ πουλίν του.

***

Γιὰ τὸν αἰῶνα τοῦτο ἀξίζει νὰ σημειώσωμε δύο τύπους ἀνδρικῆς φορεσιᾶς, ἀπὸ τοὺς ὁποίους ὁ ἕνας φεύγει κι' ὁ ἄλλος ἔρχεται.

Ὁ τύπος ποὺ φεύγει εἶναι ὁ **τζουμπές** [6]. Στὶς ἀρχὲς τοῦ αἰῶνα «ἀπο-

1. Τὰ κοινὰ χαμαΐλια γίνονται ἀπὸ μπλὲ πανὶ καὶ ἔχουν σχῆμα τριγωνικό.

1α. Μπέτης=στῆθος ἐκ τοῦ ἰταλ. petto.

* Τὸ εἰκονιζόμενον ἐδῶ ἔχει τὴν Ἀνάσταση καὶ τὸν Ἅγ. Νικόλαο καὶ ἀνῆκε στὸν ἐξ Ἁγ. Μύρωνος θεῖο μου Νικόλαο Μανουρᾶ.

2. Κουφέτο=κεραύνιος λίθος.

3. Λιόκουρνο=τοῦ ὄφη τὸ κέρατο.

4. Τὴν πίστη τῶν Κρητῶν στὸ Τίμιο Ξύλο, περιγράφει θαυμάσια ὁ Κρὴς Λογοτέχνης Ἰω. Δαμβέργης στὰ διηγήματά του «οἱ Κρῆτες μου».

5. «Ὁ Θεόδωρος Χοῦρδος 1823» Κριάρη ἐνθ. ἀνωτ. σελ. 96-97.

6. Τζουμπές. Στὴν Πόλη ἐλέγετο **καφτάνι** καὶ ἐφορεῖτο ἀπὸ ὀλίγους προνομιούχους, ἐγκρίσει τῆς Πύλης.

κρατεῖ» ἀκόμη καὶ φοργιέται ἀπὸ ἐλάχιστους. Θυμίζει τὸ βυζαντινο-βενετικὸ «καβάδι». Ἡ χρήση του μαρτυρεῖται σὲ προικοσύμφωνο τοῦ 1812 [1]. Σ' αὐτὸ τὸ ἔγγραφο, ὁ Ἀντώνιος Κουρίνος ἀπὸ τὶς Ἀρχάνες, φέρεται «προικίζων» τὴν θυγατέρα του Ἄνναν, τὴν ὁποία παντρεύει μὲ τὸν Δημ. Βάσαλον, ἐκτὸς τῶν ἄλλων καὶ μὲ «1 τζουμπὲ χιαλί» [2, 2α]. Ἐξ ἄλλου στὸν κατάλογο ἀφιερωτῶν τοῦ Ἱεροῦ Ναοῦ τῆς Μητροπόλεως Κρήτης καθὼς καὶ στὸ «Ἡμερολόγιο Κοζύρη» συναντοῦμε τὴ λέξη «ἀντερὶ» ποὺ ἀσφαλῶς πρέπει νὰ συνώδευε κάποιον «τζουμπέ» [3, 3α, 3β]. Στὸ ἡμερολόγιο Κοζύρη ἡ λέξη ἀντερὶ συναντᾶται δύο φορές. Ἡ δεύτερη καὶ τελευταία φορὰ εἶναι στὶς 14 τοῦ Γεννάρη τοῦ 1832: «ἔδοσέ μου ὁ Πέτρος νὰ τοῦ ἀγοράσω ἕνα ἀντερί». Κι' ὁ Πέτρος ὅμως σὲ λίγες βδομάδες ἐγκαταλείπει ὁριστικὰ τὸ ἀντερί του, ὁλοκαίνουργιο ἀκόμη καὶ βλέπομε τὸν πατέρα του νὰ τοῦ στέλνει ἀπὸ τὸ Ἡράκλειο στὶς 10 τοῦ Μάρτη ζιπόνι, γελέκι καὶ ποκάμισο, ποὺ σίγουρα θὰ τὰ φορέση μαζὺ μὲ τὴ βράκα, ὄχι ἄσπρη σὰν τῶν χωρικῶν ποὺ εἶδε ὁ Χουρμούζης Βυζάντιος νὰ φοροῦν [4], μὰ βαμμένη· γιατὶ καὶ πάλι βλέπομε τὸν Κο-

---

1. Βλέπε περιοδ. Κρητικὸς Λαὸς ἔτος 1ον σελ. 149.

2. Εἶναι γνωστὸ πῶς μέχρι τῶν ἡμερῶν μας ἡ νύφη προσφέρει στὸν γαμπρὸ μιὰ καλὴ φορεσιά.

2α. **Σαλι**=τὸ τουρκικὸν σhαλί. ὕφασμα μάλλινον ἀπὸ τὸ ὁποῖον σήμερον γίνονται οἱ σημαῖες. Βλέπε λ. ἐν λεξικῷ Ἐλευθερουδάκη τόμ. 11 σελ. 286 καὶ 299.

3. Τζουμπὲς καὶ ἀντερὶ ἐφορεῖτο καὶ σ' ἄλλες Ἑλληνικὲς περιφέρειες.

3α. Τὸ ἀντερὶ ἦταν ἕνας μακρὺς χιτῶνας μὲ μακρυὰ στενὰ μανίκια. Ἐκούμπωνε στὸν ὦμο. Ἐγίνετο ἀπὸ πολύχρωμο μεταξωτὸ ἢ καὶ ἀπὸ στόφα μὲ ἐνυφασμένο χρυσό. Τὸ συνώδευε ζώνη πλατειά. Πάνω ἀπὸ τὸ ἀντερὶ ἔμπαινε ὁ τζουμπές, γαρνιρισμένος μὲ γούνα τὸ χειμῶνα. Ἐπίσης τὸ χειμῶνα, ἀνάμεσα στὰ δύο τοῦτα φορέματα ἔμπαινε μιὰ ἀχειρίδωτη κοντὴ ζακετούλα ἐλεύθερη ἐμπρὸς (δὲν ἐκούμπωνε).

3β. Βλέπε Γ. Συλαμιανάκη ὁ Ἅγιος Μηνᾶς σελ. 150:

> «ἔτος 1776 Ὀκτωβρίου 21. Ἀφιέρωσε Μαρία τοῦ Χατζῆ στεφάνιο ἰ σίνβια ἕνα ἀντερὴ στόφα χρυσῆ καὶ ἔγινε πετραχίλια βαρὰ 4».
>
> Ὁμοίως Κρητικὰ χρονικὰ ἔτος Λ' τ. Ι. σελ. 192:
>
> «ἔτος 1831 Μαρτίου 28 ἔστειλα στὴν Κρητσᾶ 2 γαζέτες καὶ τὸ ἀντερὶ τοῦ Πέτρο»...
>
> «ἔτος 1832 Ἰανουαρίου 14 ἔδοσέ μου ὁ Πέτρος γιὰ νὰ τοῦ ἀγοράσω ἕνα ἀντερί».

Σημ. Ὁ Κων. Κοζύρης, ὁ συγγραφεὺς τοῦ ἡμερολογίου εἶχε δυὸ υἱοὺς ἀπὸ τοὺς ὁποίους ὁ ἕτερος, ὁ Γεώργιος, ἦτο ἱερεύς. Ὁ Πέτρος ἦτο γραμματικὸς σὲ κάποια ὑπηρεσία στὴν Κρητσᾶ, ὅπως φαίνεται ἀπὸ ἄλλα στοιχεῖα τοῦ ἡμερολογίου. Συνεπῶς δὲν πρόκειται γιὰ ἀντερὶ ἱερωμένου ἀλλὰ κοσμικοῦ.

4. Βλέπε Μ. Χουρμούζη Βυζαντίου «Κρητικά». Καθὼς φαίνεται μερικοὶ χωρικοὶ θὰ φορούσαν ἄβαφες τὶς βράκες τους, γιὰ τὸ λόγο πὼς εἶναι δύσκολο τὸ βάψιμό τους ἀπὸ τὶς γυναῖκες· βαφεῖα δὲ θὰ ὑπῆρχαν τότε στὰ κεφαλοχώρια. Ὅμως στὸ Ἡράκλειο ὑπῆρχαν **μπογιατζίδικα** ποὺ ἔβαφαν θαυμάσια τὶς βαμβακερὲς βράκες μὲ **μισιργιώτικες μπογιές**.

ζύρη νὰ δίδῃ «τοῦ πογιατζῆ» γιὰ βάψιμο ροῦχα τοῦ γαμπροῦ του τοῦ «Μανωλιό» 2 βράκες καὶ μιὰ ζώνη [1].

Ὁ τύπος τῆς φορεσιᾶς πού ἔρχεται δειλὰ καὶ σὲ μικρὴ κλίμακα εἶναι τὰ **φράγκικα**, τὸ εὐρωπαϊκὸ ἔνδυμα, πού πρωτοκάνει τὴν ἐμφάνισή του στὶς πόλεις.

Ἤδη στὴν Πόλη οἱ ἀνώτεροι δημόσιοι λειτουργοὶ ἐφόρουν τὴν εὐρωπαϊκὴ «ρεντινγκότα» [2]. Τὰ ἴδια φορούσαν κι' ἐκεῖνοι πού ἐστέλλοντο τώρα στὴν Κρήτη ἀπὸ τὴν Πύλη [2α, 2β] καθὼς καὶ ἐλάχιστοι Ἕλληνες πού ἤρχοντο στὸ Μεγολόκαστρο ἀπὸ τὴν Πόλη, Σμύρνη ἢ Πειραιᾶ, γιὰ ἐμπορικοὺς σκοπούς.

Ὁ ζωγράφος Λὴρ στὸν πίνακά του «ἀπόδουλος» χρονολογούμενο «1 8 6 4» παρουσιάζει τὸν ἕτερο ἀπὸ τοὺς εἰκονιζομένους Κρῆτες μὲ κασκέτο καὶ πανταλόνι εὐρωπαϊκό. Τὰ «στενὰ» ἔχουν ἀρχίσει τώρα νὰ γίνωνται γνωστὰ καὶ στὴν ὕπαιθρο καὶ νὰ ἀρχίζουν τὸ ὑπονομευτικό τους ἔργο....

2. *Ἡ ἀνδρικὴ στολὴ τῆς Κρήτης κατὰ τὸν 18ο αἰῶνα (1701 - 1801)*

Κυριώτερη γραπτὴ μαρτυρία γιὰ τὶς ἀρχὲς τοῦ αἰῶνα τούτου ἀναφορικὰ μὲ τὴν ἀνδρικὴ στολὴ τῆς ὑπαίθρου Κρήτης εἶναι ἡ γραμμένη ἀπὸ τὸ Γάλλο βοτανολόγο Τουρνεφόρ, πού ἦρθε στὴ Κρήτη στὰ 1700 [3].
Καὶ νὰ τί γράφει :

> «Οἱ Ἕλληνες χωρικοὶ τῆς Κρήτης φοροῦν στό κεφάλι μία καλότα, ὅμοια μ' αὐτὴν τῶν παιδιῶν τῆς ἐκκλησιαστικῆς χορωδίας μας, κόκκινη. Στὴν ἐξοχὴ γιὰ νὰ προφυλάσσονται ἀπὸ τὸν ἥλιο, ἔχουν ἕνα μαντήλι, ποὺ τὸ βάνουν στὴν καλότα καὶ τὸ ἀνασηκώνουν ἀπὸ μιὰ γωνιὰ μὲ τὸ ραβδί τους γιὰ νὰ κάμουν ἕνα εἶδος ὀμπρέλας. Ντύνονται ἐλαφρά. Δὲν ἔχουν παρὰ καλεσὸν (caleçon) μπλέ, ἀπὸ πανὶ βαμ-

---

1. Βλέπε Κρητ. Χρονικὰ ἔτος Α' τ. ΙΙΙ.
2. Βλέπε Mathieu «La Turquie et ses dif. peuples». Τόμ. Β' σελ. 69.

2α. Βλέπε καὶ V. Raulin «Description Physique» (1845) σελ. 71 κ.ἑ. : «Dans les villes les fonctionaires musulmans portent ordinairement le costume européen, composé d'un pantalon, de la redingotte boutonnée, du fess et de souliers. Quelques Chretiens Grecs portent un costume analogue.

2β Οἱ κατώτεροι δημόσιοι λειτουργοὶ Τουρκοκρῆτες ἢ Χριστιανοὶ ἐφόρουν τὴ βράκα. Βλέπε καὶ Ν. Τωμαδάκη «Βιογραφικά τινα τοῦ Ἰω. Κοντυλάκη» ἐν περιοδ. «Κρητικὴ Ἑστία» Χρ. Δ' τεύχ. 35-36: «ἔφερε τότε (1879) κρητικὴν ἐνδυμασίαν, ἕνα φεσάκι τουρκικὸν (ἦτο ὑπάλληλος τοῦ Ἐφετείου Χανίων) βράκαν πολύπτυχον καὶ μακράν, ζώνην ἐρυθρᾶν, ὑποκάμισον χρωματιστόν, παπούτσια καὶ ὄχι στιβάνια. Ἡμέραν τινά, ὅπως καὶ οἱ ἄλλοι βρακοφοροῦντες ὑπάλληλοι, ἐφόρεσε εὐρωπαϊκά, κατ' ἀνωτέραν διαταγήν».

3. Βλέπε J. Pitton de Tournefort «Relation d'un voyage au Levant» Paris 1717.

βακερό, πού πέφτουν πάνω στά πόδια, άλλά ό πάτος τών καλεσόν αυτών κατεβαίνει πολύ χαμηλά και τούς κάνει νά φαίνωνται γελοίοι. Δέ βλέπεις κανένα πού νά μήν είναι καλά παπουτσωμένος σ' αυτό τό νησί, αντίθετα μέ τούς χωρικούς τής Ευρώπης, όπου οί περισσότεροι έχουν τά πόδια μισόγυμνα. Μέσα στίς πόλεις οί Έλληνες φορούν σκαρπίνια άπό μαροκινό δέρμα κόκκινο, πολύ καθαρά και πολύ έλαφρά. Στήν έξοχή φορούν μποτίνες άπό τό ίδιο πράγμα, πού διαρκούν χρόνια ολόκληρα είναι καλά ποδεμένοι όπως οί αρχαίοι Κρήτες τού Ιπποκράτους. Ό περίφημος αυτός γιατρός μιλεί γιά υπόδυση πολύ βολική και ό Γαληνός βεβαιώνει πώς ανέβαινε έως τή μέση τής κνήμης....»

Καλύτερος όμως πληροφοριοδότης γιά τή φορεσιά τούτης τής εποχής είναι εργόχειρο, καμωμένο άπό τά χέρια μιάς Κρητικοπούλας, πού βρίσκεται στό Μουσείο 'Αλβέρτου και Βικτωρίας στό Λονδίνο [1]. Εικονίζει «ένα ειδύλλιο». Μιά νέα κι' ένα νέο. Ό νέος φορεί τή μπλέ βράκα, τή μακρυά πού λέει ό Τουρνεφόρ και παίζει χαρούμενος τό βιολί του [2]. Στό κεφάλι φορεί τό κόκκινο φεσάκι, στά πόδια τά κόκκινα σκαρπίνια. Φορεί ακόμη φαρδομάνικο ποκάμισο και στό λαιμό έχει ριγμένη σάν σάρπα τήν «πέτσα». Είναι ό κομψευόμενος χωρικός νεανίας τής εποχής του, απόλυτα σύμφωνος μέ τίς πληροφορίες τού Τουρνεφόρ.

Γιά τή φορεσιά τών κατοίκων τών πόλεων δέ μιλεί ό Τουρνεφόρ δίδει όμως στόν «Άτλα» του εικόνα Κρητός τής πολιτείας πού φορεί καβάδιτζουμπέ, γαρνιρισμένο μέ γούνα, στό κεφάλι μικρό φέσι και στά πόδια τά σκαρπίνια - γόβες. Φοργιέται λοιπόν ακόμη στίς πόλεις τό βυζαντινο - βενετικό καβάδι [3] άπό τούς ολίγους. Είναι άλλως τε τόσο λίγοι οί χριστιανοί στίς πόλεις, πού έξ άλλου τούτον τόν καιρό έχουν μικρό αριθμό κατοίκων [4].

1. Ή εικών τού εργοχείρου έν A. J. B. Wace «Medit. and Near Eastern Embroideries» London 1935.

2. 'Από τίς αρχές τού 19ου αιώνα είναι γνωστή ή βιολόλυρα, λύρα μεγαλύτερη άπό τή σημερινή. Οί Κρητικοί άπό φυσικού τους αγαπούν τή μουσική. 'Από μικρά παιδιά όσοι «τώχουνε» αρχίζουν νά μαθαίνουν τή λύρα.

«Στού Ψειλορίτη τό βουνό πούναι ψηλό και μέγα
κι' ούδε πουλί ανεβαίνει το μούδε και χελιδόνι
μούδε τού δράκου ή σαϊθιά μούδε τού λιόντα πέτρα
βοσκόπουλον ανέβηκε κι' εκάτσε στήν κορφή ντου
ορθή βάνει στά γόνατα τή λύρα ντου και παίζει».

3. Σέ τούτο μάς ενισχύουν εκτός άπό τήν εικόνα τού Τουρνεφόρ και τά έγγραφα γιά τά όποια έγινε λόγος στό προηγούμενο κεφάλαιο (προικοσύμφωνο, κατάλογος δωρητών 'Αγ. Μηνά και ημερολόγιον Κοζύρη).

4. Ό Τουρνεφόρ σημειώνει 13000 κατοίκους γιά τό Μεγάλο Κάστρο, 5-6000 γιά τό Ρέθυμνο, 3500 γιά τά Χανιά.

Στὰ μέσα τοῦ 18ου αἰῶνα οἱ χριστιανοὶ στὸ Μεγαλόκαστρο πληθαίνουν. Ἔχουν ἔρθει ἀπὸ τὰ χωριά τους, φορῶντας τὴν πλατειὰ βράκα τους, ποὺ τώρα τὴν εἴπανε καὶ «χιαλβάρι». Ὁ μόνος νεωτερισμὸς στὴ φορεσιά τους εἶναι τὸ σαρίκι [1] μὲ τὸ ὁποῖον τυλίγουν τὸ φέσι τους, ποὺ αὐτὸν τὸν καιρὸ μπορεῖ νὰ εἶναι καὶ ἄσπρο. Τούρκικο «μπουγιουρουλντὶ» τοῦ ἔτους 1762 μᾶς δίδει τὶς πληροφορίες αὐτές [2].

Ἡ διαταγὴ ἐν μεταφράσει ἔχει ὡς ἑξῆς:

Μπουγιουρουλντὶ τοῦ ἐξοχωτάτου Κιαμὶλ Ἀχμὲτ Πασᾶ
Πρὸς τὸν ἱεροδίκην καὶ τὸν τουρνατζῆ Μπασῆν τοῦ Χάνδακος
Ὀσμὰν Ἀγάν.

«Ἐπειδὴ οἱ ἄπιστοι φόρου ὑποτελεῖς φέρουν ἐνδυμασίας ὁμοίας πρὸς τὰς τῶν Μουσουλμάνων, ἔνιοι δὲ ἐκ τούτων φέρουν εἰς τὰς κεφαλάς των κόκκινο φέσιον καὶ **καθίσταται ὡς ἐκ τούτου δύσκολος ἡ διάκρισίς των ἀπὸ τοὺς Μουσουλμάνους**, ἐντελλόμεθα ὅπως ἀπὸ σήμερον καὶ εἰς τὸ ἑξῆς ἀπαγορευθῇ εἰς αὐτοὺς νὰ φέρουν κόκκινα φέσια ἢ νὰ περιτυλίγουν αὐτὰ μὲ ἄχρωμα ἢ ἔγχρωμα ὑφάσματα. (Πρέπει) νὰ φοροῦν οὗτοι σαλβάρια ἀπὸ ὕφασμα μαῦρον καὶ κυανοῦν χωρὶς δίκτυον [3] καὶ φύλλα [4]. Νὰ μὴ φοροῦν κόκκινα γεμενιὰ [5] εἰς τοὺς πόδας των, ἀλλὰ τὰ διὰ τοὺς ἀπίστους προωρισμένα μαῦρα γεμενιὰ καὶ κόκκινα παπούτσια καὶ νὰ περιφέρωνται ἐνδεδυμένοι μὲ στολὴν ἀπίστων, διὰ νὰ διακρίνωνται ἀπὸ τοὺς Μουσουλμάνους. Ἐὰν δὲ ἀπὸ τοῦδε καὶ εἰς τὸ ἑξῆς συνεχίσουν νὰ φοροῦν τὴν διὰ τοὺς μουσουλμάνους προωρισμένην ἐνδυμασίαν, νὰ γίνῃ εἰς αὐτοὺς διὰ κηρύκων γνωστόν, ὅτι θὰ τιμωρηθοῦν αὐστηρῶς καὶ παραδειγματικῶς. Ἐπὶ τούτοις ἐγράφη καὶ ἐξεδόθη ἀπὸ τὸ διβάνιον τοῦ Χάνδακος τὸ παρὸν μπουγιουρουλντὶ 1176 (1762 μ. Χ.).»

Ἀπὸ τὸ μπουγιουρουλντὶ αὐτὸ ἐπιτρέπεται νὰ συμπεράνωμε ὅτι οἱ χριστιανοὶ τοῦ Μεγαλόκαστρου (καὶ βεβαίως καὶ τῶν ἄλλων πόλεων τῆς Κρή-

---

1. Βλέπε καὶ Μπουνιαλῆ «ὁ Κρητικὸς Πόλεμος» 171. 3 «... μοῦβαλαν τουλουπάνια».
2. Ἡ διαταγὴ στὸ πρωτότυπο, εὑρίσκεται στὸ Τουρκικὸ Ἀρχεῖο Ἡρακλείου. Μετάφρασις μοῦ χορηγήθηκε τῷ 1956 διὰ τοῦ ὑπαλλήλου τοῦ μεταφραστικοῦ Γραφείου Ἡρακλείου λογίου κ. Ν. Σταυρινίδη, εὐγενεῖ φροντίδι τοῦ Δημάρχου κ. Γ. Α. Γεωργιάδη. Καὶ τοὺς δύο εὐχαριστῶ θερμά.
3. Δίκτυον φορεῖ καὶ ὁ εἰκονιζόμενος Φύλαρχος τῆς περιφερείας τοῦ Ἀλγερίου, βλέπε εἰκόνα.
4. Στὸ τουρκικὸ κείμενο ἀναγράφεται ἡ λέξη **γιαπράκια**. Μ' αὐτὸ ἐννοεῖται πῶς ἡ μόνη ἀνεκτὴ βράκα γιὰ τὸν πασὰν ἔπρεπε νὰ εἶναι στενή. (Ἐκ τοῦ γιαπρὰκ λέγονται γιαπράκια στὴν περιφέρεια Κορφῶν Μαλεβυζίου, οἱ ντολμάδες μὲ τὰ κληματόφυλλα).
5. **γεμενιὰ**=γεμενὶ μπαπούτς ἔλεγαν οἱ τοῦρκοι τὶς γόβες. Δηλ. παπούτσια τύπου Ὑεμένης. Αὐτὰ ἀκριβῶς ποὺ ἀπὸ αἰώνων ἐφόρουν οἱ Κρῆτες.

της) **σκοπίμως** ἐφόρεσαν τὸ σαρίκι ἐπάνω ἀπὸ τὸ ἀπὸ μακροῦ χρόνου φερόμενον φέσι, γιὰ νὰ μὴ εἶναι εὔκολη ἡ διάκρισίς των ἀπὸ τοὺς Μουσουλμάνους τῆς Νήσου· διότι οἱ τελευταῖοι, ἂν καὶ ἐξωμότες, ἐξακολουθοῦσαν νὰ φοροῦν τὴ βράκα των καὶ τὸ φέσι, εἰς τὸ ὁποῖον ἁπλῶς πρόσθεσαν τὸ σαρίκι, διακριτικὸ γνώρισμα τῶν Τούρκων.

Ἀκόμη ἐξάγομε ἀπὸ τὸ μπουγιουρουλντὶ πὼς οἱ Κρῆτες ἐφόρουν μιὰ στολὴ ποὺ δὲν τοὺς εἶχεν ἐπιβληθῆ.

Εἶναι φανερό, πὼς ὁ Πασᾶς ἦταν ἀγράμματος καὶ ἀκατατόπιστος ὄχι μόνο στὶς συνθῆκες τοῦ Μεγαλόκαστρου μὰ καὶ στὰ αὐτοκρατορικὰ φιρμάνια. Βλέποντας τοὺς τουρκοκρῆτες νὰ φοροῦν τὶς βράκες τους, φαντάστηκε πὼς αὐτὸ ἦταν τὸ «**κεκανονισμένο γιὰ τοὺς πιστοὺς τῆς Κρήτης** ἔνδυμα, ἐπιβεβλημένο παρὰ τοῦ Σουλτάνου». Καί, **διατάσσει** γιὰ στολὴ τῶν ἀπίστων τὴν ὀλιγόφυλλη βράκα, σὰν νὰ ἦταν ἡ στενὴ βράκα «τὸ κεκανονισμένον ἔνδυμα **τῶν ραγιάδων τῆς ὀθωμανικῆς αὐτοκρατορίας**». Ἀπαγορεύει τὰ κόκκινα γεμενιά, ἐπιτρέπει ὅμως τὰ κόκκινα παπούτσια. Δὲν γνωρίζει πὼς τὸ κόκκινο χρῶμα γιὰ παπούτσια ἐπιτρέπεται μόνο γιὰ ὡρισμένους τούρκους στρατιωτικούς! [1].

Νεοφερμένος πιθανὸν στὸ Μεγαλόκαστρο, δὲν γνωρίζει ἐκ πείρας τὸν ἀτίθασο χαρακτῆρα τῶν Κρητῶν, ποὺ ἀψηφῶντας τὴ διαταγή του καὶ τὶς ποινές, ὄχι μόνον δὲν ἐστένεψαν τὴ βράκα τους, ὄχι μόνον δὲν ἔβγαλαν τὸ σαρίκι, μὰ τὸ ἀντίθετο· τὸ ἐτελειοποίησαν καὶ τὸ φοροῦσαν ἀγέρωχα, ἴσαμε ποὺ κυκλοφόρησε ἡ προφητεία [1α] πὼς «**ὅτινα φανερωθοῦνε οἱ μαυροσκούφηδες, θὰ λευτερωθῆ ἡ Κρήτη**». (Σίγουρο πὼς ἡ προφητεία ἦταν ἐφεύρεση κάποιου ἔξυπνου Κρητικοῦ, γιὰ νὰ κάμη νὰ **στέρξουν** οἱ συμπατριῶτες του νὰ ἀφήσουν τὸ φέσι τους, νὰ φορέσουν τὸ **κεκανονισμένο γιὰ ὅλους τοὺς ραγιάδες μαῦρο καλπάκι** καὶ νὰ ἀπαλλαγοῦνε μ' αὐτὸν τὸν τρόπο ἀπὸ τὶς τιμωρίες τῶν ἱεροδικῶν καὶ τῶν τουρνατζήδων [2].

Ὁ Κλὼντ Σαβαρύ, ἄλλος Γάλλος περιηγητής, ποὺ ἔμεινε στὴν Κρήτη περίπου 18 μῆνες (1779—81) δὲν δίδει περιγραφὴ τῆς φορεσιᾶς τῶν Κρη-

---

1. Dallaway (Μετάφρ. Morellet) «Con)ple Ancienne et Moderne» An VII (1790-98) T. I. σελ. 141 «Ceux des turcs qui appertiennent à quelque corps militaire, portent les pantoufles rouges».

1α. Ὕστερ' ἀπὸ τὸ 1850 (Πληρ. Ἐμμ. Τσατσαρωνάκι).

2. Ὁμοίως Dallaway σελ. 141 «on connoit l'état de tout homme par les differences dans les formes, les grandeures et les couleurs du turban. Les rayahs se font distinguer par une coiffure appellée K a l p a k faite d' une peau d' agneau et horrible à voir entierement differante d' nn turban. Le sultan actuel, monté sur le trône fit publier une défense à tout rayah».

—Οἱ Κρητικοὶ φόρεσαν τὸ **μαῦρο κοῦκκο** καὶ ἀντὶ δέρματος ἀστρακὰν ἐχρησιμοποίησαν ὕφασμα τύπου ἀστρακάν. Κομψὸς καὶ χαμηλὸς ὁ κοῦκκος, φοριέται ἴσαμε σήμερα. Ταυτόχρονα μὲ τὸν κοῦκκο ἐπεκράτησε καὶ τὸ μαῦρο σαρίκι (χωρὶς φέσι). Ἔτσι φανερώθηκαν οἱ μαυροσκούφηδες.

τῶν, θαυμάζει μόνο τὶς λαμπρὲς ζῶνες τῶν χωρικῶν τοῦ Ἡρακλείου [1], καθὼς καὶ τὸν πυρρίχιο τῶν Σφακιανῶν ποὺ τὸν ἐχόρευαν λέει φορῶντας τὴν ἀρχαία στολὴ (μιὰ κοντὴ ρόμπα στερεωμένη μὲ ζώνη, μιὰ κυλόττα καὶ μποττίνες), καὶ ὡπλισμένοι μὲ φαρέτρα καὶ βέλη καὶ τόξο καὶ μακρὺ ξῖφος [2].

Ἀψευδῆ περιγραφὴ τῆς φορεσιᾶς τοῦ τέλους τοῦ 18ου αἰῶνα μᾶς δίδει τὸ περίφημο ἱστορικὸ τραγούδι τοῦ «Ἀληδάκη» [3], ποὺ γράφτηκε στὰ 1774 καὶ περιγράφει ἕνα ἱστορικὸ γεγονὸς ποὺ συνέβη μετὰ ἀπὸ τὴν καταστροφὴ τῶν Σφακιῶν καὶ τὴν ἀποτυχία τῆς ἐπανάστασης τοῦ Δασκαλογιάννη. Εἶναι μιὰ ἔμμετρη ἱστορία [4], γραμμένη ἀπὸ γνήσιο Σφακιανὸ τὸ **Γειόργη Πάτερο,** πλούσια σὲ στοιχεῖα γλωσσικὰ καὶ λαογραφικά, ποὺ σὲ μεταφέρει στὰ χρόνια ἐκεῖνα, σὰ νὰ διαβάζεις μιὰ ἐφημερίδα ἐκείνης τῆς ἐποχῆς [5].

---

1. Βλέπε Claude Savary «Lettres sur la Grèce» Paris 1798 σελ. 170.
2. Σελ. 269.
3. Βλέπε Ἐμμ. Βαρδίκη «Κρητικαὶ ρίμαι».
4. Τὸ τραγούδι περιγράφει τὴν ἐπίθεση τῶν Σφακιανῶν κατὰ τοῦ πύργου τοῦ τούρκου κτηματία Ἀληδάκη καὶ τὴ λεηλασία τοῦ χωρίου Μπρόσνερο. Τὸ Κρητικὸ δημοτικὸ τραγούδι, ἐγκλείει γεγονότα ἱστορικά, καὶ λεπτομέρειες ἄγνωστες ἀπὸ ἔγγραφα κι' ἄλλα ἀποδεικτικὰ στοιχεῖα. (Βλ. Ε. Φραγκάκι τὸ Κρητ. Δημ. Τραγούδι ἐν Περ. «Ἑλλην. Δημιουργία», Μάρτιος 1950). Ὁμοίως Ν. Τωμαδάκη «Νεοελληνικὰ δοκίμια καὶ μελέται» σελ. 84 κ. ἑ.).
5. Ἐπίσημο ἔγγραφο γιὰ τὸ ἐπεισόδιον Ἀληδάκη δὲν ὑπάρχει στὸ μεταφραστικὸ γραφεῖο Ἡρακλείου. Ὁ Ν. Σταυρινίδης (Κρητ. Χρονικὰ τόμ. Θ' 1955) ἀνακοινώνει ἔγγραφον τοῦ μεταφραστικοῦ γραφείου, ἀναφερόμενον εἰς κάποιον Ἀλῆ Καψοδάσην, ὁ ὁποῖος προέβη τῷ 1722 εἰς καταπιέσεις τῶν Κρητῶν τοῦ Νομοῦ Χανίων, ἀκόμη καὶ τῶν Σφακιανῶν, (κῶδιξ 62ος 16ος σ. 42): «ὁ ἐκ τῶν κατοίκων Χανίων Ἀλῆ Καψοδάσης ὅστις μὴ διάγων ἥσυχα ἀλλὰ βασιζόμενος εἰς μερικοὺς δυνάστας προέβη εἰς καταπιέσεις κατὰ τῶν πτωχῶν ραγιάδων καὶ ἀκόμη καὶ κατ' αὐτῶν τῶν ραγιάδων τῆς ἐπαρχίας Σφακίων ἅτινα ἀποτελοῦν τὸ βακούφιον τοῦ Γαζῆ Χουσεῒν Πασᾶ...), καὶ παρατηρεῖ: «οὐδαμῶς ἀπίθανον νὰ εἶναι ὁ Ἀλῆ Καψοδάσης πατὴρ τοῦ Ἰμπραῒμ Ἀληδάκη». (Τούτου δηλ. τοῦ μεγαλοχτηματία ποὺ οἱ Σφακιανοὶ διαγουμίσανε τὰ ἀγαθά). Τὸ ἐπώνυμο Καψοδάσης πρέπει νὰ σημαίνει τὸν ἐκ τοῦ χωρίου Καψοδάσο (Ν. Χανίων) καταγόμενο (πρβ. πρὸς τὸ τουρκοκρητικὸν ἐπίσης ἐπώνυμον Σκυλιανάκης=ὁ ἐκ Σκυλῶν πεδιάδος καταγόμενος· (ὁ Σκυλιανάκης (Χασὰν Μπέης) ἦτο γνωστός μου καὶ κατήγετο ἀπὸ τοὺς Σκυλούς). Ἀληδάκης σημαίνει τὸν υἱὸν τοῦ Ἀλῆ, ὁ μικρὸς Ἀλῆς, τὸ Ἀληδάκι, ὁ Ἀληδάκης. (Τοῦτο καὶ εἰς χριστιανικὸν ἐπώνυμον. Ἤκουα τὴ γιαγιά μου νὰ λέῃ : ἦρθεν ὁ Γιώργης τὸ Μηναδάκι. Δηλ. ὁ υἱὸς τοῦ ἐξαδέλφου της Μηνᾶ, ὁ μικρὸς Μηνᾶς, ὁ γνωστὸς σήμερον ὡς Γεώργιος Μηναδάκις, κάτοικος Πυργοῦ Μαλεβυζίου. Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπο ἐσχηματίσθη καὶ τὸ ἕτερον συγγενικόν μου ἐπώνυμον Τζανάκις. Τοῦ προπάππου μου τὸ βαπτιστικὸν ὄνομα ἦτο Τζανῆς. Ὁ υἱός του καὶ ἀδελφὸς τῆς μάμμης μου ἦτο γνωστὸς ὡς ὁ Γιάννης τὸ Τζανάκι. Τούτου ὁ υἱὸς ἔμεινε γνωστὸς πλέον ὡς Τζανῆς Τζανάκις καὶ οὔτε ποὺ θυμοῦνται οἱ ἀπόγονοί του τὸ πραγματικόν τους ἐπώνυμο).

—Ἐπώνυμον Καψοδάσος συναντοῦμε ἐν Hip. Noiret «Doc. Inedits de M. Apostolis».

—Ὁ Γαζῆ Χουσεῒν περὶ οὗ γίνεται λόγος εἰς τὸ ἔγγραφον Σταυρινίδη ἦτο ὁ ἀρχιναύαρχος τοῦ τουρκικοῦ στόλου.

Γιὰ τή στολὴ ἐνδιαφέρει ξεχωριστά, ἐπειδὴ στὰ Σφακιὰ εἶχαν καταφύγει κι' ἄλλοι Κρητικοὶ ἀπὸ ἄλλες περιφέρειες.

Καὶ νὰ τὰ στοιχεῖα τῆς φορεσιᾶς μέσα στὸ τραγούδι :

Στ. 208 *Στ' Ἀσκύφου πρεμαζώνουνται στραθιῶτες ἀντρειωμένοι*
καὶ μπογαράδες καὶ λιγνοὶ μὲ τσὶ μακρὲς χεροῦκλες
καὶ μὲ τὰ ***στήθια τ' ἀνοιχτὰ*** *καὶ μὲ τσὶ ποδαροῦκλες*
μὲ τὰ μακρέ τωνε σκουλλιὰ καὶ τσ' ἀνοιχτὲς κουτάλες
. . . .

Στ. 213 *καὶ μιὰ τουφέκα γαργερὴ βαστοῦσιν εἰς τὴ χέρα*
στὴ μέση ἕνα πίστολο καὶ μιὰ ***σκουρομαχαίρα***

Στ. 215 *στὴ ράχη ἕνα* ***σάκκουλο*** *μὲ τὰ χοντρὰ βαστάγια*
καὶ καμωμένο ξαργουτοῦ νὰ βάνη δυὸ κριάρια
῎Αλλοι 'νιαι ***καλοκαιρινοὶ*** *κι' ἄλλοι 'νιαι* ***γαμπαδᾶτοι***
κι' ἄλλοι μὲ τσὶ ρασόκαρτσες κι' ἄλλοι ***ποκαμισᾶτοι*** [1]
. . . .

Στ. 250 *κι' ὅσοι γλυτώσουν ὕστερα θὰ μείνουν δίχως* ***βράκα***
καὶ σπίθια καὶ νοικοκυργιὰ θ' ἀρχίσουν ποὺ τὴν ἄκρα.

῎Ετσι στὸ τραγούδι τοῦ Ἀληδάκη βρίσκομε μιὰ ὡραία εἰκόνα τόσο γιὰ τὴ φορεσιὰ ὅσο καὶ γιὰ τὴν κορμοστασιὰ τῶν Σφακιανῶν, ἀνώτερη ἀπ' ὅλες τὶς περιγραφὲς τῶν ξένων, ἀνώτερη ἀπ' ὅλες τὶς εἰκόνες ποὺ μπόρεσαν νὰ ζωγραφίσουν [2]. Λιγνοὶ καὶ μπογαράδες οἱ Σφακιανοὶ φοροῦν ἄλλοι τὸ ἀνοιχτὸ πουκάμισο μὲ τὴ ρασόκαρτσα, ἄλλοι τὸ γαμπᾶ [3] ἄλλοι τὴ βράκα, κι' ὅλοι τὸ σακκούλι καὶ τὸ μαχαίρι. Γιὰ τὸ τί φορούσαν στὸ κεφάλι δὲ λέει, μὰ εἶναι σίγουρο, πὼς θὰ φορούσαν τὸ σπαστὸ φέσι τους ἢ καὶ τὸ μπουρνοῦζο, ὅπως μᾶς λέει «τὸ δίδυμό του ἀδέρφι» [4], [4β], τὸ τραγούδι τοῦ Δασκαλογιάννη:

---

1. Ποκαμισᾶτοι = ἐφόρουν μόνον ὑποκάμισα (δίχως ἄλλο ξώφορο ροῦχο), ἡ λέξη ἀπὸ Βυζαντινῶν. (Βλ. Du Cange καμίσιον = ὁ ἐπὶ καμάτων χιτὼν Codinus de offic. Cap 12 mum 2 : Προετοιμάζουσι πτωχοὺς 12 καὶ ἐνδύουσι τούτους ὑποκάμισα, ἤτοι χιτῶνας. Καμισᾶτος Ptochopr. Ex Cod Reg MS: Καὶ τώρα βλέπεις γέγονε λαμπροποκαμισᾶτος.

2. Βλέπε Dapper «Description exacte des Isles de l'Archipel», σ. 455 καὶ Pashley «Travels in Crete».

3. Δὲν πρέπει νὰ μᾶς ξενίζει ποὺ ἄλλοι φορούσαν καλοκαιρινὰ κι' ἄλλοι χειμωνικὰ ροῦχα, γιατὶ ἦσαν κατεστραμμένοι ἀπὸ τοὺς Τούρκους. Τὸ δικαιολογεῖ δὲ καὶ ὁ ποιητὴς «γδυμνοὶ 'σα καὶ ξυπόλυτοι καὶ κακοποδεμένοι (στίχ. 424).

4. Ὁ χαρακτηρισμὸς ἀνήκει στὸν Ν. Τωμαδάκην (βλ. «Νεοελληνικὰ δοκίμια», σ. 90).

4β. Βλέπε Βαρδίδη «Κρητ. Ρίμαι» «τὸ Τραγούδι τοῦ Δασκαλογιάννη», στ. 275. Μπουρνοῦζο ἐκ παραφθορᾶς τοῦ βενετικοῦ Bernuzzo=capuccio. Νῦν μπουρνοῦζο=ἕνα μαῦρο μαντήλι ἐν εἴδει ταινίας περιτυλισσόμενον εἰς τὸ μέτωπον. (πληρ. ἑνὸς Δημοδιδασκάλου ἐξ Ἀνωγείων ὁ ὁποῖος θέλησε νὰ μείνῃ ἀνώνυμος. Τὸν ἐγνώρισα εἰς τὸ Γραφεῖον τοῦ κ. Μιχ. Σκουλᾶ Δικηγόρου Ἀθηνῶν).

Στὴ μέση στέκει ὁ δάσκαλος ζωσμένος τὸ σπαθί του
κι' ἐφόρειε τὸ μπουρνοῦζο του κι' ἔλαμπε τὸ κορμί του

Στὰ πόδια τὰ αἰώνια στιβάνια [1], μᾶς λέει πάλι τὸ τραγούδι τοῦ Δασκαλογιάννη, στοὺς στίχους ποὺ περιγράφουν τὴν ἐπιστροφὴ τῶν παληκαριῶν τοῦ Δασκάλου, μὲ τὴν προσθήκη μάλιστα πὼς τ' ἄρματα (μαχαίρια) τῶν νέων Σφακιανῶν ἦσαν ἀσημοκουκλωμένα, ὅπως καὶ σήμερα [2].

3. Ἡ φορεσιὰ τῶν Κρητῶν κατὰ τὸν 17ο αἰῶνα (1601—1700)

Ἴσαμε τὰ τέλη τοῦ 17ου αἰῶνα, ποὺ ἡ Κρήτη ἤτανε ἀκόμη κάτω ἀπὸ τοὺς Βενετούς, ποὺ φύγανε, ὡς γνωστὸν τῷ 1669, φορεσιὰ τῶν Κρητικῶν στὶς πόλεις μέσα ἤτανε ἡ βενετσιάνικη, ἀνάλογη μὲ τὴν τάξη ποὺ ἀνῆκαν καὶ τὸ ἐπάγγελμα ποὺ ἐξασκούσανε. Οἱ νέοι ἀκολουθούσανε τὴ **νέα** μόδα τῆς Βενεθιᾶς, οἱ γέροι ὅμως (σὰν πειὸ σοβαροί), οἱ εὐγενεῖς καὶ «οἱ ἐν τέλει» ἐξακολουθούσανε νὰ φοροῦνε τὸ παληὸ μακρὺ βενετικὸ ἔνδυμα.

Ἤδη πρὶν ἀπὸ πολλοὺς αἰῶνες οἱ Βυζαντινοί, ἔκαναν χρήση ὑφασμάτων ἀκριβῶν (μεταξωτῶν, μάλλινων, βελούδινων, ταφτάδων, χρυσοῦφαντων, ἀργυροῦφαντων), καὶ οἱ Κρῆτες βεβαίως. Μὲ τὴ βενετσιάνικη κατάκτηση, ἡ εἰσαγωγὴ τῶν ὑφασμάτων αὐτῶν ἐκ Βενετίας ἤτανε εὐκολώτερη καὶ συμφερώτερη, ὅπως δὲ μᾶς δείχνουν οἱ ἐμπορικοὶ κατάλογοι τοῦ Βαρθολομαίου Πάξη [3] εἰσάγονται στὸν Χάνδακα καὶ στὰ Χανιὰ ἀπὸ τὴ Βενετία μάλλινα ὑφάσματα, γυαλιστερὰ μεταξωτὰ τῆς Βερώνας καὶ τῆς Λυών, σάρπες τῆς Φλάνδρας καὶ ὑφάσματα τῆς Βιτσέντσας γιὰ **κάλτσες** [4], ποὺ μεταχειρίζονταν οἱ Βενετσιάνοι, οἱ ἀρχοντορωμαῖοι, οἱ παροικοῦντες Λατῖνοι καὶ οἱ εὐπορώτεροι Κρητικοί. Πολλὲς φορὲς ἡ Βενεθιά, ἰδίως τοὺς πρώτους αἰῶνες ἔβγαλε διατάγματα ἀπαγορευτικὰ γιὰ τοὺς Κρητικούς, γιὰ νὰ πολεμήση τὴν πολυτέλεια, κι' ἀπ' αὐτὰ μαθαίνομε πῶς φορούσανε γοῦνες, βελοῦδα, χρυσοῦφαντα φορέματα μὲ πολύτιμους λίθους κοσμημένα [5]. Κατὰ πόσο ἐφαρμόζονταν καὶ πόσο κράτησε ἡ ἰσχὺς αὐτῶν τῶν διαταγμάτων δὲν ξέρομε,

1. Στίχ. 845 κ.έ. «ἐπῆγαν εἰς τὴ Γέργερη στοῦ Βαγιανοῦ τὸ σπίτι / κι' ἐκεῖνος τσ' ἀποδέχτηκε σὰν διάχνουν εἰς τὴν Κρήτη / ψωμί, στιβάνια καὶ πετσά...».

2. στίχ. 909 κ.έ. «δὲ βλέπουν νειοὺς μὲ τ' ἄρματα ἀσημοκουκλωμένους».

3. Βλέπε Ἀγαθαγ. Ξηρουχάκη «τὸ ἐμπόριον τῆς Βενετίας μετὰ τῆς Ἀνατολῆς» ἐν Ε.Ε.Κ.Σ. τ. Α' σ. 17-61 καὶ Γ' 242-296 «Κατάλογοι Β. Πάξη ἐπιθεωρηθέντες καὶ ἐκτυπωθέντες ὑπὸ Π. Γεράρδου» MDLVII (1557).

4. Panni Visentini, per calze, σελ. 274. (Ὁ Ξηρουχάκης κακῶς ἐξηγεῖ **νήματα** γιὰ κάλτσες).

5. Βλέπε Φ. Κουκουλὲ «Συμβολὴ εἰς τὴν Κρητικὴν Λαογραφίαν ἐπὶ Βενετοκρατίας» ἐν Ε.Ε.Κ.Σ. τόμ. Γ'.

μά τὰ Κρητικὰ κείμενα μιλοῦνε γιὰ βελοῦδα, τζατουνιὰ καὶ καμουχάδες, γιὰ ζαμπέτια [1] καὶ γιὰ μόσκους, ποὺ πάει νὰ πῇ πῶς τὰ ροῦχα [2] τῶν Κρητικῶν κάτω ἀπὸ τοὺς Βενετσιάνους ἤσανε ποικίλα καὶ πάντα σύμφωνα μὲ

1. Βλέπε «Φαλλίδος» ἐν Ε.Ε.Β.Σ. τόμ. Δ' σελ. 99 στίχ. 9 «ἐντυμένος στὰ βελοῦδα/ τζαντουνιὰ καὶ καμουκάδες» καὶ ἐν Ἀλεξίου «Κρητικὴ Ἀνθολογία» σελ. 148 στίχ. 10 «μπλειὸ ζαμπέτια δὲ μυρίζω». Ἡ λ. ζαμπέτια καὶ ἐν Ἄγη Θέρου «Τὰ Τραγούδια τῶν Ἑλλήνων»: σήμερα μόσκοι δὲν περνοῦν ζαμπέτια δὲ μυρίζου («Τὸ Χατζιανάκι», τόμ. Α' σελ. 116 στίχ. 46).

Τὸ ζαμπέτι ἦταν ἄρωμα ἀκριβό, ἴσως ἀκριβώτερο ἀπὸ τὸ μόσκο. Εἰσήγετο ἀπὸ τὴν Πόλη. (Βλέπε καὶ Καταλ. Πάξη σελ. 278 «ἐξάγονται ἀπὸ τὴν Κων)πολη διὰ τὸν Χάνδακα alcune drugari . . . reobarbaro, scamonea, zibetto». Ὁ Ξηρουχάκης μεταφράζει «κανέλλα». Ὁ Ἄγης Θέρος μεταφράζει «εἶδος μυριστικόν, τὸ κυβέτιον». Ὁ Ξανθουδίδης «γιασεμί», ἀντλῶν πιθανῶς ἀπὸ τὸν Du Cange: «ζάμβαξ», Sambacum, Avicenne : Italis G. Callis Iasminum, ζαμβακέλαιον Oleum Iasmini, oleum Zambacinum Mat. Silvaticus : Zambacca κλπ. Ὅμως τὸ μικρὸν λεξικὸν τῆς Laroussa, ἔκδ. 1924 (;) εἰς σελ. 1111 ἐν λέξει Zibeth ἐξηγεῖ Espéce de civette=εἶδος μοσχογαλῆς καὶ εἰς σελ. 199 «civette» = εἶδος θηλαστικοῦ σαρκοφάγου ποὺ ἔχει ἀδενοφόρο θύλακο μεταξὺ ἕδρας καὶ γεννητικῶν μορίων. Ἐκ τῶν ἀδένων ἐκκρίνεται παχύρρευστον εὐῶδες ὑγρὸν ποὺ μαζεύεται στὸ θύλακο καὶ χρησιμοποιεῖται στὴν ἀρωματοποιία. Ἐξημερώνεται εὔκολα καὶ δίδει πολλὴ ποσότητα ὑγροῦ ἑβδομαδιαίως. Εἶδος civette ἡ Vivera Genetta ζοῦσε καὶ στὴν Ἱσπανία, Ν. Γαλλία. Εἰς Βενετίαν ὡς εὐνοούμενον ζῶον τῶν κυριῶν.

Ὁ **μόσκος** ἦταν ἐπίσης ἄρωμα δημοφιλές. «Ἐμοσχολαντουροῦντο» δὲ καὶ οἱ γυναῖκες καὶ τὰ παιδιά, ἂν κρίνωμε καὶ ἀπὸ τὰ «κανάκια» ποὺ λένε οἱ γιαγιάδες στὰ ἐγγονάκια τους: «Τὸ παιδάκι μου τὸ ροῦσο μὲ τὸ μόσκο θὰ τὸ λούσω». Οἱ λέξεις ἐπίσης, ποὺ μείνανε στὴ γλῶσσα τοῦ λαοῦ τὴ χρήση τοῦ μόσκου μαρτυροῦνε: μοσκοβολᾶ, ἐμοσκοτόπισε, μοσκοπουλεῖ. «Μόσκους» λένε καὶ στὰ μωρὰ ὅταν ρευτοῦνε ὕστερ' ἀπ' τὸ θηλασμό. Ἡ λέξη μόσχος ἀπαντᾶται συχνὰ στὰ κείμενα. (Βλέπε Τρωΐλου «ὁ Βασιλεὺς Ροδολῖνος» ἐν «Κυπρ. Γράμματα» ἔτος ΙΖ' 1952 Προλόγου στίχ. 22 «μ' ἂν εἶχε τζὴ Ἀράβιας τζὴ μόσκους νὰ μυρίζῃ/»). **Καὶ τὸ ροδέλαιο** ὅμως ἀγαπούσαν. Ἡ χρήση του μαρτυρεῖται στὸν Φορτουνᾶτο Β 325: «γιατὶ θὰ πάω ν' ἀλειφτῶ καμπόσο ροδολάδι».

2. Τὰ ἐνδύματα τὰ ἔλεγαν ὅπως καὶ σήμερα στολές, φορεσές, ἐντυμασά, ροῦχα. Βλέπε Ἀνθολ. Ἀλεξίου: «Πικατόρου ρίμα θρηνητική», σελ. 43 ΙΙ στίχ. 12: «ἄλλες στολὲς καὶ φορεσὲς ἐβρήκασι κι' ἐβάλαν».

—«Βοσκοπούλα» σελ. 51 στίχ, 15: «Κι' ἡ φορεσὰ ποὺ φόρειεν ἦταν ἄσπρη».

—«Φορτουνάτος» VI στίχ. 4: «τὴ φορεσά μου ἔτσι παληά».

Ὁμοίως Κυπρ. Γράμματα «Βασιλεὺς Ροδολῖνος» σελ. 269 (ἀφιέρ. Φλαγγίνη) στ. 36:

«μὲ τὄνομά σου τὸ λαμπρὸ κι' ἄξιο νὰ στολήσεις
γιατὶ μὲ τέτοια φορεσὰν ὅπου φανῇ ντυμένο . . .».

Ὁμοίως Σάθα Μεσ. Βιβλ. τόμ. ΣΤ' σελ. 654 κ.ἑξ. «Διαθήκη ἔτους 1496» :

«καὶ ὅσα εἰσὶ τῆς φορεσιᾶς μου».

Ὁμοίως Χρ. Κρήτη τόμ. 1 σελ. 44 «ἐντημασά».

Ὁμοίως Ἀλεξίου Ἀνθολογία «Φορτουνᾶτος» VI στίχ. 7:

«μὰ δὰ τὰ γένειά μου 'κοψα ἤλλαξα καὶ τὰ ροῦχα».

τὴ μόδα τῆς Γαληνότατης, ποὺ κι' αὐτὴ σιγὰ σιγὰ προσαρμόζονταν ἀρχικὰ στὴν Ἱσπανικὴ μόδα κι' ὑστερώτερα στὴ Γαλλική.

Τὸ φόρεμα τῶν εὐγενῶν ἦταν ὅμοιο μὲ τῶν πλουσίων, κι' ἡ φορεσιὰ τῶν μικροαστῶν ὅμοια μὲ τῶν ἐργατῶν. Ἡ διαφορὰ ἦτανε στὸ λοῦσο τοῦ ὑφάσματος ἀπὸ τὸ ὁποῖον ἐγίνοντο.

Οἱ ἐπίσημοι, δηλαδὴ αὐτοὶ ποὺ κατεῖχαν κάποια δημοσία θέση, οἱ ἄνθρωποι τῶν Γραμμάτων καὶ οἱ γιατροὶ φορούσανε τὸ μακρὺ ἔνδυμα, τὴ ρόμπα (ἢ βέστα ἢ τόγκα), ποὺ ἐπὶ πολλοὺς αἰῶνες ἦταν ἀναλλοίωτη. Φοδραρισμένη μὲ γοῦνα τὸ χειμῶνα, μὲ τὸ χαρακτηριστικὸ σχῆμα τοῦ γιακᾶ καὶ τοῦ μανικιοῦ, ἡ βέστα τῶν τελευταίων αἰώνων φορέθηκε καὶ στὴν Κρήτη. (Βλέπε εἰκόνα)[1]. Κάτω ἀπὸ τὴ βέστα ἐφόρουν τὴν κλειστὴ **ζούπα**[1α] τῆς ὁποίας τὰ μακρυὰ στενὰ μανίκια ἐφαίνοντο κάτω ἀπὸ τὰ κοντὰ μανίκια τῆς βέστας. Ἀνάμεσα στὰ δύο τοῦτα ἐνδύματα (βέστα καὶ ζούπα), φοριότανε τὸ χειμῶνα ἕνα κοντὸ ἀχειρίδωτο ζακετάκι, τὸ λεγόμενον **μαντόρι**[2], [2α]. Ἔνδυμα σκελῶν καὶ ἥβης ἦταν ἡ στενὴ μονοκόμματη περισκε-

---

1. Ἐκ G. Gerola «Monumenti Veneti nell Isola di Creta II εἰκ. 396» (περὶ τῶν monumenti (μνημείων) τούτων θὰ γίνῃ λόγος εὐρύτερα σὲ ἑπόμενες σελίδες). Ὁ εἰκονιζόμενος ἐνταῦθα εἶναι ὁ Κρὴς εὐγενὴς Ματθαῖος Χοηληέρτης «ἐν προθέσει». (Ὁ καλλιτέχνης τὸν ἀπέδοσε μὲ ἀνοικτὰ μάτια, γιατὶ τέτοια ἦτανε ἡ τεχνοτροπία τῆς ἐποχῆς. Οἱ νεκροὶ ἐζωγραφίζοντο ἢ ἐσκαλίζοντο μὲ σταυρωμένα τὰ χέρια, ἀλλὰ μὲ μάτια ἀνοικτὰ σὰν ζωντανοί). Ὁ Γκερόλα ἐπεξηγῶν τὸ σχεδιάγραμμα, θεωρεῖ τὸν εἰκονιζόμενον ὡς τὸν Ματθαῖον Καλλέργην, ἡ ἐπιγραφὴ ὅμως εἶναι ἀρκετὰ καθαρή, ὥστε εὐχερῶς διαβάζεται τὸ ἐπώνυμον Χοηληέρτης.

1α. Περὶ ζούπας ἐκτενέστερον θὰ ἴδωμεν ἀλλαχοῦ. Ἡ ζούπα ἐπὶ τουρκοκρατίας ὠνομάσθη **ἀντερί**.

2. **Μαντόρι**=μικρὸ παλτουδάκι. Ἐκ τοῦ manto=ἐπενδύτης. Ἡ λέξις ἐσχηματίσθη παρὰ Κρησὶ καθὼς τὸ βιζιτόριο=ἐπισκέπτης (ἐκ τοῦ visitatore), βιζιγαντόριο=βιζιγάντι, ἐκδόριον ἐκ τοῦ vescicànte), κουβερτόριο=κουβέρτα, σκέπασμα ἐκ τοῦ copertura.

Σημ. Στὴν Κρητικὴ διάλεκτο καθὼς καὶ σ' ὅλη τὴν Ἑλληνικὴ γλῶσσα, μοιραίως εἰσεχώρησαν ξένες λέξεις οἱ ὁποῖες παρεφθάρησαν ἢ καὶ ἐσχηματίσθησαν λέξεις μὲ ξενικὴ ρίζα, ἔτσι ποὺ δύσκολα κάποτε μποροῦμε νὰ βροῦμε κάτω ἀπ' αὐτὲς τὶς ὀρθὲς ξένες λέξεις. Τὸ φαινόμενον τῆς γλωσσικῆς παραφθορᾶς παρετήρησα ἔντονο εἰς τὴν ὁμιλίαν τῶν Κρητῶν τῆς Νέας Ὑόρκης. Οἱ Κρῆτες, ὅσοι τουλάχιστον συνήντησα στὴ Λέσχη τους, (ὄχι ὀλίγους) μιλῶντας τὴ μητρική τους γλῶσσα παραχώνουν πολλὲς λέξεις Ἀμερικάνικες παρεφθαρμένες. Λένε π. χ. ἀλεβέτα (=ἀνελκυστὴρ) ἐκ τοῦ elevator στέκι (=μπριζόλα) ἐκ τοῦ steak, χοτέλι (=ξενοδοχεῖον) ἐκ τοῦ Hotel, κάρο (=αὐτοκίνητο) ἐκ τοῦ moto-car, τάλαρο (=δολλάριο) ἐκ τοῦ dollar κλπ. **Μαντόριο** ἔλεγε ἡ γιαγιά μου ἡ ἐκ μητρός, ἕνα μακρὺ κυκλοτερὲς λαχουρὶ σάλι τῶν Ἰνδιῶν, τὸ ὁποῖον ἐφόρει ἀντὶ γιὰ παλτὸ καὶ ἔδενε στὸ λαιμὸ μὲ κορδέλλες.

2α) Τοῦτο ἀντιστοιχεῖ πρὸς τὸ φερόμενον ἐν Βενετί arcetto ἢ pettorale ποὺ ἦταν ἕνα προφυλακτικὸ κατὰ τοῦ ψύχους προστερνίδιο, ἀποτελούμενον ἀπὸ δύο τεμάχια τὰ ὁποῖα ἐδένοντο κάτω ἀπὸ τὶς μασχάλες μὲ μεταξωτὰ κορδόνια.

λίδα—calza καὶ συμπλήρωμα τῆς φορεσιᾶς ὁ σκοῦφος μὲ μπόρ, τὰ γάντια [1] καὶ τὰ παπούτσια μὲ τὶς τετράγωνες μῦτες [2].

Πλούσιο σὲ πληροφορίες γιὰ τὸ ἔνδυμα τῶν Κρητῶν τῆς περιόδου αὐτῆς εἶναι τὸ χειρόγραφον τοῦ Κατζούρμπου [3]. Μᾶς δίδει νὰ ξέρωμε πῶς ἐφορεῖτο καὶ τὸ ἔνδυμα **τζαμπουρλὶ** [4] πλάϊ πλάϊ μὲ τὴν **ρούμπα** [5] ἀκόμη δὲ πῶς οἱ ἄνθρωποι τῶν Γραμμάτων ἐφόρουν τὴν **καβαρδίνα** [6].

Ὅσο γιὰ τοὺς νέους Κρῆτας, τὸ χειρόγραφο τοῦτο μᾶς λέει πῶς ἐφόρουν **βράκες** [7] καὶ μάλιστα **ὁλοκοφτές**, καμωμένες δηλαδὴ ἀπὸ πολλὰ στενὰ φύλλα, tailladées ὅπως τὶς λένε οἱ Γάλλοι. Τοῦτες ἦσαν φουσκωτὲς καὶ ἐφοροῦντο ἀπὸ τοὺς νέους σ' ὅλη τὴν Ἰταλία, καμωμένες ἀπὸ διάφορα ὑφάσματα σὲ ποικιλία χρωμάτων [7α]. Οἱ βράκες αὐτὲς εἶναι τὰ κολπωτὰ

1. Γάντια φορεῖ καὶ ὁ «Λατῖνος», ἀνάγλυφον ἐν Γκερόλα, ὡς ἄνω, σελὶς 355.

2. Εἰκόνες εὐγενῶν μὲ βέστα, γάντια καὶ ὑποδήματα μὲ τετράγωνες μῦτες βλέπε ἐνταῦθα ἐκ Leandro Ozzola «Il vestiario Italiano κλπ.».

3. Τὸ χειρόγραφον τοῦ Κατζούρμπου εὑρίσκεται στὴν Ἐθνικὴ Βιβλιοθήκη τῶν Ἀθηνῶν, δεμένο μαζὺ μὲ ἀντίγραφο τοῦ Γύπαρη (ΧΦΕΒ 154/931). Τὰ σχετικὰ μὲ τὸ χειρόγραφον βλέπε ἐν Ἱστορ. Νεοελλην. Λογοτεχνίας Βουτιερίδη σελ. 227. Ἀνακοίνωσιν περὶ τοῦ χειρογράφου ἔκαμεν ὁ Καθηγητὴς τοῦ Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης Λ. Πολίτης εἰς τὸ Γ' Διεθνὲς Βυζ. συνέδριον 1930.

4. Τζαμπουρλὶ ἐκ παραφθορᾶς τῆς ἰταλ. λέξ. zamberlùco (βλ. λέξιν ἐν Boerio= μακρυὰ καὶ πλατειὰ βέστα, τὴν ὁποίαν ἐφόρουν οἱ γέροι γιὰ τὸ κρῦο. Πρ. Ι σκηνὴ ΙΙΙ φύλ. 65 στ. 1 : «σιάξτο τὸ τζαμπουρλί μου». Τοῦτο λέγεται τουρκικὰ Jagmurlik (γιαμουρλίκιον). Βλέπε Du Cange ἐν λέξει σκαραμάγκιον.

5. Ἐκ παραφθορᾶς τῆς λέξεως robba.

6. Καζοῦρμπος ἄττο IV σένα VIII: «ἀπὸ τὴν καβαρδίνα ποὺ φορεῖς σοῦ φαίνεται...». Ἡ λέξις ἐν Webster's New Intern. Dict. τῆς Γενναδ. Βιβλ. gabardine=μανδύας φαρδὺς (ἀναφορικὰ μὲ τὸ μεσαιωνικὸν ἔνδυμα).

7. **Βράκες** ἐκ τοῦ ἰταλ. brache (βλ. λέξιν ἐν λεξ. Boerio). Ἐννοεῖ τὶς Haut des ch., τὰ larghi calzoni περὶ ὧν εἴδομεν εἰς τὸ κεφ. Ὁρολογία.

ΚΑΤΖΟΥΡΜΠΟΥ : σκηνὴ ΙΙ φύλ. 64 στ. 9 «κι' οἱ βράκες οἱ ὁλοκοφτὲς»
σκηνὴ ι; » 65 «τζὶ βράκες μου καὶ βάνω»
» 74 «τζὶ βράκες μου δὲ μοῦ γροικᾶς».
Ἄττο δεύτερο σένα πρότη
«ἀπὸ τὸ φόβο τὸν πολὶ τζὶ βράκες τους τζιρλούσι».

Τέτοιες ἐφοροῦντο καὶ στὴ Ρόδο καὶ ἦσαν γνωστὲς μὲ τὸν ὅρο **κάρτσες**. (Βλέπε Ἐμμ. Γεωργηλᾶ «τὸ Θανατικὸν τῆς Ρόδου» ἐν Wagner Carmina στ. 584 : «κάρτσες πασίλογες κι' αὐτὲς νά 'ναι κατακομμένες». Καὶ στὴν Κρήτη ὅμως (Δ. Νομοὶ) ἐλέγοντο κάρτσες (κάρτσα). Εὐνόητο πὼς οἱ βράκες αὐτὲς (larghi calzoni ἐξ ὧν ἴσως ἡ λ. καρτσονᾶς=τρυφηλός), συνωδεύοντο ἀπὸ τὶς sotto calzoni ἐκ τῶν ὁποίων ἐκλήθησα **καρτσόνια** οἱ κάλτσες οἱ μακρυὲς ἀνδρικὲς καὶ γυναικεῖες ποῦ φοροῦν σήμερα οἱ Κρητικοί.

7α. Οἱ ἐγκοπὲς ἐφοδράροντο μὲ ἄλλο ὕφασμα, τοῦ ὁποίου οἱ πτυχὲς ἐξεπετάγονταν ἀπὸ τὰ σχισίματα καὶ ἐσχημάτιζαν ἕνα ἐξέχοντα ὄγκο, μεγαλύτερο ἢ μικρότερο φούσκωμα. Ἀργότερα οἱ λουρίδες δὲν ἄφηναν ἄνοιγμα τέτοιο ποὺ νὰ ἐπιτρέπῃ νὰ φαίνεται ἡ φόδρα.

βρακιὰ [1] (h. de chausses) τὰ ὁποῖα πιθανῶς ἀπὸ τοὺς Ἱσπανοὺς παρέλαβαν οἱ Βενετοὶ καὶ ἐν συνεχείᾳ ὅλοι οἱ κομψευόμενοι Ἰταλοί, κατόπιν δὲ καὶ οἱ Γάλλοι, ὅπως ὡραῖα τὶς περιγράφει ὁ Γάλλος Blaise de Montluc [2], δίδοντάς μας νὰ ξέρωμε πῶς ἐγίνοντο καὶ ἀπὸ βελοῦδο καὶ ἐγαρνίροντο μὲ χρυσᾶ σειρήτια. Στὸ ἐπάνω μέρος τοῦ σώματος ἐφόρουν τὸ **ζιπόνι** [3] μεταξωτὸ τὸ καλοκαίρι, βελούδινο ἢ τσόχινο τὸ χειμῶνα, φοδραρισμένο μὲ μεταξωτό, ποὺ καθὼς λέει ὁ Κατζοῦρμπος, ἤτανε πολὺ ὄμορφο [4].

Γιὰ ἐπανωφόρι οἱ κομψευόμενοι νέοι εἶχαν τὸ **φεραρόλι** [5] τὸ ὁποῖον ὁ Φαλλίδος λέει πῶς ἤτανε **ἀλὰ φραντσέζε**, καμωμένο δηλαδὴ σύμφωνα μὲ τὴ Γαλλικὴ μόδα, γιατὶ τὸν αἰῶνα τοῦτο ὅλοι οἱ κομψευόμενοι Ἰταλοὶ (ὄχι μόνον οἱ Βενετσιᾶνοι) ἀκολουθούσανε τὴ μόδα τῆς Γαλλικῆς Αὐλῆς : Tutti veste a la Francese λέει κάποιο Ἰταλικὸ σατιρικὸ τραγουδάκι τῆς ἐποχῆς.

Ἀλλὰ καὶ τὸ **ταμπάρο** [6] ἐφόρουν, τὸ ὁποῖον ἦτο ἐπίσης κυκλοειδὴς μανδύας, καθὼς καὶ τὸ **μαντέλλο**, ποὺ ἦτο κοντύτερο ἢ μακρύτερο μὲ κουκούλα ἢ ὄχι, ἀνάλογα μὲ τὸ συρμό. Τοῦτο ἐγίνετο ἀπὸ ἀκριβὸ ὕφασμα ἂν κρίνωμε ἀπὸ τὴ διαθήκη Κρητός τινος, ὁ ὁποῖος μαζὺ μὲ ἄλλη κληρονομιὰ ἀφήνει στὴν ἐγγονή του καὶ τὸ μαντέλλο του [7].

Καλύμματα τῆς κεφαλῆς εἶχαν πολλῶν εἰδῶν, ποὺ ὅλα μὲ τὸν κοινὸν ὅρο μπερέτο ἀναφέρουν ὁ Βετσέλλιο καὶ ὁ Ὄτσολα καὶ ὁ Γκερόλα.

---

1. Γιὰ τὰ κολπωτὰ βρακιὰ βλέπε ὁρολογίαν καὶ Λεξικὸν Ἐλευθερουδάκη εἰς λέξιν «ἔνδυμα».

2. Βλέπε Blaise de Montluc «Commentaires» liv III, ἀπόσπασμα ἐν «Extr. des Classiques Français» par G. Merlet 1897, σ. LXIV, ὅπου ὁ συγγραφεὺς περιγράφει τὴ φορεσιὰ ποὺ ἀγόρασε ἀπὸ τὴν πόλη Alba (κοντὰ στὴ Νεάπολη τῆς Ἰταλίας): «Je me fis bailler des chausses de velours cramoeïsin que j'auvois appourtées d'Alba, couvertes de passements d'or et fort decoppèes et bien faictes».

3. Γιὰ τὴν ἐξέλιξη τοῦ ζιπονιοῦ θὰ ἴδωμεν ἀλλαχοῦ.

4. Πρ. Ι σκηνὴ ΙΙ στίχ. 9.

5. Κατζούρμπου Πρ. Ι σκηνὴ ΙΙ στ. 9 : «τὸ φεραρόλι τὸ μακρύ». Φαλλίδος (ἐν Ε.Ε.Β.Σ. ἔτος ΙΔ' τ. Δ' σελ. 99 στ. 10) : «φεραρόλι ἀλὰ φραντσέζε». Ἡ λέξις ἐκ παραφθορᾶς τῆς Βενετικῆς Ferariol ἢ Ferraiolo=ἀνδρικὸς ἐπενδύτης ποὺ τὸν ἐφόρουν κυρίως οἱ τῆς δημοσίας τάξεως ὄχι ὅμως οἱ Πατρίκιοι.

—Σήμερον ὑφίσταται εἰς τὸν Νομὸν Χανίων τὸ ἐπώνυμον Φεραρόλης.

6. Ταμπάρο μέχρι τοῦ 1920 ἐλέγετο στὴν Κρήτη ἡ κυκλοειδὴς μπερτούλα ποὺ συνώδευε τὰ βαπτιστικὰ **τσῆ κούτας** (τὰ ἕτοιμα).

7. Βλέπε Σάθα Μεσ. Βιβλ. Τ. ΣΤ' (διαθήκη : «ἀφείω τὸ μαντέλλο μου καὶ τὸ ὀσπίτιν μου»).

Ὁμοίως Φωσκόλου «Φορτουνᾶτος» Δ' στ. 4 «καὶ τότεσα ξυρίζεσαι καὶ βάνεις τὸ μαντέλλο».

Σημ. (Ἡ καζάκα τὴν ὁποίαν δίδει ὡς ἐπανωφόριον τῶν Κρητῶν ὁ ἀείμνηστος Κουκουλὲς ἐν Ε.Ε.Κ.Σ. τ. ΙΙΙ σελ. 48 ὑποσ. 3, ἀναφέρεται στὸν Φορτουνᾶτο ὡς φορουμένη ἀπὸ τοὺς Τούρκους στρατιωτικούς. Δὲν ἔχομεν ἔνδειξη ὅτι φορέθηκε ἀπὸ πολίτας στὴν Κρήτη κατὰ τὴν περίοδο αὐτή).

Ὁ «Φαλλίδος» μιλεῖ γιὰ καπέλλο **Γενοβέζε**[1]. Ὅλα τοῦτα ἐγίνοντο ἀπὸ μεταξωτὸ ὕφασμα ἢ ἀπὸ βελοῦδο. Ἀλλὰ καὶ πλεκτὲς μπερέτες ἐφόρουν[2]. Οἱ νεαροὶ ἐφόρουν καπέλλα μεταξωτὰ μὲ σούρα ποὺ θύμιζε **τὴν κρέστα τοῦ πετεινοῦ**· κάποιο σατιρικὸ ποίημα τὰ λέει capello da caponi. Ἀλλὰ καὶ ψάθινα ἐφόρουν τὰ γνωστὰ ἀπὸ Βυζαντινῆς ἐποχῆς σκιάδια, γιὰ τὰ ὁποῖα θρηνεῖ ὁ Μπουνιαλῆς[3] καὶ λέει :

ἀντὶ γιὰ σκιάδια τῶ Φραγκῶ μοῦβαλαν τουλουπάνια.

Θἄτανε παράλειψη νὰ μὴν ποῦμε πῶς τὰ μαλλιὰ τῶν Κρητῶν ἤτανε μακρυὰ καὶ ὀμορφοχτενισμένα, ὅπως βλέπομε σὲ τοιχογραφίες κι᾿ ὅπως λέει καὶ ὁ Μπουνιαλῆς :

ἀντὶ γιὰ νέους μὲ μαλλιὰ ὄμορφα χτενισμένα
μ᾿ ἐπιάσανε ἀράπηδων κεφάλια ξυρισμένα.

Ὑποδήματα γιὰ τὸ δρόμο εἶχαν τὰ **παπούτζια**[4], γόβες δηλαδὴ ποὺ ἐγίνοντο ἀπὸ βελοῦδο ἢ ἀτλάζι ἢ μαλακὸ δέρμα. Γαρνιρισμένα μὲ ἀγκράφες ἢ καὶ κορδέλλες, εἶχαν μῦτες τετράγωνες, ποὺ τοὺς ἔκαναν νὰ φαίνωνται λίγο στραβοπόδηδες. Γιὰ τὸ σπίτι μέσα, ἀλλὰ κυρίως γιὰ τὴ νύχτα εἶχαν τοὺς νυχτικοὺς **φελλούς**[5].

***

Ἐνῷ ὅμως στὶς πόλεις μέσα ἐφοροῦντο οἱ Βενετσιάνικες στολὲς στὴν ὕπαιθρο εἶχε πλέον κυριαρχήσει ἡ θυλακοειδὴς βράκα καὶ εἶχε φθάσει ἴσαμε τὰ Σφακιὰ καὶ ἐφορεῖτο κυρίως ἀπὸ τοὺς Σφακιανοὺς ναυτικούς. Ἐπεκράτησε μὲ τὸν ὅρο κάρτσα καὶ ἐφορεῖτο παράλληλα μὲ τὴ ρασόκαρτσα. Εἶχε ὅμως ἀρχίσει νὰ γίνεται συμπαθὴς καὶ στὶς πόλεις μέσα ἡ βράκα καὶ διόλου ἀπίθανον νὰ πῆγαν στὴ Βενεθιὰ καὶ καμπόσοι βρακοφόροι Κρῆτες μετὰ τὴν κατάληψη τοῦ Χάνδακα ἀπὸ τοὺς Τούρκους· αὐτοὶ ὅμως θὰ ἐγκατέλειψαν τὴ

1. Πιθανῶς εἶχε τὸ σχῆμα τοῦ καπέλλου τοῦ εἰκονιζομένου ἐνταῦθα Χ. Κολόμβου.

2. Βλέπε Κατζοῦρμπος. Σένα VII φ. 91β στ. 28: «μὲ τὴν μπερέτα μᾶς μιλεῖς στὴν κεφαλὴν ἀπάνω/» (πιθανῶς πρόκειται περὶ πλεκτῆς μπερέτας. Βλέπε ἐνταῦθα εἰκόνα ἀπὸ τὴν Κοσμογέννησιν τοῦ Χούμνου. Ὁ δεύτερος ἐξ ἀριστερῶν φορεῖ πλεκτὴ μπερέτα).

3. Μπουνιαλῆ «Κρητικὸς Πόλεμος» 171. 3. Τὴ λέξη σκιάδιο ἀπαντοῦμε καὶ στὸ ποίημα τοῦ Κρητὸς παπᾶ Ἀντ. Μπουμπούλη, ποὺ θρηνεῖ γιὰ τὸ θάνατο τοῦ Λίμπονα (ἔκδ. Βενετίας 1681) :

«καὶ μὲ τὰ σκιάδια τὰ ψηλὰ κι᾿ ἐδείχνασιν ὡραῖοι
διατὶ τὰ σκιάδια ἐκάνασι κι᾿ ἐφαίνοντ᾿ ἄλλοι τόσοι».

4. Ἡ λέξη παπούτζια γνωστὴ ἀπὸ βυζαντινῆς ἐποχῆς. (βλ. «Πουλολόγος» ἐν Wagner «Carmina» σελ. 180, στίχ. 153: «ὁμοιάζω καὶ Βενέτικον Φράγκον μὲ τὸ παπούτζι».

5. Βλέπε χειρ)φον Κατζούρμπου Πρ. I Σκ. III φ. 65α: «Σφούγγιξε τὰ παπούτζα μου σιάξτο τὸ τζαμπουρλί μου/πιάσου παπούτζα! τζουφελοὺς φορὶς τοὺς νιχτικούς σου».

βράκα γρήγορα, γιατὶ κατὰ τὴν περίοδο αὐτή, ἡ Γαληνοτάτη ἐθεώρει τὴ θυλακοειδῆ βράκα ἔνδυμα βαρβαρικό. Κάλυμμα τῆς κεφαλῆς τῶν χωρικῶν βρακοφόρων ἦταν τὸ φέσι, σπαστὸ μὲ γαλάζια φούντα ἢ καὶ ὄρθιο χωρὶς φούντα [1], ἀλλὰ καὶ μπερέττα πλεκτή. Ἡ **καλίκωσή** τους ἦσαν τὰ στιβάνια καὶ οἱ **δόμοι**, ποὺ εἶχαν μεγάλα ρεβὲρ μὲ ὀδοντωτὰ μεγάλα κοψίματα, ὅπως τὰ βλέπομε στὴν εἰκονογράφηση τοῦ **Ρετώκριτου** [2]. Μόνο τῶν Σφακιανῶν τὰ στιβάνια εἶναι πανύψηλα, πάνω ἀπὸ τὰ γόνατα. Τὸ ἀσεμνοφανὲς καθαρογλωσσίδι «Σφακιανὸστιβάνι, σφακιανὸστιβάνι, σφακιανὸστιβάνι» τῶν ψηλῶν αὐτῶν στιβανιῶν εἶναι ἀνάμνηση [3].

4. *Ἡ φορεσιὰ τῶν Κρητῶν κατὰ τὸν 16ο αἰῶνα (1501 - 1600)*

Καὶ κατὰ τὸν αἰῶνα τοῦτο ἔνδυμα στὶς πόλεις εἶναι τὸ βενετσάνικο, κατὰ διαταγὴ τῶν Βενετῶν ἀπαράγραπτη· ὁ μὴ ὑπακούων ἐτιμωρεῖτο διὰ βαρέος προστίμου. Ὅσο γιὰ τὸ λαὸ τῆς ὑπαίθρου, κάτι τέτοιες διαταγὲς

---

1. Τελείως διάφορον ἀπὸ τὸ κωνοειδὲς τῶν τούρκων.

2. Βλέπε εἰκονογράφησιν εἰς μεγάλην ἔκδοσιν Ἐρωτοκρίτου τοῦ Ξανθουδίδη καὶ εἰς Κρητικὰ Χρονικὰ ἔτος ΣΤ' τόμ. ΙΙΙ 1952, ἀνακοίνωσις Β. Λαούρδα.

Σημ. Οἱ μικρογραφίες ἔχουν προβληθῆ στὴν Ἀθήνα ἀπὸ τὴ Μακεδονικὴ Καλλιτεχνικὴ ἑταιρία «Τέχνη» τὸ Μάρτιο τοῦ 1956, μὲ τὴ φωτισμένη ὁδηγία τοῦ Λίνου Πολίτη, παρμένες ἀπὸ τὸ χειρόγραφο ποὺ βρίσκεται στὸ Βρεττανικὸ Μουσεῖο (Λονδῖνο) (Κῶδιξ Χάρλεϋ 5644). Εἶναι τὸ μοναδικὸ στὸν κόσμο σωζόμενο χειρόγραφο, πολὺ πιθανὸν δὲ καὶ τὸ μόνο ποὺ εἰκονογραφήθηκε, γιατὶ δὲν εἶναι καὶ ὅλες οἱ εἰκόνες του τελειωμένες. Πιθανὸν νὰ εἰκονογραφήθηκε πρὸς χάριν κάποιας προσωπικότητος ἀπὸ χέρι καλοῦ ἀλλὰ ἀγνώστου ζωγράφου. Εἰκόνα ἐκ τοῦ χειρογράφου δημοσιεύτηκε γιὰ πρώτη φορὰ στὸ περιοδικὸ «Κρητικὸς Λαός», τόμ. Ι 1909, σταλεῖσα ἀπὸ τὸν ἀείμνηστο Νικόλαο Πολίτη.

3. Πληροφορίες γιὰ τοὺς Κρῆτας τῆς ἐποχῆς αὐτῆς δίδει ὁ Φλαμανδὸς συγγραφεὺς Ὀ. Δάππερ (Description Exacte). Τὸ Φλαμανδικὸ πρωτότυπον ἐκυκλοφόρησε τῷ 1688 εἰς τὸ Ἄμστερδαμ τῆς Ὁλλανδίας. Ἡ Γαλλικὴ μετάφρασις ἐκυκλοφόρησε τῷ 1703. Τὸ περὶ Κρήτης Κεφάλαιον μετέφρασεν ἐκ τοῦ Γαλλικοῦ στὰς ἀρχὰς τοῦ περασμένου αἰῶνα ὁ Κρὴς Μ. Βερνάρδος. Ὁ Δάππερ γράφει γιὰ τὴ φορεσιὰ τῶν Σφακιανῶν ὅτι ἐφόρουν caleçons κι' ἀπὸ πάνω ἕνα πουκάμισο. Εἶναι συγγραφεὺς κακῆς πίστεως. Ἀντέγραψε ἀρχαίους καὶ νέους συγγραφεῖς, ὅπως ὁ ἴδιος ἀναφέρει εἰς τὸν πρόλογόν του, οὐδέποτε ὅμως ἐπεσκέφθη τὴν Κρήτη. Γιὰ τοῦτο εἶναι ἀκατανόητος ὁ τρόπος μὲ τὸν ὁποῖον γράφει γιὰ τοὺς Σφακιανούς, τοὺς ὁποίους παρουσιάζει ἀγρίους καὶ «τρώγοντας κρέας ὠμό», κλέφτες καὶ δολοφόνους, ἐπειδὴ ἔτυχε ἐκ παραδόσεως νὰ ἔχουν μαζύ τους ἕνα μαχαίρι γιὰ προσωπικὴ τους χρήση. Δὲν ξεχνοῦμε πὼς ὅλοι οἱ ὀρεινοί μας (Ἀνωγειανοὶ καὶ Σφακιανοὶ κυρίως) τρῶνε ὠμὸ τὸ λαχταριστὸ ξυγκάκι ἀπὸ τὰ **βυζαστάρια** ὅταν εἶναι **νεφρόχωστα**, ἀλλὰ αὐτὸ δὲν ἔχει καμμιὰ σχέση μὲ τὸ αἷμα γιὰ νὰ χαρακτηριστοῦν ἀνθρωποφάγοι! Οἱ ὀρεινοὶ Κρῆτες ἀγαποῦν τὸ κρέας **ὀφτὸ** ἢ βραστὸ στὰ μεγάλα **λαβέτζια·** ἂν εἶχε ἔρθει στὴν Κρήτη ὁ Δάππερ θὰ δοκίμαζε καὶ θὰ μᾶς ἔλεγε πολιτισμένους. Ἴσως ἤντλησε πληροφορίας καὶ ἀπὸ ἐχθροὺς τῶν Κρητῶν τοὺς ὁποίους δὲν κατονομάζει, Βενετοὺς ἢ καὶ Τούρκους ἀκόμη.

—Εἰς περαιτέρω κεφάλαιον περισσότερα περὶ Δάππερ.

εἶχαν ἀτονήσει, γιατὶ ἡ βενετσάνικη φορεσιὰ ἦταν πολὺ βαρειὰ γιὰ τὸ πουγκί του, ποὺ οἱ καλοὶ ἀφεντάδες εἶχαν φροντίσει ν' ἀδειάσουν [1]. Ὁ Βενετὸς Ἰούλιος Γκαρζόνι ποὺ στάλθηκε στὴν Κρήτη στὰ 1581 σὰν προβλεπτὴς τοῦ «βασιλείου» ἀναφέρει σὲ ἔκθεσή του, πῶς μπῆκε στὴν ὕπαιθρο χώρα καὶ δὲ βρῆκε οὔτε ἔπιπλα, οὔτε τρόφιμα, οὔτε σκεπάσματα. Ἀκόμη λέει πῶς ἄντρες, γυναῖκες καὶ παιδιὰ ἦσαν μισόγυμνοι [2]. Ἔτσι **ρούνηδες** καὶ **ξεσκίσηδες** τοὺς εἶχανε καταντήσει τοὺς δυστυχισμένους τοὺς ἀγρότες. Γι' αὐτὸ κι' οἱ ἴδιοι οἱ Δοῦκες **κάνανε τὰ στραβὰ μάθια** καὶ τοὺς ἄφηναν νὰ φοροῦν ὅ,τι μποροῦσαν γιὰ νὰ κρύβουν ἴσα ἴσα τὴ γυμνότητά τους.

Ἔτσι στὶς ἀρχὲς τοῦ β' τετάρτου τοῦ 16ου αἰῶνα (1530 κ. ἑξῆς) ποὺ ἔκαμε τὴν ἐμφάνισή της στὴν Κρήτη ἡ φουφουλωτὴ (θυλακοειδὴς) βράκα, ἀνενόχλητα φόρεσαν οἱ χωρικοὶ τὸ **νέο ροῦχο**. Στὴν ἀρχὴ οἱ ὀλίγοι, ἀργότερα οἱ περισσότεροι. Καὶ στὸ τελευταῖο τέταρτο τοῦ 16ου αἰῶνα ἡ βράκα κυριάρχησε στὴν ὕπαιθρο [3]. Μόνο στὶς ἀπρόσιτες κορφὲς τῶν Σφακιῶν, οἱ λεβέντες οἱ Σφακιανοὶ διατηροῦσαν **καὶ** τὴν παληά τους στολή, τὴν κάρτσα, τὴν brayes ποὺ ἀναφέρει ὁ περιηγητὴς Μπελόν [4, 4α], τῆς ὁποίας κατάλοιπο

---

1. Καὶ στὴν Ἰταλία ἄλλως τε οἱ χωρικοὶ δὲ φοροῦσαν μακρὺ ἔνδυμα. Βλέπε Parmentier et Lavisse «Album Historique» τόμ. III Κεφ. «Italie du XVI s, σελ. 57: «οἱ ἄνθρωποι τοῦ λαοῦ καὶ οἱ χωρικοὶ εἶχαν ἐφαρμοστὰ πανταλόνια (chausses collantes) χωρὶς πανωβράκια φουφουλωτὰ (sans haut de chausses bouffantes)».

2. Βλέπε Ἀγαθαγγέλου Ξηρουχάκη «Βενετοκρατουμένη Ἀνατολή», σελ. 237 καὶ Pashley II σελ. 287 κ.ἑ. : «Hora dico in tanti casali nei quali si habbiamo trovato habbiamo vedute le case de cittadini, nella maggior parte della quali non sié veduto cosa alcuna per l' uso del vestire, ne del posare; et per il vito, sono senza pane o grano, non hano vino ; le donne spogliate, li figliuoli nudi, gli huome in poco coperti . . .».

3. Σὲ ἰδιαίτερο κεφάλαιο θὰ δοῦμε ἀπὸ ποῦ καὶ γιατὶ εἰσεχώρησε ἡ βράκα στὴν Κρήτη, καθὼς καὶ τὸ τί γράφτηκε καὶ συζητήθηκε γι' αὐτή.

4. Κάρτσα ἐκ τοῦ ἰταλ. calza Πβλ. Compania de la Calza. Εἰς νωπογραφίαν τοῦ Καρπάτσιο «ὁ Θρῦλος τῆς Ἁγίας Ὀρσούλης» εἰκονίζονται κομψοὶ νέοι μὲ στενὰ κεντητὰ πανταλόνια (βλέπε ἐδῶ εἰκόνα τοξότου ἀπόσπασμα ἐκ τῆς νωπογραφίας), μὲ ζουπόνια κοντά, μὲ καπελλάκια κόκκινα, μὲ μαλλιὰ ἀνεμιστά. Εἶναι «ἡ κομπανία τῆς Κάλτσας» ἄνθος τῆς Βενετσιάνικης κομψότητας, ποὺ εἶχε σὰν ὑπηρεσία της νὰ ὀργανώνη δημόσιες γιορτές. Κατὰ τὸ 1400 στὴ στέψη τοῦ Μιχ. Στένο στὴ Βενετία, μαζεύτηκαν οἱ νέοι αὐτοὶ γιὰ νὰ λαμπρύνουν ἕνα τέτοιο γεγονὸς καὶ ἐτιτλοφορήθηκαν «κομπανία ντὲ λὰ κάλτσα» γιατὶ φοροῦσαν στενὰ παντελόνια μὲ χρωματιστὲς ταινίες κατὰ μῆκος. Στὴν κομπανία αὐτὴ μποροῦσαν νὰ πάρουν μέρος ἀποκλειστικὰ Βενετσιάνοι, ποτὲ ὅμως ξένοι ἢ γυναῖκες. Γεννημένη στὰ 1400 τελείωσε τὸν XVI αἰ. (Βλέπε Charles Diehl «Venise» σελ. 151 καὶ Molmenti «La storia di Venezia nella Vita privata», ἔκδ. 3η Τουρίνο 1885 σελ. 99 κ.ἑ.). Τὴ μόδα αὐτὴ (calza) ἀκολούθησαν ὅλοι οἱ κομψευόμενοι, Βενετσιάνοι καὶ ὑπήκοοι τῆς Γαληνοτάτης, μέχρι τοῦ διαχωρισμοῦ τῆς κάλτσας σὲ ἐπανωβράκι καὶ κατωβράκι (1500 καὶ ἑξῆς;).

4α. Παρὰ κάτω θὰ δοῦμε περὶ τοῦ Πιὲρ Μπελὸν καὶ τοῦ συγγράμματός του, καὶ ὅλα ὅσα ἀφοροῦν τὴν κάρτσα τῶν Σφακιανῶν, περὶ τῆς ὁποίας κάμνει λόγο.

είναι ή σημερινή ρασόκαρτσα [1]. Ἦταν δὲ ἡ κάρτσα τῶν Σφακιανῶν ἕνα πανταλόνι μεταξὺ Περσικῶν σαραβάρων καὶ βυζαντινοῦ βρακίου [2], ἔχουσα ὅμως ἰδιάζουσαν ἐμφάνισιν. Τὴν ἐνδυμασία τῶν Σφακιανῶν τῆς ἐποχῆς αὐτῆς ἀποτελοῦσαν τὰ ἑξῆς τμήματα :

α) Ἕνας κοντὸς μανδύας ποὺ ἐλέγετο κάπα ἂν ἦταν κυκλοτερὴς (ἀχειρίδωτος), καπότο [3] δὲ ἂν ἦταν χειριδωτός. Ἄσπρος ἢ μαῦρος, ἀπὸ χονδροεργασμένο μάλλινο ροῦχο, εἶχε πάντοτε κουκούλα προσεραμμένη.

β) Ἕνας ἄσπρος βαμβακερὸς πλατὺς χιτῶνας (πουκάμισο) ποὺ ἐλέγετο **καποτὶνο** [4]. Μετρίου μάκρους [5] ἔπεφτε πάνω στὴν κάρτσα χωρὶς νὰ τὴν κα-

---

1. Εἰς τὰ παράλια τμήματα τῶν Σφακίων ὅμως ἐφορεῖτο ἡ νέα μόδα (φουφουλωτὴ βράκα).

2. Ὁ N. Kontakov εἰς τὸ περιοδικὸν «Βυζάντιον», τόμ. 1ος ὀνομάζει τὸ βρακίον «σφιγτούριον» (pantalon collant). Ἐν τούτοις, διὰ τοὺς μετὰ τὸν 10ον τουλάχιστον αἰῶνα χρόνους ἡ λέξις σφικτούριον ἐσήμαινε ἕνα εἶδος ἐπανωφορίου κοντοῦ ἢ ζακέττας, ὡς συνάγεται ἐκ τῶν Προδρομικῶν ποιημάτων. Βλέπε P. pr. Hesseling καὶ Pernot, σελ. 42 στίχ. 34: «οὐ θέλω σφικτοσφίκτουρον νὰ τὸ φορῶ εἰς τὴν ψύξιν;» καὶ στίχ. 48 «καὶ κοντοσφίκτουρον παχὺν τὴν νύκτα διὰ τὸ ξῦχος ;» καὶ σελ. 43 «οὐ θέλω ἐγὼ ὑποδήματα χειμωνικὰ τουβία / καὶ κοντοσφίκτουρον παχὺν νὰ τὸ φορῶ εἰς τὴν ψύχραν;» Βλέπε καὶ Γ. Κ. Σπυριδάκη «Ἐνδύματα τῆς πρώτης Βυζαντινῆς Περιόδου» ἐν Ἐπετ. Λαογρ. Ἀρχείου τόμ. 9 καὶ 10 σελ. 11. Ἡ λέξις καὶ παρ' Ἀχμὲτ ἔκδ. Drexl σ. 180.

3. Capa pluvialis. Capoto ἐν Boerio=Specie di Ferraiuolo o veste soppannate e grossolana ad uso de marinari, de soldati de pescatori.—Ἡ κάππα γνωστὴ καὶ παρὰ Βυζαντινοῖς μνημονεύεται εἰς βυζαντινὰ κείμενα καὶ καθὼς φαίνεται ἐθεωρεῖτο ἔνδυμα χυδαῖον καὶ βαρβαρικόν. (Βλέπε «Πουλολόγος» ἐν Wagner «Carmina» στ. 605 κ. ἑ.).

«σκουληκόασβε μὲ τὴν καπὰν
διδάσκεις θέλεις καὶ πολλοὺς ἢ ὅλα μὲν τὰ λέγεις;
ἐγὼ γὰρ Ταρταρόκοπε Βουργαροανεθρεμμένε
ἀνακαρᾶ Ταρτάρικε σκουληκόασβε μὲ τὴν κάπαν
οἶδα σε καὶ γινώσκω σε τὸ τίς καὶ πόθεν εἶσαι
'κ τὴν Ταρταρίαν ἤσουνε ...». Καί,

«Προδρομικὰ» (Hesseling καὶ Pernot σελ. 83 στ. 258 κ. ἑ.) :

«Κάππα μου πάλιν κάππα μου παλαιοχαρβαλωμένη
κάππα μου ὄνταν σ' ἔθεκεν ἡ βλάχα νὰ σὲ φάνη
πολλὰ δάκρυα σὲ γέμισεν καὶ στεναγμοὺς μεγάλους
Ἐσέν' ἔχω σὰν πάπλωμαν, κάππα καὶ ἀπανωφόριν
ἐσένα καὶ ποκάμισον, ἐσέν' καὶ ἐπιβαλτάριν».

4. Ὁ ὅρος καὶ ἐν Boerio=Voce diminativa di cappotto, piccolo cappotto quanto di una specie di vestimento fatto a giustacore che portano le donne.

Ὁ ὅρος κατέληξε νὰ εἶναι κοινὸς γιὰ ἀνδρικὸ καὶ γυναικεῖο ἔνδυμα τοῦ ἀνωτέρου μέρους τοῦ σώματος. (Τοῦτο παρατηροῦμε πῶς ἔγινε καὶ γιὰ ξενικὸ ἀνδρικὸ ἐπανωκόρμι τὸ γνωστὸ μὲ τὸν ὅρο «journade». Ὁ ὅρος ἐχρησιμοποιήθη στὴν Κρήτη τὸν 19ο αἰῶνα γιὰ νὰ δηλώση ἕνα εἶδος κοντῆς γυναικείας ζακέττας τὸν «ζουρνά»).—Σήμερον εἰς τὸν Νομὸ Μεραμβέλλου ὀνομάζουν καποτίνα ἕνα ἀνδρικὸ χονδροεργασμένο μακρὺ καπότο.

5. «Χιτωνίσκος ὑπὲρ γονάτων». Ὁ Πάσλεϋ τὸν ὀνομάζει «Κρητικὸν»=(καθ' Ἡσύχιον) ἱματίδιον λεπτὸν καὶ βραχύ.

λύπτη ἐξ ὁλοκλήρου, εἶχε μανίκια πλατύτατα (δίχως μανικέτια) καὶ στρογγυλὸ λαιμό. Ἀνοιχτὸς ἕως κάτω, ἄφηνε νὰ φαίνεται τὸ δασύτριχο στῆθος καὶ ἐσυγκρατεῖτο στὴ μέση μὲ δερμάτινη ζώνη ἀγκραφωτή. Γιὰ τὸ καλοκαίρι τὸ καποτίνο ἦταν **ξώφορο ροῦχο**. Ἀντικαθιστοῦσε τρόπον τινὰ τὸ χειμωνικὸ καπότο, καὶ ἐπεῖχε θέση ὑποκαμίσου καὶ ἐπενδύτου [1]. γ) Ἕνα μακρὺ καὶ πλατύτατο πανταλόνι «κάρτσα», ὅπως περίπου τῶν ἀξιωματικῶν τοῦ ἱππικοῦ, πλατὺ ὅμως ἕως κάτω (δὲν ἐστένευε κατὰ τὰ γόνατα) τὸ ὁποῖον πιθανῶς ἐδένετο ὅπως καὶ σήμερα στοὺς ἀστραγάλους μὲ καρτσοβάσταγα. δ) Τὰ ψηλότατα στιβάνια ποὺ ἔφθαναν πολὺ πάνω ἀπὸ τὰ γόνατα. Τοῦτα ἐπειδὴ ἦσαν μαλακά, εἶχαν ἐσωτερικὰ δυὸ αὐτάκια ἀπὸ τὰ ὁποῖα ἐπερνοῦσαν λουριὰ ποὺ ἔφθαναν ἕως τὴ ζώνη ὅπου καὶ ἐστερεώνοντο [2]. Ἡ δερμάτινη ζώνη στὴ μέση, τὸ σπαθὶ καὶ τὸ μπουνιάλο, τὸ ἀγαπημένο τους τόξο στὸ χέρι, ἡ φαρέτρα μὲ τὰ βέλη στὸν ὦμο [3] καὶ πιθανῶς μία μπερέττα στὸ κεφάλι [4], συμπλήρωναν τὸ σύνολο. Ὅταν δὲν ἦσαν ὡπλισμένοι εἶχαν

1. Ἦταν δηλ. κάτι ἀνάλογο μὲ τὸ σημερινὸ ἀνδρικὸ «ζακετοπουκάμισο» ποὺ φοριέται ἐδῶ στὴν Ἀθήνα τὸ καλοκαίρι σὰν ἐξώφορο ροῦχο μὲ πάνινη ζώνη. (Τὸ γαλλιστὶ «veste–chemise» Ἰταλ. «giacca—camicia» λεγόμενο, ποὺ ἐπέχει θέση ὑποκαμίσου καὶ σακκακιοῦ. Ἡ μόδα ἐμφανισθεῖσα τὸ πρῶτον στὴν Ἀμερικὴ τῷ 1946, ἦρθε καὶ στὴν Εὐρώπη, ἐπεκταθεῖσα καὶ εἰς τὴν γυναικεία στολὴ τῆς πλάζ (βλέπε περιοδ. Donna Ediz. Internazionale μηνὸς Ἰουλίου 1957).

2. Τὸ ἀσεμνοφανὲς καθαρογλωσσίδι ποὺ κυκλοφορεῖ καὶ σήμερα στὴν Κρήτη (σφακιανὸ στιβάνι σφακιανὸ στιβάνι σφακιανὸ στιβάνι) τὸ ὕψος τοῦ στιβανιοῦ μαρτυρεῖ. Καὶ τῶν Ἀνατολικῶν Νομῶν τὸ στιβάνι ἦταν ψηλὸ «ὑπὲρ γονάτων» θἄλεγε κανείς, ἀλλὰ τὸ ἐγύριζαν καὶ ἐσχημάτιζε ρεβέρ, ὅπως δείχνει εἰκὼν ἀπὸ τοιχογραφία τῆς Ἐκκλησίας Βοΐλα Σητείας, καὶ ἡ εἰκονογράφηση τοῦ Ἐρωτοκρίτου. Τὰ καθημερινά τους στιβάνια ἐδῶ, στὶς Ἀνατολικὲς ἐπαρχίες, μακρυὰ κι' ἐκεῖνα, ἐγυρίζοντο ὅπως τὰ σοσονάκια τῶν παιδιῶν σήμερο.

3. Πληροφορία γιὰ τὸν ὁπλισμὸ τῆς ἐποχῆς δίδει ὁ Κρὴς Μπεργαδῆς στὸν «ἀπόκοπο» (1519) : «κι' εἶχα στὴ ζώσιν μου σπαθὶν στὸ χέρι μου κοντάριν
ζωσμένος ἤμουν ἄρματα σαγίτες καὶ δοξάρι».
(Βλέπε Ἀλεξίου «Κρητικὴ ἀνθολογία» σελ. 39 I. 5). (Τὸ κοντάρι ἦταν καθαρὰ στρατιωτικὸ ὅπλο, τὸ ὁποῖον ὀνειρευόμενος ὁ ἀπόκοπος λέει ὅτι εἶχε. Δὲν ἦταν τὸ κοντάρι ὁπλισμὸς γιὰ πολίτες. Βλέπε καὶ ἔκθεσιν Μοροζίνη ἐν Σπανάκη «Μνημ. Κρητ. Ἱστορίας» Τ. ΙΙ σελ. 52: «ὅταν ἔφτασα στὸ Βασίλειο, ὁ στρατὸς δὲν ἐχρησιμοποιοῦσε κοντάρι, ἐπειδὴ ὅμως χωρὶς αὐτὸ δύσκολα μπορεῖ νὰ πειθαρχήση, διάταξα νὰ μοιραστοῦν κοντάρια στοὺς στρατιῶτες»).

4. Γιὰ μαύρη μπερέττα μᾶς πληροφορεῖ ὁ Vecellio (βλ. C. Vecellio Costumes Anciens et Modernes μετάφρ. καὶ ἀνατύπωσις Amb. Didot 1859 ἐκ τῆς ἀρχικῆς ἐκδόσεως ἔτους 1590) δίδοντας καὶ εἰκόνα Σφακιανοῦ. Ἄγνωστον ἀπὸ ποῦ πῆρε τὴν εἰκόνα καθὼς καὶ τὶς πληροφορίες ποὺ τὴν συνοδεύουν. «Τὰ Σφακιά, (λέει ὁ Βετσέλιο), εἶναι μιὰ ἐπαρχία τῆς Κρήτης. Οἱ κάτοικοι τοῦ μέρους αὐτοῦ χειμῶνα καλοκαίρι εἶναι ντυμένοι **μὲ δέρμα μαῦρο**. Τὸ ἔνδυμά τους ἀποτελεῖται ἀπὸ δύο κομμάτια δέρμα, τὸ ἕνα γιὰ τὴν πλάτη τὸ ἄλλο γιὰ τὸ στῆθος, τὰ ὁποῖα προσδένονται πάνω στοὺς ὤμους καὶ κάτω ἀπὸ τὶς

στὴ πλάτη τὸ «βουργιάλι» [1] γεμᾶτο μὲ τὰ εἴδη ποὺ τοὺς χρειάζονταν γιὰ τὶς πορεῖες ὅπως καὶ σήμερα, ἀλλὰ οἱ πραμματευτάδες εἶχαν μεγάλη βούρ-

---

μασχάλες μὲ λουριὰ (stringhe falte del modesimo cuoio) μὲ τὰ ὁποῖα ἐπίσης στερεώνουν πάνω στοὺς γοφοὺς ἕνα ζεῦγος «κάλτσες» ἢ μᾶλλον «στιβάλια» ἀπὸ τὸ ἴδιο δέρμα ἀρκετὰ καλὰ προσαρμοσμένα στὴ γάμπα. Τὰ πουκάμισά τους εἶναι σουρωτὰ στὸ λαιμό, πέφτουν ἐμπρὸς καὶ ὀπίσω. Ἔχουν μακρυὰ μαλλιὰ καὶ μπερέττα μαύρη ἀπὸ χονδρὸ μαλλί, μὰ ὄχι πολὺ μεγάλη. Εἶναι πολὺ γενναῖοι καὶ κοιμοῦνται ντυμένοι καὶ χωρὶς ἄνεση. (Ἡ εἰκὼν ποὺ δίδει δὲν ἀνταποκρίνεται στὴν περιγραφή).

Παρατηρήσεις : Ὁ Didot παραθέτει πλάϊ στὸ Ἰταλικὸ κείμενο τὴ Γαλλικὴ μετάφραση, ἡ ὁποία σὲ μερικὰ σημεῖα δὲν εἶναι ἀκριβής Μεταφράζει π.χ. τὴ φράση un paio di calze (=ἕνα ζεῦγος κάλτσες) μὲ τὶς λέξεις pantalons de cuir (δερμάτινα πανταλόνια). Ὁ Βετσέλλιο λέει σαφῶς 1 ζ. κάλτσες. Προφανῶς ἔχοντας ἀκούσει πολλὰ καὶ τρομερὰ γιὰ τοὺς Σφακιανούς, τοὺς φαντάστηκε ἡμιαγρίους ποὺ φοροῦσαν δέρματα καὶ κάλτσες χωριστές, ἔνδυμα ποὺ δὲν εἶναι νοητὸ γιὰ τοὺς Σφακιανοὺς τῆς περιόδου αὐτῆς. Καὶ οἱ Βυζαντινοὶ βεβαίως ἐγνώριζαν τὰ τουβία (σωλῆνες, ἔνδυμα ποδῶν μόνον) ἀλλὰ εἶχαν καὶ τὸ βρακίον τὸ στενὸ (μακρύτερο ἢ κοντύτερο — κοντοβράκι) ὡς κάλυμμα τῆς αἰδοῦς, ἑνωμένο, ὅπως καὶ σήμερον γίνεται γιὰ τὰ ἀνδρικὰ πανταλόνια. Ἑνωμένες ἀναξυρίδες καὶ ἑνωμένα σαράβαρα ἐφόρουν ἀνέκαθεν οἱ Ἀνατολικοὶ λαοὶ (Σκῦθαι * Πέρσαι, Ἰνδοί. Ἀκόμη καὶ οἱ Ἀρχαῖες Ἑλληνίδες «κιβιστῶσαι» ἑνωμένες ἀναξυρίδες ἐφόρουν (βλέπε εἰκόνα ἐξ ἀγγείου ἑλληνικοῦ ἐκ τοῦ Λεξικοῦ Ἐλευθερουδάκη τόμ. 8 σ. 271). Τὶς ξεχωριστὲς κάλτσες ποὺ θέλει ὁ Βετσέλλιο νὰ φοροῦν σώνει καὶ καλὰ οἱ Σφακιανοί, ἐφόρουν οἱ Σκῶτοι καὶ Ἰρλανδοὶ τὸν 12ο αἰ. καὶ ὀλίγοι Ἰταλοὶ ἐργάτες τῶν ἀρχῶν τοῦ 15ου αἰ. ὅπως φαίνονται στὸν πίνακα τοῦ Gozzoli «ἀνοικοδόμησις τοῦ Πύργου τῆς Βαβὲλ» μὰ συχνὰ τοὺς ἔπεφταν, ὅπως φαίνεται καὶ στὸν πίνακα, καὶ ἐφαίνοντο τὰ σώβρακά τους. Οἱ Σφακιανοὶ δὲν ἦσαν χασομέρηδες γιὰ νὰ λυοῦνε καὶ νὰ δένουν τὰ βρακιά τους. Ἤδη ἡ νωπογραφία τοῦ χωρίου Βόϊλα (βλέπε εἰκόνα) δείχνει σαφῶς ὅτι τὸ πανταλόνι τῶν Κρητῶν ἦταν ἑνωμένο. Τὸ αὐτὸ δείχνει καὶ ἡ εἰκὼν νέου τῆς Κομπανία ντὲ λὰ κάλτσα. Ἐξ ἄλλου ὁ Μπελὸν (1553) σαφῶς ὁμιλεῖ γιὰ brayes, ποὺ σημαίνει κυλόττα. Τὸ λεξικὸν Larousse ἐν λέξει braies ἐξηγεῖ: ἀρχαῖον Γαλατικὸν ἔνδυμα ποὺ ἐχρησίμευεν ὡς πανταλόνι. Καὶ ἡ Ἐγκυκλοπαιδεία Britannica ἐν λέξει breeches ἐξηγεῖ κάλυμμα τοῦ κατωτέρου μέρους τοῦ σώματος καὶ τῶν ποδῶν (ὁμοῦ). Ἀσχέτως ὅμως τῶν ξένων λεξικῶν εἰς Βυζαντινὰ κείμενα τοῦ 7ου μ. Χ. αἰῶνος γίνεται λόγος περὶ βρακίου ὄχι περὶ βρακίων. «... ἔλαβεν αὐτοῦ τὰ ἱμάτια ἅπαντα, ἄνευ καμισίου καὶ βρακίου...» (Βλ. Ἀ. Παπαδοπούλου—Κεραμέως, «Varia graeca sacra», Πετρούπολις 1906 σ. 23). Ἐπίσης βλέπε Ρ. Pr ἐν Hesseling et Pernot σελ. 52 στίχ. 90 «καὶ τὸ βρακίν σου ἐφαίνετο...».

1. Βλέπε ἔκθεσιν Γκαρζόνι ἐν Pashley. τόμ. II, σελ. 287 ὡς εἴδομεν εἰς σελ. 38.

---

* Περὶ τῆς ἀναξυρίδος τῶν Σκυθῶν, μᾶς πληροφορεῖ ὁ Ἱπποκράτης: «Ὑποφέρουν οἱ Σκῦθαι ἐξ ἀνικανότητος πρὸς συνουσίαν καὶ δι' ἄλλους λόγους ἀλλὰ καὶ διότι ἔχουν ἀναξυρίδας «ὥστε μήτε χειρὶ ἅπτεσθαι τοῦ αἰδοίου» (Ἱπποκράτους «περὶ ἀέρων, ὑδάτων, τόπων», ἔκδ. Παπύρου στίχ. 25—30, σελ. 120). (Ἀντιθέτως οἱ Βενετοὶ ὅταν ἐφόρουν τὴν στενὴ καὶ ἐφαρμοστὴ κάλτσα τῆς εἶχαν προσθέσει καὶ αἰδοιοθύλακον (braghetta)).

για, όπου έβαζαν τὰ **πολυλοΐσιμα πράμματα** ποὺ ἐπουλούσαν γυρίζοντας τὸ νησί [1].

Ὡραία περιγραφὴ τῶν Σφακιανῶν δίδει ὁ Jacopo Foscarini στὴν ἔκθεσή του (1579) [2]:

Foscarini relation etc.: Li assomiglio quasi alli selvatichi Irlandesi, perché, comme quelli nell' abito et nell' aspetto et nelle armi, sono diversi dalli altri; cosi questi, con li capelli et barbe lounghe con stivali alti che si ligono alla cintura, che mai li escono di gamba, portando la camisa che li pende davanti et da dietro, con un gran pugnal davanti et la spada all' usanza greca vanno....» (= Τοὺς παρομοιάζω σχεδὸν μὲ τοὺς ἀγρίους Ἰρλανδούς, διότι ὅπως αὐτοὶ εἰς τὸ ἔνδυμα, τὴν ὄψη καὶ τὰ ὅπλα εἶναι διαφορετικοὶ ἀπὸ τοὺς ἄλλους· ἔτσι καὶ τοῦτοι μὲ τὰ **μαλλιὰ καὶ τὰ γένεια μακρυά,** μὲ τὰ **ὑψηλὰ στιβάνια** ποὺ δένονται στὴ ζώνη ποὺ ποτὲ δὲν τοὺς βγαίνουν ἀπὸ πόδια, φέρουν τὸ πουκάμισο ποὺ κρέμεται μπρὸς καὶ πίσω, μὲ ἕνα μεγάλο μαχαίρι ἐμπρὸς καὶ μὲ τὸ σπαθὶ κατὰ τὴν Ἑλληνικὴ συνήθεια πᾶνε...).

Καὶ ὁ Γάλλος περιηγητὴς Πέτρος Μπελόν [3], ποὺ μὲ ἐντολὴ τοῦ ἀναμορφωτῆ τῶν Γαλλικῶν Γραμμάτων Φραγκίσκου τοῦ 1ου καὶ μὲ ἔξοδα τοῦ Καρδινάλιου τοῦ Τουρνόν, ἦρθε στὴν Κρήτη γύρω στὰ 1549, ἔξυπνος καὶ ἀκριβὴς παρατηρητής, γράφει γιὰ τοὺς Ἕλληνας γενικά, πῶς ὅσοι εἶναι ὑπὸ τοὺς Βενετοὺς ντύνονται Βενετσιάνικα. Ξέχωρα μόνο γράφει γιὰ τοὺς Σφακιανούς [4]:

Βρισκόμενος σ' ἕνα χωριὸ κοντὰ στὴν κατοικία τοῦ Ι. Μπαρότσο, κοντὰ στὴν χώρα τῶν Σφακιῶν, βρέθηκα σὲ μιὰ γιορτὴ ποὺ ἦρθαν

1. Ὁμοίως ἐν Pashley τόμ. II, σελ. 287: «τρίτη κατηγορία Σφακιανῶν ἦσαν οἱ travelling Merchants (πραματευτάδες)...».
Μαντινάδα: Φαρμάκι νὰ πουλιούντανε στοῦ Σφακιανοῦ τὴ βούργια
νὰ πάρω νὰ φαρμακωθῶ, ἀγάπη μου καινούργια.
2. Pashley ἔνθ' ἀνωτ., τόμ. II, σελ. 253.
3. «Les observations de plvsievrs singvlaritez et choses memorables, trouvées en Grèce, Asie, Indée, Egypte, Arabie et autres pays estranges, redigées en trois livres, par Pierre Belon di Mans» à Paris chez G. Cauellat, 1553. Τὸ βιβλίο του ἐξετυπώθη στὸ Παρίσι τὸ πρῶτον τῷ 1553. Κατὰ τὸ 1557 ἐδημοσίευσε χωριστὸ Ἄλμπουμ τῶν παραδοξοτήτων μὲ τὸν τίτλο «Portraits de quelques animaux, poissons, serpens, herbes et arbres, hommes et femmes d' Arabie, Egypte et Asie, obseruez par P. Belon di Mans».
4. Α' 21β.

χωρικοὶ ἄλλοι μὲ τὶς ἀρραβωνιαστικές τους ἄλλοι μὲ τὶς γυναῖκες τους. Εἶχαν κάνει μεγάλη συντροφιὰ κι' ἀφοῦ ἤπιαν πολύ, ἄρχισαν νὰ χορεύουν στὴ μεγάλη ζέστη, ὄχι στὴ σκιά, ἀλλὰ στὸ δυνατὸ ἥλιο τοῦ 'Ιουλίου. Ἦσαν φορτωμένοι ὅπλα καὶ δὲν ἔπαυσαν νὰ χορεύουν ἕως τὴ νύχτα. Οἱ χωρικοὶ εἶναι πάντα μὲ ἄσπρο πουκάμισο, ζωσμένοι μὲ πλατειὰ ζώνη, ποὺ ἔχει ἀγκράφα. Τὰ πουκάμισά τους ἔχουν ἄνοιγμα, ἀλλὰ δὲν τὰ κλείνουν ποτέ. Ἔχουν κυλόττες ἀπὸ πανὶ (ont des brayes de toil)[1]. Παρὰ τὶς ζέστες τοῦ 'Ιουλίου φοροῦν ψηλὰ ὑποδήματα, ποὺ τοὺς ἀνεβαίνουν ἕως τὴ ζώνη, στὴν ὁποία εἶναι δεμένα.

Τὸ πουκάμισό τους κρέμεται μπρὸς καὶ πίσω. Ἔτσι παράξενα ντυμένοι καὶ φορτωμένοι μὲ φαρέτρα μὲ 150 περίπου βέλη καλὰ τεντωμένα, ποὺ τὴν ἔχουν πίσω στὴ ράχη[2] καὶ μ' ἕνα τόξο καλὰ τεντωμένο[3] κρεμασμένο στὸ μπράτσο τους, καὶ μὲ μιὰ σπάθα στὸ πλάϊ, προσπαθοῦν νὰ κάμουν τὰ ὡραιότερα πηδήματά των χορεύοντας τὸν πυρρίχιο»[4] καὶ [4α].

---

1. Βλέπε λέξιν ἐν λεξικῷ Littré. ('Η Brayes κατὰ πληροφορίαν δοθεῖσαν μοι ὑπὸ τοῦ κ. Chantraine ἐδήλου κατὰ τὸν μεσαίωνα ἕνα πλατὺ πανταλόνι (large pantalon).

2. Οἱ πεδινοὶ Κρῆτες ἔφερον τὴν φαρέτραν ἐπὶ τῶν ἰσχύων. (Βλέπε εἰκόνα ἐκ Gerola. 'Ο Μιχ. Μοχιώτης).

3. Οἱ Κρῆτες ἦσαν πάντα ὀνομαστοὶ τοξότες. ('Η βολὴ τοῦ τόξου αὐστηρῶς καθωρισμένη, ἐχρησιμοποιεῖτο ἀπὸ τοὺς Σφακιανοὺς γιὰ τὸν προσδιορισμὸ ἀποστάσεων: «ἔχω ἄλλα τρία σπίτια μακρυὰ ὡς ἕνα τοξόβολο ἀπὸ τὸ κτισμένο 'κλησιδάκι Ἅγιος Παῦλος». Βλέπε 'Ανδρ. Βουρδουμπάκι «2 ἀνέκδοτα ἔγγραφα ἐκ Σφακίων» (ἔτος 1435) ἐν Ε.Ε.Κ.Σ. τόμ. Β' σελ. 261). Πλὴν τῶν Κρητῶν βεβαίως καὶ ἄλλοι λαοὶ εἶχαν τὸ τόξο, ἡ δὲ 'Αγία Γραφὴ (Σαμουὴλ Β β 22 πλέκει τὸ ἐγκώμιο τοῦ 'Ιωνάθαν: «τὸ τόξον τοῦ 'Ιωνάθαν δὲν ἐστρέφετο ὀπίσω». Εἶχαν δὲ καὶ ἆσμα τοῦ τόξου περιεχόμενο στὸ ἀπολεσθὲν βιβλίο τοῦ 'Ιασὴρ (Σαμ. Β β 18). 'Ο 'Απόλλων ἐδίδαξε τὸ τόξο στοὺς Κρῆτας... Πιθανῶς μερικοὶ Κρῆτες νὰ εἶχαν καὶ ὡς ἐπάγγελμα τὴν τοξευτική. Βλ. Κρητ. Χρονικὰ ἔτος Η' τόμ. ΙΙ «οἱ Κρῆτες τοξόται»). Τὸ τόξο τῶν Κρητῶν ἦταν τριῶν εἰδῶν: τὸ Σφακιανὸ τόξο καὶ τὸ 'Ηρακλειώτικο ἀπὸ κέρατο (Μπελὸν βιβλ. ΙΙ, σ. 148), τὸ ξύλινο καὶ τὸ χαλύβδινο. (Βλ. 'Αγαθαγ. Ξηρουχάκη «Βενετοκρατουμένη 'Ανατολή» σελ. 237). Τὸ τόξο τ' ἀγαπούσαν πολὺ οἱ Κρῆτες. 'Ο Γύπαρις (Β 108) παρουσιάζει τὸν Γιαννούλη σὲ μιὰ στιγμὴ ποὺ «μέμφεται» τὴν κόρη του ποὺ ἀγαπᾶ νὰ κυνηγᾶ, κι' ἐκείνη (Πανώρια) ἀπαντᾶ:

«Ἄλλη δὲν ἔχω πεθυμιὰ μόνο 'ς θεριὰ νὰ λάχω
τ' ἄρματα τοῦτα μοναχὰς στὰ χέρια μου νὰ τάχω
γιὰ νά 'χα ἰδοῦ ἄνε δύνωμαι νὰ σύρω τὸ δοξάρι
κι' ἂν ἔχουν οἱ σαΐτες μου ἀδυνατὸ ξιφάρι».

4. Βλέπε Μπελὸν Βιβλ. Α' φύλλ. 21 Κεφ. ΧΧ καὶ Λεξικὸν Φωτίου καὶ 'Αρέθα «πυρρίχαις ταῖς ἐνόπλοις ὀρχήσεσιν». 'Ο Αὐστριακὸς περιηγητὴς F. W. Sieber (ἰατρὸς καὶ βοτανολόγος), ἀναφέρει εἰς τὸ βιβλίο του «Ταξείδι στὴν Κρήτη κατὰ τὸ 1817», ὅτι ὁ πυρρίχιος χορὸς ἐχορεύετο ἀκόμη, στοὺς γάμους, ἀπὸ τοὺς Σφακιανοὺς φέροντας

Ένα τραγοῦδι «τσῆ τάβλας»[1] μιλεῖ γιὰ τὰ μοναδικὰ ἀγωνίσματα τῶν Σφακιανῶν:

Θέλεις νὰ δῆς καὶ νὰ χαρῆς ὄμορφα παλληκάρια;
κι' ἀδυνατὰ καὶ τρομερὰ ὡς εἶν' τὰ λεοντάρια;
ἄμε στὸ Φραγκοκάστελλο νά 'ναι τ' Ἁγιοῦ Νικήτα
νὰ πιστευτῆς ὅσ' ἄκουγες κι' ἀπὸ πολλοὺς ἐγροίκας.
Τότες συντρέχουν τὰ χωριὰ τ' ἀπάνω καὶ τὰ κάτω
νὰ δείξουν τὴν εὐλάβεια καὶ τέχνη τῶν ἀρμάτω.
Κάνουν γυμνάσματα φριχτὰ π' ἄθρωπος τὰ τρομάσσει
κι' οἱ τρίχες του σηκώνουνται κι' ὁ νοῦς του παραλλάσσει.
Οὖλοι τσῆ Κρήτης οἱ γιαητοὶ ἔρχουνται γιὰ νὰ δοῦσι
τσὶ ξακουσμένους Σφακιανοὺς μαζὶ ν' ἀγωνιστοῦσι.

***

Γιὰ τὸ ἔνδυμα τῶν εὐπόρων χωρικῶν τῆς πεδινῆς ὑπαίθρου τοῦ α' τετάρτου τοῦ 16ου αἰ., πρὶν δηλαδὴ εἰσαχθῆ ἀκόμη ἡ βράκα, ποὺ (ὅπως εἴπαμε παρὰ πάνω) μπῆκε στὴν Κρήτη στὶς ἀρχὲς τοῦ β' τετάρτου τοῦ αἰῶνα τούτου (1530 κ. ἑ.), ἀψευδὴς πηγὴ εἶναι ἡ κρητικὴ νωπογραφία τοῦ χωρίου Βόϊλα Σητείας χρονολογημένη 1518. (Περιέχεται μαζὺ μ' ἄλλες στὸ σύγγραμμα τοῦ Γκιουζέππε Γκερόλα «Monumenti Veneti nell' Isola di

---

τὴν ἀρχαία ἐθνικὴ ἐνδυμασία μὲ φαρέτρες, τόξα, βέλη κι' ἕνα φαρδὺ σπαθί. (Βλέπε ἀποσπάσματα ἐκ Sieber ἐν Ε.Ε.Κ.Σ. τόμ. Β' σελ. 269 κ.ἑπ. (Ἀνακοίνωσις Γ. Ζομπανάκη).

4α. Καὶ στὴν Ἑλληνικὴ ἀρχαιότητα οἱ Κρῆτες καὶ οἱ Κρῆσσες ἦταν ὀνομαστοὶ γιὰ τὸ χορό τους: Βλέπε «Ἐκκλησιάζουσαι» Πρ. Γ' σκηνὴ 8η στίχ. 1165.

«Κρητικῶς οὖν τὼ πόδε καὶ σύ, κίνει»

καὶ «Σαπφοῦς» τὰ ἅπαντα (ἔκδ. Παπύρου), σελ. 113:

«Κρῆσσαι νύ ποτ' ὧδ ἐμμελέως πόδεσσιν
ὤρχηντ' ἀπάλοισ' ἄμφ' ἐρόεντα βῶμον,
πόας τέρεν ἄνθος μάλακον μάτεισαι»

(Κι' οἱ Κρῆσσες λοιπὸν κάποτε ρυθμικὰ μὲ τὰ πόδια τ' ἀπαλά τους χορεύαν γύρω στὸν βωμὸ τὸν ὥριο, τ' ἁπαλὸ λεπτὸ ἄνθος τῆς χλόης πατῶντας).

Γιὰ τὸ χορὸ τῶν Κρητῶν μιλεῖ κι' ὁ Μπουνιαλῆς. (Βλέπε Ἀλεξίου «Κρητ. Ἀνθολογία», σελ. 156 κ. ἑπ. XIII στίχ. 21):

«... νὰ πιάσουν ὄμορφο χορὸ μὲ τέχνη νὰ πηδοῦνε
κι' ἄλλοι νὰ ρίκτουν τουφεκιὲς κι' ἄλλοι νὰ τραγουδοῦνε
βιολιὰ νὰ παίζουν, τσίτερες, λαγοῦτα νὰ λαλοῦσι
ὁληνυχτὶς νὰ χαίρωνται καὶ νὰ μὴν κοιμηθοῦσι».

1. Βλ. Ε.Ε.Κ.Σ. τόμ. ΙΙ, σελ. 437.

Creta», τόμ. II [1] καὶ στὸ σύγγραμα τοῦ Στεφάνου Ξανθουδίδη «Κρήτη» [2]).

Οἱ νωπογραφίες τῆς Κρήτης μπορεῖ νὰ μὴν ἔχουν τὴν τεχνικὴ ἑνὸς Καρπάτσιο ἢ ἑνὸς Μιχαὴλ Ἀγγέλου (τὰ φορέματα π. χ. εἶναι λίγο ἄκαμπτα, δίχως μαλακὲς πτυχὲς) ὅμως εἶναι δοσμένες μὲ ἀκρίβεια κι' ἴσως ἴσως μὲ τὴ ἁπλότητά τους βοηθοῦν καλύτερα γιὰ τὸ θέμα μας, ἀπ' ἐκεῖνες τῶν μεγάλων μαστόρων. Ἐμᾶς θὰ μᾶς βοηθήσουν γιὰ τὸ ἔνδυμα τῶν εὐπόρων ἢ εὐγενῶν χωρικῶν τῆς Κρήτης, ποὺ εἴχανε τὴν εὐχέρεια νὰ χτίζουν ἐκκλησίες, γιατὶ τῶν φτωχῶν ἀγροτῶν τὸ ροῦχο, ὅπως μᾶς λένε τὰ κείμενα, ἦταν γιὰ κλάμματα.

Μὲ βάση τὶς νωπογραφίες, τὰ ζωντανὰ μνημεῖα τῆς κάθε περιόδου ποὺ

1. Οἱ νωπογραφίες Γκερόλα παρμένες ἀπὸ ἐκκλησίες τῆς Κρήτης, εἶναι πολύτιμες γιὰ τὴ μελέτη τοῦ ἐνδύματος τῶν Κρητῶν κατὰ τοὺς 15ον καὶ 14ον αἰῶνας. Γιὰ τὸν 16ον αἰ. ἔχομεν μόνον μίαν. Παραδόξως ἡ εἰκονογράφησις «ἐφ' ὑγροῖς» τῶν ναῶν τῆς Κρήτης σταματᾶ ἀποτόμως κατὰ τὸ α' τέταρτον τοῦ 16ου αἰ. Ὁπωσδήποτε οἱ ὑπάρχουσες μᾶς δίδουν τὰ ροῦχα ποὺ φόρεσαν οἱ Κρῆτες, τὸ χτένισμα καὶ τὸν ὁπλισμό τους καὶ φανερώνουν συγχρόνως τὸ ἰσχυρὸ θρησκευτικό τους συναίσθημα. Εἰκονίζουν δωρητὲς καὶ ἀνακαινιστὲς ἐκκλησιῶν, μὲ τὰ ὀνόματά τους, ποὺ σὰν καλοὶ ὀρθόδοξοι ἔχτιζαν ἐκκλησίες γιὰ τὴ σωτηρία τῆς ψυχῆς τους. Ἀληθινὰ πρέπει νὰ εἴμαστε εὐγνώμονες στὴν ἀποστολὴ Γκερόλα, γιατὶ ἄφησε στὴ διάθεσή μας κάτι ποὺ ὁ χρόνος καθημερινὰ καταστρέφει, ποὺ δὲν εἶναι κι' εὔκολο νὰ δῆ κανεὶς ἐπὶ τόπου. Τύχη γιὰ κεῖνον καὶ γιὰ μᾶς, ὅτι πρόλαβε σὲ καλὴ σχετικῶς κατάσταση τὰ Μνημεῖα αὐτά, ἕνα μέρος ἀπὸ τὰ ὁποῖα (οἱ μορφὲς) ἐνδιαφέρει ἐμᾶς ἐδῶ.

—Φαντάζομαι τὴ χαρὰ τοῦ Ξανθουδίδη καὶ τοῦ Γκερόλα, καθὼς καὶ κάθε ἀρχαιολόγου ὅταν ἀνακαλύπτη κάτι τὸ μακρυνό. Τὴν ἔνοιωσα κι' ἐγὼ αὐτὴ τὴ χαρὰ στὰ 1948. Βρισκόμουν στὴν Ἀνατολικὴ Κρήτη (Ἅγ. Νικόλαος). Γνωστὴ ἡ φιλοξενία τῶν Κρητῶν. Κάποια γυναικούλα πρότεινε νὰ μοῦ δείξουν **τὸ ἀλώνι.** Μιὰ βενζινάκατος μᾶς ἔφερε στὸ **σκίσμα τσῆ Ἐλούντας**, «γιὰ νὰ δοῦμε εἶντα λοῆς ἦσα 'ν τ' ἀλώνια τῶν παλαιῶ». «Παναγία μου», ἐφώναξα, «νὰ μὴν ξαναβάλετε ζῶα δῶ μέσα γιατὶ ὁ τόπος εἶναι ἱερός, ἐδῶ εἶναι ἐκκλησία». Ἕνα μισοχαλασμένο μωσαϊκὸ (στὸ δάπεδο βέβαια γιατὶ τοῖχοι δὲν ὑπῆρχαν) φανέρωνε μιὰ ἐπιγραφὴ μὲ τὰ ὀνόματα τῶν κτητόρων. Ρίγη κι' ἀνατριχίλα διαπέρασαν τὸ κορμί μου. Χορηγούσης τῆς ἀδελφῆς μου Ἑλένης Μαθιανάκι, ἐργάτες ἔπλυναν κι' ἐκαθάρισαν τὸ μέρος καὶ ἐπαγγελματίας φωτογράφος μᾶς τράβηξε ὁλόκληρη σειρὰ τὰ μωσαϊκά. Ὁ κ. Ὀρλάνδος καθηγητὴς τῆς Βυζαντινῆς ἀρχαιολογίας εἰς τὸν ὁποῖον ἡ κόρη μου, φοιτήτρια τότε, ἐπέδειξε τὶς φωτογραφίες καὶ τοῦ καθώρισε καὶ τὸ μέρος ὅπου ἐτραβήχθησαν, ἀνεγνώρισε ὅτι εἶναι ἕνα ἀπὸ τὰ «Μνημεῖα Γκερόλα». Ἐπειδὴ ὅμως ἡ εἰκὼν Γκερόλα εἶναι τελείως μουτζούρα καὶ εἶναι ἀδύνατον νὰ συλλάβη κανεὶς τὴν ὀμορφιὰ τῶν μωσαϊκῶν, θεωρῶ καθῆκον μου νὰ δημοσιεύσω ἔστω ἐδῶ μερικὲς φωτογραφίες, τὶς διαυγέστερες, μέχρις ὅτου ἄλλος ἁρμοδιώτερος, φροντίσει νὰ τὶς παρουσιάση διαφορετικά. Εἶναι θλιβερὸ ὅτι ἀφήνονται νὰ καταστρέφωνται τέτοιοι θησαυροί. (Σὲ ἑπόμενη ἐπίσκεψή μου χώματα καὶ πέτρες χειρότερες εἶχαν καλύψει τὰ μωσαϊκὰ ποὺ εἶχαν ὑποστῆ μεγάλη φθορὰ σὲ διάστημα 4 ἐτῶν).

2. Περὶ τῆς νωπογραφίας αὐτῆς βλέπε Στεφάνου Ξανθουδίδη «Χριστιανικαὶ ἐπιγραφαὶ Κρήτης» ἐν «Ἀθηνᾶ» τόμ. 15 τ. I ἔτους 1903.

ἀντιπροσωπεύουν, ἀρχίζοντας ἀπὸ τὴ νεώτερη, ἀκριβῶς ἀπ' αὐτὴν ποὺ ἐνδιαφέρει γιὰ τὴ χρονικὴ περίοδο ποὺ μελετοῦμε κι' ὅλο ἀνατρέχοντας πρὸς τὰ πίσω, θὰ συναντήσωμε τὸ ἔνδυμα τῶν Βυζαντινῶν χρόνων.

***

Τὸ ἔνδυμα τῶν εὐπόρων πεδινῶν χωρικῶν τοῦ πρώτου τετάρτου τοῦ 16ου αἰ. μπορεῖ νὰ συνοψισθῇ στὰ ἑξῆς:

Κλειστὴ **ζούπα** μακρυὰ [1], **βρακίον** καὶ **γόβες** γιὰ τοὺς ἡλικιωμένους. **Ζούπα** κοντή, ἀνοικτὴ ἐμπρός, κοντὸ πανταλόνι, **στόλα** [2], καπέλλο πλὰ καὶ στιβάνια **δόμοι** γιὰ τοὺς νεώτερους.

***

Ἀλλὰ ἄς δοῦμε καλύτερα τὸν πίνακα.

Πίναξ Γκερόλα Νο 17 (Ἐκκλησία Ἅγιος Γεώργιος εἰς χωρίον Βόϊλα Σητείας [3], χρονολογία 1518, μορφαὶ Νο 2 καὶ 3).

Ἡ νωπογραφία παριστάνει τοὺς δωρητάς, οἰκογένειαν εὐπόρων χωρικῶν, τὴν οἰκογένειαν Σαλαμοῦ. Ὁ γέρος Σαλαμὸς εἶναι ντυμένος μὲ **ζούπα** [4]

---

1. Οἱ λέξεις ζούπα, τζούπα, ζιπόνι Zipon εἶναι περσικῆς προελεύσεως, ἐκ τῆς λέξεως ζουμπούν=χιτών. Ζούπα ἐν Du Cange = tunica, sagum. Περὶ ζούπας μὲ τὴν νεωτέραν ἔννοιαν θὰ ἴδωμεν περαιτέρω.

2. Στόλα=εἶδος σάρπας στενῆς στὸ λαιμό, ποὺ πλάταινε στὶς ἄκρες. Τὴν ἐφόρουν ἐπὶ Βενετοκρατίας οἱ εὐγενεῖς καὶ οἱ ἀστοί. (Βλέπε Saint Didier «Histoire de Venise» Κεφ. Abit de Nobles σ. 346). Τούτης κατάλοιπον εἶναι ἡ πέτσα ποὺ ἔρριχναν στὸν ὦμο οἱ Κρῆτες (Κέντημα Wace, βλέπε σελ. 46).

3. **Βόϊλα** = μικρὸ χωριουδάκι πλησίον τοῦ χωρίου Χανδρᾶς Σητείας. Ἐξέλιπε. Κατὰ τὴν ἀπογραφὴν τὴν γενομένην μετὰ τὴν τουρκικὴν κατάκτησιν εἶχε ἐν συνόλῳ 17 ἄτομα. (Βλέπε «Κρητικὰ Χρονικὰ» τόμ. Α' τ. Ι. σελ. 115).

4. Ὁ ἡλικιωμένος αὐτὸς Κρητικὸς φορεῖ τὴν παλαιότερη Βυζαντινὴ ζούπα, τὴν ὁποίαν εἶχαν δεχθῇ καὶ οἱ Βενετοί. Ἡ ζούπα αὐτὴ εἶναι ὁμοία μὲ τὸ ἔνδυμα τοῦ ἰατροῦ μικρογραφίας τοῦ ΙΔ' αἰ. τοῦ Λευκώματος Βυζαντινῶν Αὐτοκρατόρων τοῦ Σπ. Λάμπρου. Ὁ Γκερόλα σημειώνει ὅτι πρόκειται περὶ **πατρικίου** Βενετοῦ, γνώμη ποὺ ἔχει ἀναιρεθῇ ὑπὸ Ν. Τωμαδάκη ἐν Ε.Ε.Β.Σ. ΙΔ' σελ. 163 κ.ἑπ. Εἰς ἀνακοίνωσιν Λ. Χ. Ζώη (Ε.Ε.Κ.Σ. τόμ. Β' σελ. 120 «Κρῆτες ἐν Ζακύνθῳ», συναντοῦμε κάποιον Ἀντώνιον Σαλαμὸν ἐκ Κρήτης, ἐκλεγέντα ὑπὸ τῶν Κρητῶν προσφύγων διὰ νὰ μεταβῇ εἰς Βενετίαν ὡς ἀντιπρόσωπός των καὶ ὑποβάλῃ μετὰ τοῦ ἐπίσης Κρητὸς Νικ. Κοχίλη αἴτησιν πρὸς τὸν «Πρίγκηπα», περὶ συνεχίσεως τοῦ ὑπὸ τῆς Διοικήσεως τῆς Ζακύνθου παρεχομένου εἰς αὐτοὺς μηνιαίου ἐπιδόματος. (Ἡ αἴτησις συντεταγμένη ἰταλιστὶ φέρει χρονολογίαν 6 Ἰουνίου 1675). Ὁ αὐτός Ἀντώνιος Σαλαμὸς ὑπογράφει ὡς μάρτυς εἰς ἔγγραφον τῆς 4 Ἰουνίου 1675 (Ε.Ε.Κ.Σ., ὡς ἄνω, σελ. 129) καὶ εἰς ἕτερον (πιστοποιητικὸν) τῆς 21 Σ/βρίου 1675 ὡς Comesso dell Università Cretense (ὡς ἄνω σελ. 131).

κλειστή, μακρυὰ ἕως κάτω, καὶ εἶναι **χαμηλοζωσμένος**[1α] μὲ **ζώση** μαύρη, στενή. Κάτω ἀπὸ τὴ ζούπα διακρίνεται τὸ στενό του **βρακίον.** Στὰ πόδια φορεῖ γόβες-σκαφόνια. Κοντά του ἡ ἐπίσης σεβασμία γυναῖκα του[2]. Ἀπὸ τὸ ἄλλο μέρος ὁ γιός του, ὁ Γεώργιος Σαλαμός, μαζὺ μὲ τὸ μικρούλη γιό του, ποὺ εἶναι ντυμένος μὲ τὴ μόδα τοῦ πατέρα του. Ὁ Γεώργιος ἔχει γένεια καστανά, φορεῖ πλὰ καπέλλο στὸ κεφάλι. Εἶναι ντυμένος μὲ **ζούπα κοντὴ ἀχειρίδωτη,** ποὺ ἐπιτρέπει νὰ φαίνωνται τὰ μανίκια τοῦ ὑποκαμίσου του. Στὸ λαιμὸ φορεῖ τὴ **στόλα.** Τὰ πανταλόνια του εἶναι στενὰ καὶ κοντὰ ἕως τὰ γόνατα[3]. Στὰ πόδια του φορεῖ στιβάνια δόμους μὲ πλατὺ γυρισμένο ρεβέρ[4]. (Τὸ παιδάκι ὅμως φορεῖ παπουτσάκια κόκκινα μὲ τὸ χαρακτηριστικὸ σχῆμα, ποὺ θὰ δοῦμε σὲ προσεχεῖς νωπογραφίες).

***

Πιθανῶς ἡ βράκα δὲ φορέθηκε ἀρχικὰ μὲ τὴ μορφὴ ποὺ ἔχει σήμερα. Τὴν ὁριστικὴ καὶ πραγματική της μορφὴ πῆρε στὸ τέλος τοῦ 16ου αἰ.[5].

Τὸν αἰῶνα τοῦτο καὶ ἄλλοι ἐκτὸς ἀπὸ τοὺς Κρῆτας (λ. χ. οἱ Ἱππότες τῆς Μάλτας)[6], ἐφόρουν ἕνα εἶδος βράκας, ἀλλὰ τούτων ἡ βράκα ἦταν ὑπερπολυτελής, κολπωτὸ βρακί, ὁλοκοφτὸ καὶ ἀργότερα μπουφάν. (Τούτη τὴν τελευταία θὰ μποροῦσε κανεὶς νὰ τὴν παραλληλίση μὲ τὴν Κρητική, τῆς ἐποχῆς αὐτῆς, ἀλλὰ θὰ τὴν εὕρισκε τελείως διαφορετική).

1α. Τὸ χαμηλοζώνεσθαι ἦτο παρὰ Βυζαντινοῖς δεῖγμα κομψότητος (Κουκουλὲ Β. Β. καὶ Πολ. τόμ. Β′ ΙΙ σ. 53). Βλέπε καὶ P. Pr. III, 51 «μὴ ζώνου χαμηλούτζικα καὶ μὴ συχνοκτενίζου». Καθὼς φαίνεται οἱ ἔχοντες τὴ συνήθεια τοῦ χαμηλοζώνεσθαι ἐκ νεότητός των τὴν ἐκράτουν μέχρι γήρατος.

2. Γιὰ τὸ ἔνδυμα τῶν γυναικῶν τῆς οἰκογ. Σαλαμοῦ βλέπε εἰς τὸν Β′ τόμον.

3. Ἀξιοπρόσεκτο τοῦτο ὅτι ἐπὶ ἀσπίδος ἐξ Ἰδαίου ἄντρου Μινωικῆς ἐποχῆς εἰκονίζεται μορφὴ μὲ κοντὰ στενὰ πανταλόνια.

4. Βλέπε Σπ. Λάμπρου «Βιβλιοκρισία εἰς Γκερόλα» ἐν Ν. Ἑλληνομνήμονι τόμ. Ε′ σελ. 345: «... οὕτω ἐν ζωγραφίᾳ τοῦ ἔτους 1518 ὁ υἱὸς φέρει μακρὰς δερματίνας ἐμβάδας, αἵτινες εἶναι οἱονεὶ ὁ πρόδρομος τῶν σημερινῶν κρητικῶν στιβανιῶν».

5. Ἴσως μέχρι νὰ συνηθίσουν οἱ γυναῖκες τῆς Κρήτης καὶ ἐν συνεχείᾳ καὶ οἱ **ράπται** νὰ ράβουν τὶς βράκες καὶ νὰ τοὺς δώσουν τὸ πραγματικὸ (original) σχῆμα τους.

6. Ἱππόται τῆς Μάλτας ἐκλήθησαν οἱ Ἰωαννῖται Ἱππόται ποὺ ἐγκατεστάθησαν στὴ Ρόδο κι' ἐξακολουθοῦσαν τὸν Ἱερὸ Πόλεμο, ὡς Ἱππόται τῆς Ρόδου. Ἀφοῦ διωχτήκαν' ἀπ' ἐκεῖ, ἐγκατεστάθησαν στὴ Μάλτα (1530—1798). Ἡ ἀρχικὴ στολὴ τῶν ἱπποτῶν αὐτῶν ἦταν κόκκινο πουκάμισο ἕως τὸ γόνατο καὶ εἶχε ραμμένο στὸ στῆθος ἕνα ἄσπρο πάνινο σταυρό, ὀκτάγωνο. (Βλέπε καὶ Ν. Ἀχέλη «ἡ πολιορκία τῆς Μάλτας» (1565) στίχ. 1148 κεφ. η′: «μὲ ροῦχα τους τὰ κόκκινα καὶ μὲ τοὺς τιμημένους / σταυροὺς τοὺς ἄσπρους τσ' ἔρριξαν στὴ θάλασσα δεμένους».

Οἱ ἀξιωματοῦχοι φόρεσαν τὸν αἰῶνα τοῦτο τὸ ἔνδυμα τῆς ἐποχῆς (κολπωτὰ βρακιὰ) καὶ κρέμασαν μετάλλινο σταυρὸ στὸ λαιμό. Στὶς πλάτες ἔρριχναν ἐλαφρὰ πελερίνα, φεραρόλι. Ἐν συνεχείᾳ καὶ οἱ κατώτεροι ἐφόρεσαν τὰ κολπωτὰ βρακιά.

῾Ο ἀθάνατος Γκρέκο, ὁ φλογερὸς Κρητικός, ζωγραφίζοντας στὰ **1572** τὸν ῾Ιππότη τῆς Μάλτας Βικέντιο ᾿Αναστάζη [1] φρόντισε νὰ ἀποδώση τὴ μορφή του καὶ τὸ ἐπανωκόρμι του ὅπως ἦσαν στὴν πραγματικότητα. Γιὰ τὸ κάτω μέρος τῆς φορεσιᾶς, ἔβαλε ἕνα κομμάτι τῆς Κρητικῆς του ψυχῆς καὶ ἔδοσε στὸ ἔνδυμα, κατὰ πᾶσαν πιθανότητα, τὸ σχῆμα τῆς κρητικῆς βράκας ὅπως ἐφορεῖτο τότε, ἢ ἔστω παρόμοιο μ' αὐτὴν ποὺ εἶχε κρατήσει στὴ μνήμη του ἀπὸ τότε ποὺ μικρὸ Κρητικόπουλο, ἔφυγε ἀπὸ τὸ χωριό του, τὴ Φόδελε. ῾Η σκέψη εἶναι ἴσως τολμηρή, μὰ πάλι γιατὶ δὲν ἐζωγράφισε πιστὰ τὴ μόδα τῆς ᾿Ιταλίας τῆς περιόδου αὐτῆς, ὅπως ἔκαμε ἀργότερα γιὰ ἄλλον πίνακα; [2] καὶ [2α].

᾿Εκτὸς ἀπὸ τὸν Γκρέκο κι' ἄλλος Κρητικὸς ζωγράφος, ὁ Μιχαὴλ Δαμασκηνός, στὴν εἰκόνα του «Προσκύνησις τῶν Μάγων» [3], ποὺ βρίσκεται στὸ Μητροπολιτικὸ Ναὸ τοῦ ῾Αγίου Μηνᾶ στὸ ῾Ηράκλειο, κάποια πληροφορία μᾶς δίδει... [4]. ῾Ο Δαμασκηνὸς ζωγράφισε τοὺς τρεῖς μάγους, ὅπως ἐσυνη-

1. Βλέπε εἰκόνα ἐκ Π. Πρεβελάκη «Δομήνικος Θεοτοκόπουλος».

Σημ. Τὰ γράμματα ποὺ φαίνονται στὴν εἰκόνα προσετέθησαν ἀργότερον, ἄγνωστον ὑπὸ τίνος. ῾Η ἐπιγραφὴ γράφει τὰ ἑξῆς: «ὁ ἀδελφὸς Βικέντιος ᾿Αναστάζη, ἀφοῦ ἐκυβέρνησε τὴν Τσίτα Βέτσε στὴ Μάλτα, πέθανε καπετάνιος τῆς καπετανερίας τῶν γαλερῶν τῷ 1586, εἰς ἡλικίαν 55 ἐτῶν».

—῾Η βράκα τοῦ ᾿Αναστάζη εἶναι πράσινη. Οἱ κάλτσες ἄσπρες. Τὰ παπούτσια κίτρινα. (Βλ. J. F. Willumsen «La Jeunesse du peintro El Greco», τόμ. II, σελ. 443).

2. ῾Ο Γκρέκο ἐζωγράφισε μεταξὺ τῶν ἐτῶν **1597-99** μὲ πραγματικὴν στολὴν ῾Ιππότου τὸν ῞Αγιον Μαρτῖνον. ῾Η μόλις διακρινομένη βράκα του εἶναι ὁλοκοφτὸ κολπωτὸ βρακὶ καὶ σταματᾶ στὴ μέση τοῦ μηροῦ. Εἶναι δηλ. τελείως διαφορετικὴ ἀπὸ τὴ βράκα τοῦ ᾿Αναστάζη. ῾Ο πίναξ εὑρίσκεται στὴν ᾿Εθνικὴ Πινακοθήκη Τέχνης τῆς Οὐάσιγκτων. (Βλέπε κείμενα ἐν Fontana Pocket Library of great Art).

2α. Τριάντα πέντε χρόνια ὕστερα ἀπὸ τὸ πορτραῖτο τοῦ ᾿Αναστάζη (1607), ὁ ᾿Ιταλὸς ζωγράφος Καραβάτζιο ζωγραφίζει στὸν καθεδρικὸ ναὸ τῆς Βαλέττας (Μάλτα) καὶ φτιάχνει καὶ τὸ πορτραῖτο τοῦ ῾Ιππότη τῆς Μάλτας Alof di Vignacourt γιὰ τὸ ὁποῖον καὶ ἐτιμήθη μὲ τὸ μετάλλιο τῆς «ἀδελφότητος». ῾Ο ἱππότης εἰκονίζεται μὲ σιδερένια πανοπλία. Πλάϊ του ὅμως, τὸ **παιδόπουλό του** ποὺ τοῦ προσφέρει τὸν μανδύα μὲ τὸν ἄσπρο σταυρό, εἶναι ντυμένο μὲ **βράκα ὁλότελα Κρητική**. Εἶναι τώρα ἡ ἐποχὴ κατὰ τὴν ὁποία φοριέται ἀπὸ τὰ παιδόπουλα (pages), ἡ g r e g u e, ἡ **βράκα ἢ ραμμένη κατὰ τὸν τρόπο τῶν ῾Ελλήνων** (ὁριστικὴ καὶ πραγματικὴ μορφή).

3. ᾿Αχρονολόγητος πίναξ. ῎Ισως θὰ μποροῦσε νὰ τοποθετηθῆ μεταξὺ τῶν ἐτῶν 1591 - 1600. ᾿Εκ τῶν ἐν ῾Αγ. Μηνᾶ πινάκων τοῦ Δαμασκηνοῦ, μόνον ὁ πίναξ τῆς Α' Οἰκουμενικῆς Συνόδου φέρει χρονολογίαν 1591.

4. ᾿Αλήθεια τούτη ἡ εἰκόνα πόσες ἀπορίες μοῦ γεννοῦσε ὅταν μικρὴ στὸ Δημοτικὸ σχολειὸ στεκόμουν μὲ τὶς συμμαθήτριές μου κάθε Κυριακὴ μαζὺ μὲ τὴ δασκάλα μας ἀπὸ κάτω ἀκριβῶς. ῾Ο νοῦς μου πάσχιζε νὰ βρῆ **εἶντα σόϊ μάγοι** ἤσανε τοῦτοι. Στέμματα, ἄλογα. Καὶ τὸ μικρὸ Κρητικάκι; Τί γυρεύανε ὅλοι τοῦτοι; ἐμεῖς ἐμάθαμε πὼς οἱ μάγοι ἤσανε τρεῖς. Μὰ τὰ καλὰ παιδιὰ κι' ἀπορίες νάχουνε «δὲν κάνει νὰ ρωτοῦνε». (῎Ετσι σκεπαζότανε ἡ ἀμάθεια τῆς δασκάλας ἐκείνη τὴν ἐποχὴ καὶ τὰ παιδιὰ δείχνανε πὼς εἴχανε καλὴ ἀνατροφή...).

θίζετο τὴν ἐποχὴ ἐκείνη. Ὁ μεσαῖος, μεγαλόπρεπος μὲ στέμμα, σίγουρα ὁ παραγγελιοδότης, σούρνει πίσω του κόσμο, γυναῖκες, ὑπηρέτες, στρατιῶτες, ἄλογα. Θέλοντας νὰ τοῦ φανῇ εὐχάριστος ὁ ζωγράφος, προσθέτει ἀκόμη ἕνα μοτίβο, τὸ ἀγοράκι τοῦ παραγγελιοδότη, ποὺ ντυμένο σὰ βέρο Κρητικόπουλο, κρατεῖ στὸ χεράκι του ἕνα στέμμα καὶ τὸ προσφέρει στὸ Λυτρωτή. Φοράει ρὸζ μεταξωτὸ σαλβαράκι, κάλτσες ψηλὲς ἴσαμε τὰ γόνατα, γοβίτσες στὰ πόδια. (Τὴν ἐποχὴ αὐτὴ τὰ παιδιὰ ἐντύνοντο κατὰ τὸ πρότυπον τῶν μεγάλων. Τοῦτο βλέπομε καὶ στὸν πίνακα τοῦ Βερονέζε «Οἰκογένεια Κουτσίνα», ὅπου τὰ παιδάκια εἶναι ντυμένα κατὰ τὸ πρότυπο τῶν μεγάλων. Φοροῦν βρακάκια κολπωτά, ὁλοκοφτά, τελείως διάφορα ἀπὸ τὸ σαλβαράκι τοῦ Δαμασκηνοῦ). Ἂν δεχτοῦμε πῶς ἡ φορεσιὰ τοῦ μικρούλη τῆς εἰκόνας μας εἶναι στολὴ μικροῦ Κρητικόπουλου, καταλήγομε στὸ συμπέρασμα πῶς καὶ στὶς πόλεις τῆς Κρήτης εἶχεν ἀρχίσει νὰ φοριέται ἡ βράκα, ὡς τρόπον τινὰ εἰσερχομένη μόδα.

5. Ἡ φορεσιὰ τῶν Κρητῶν κατὰ τὸν 15ο αἰῶνα (1401—1500)

Γιὰ τὸ τί ἐφόρουν οἱ εὐγενεῖς καὶ οἱ πλούσιοι Κρῆτες τῆς ὑπαίθρου κατὰ τὴν περίοδο αὐτή, πάλι ἀπὸ τὶς νωπογραφίες Γκερόλα τὸ πληροφορούμεθα. Ἐξετάζοντας τόν,

Πίνακα 10 τοῦ Γκερόλα, τοῦ ἔτους 1497, παρατηροῦμε πῶς ὁ Κρὴς Σταμάτης Φλωριώτης (ἔχει τὸ ὄνομα ἀπὸ τὸ χωριό του «Κάτω Φλώρι» Σελίνου), φορεῖ γαλάζιο ζιπόνι [1] ἀπὸ βελοῦδο ἢ μεταξωτό, μὲ μπορ-

1. Τὸ γιουπόνι ἢ ζιπόνι τῶν κομψευομένων **τῆς περιόδου αὐτῆς** εἶναι μία κομψὴ ζακέττα ποὺ ὑπογραμμίζει τὴ μέση καὶ φτάνει σὲ μάκρος λίγο πάνω ἀπὸ τὰ γόνατα. Φοριέται πάνω ἀπὸ τὸ πουκάμισο, ποὺ εἶναι μεταξωτὸ καὶ χρωματιστό, ἐνίοτε δὲ καὶ κεντημένο μὲ χρυσοκλωστές. Τὸ ζιπόνι γίνεται διὰ τοὺς κομψευομένους ἀπὸ ἀκριβὸ ὕφασμα καὶ συνοδεύεται (τὴν περίοδο αὐτὴ) ἀπὸ ἕνα μανδύα ἀναρριχτὸ (μαντέλλο ἢ ταμπάρο), μάλλινο ἢ μεταξωτὸ ἀνάλογα μὲ τὴν ἐποχή. Ποτὲ ἕνας καθὼς πρέπει δὲ βγαίνει στὸ δρόμο κατὰ τὴν περίοδο αὐτὴ μόνο μὲ τὸ ζιπόνι. (Ἐξ αὐτοῦ ἔμεινε ὁ ὅρος καὶ ὀνομάζονται ζιπόνια ὅλα τὰ ἀνδρικὰ καὶ γυναικεῖα μεϊτάνια. Στὴ Δ. Κρήτη, ζιπόνια ὀνομάζονται καὶ οἱ σάκκοι τῶν γυναικῶν μάλλινοι ἢ βαμβακεροί. Ὁ ὅρος, ὅπως εἴπαμε κι' ἀλλοῦ εἶναι περσικὸς «ζουμπούν», ἀλλὰ ἔγινε διεθνὴς σὺν τῷ χρόνῳ. Giubbone ἢ giuppone ἢ Zipon στὴ Βενετικὴ διάλεκτο, gibon στὴν Ἀγγλικὴ γλῶσσα, tchoupan στὴ Ρωσσική. Ἡ λέξις εὑρίσκεται καὶ εἰς τὸ λεξικὸν «Du Cange» ἑρμηνεύεται tunicula ex gal jupon e Ital giupone. Τὸ ζιπόνι εἶναι ἐξέλιξις τοῦ Βυζαντινοῦ σφικτουρίου, τὸ ὁποῖον πάλιν εἶναι ἐξέλιξις τοῦ ἐξωτερικοῦ ἱματίου, καμίσιον. (Εὐθὺς μετὰ τὸν μακρὺ χιτῶνα, ἐφορέθη ὁ κοντὸς λινὸς χιτών, ποὺ σὺν τῷ χρόνῳ ἀπέκτησε ἕνα κλειστὸ ὄρθιο γιακᾶ καὶ μακρὰ στενὰ μανίκια (ἔνδυμα ἐξωτερικόν). Ἔπεφτε χαλαρὰ καὶ στὴ μέση εἶχε ζώνη δερμάτινη. (Βλέπε εἰκόνα ἐκ τῆς τοιχογραφίας (Γκερόλα πίναξ 15 Νο 1 ἀχρονολόγητος). (Τὸ σφικτούριον ἐφορέθη εἰς τὸ Βυζάντιον καὶ ὡς ἐπανωφόριον μακρὺ ἢ κοντύτερο, μάλλινο γιὰ τοὺς χειμενινοὺς μῆνας. (Βλέπε «Προδρομικὰ» Hesseling et Pernot σελ. 42 στίχ. 34 κλπ.). (Οἱ χωρικοὶ τῶν Μεγάρων φο-

ντοῦρες κίτρινες στὰ μανίκια καὶ μαῦρα κουμπιά. Τὸ ζιπόνι στενεύει στὴ μέση κι' ἀπὸ κεῖ καὶ κάτω κλοσάρει ἀρκετά. Ἔχει ζώνη ἄσπρη, στενὲς περισκελίδες, κάλτσες ἕως τὸ γόνατο μὲ γυριστὸ ρεβὲρ καὶ μποττίνες ἕως τὴ μέση τῆς κνήμης ἐπίσης μὲ γυριστὸ ρεβέρ. Στὴν πλάτη ἔχει ριγμένο τὸ **κόκκινο ταμπάρο του** καὶ στὴν κεφαλὴ φορεῖ καπέλλο μὲ μπόρ, τὸ χαρακτηριστικὸ τῆς ἐποχῆς. Πρόκειται ἴσως περὶ εὐγενοῦς ἢ πολὺ εὐπόρου Κρητὸς τῆς ὑπαίθρου, ποὺ εἶναι ντυμένος μὲ τὴν τελευταία λέξη τῆς Βενετσιάνικης μόδας τῆς περιόδου αὐτῆς, πρᾶγμα ποὺ ἐπιτρέπει νὰ εἰκάσωμε πῶς ἔτσι θὰ ἦσαν ντυμένοι καὶ οἱ μεγαλοαστοί, ὅσοι δηλαδὴ δὲν ἦσαν «τῆς τόγκας».

Ὁ **πίναξ 16** τοῦ Γκερόλα, παρουσιάζει ἕνα μικρὸ ὅμιλο ἀνδρῶν τῆς οἰκογενείας Μοχιώτη, ἀπὸ τὰ Μέσα Λακώνια Μεραμβέλλου· χρονολογημένος 1432.

Ὁ **Μιχαὴλ Μοχιώτης**, ἴσως ὁ πατέρας, ἐμφανίζεται ὡς κατὰ τὴ νεότητά του [1], μὲ ζιπόνι ἁπλὸ (κοντὸ κλειστὸ χιτῶνα) ἄσπρο καὶ μὲ περισκελίδες μαυριδερές [2]. Φορεῖ στὸ κεφάλι κωνοειδῆ σκούφια τσόχινη, ὅμοια μ' ἐκείνη ποὺ παρουσιάζεται σὲ πολλοὺς πίνακες μεγάλων Ἰταλῶν ζωγράφων. Ἔχει ζώνη ἀπὸ τὴν ὁποία κρέμονται, ἕνα μικρὸ μαχαίρι καὶ ἕνα ψαλίδι (Βυζαντινὴ συνήθεια). Φέρει φαρέτρα καὶ στὸ χέρι κρατεῖ τὸ τόξο του [3].

Ὁ **Ἰωάν. Μοχιώτης** μὲ τὸν ἴδιο σὰν τοῦ πατέρα του σκοῦφο, φορεῖ ζιπόνι πολυτελέστερο, ἄσπρο μὲ κεντήματα κόκκινα, ἀνοιχτὸ ἐμπρὸς (κουμπώνει μὲ κουμπιὰ) καὶ στενὰ κουμπωτὰ μανίκια. Τὸ ζιπόνι ἐλαφρὰ χαλαρό, μὲ λίγες πτυχές, συγκρατιέται μὲ ζώνη, ἀνεξάρτητη, μαύρη, καὶ συνοδεύεται ἀπὸ ἕνα **ταμπάρο** μακρὺ μαυριδερό.

Ὁ τρίτος, τέλος, ὁ Βενιαμὶν τῆς οἰκογενείας, ὁ καὶ κομψευόμενος, ὁ **Νικ. Μοχιώτης**, φέρει τὴν τελευταία λέξη τοῦ ζιπονιοῦ τῆς ἐποχῆς του (α' ἥμισυ τοῦ 15ου). Στὴν κεφαλὴ ἔχει **σκούφια σωληνωνή**, τὸ «κοπρικάπο» [4],

---

ροῦν ἀκόμη πουκάμισα ὡς ἐξωτερικὸ ἔνδυμα ποὺ θυμίζουν Βυζαντινὸ κοντὸ καμίσιον, τὸ καποτίνο τῶν Σφακιανῶν. Βλέπε εἰκόνα).

Ζιπόνι ὠνόμαζαν οἱ Κρῆτες ἐπὶ Βενετοκρατίας καὶ τὸν θώρακα τῆς πανοπλίας (Ἐρωτ. Δ' στίχ. 1877).

1. Ἂν κρίνωμε ἀπὸ τὴν ἁπλότητα τοῦ ζιπονιοῦ.

2. Τέτοια φορεσιὰ καὶ εἰς κέντημα τοῦ ἀργαλειοῦ ἐπὶ «μακρόπετσας» τοῦ Μουσείου κοσμητικῶν τεχνῶν Ἀθηνῶν.

3. Παραπλήσια εἶναι ἡ φορεσιὰ καὶ τῶν Σφακιανῶν, τὴν ὁποίαν χαρακτηρίζει ὁ Σαβαρὺ ὡς «ἀρχαίαν»· πλὴν τῶν στιβανιῶν βεβαίως, τὰ ὁποία δὲν ἀπεχωρίσθησαν ποτὲ οἱ Σφακιανοί.

4. Ἡ σωληνωτὴ σκούφια (Ἰταλ. copricapo Ἀγγλ. liripipe) εἶναι μιὰ ἐξέλιξη τῆς ἄκρας τῆς συνειθισμένης κουκούλας, σὲ μιὰ οὐρά, ποὺ καμμιὰ φορὰ ἦτανε μακρυὰ μέχρι τὸ ἔδαφος. (Σκούφια μὲ κοντὸ σωλῆνα φέρει καὶ ὁ εἰκονιζόμενος ἐνταῦθα Βυζαντινός). Γινότανε ἡ οὐρὰ αὐτὴ μονοκόμματη μὲ τὴν κουκούλα καὶ ἦταν ἀπὸ ὕφασμα (λεπτὴ τσόχα), φοδραρισμένη κάποτε μὲ μεταξωτὸ διαφορετικοῦ χρώματος. Ὁ σωλῆνας καμμιὰ φορὰ ἐτυλίγετο γύρω στὸ κεφάλι σὰν τυρμπάν. Πιθανῶς κάτι τέτοιο ὑπο-

κατὰ τὸ ἥμισυ κόκκινη καὶ κατὰ τὸ ἕτερο ἥμισυ μαύρη. Ὁ μακρὺς σωλήνας της κρέμεται στὴν ὠμοπλάτη. Τὸ ζιπόνι του εἶναι κομψότατο, καμωμένο ἐπίσης ἀπὸ ὕφασμα δύο διαφορετικῶν χρωμάτων. Σχιστὸ ἐμπρός, ἔχει τὸ δεξιὸ φύλλο κόκκινο καὶ τὸ ἀριστερὸ καστανό. (Τὰ ἑτερόχρωμα εἶναι

νοεῖ καὶ ὁ ποιητὴς τῆς ἐποχῆς ποὺ μᾶς ἀπασχολεῖ, Στέφ. Σαχλίκης, μὲ τὴ λέξη «φατζόλι» (Ἀφήγ. παράξενος στ. 721) «καὶ νᾶναι τὰ φατζόλια των χρυσᾶ μαργελωμένα». Ἡ σωληνωτὴ κουκούλα, μποροῦσε νὰ εἶναι καὶ πλεκτὴ μὲ μικρὸ ἢ μεγαλύτερο σωλῆνα. Σκούφια πλεκτὴ μὲ μικρὸν σωλῆνα φαίνεται νὰ φορῇ καὶ ὁ εἰκονιζόμενος ἐνταῦθα, πιθανῶς Σφακιανὸς ναυτικός. (Ἐκ τοῦ χάρτου deWit). Ἡ σκούφια ἐλέγετο καὶ μπερέττα. Μπερέττα ἐφόρουν καὶ κοιμώμενοι οἱ Κρῆτες· συναντοῦμε δὲ στὴν ἀλληλογραφία Γρηγοροπούλων «μίαν νυκτὸς μπερέτα». Καὶ οἱ γελωτοποιοὶ τῶν βασιλικῶν αὐλῶν τῆς Εὐρώπης ἐφόρεσαν σωληνωτὲς σκούφιες (οἱ foux de Cours τῶν Γάλλων). Ἀπ' αὐτοὺς πῆραν οἱ Ἄγγλοι τὸν ὅρο καὶ ὠνόμασαν τὴ σωληνωτὴ σκούφια Λιριπὶπ (ἔτσι εἶναι γνωστὴ σήμερα) ἐκ τοῦ liri=τρελλὸς καὶ pipe=σωλῆνας. (Ἐξέλιξη τῆς κουκούλας αὐτῆς δείχνουν τὰ ἐδῶ δημοσιευόμενα σχέδια[1], Κουκούλα (capuchon) (ἀρχικὴ μορφὴ τῆς κουκούλας) ἐφορέθη στὴν Κρήτη καὶ πιθανῶς καὶ εἰς τὸ Βυζάντιον. Ἔνδειξη γιὰ τὴν Κρήτη μᾶς δίδει σκίτσο τῆς ἐπὶ τοῦ τάφου τοῦ Γεωρ. Χορτάτζη ἐν τῷ ναϊδρίῳ τῆς Ἁγ. Παρασκευῆς παρὰ τὴν Μονὴν Ἀσωμάτων Ἀμαρίου παραστάσεως (περὶ ἧς βλέπε λεπτομέρειες εἰς τὸ περὶ Γυναικείας στολῆς). Τὸ σκίτσο ἐλήφθη ἐκ τῆς ΕΕΚΣ τ. Δ' σελ. 280. Εἰς τὴν Ἀλληλογραφίαν Γρηγοροπούλων (ἐν Legrand Bibliographie Héllenique 2) συναντοῦμε σκούφια τζοχίνη καὶ μισόσκουφια τζοχίνη. Προφανῶς πρόκειται γιὰ σκούφιες τοῦ τύπου τῶν ἀδελφῶν Μοχιώτη. Ὁ ὅρος μισόσκουφια πρὸς τὴν σωληνωτὴν σκούφιαν πιθανῶς ἀντιδιαστέλλεται (βλέπε ἐπιστ. 13 σελ. 294 καὶ 277. Ἡ λέξις σκούφια ἦτο ἐν χρήσει καὶ παρὰ Βυζαντινοῖς). Βλέπε «Διήγησις παιδιόφρ. τῶν τετρ. ζώων» ἐν Wagner Carmina στ. 403 «... ἔχουν το οἱ γραμματικοὶ καὶ πάντες οἱ σκουφάδες/στιλβώνουν καὶ τὰς σκούφιας των». Ἐκτὸς τῆς σκούφιας τοῦ τύπου αὐτοῦ ἐφορέθη στὴν Κρήτη ἀπὸ τὸ λαὸ καὶ τοὺς εὐπόρους ἄλλη ἁπλουστέρου τύπου, ἡ ὁποία ἐφορέθη εἰς τὴν Εὐρώπη ἀπὸ ὅλες τὶς τάξεις. (Βλέπε εἰκόνα). Ὁπωσδήποτε ἡ παροιμιώδης φράσις «βγάλ' τὴ σκούφια σου καὶ χτύπα μου», καὶ ἡ παροιμία «εἶντα σοῦλειπε κασίδι μαργαριταρένια σκούφια», τὴ χρήση τῆς σκούφιας ἀπηχοῦν. Ἀξιοπρόσεχτη εἶναι ἡ σκούφια τοῦ Μιχ. Βάφα (πίναξ. Gerola 14 No 1). Ταύτην ὁ Gerola χαρακτηρίζει ὡς **παράδοξον.** «Ἡ σκούφια τυλίγεται κατὰ τὸν ἐμφανιζόμενον ἐνταῦθα τρόπον». Ὁ Βάφας φορεῖ καὶ λευκὴ σκούφια ποὺ τοῦ καλύπτει τὰ αὐτιά, μόδα ποὺ ἐφορέθη καὶ εἰς τὴν Δύσιν.

Εἰς τὴν Ἀλληλογραφίαν Γρηγοροπούλων συναντοῦμε «κουκούλιον εἰς τὸ παραχειμάσαι». Πιθανῶς ὅμως δὲν πρόκειται γιὰ κάλυμμα τῆς κεφαλῆς, ἀλλὰ μᾶλλον γιὰ ἐπενδύτη, μαντέλλο ἴσως, τὸν ὁποῖον ὁ Γρηγορόπουλος ὀνομάζει κουκούλιον ἐπὶ τὸ ἀρχαιοπρεπέστερον. (Κατὰ τὴν πρώτην Βυζαντινὴν περίοδον ὠνομάζετο κουκούλιον βραχὺς ἐπενδύτης μετὰ κουκούλας) (Γ. Κ. Σπυριδάκη «Ἐνδύματα τῆς πρώτης Βυζαντινῆς Περιόδου Ἀνάτυπον ἐκ τῆς Ἐπετ. Λαογρ. Ἀρχείου τόμ. 9 καὶ 10 σελ. 27). Σήμερον κουκούλι ὀνομάζεται στὴν Κρήτη ἡ μαύρη σκούφια τῶν Κρητῶν Καλογήρων.

Θὰ πρέπει νὰ προσθέσωμε ὅτι στὴν Κρήτη ἐφορέθησαν καὶ τὰ «σκιάδια», ψάθινα καπέλλα πλατύγυρα, ἀλλὰ καὶ τὰ τυμπάνια καὶ τὰ φακεώλια, κεφαλόδεσμοι κατ' εὐθεῖαν Βυζαντινοί. Ὁ Κρὴς Ζωγράφος Μιχ. Δαμασκηνὸς εἰς τὴν εἰκόνα «ἡ Φλεγομένη Βάτος» (εὑρίσκεται εἰς τὸν Μητροπολιτικὸν Ναὸν τοῦ Ἁγίου Μηνᾶ) ἀποδίδει τὸν Ὑμνογράφον Ἰωάννην Δαμασκηνὸν μὲ Βυζαντινὸν φακεώλιον (διαφορετικὸν ἀπὸ τὸ φακεώλιον τῆς γνωστῆς νωπογραφίας τῆς Μονῆς Βαρλαὰμ τῶν Μετεώρων.

τὴν περίοδο αὐτὴ πολὺ δημοφιλῆ). Ὁ εἰκονιζόμενος εἶναι **χαμηλοζωσμένος, μὲ λουρὶ**[1] μαῦρο, ποὺ ἔχει κατ' ἀποστάσεις κάποιο ποίκιλμα, πιθανῶς χρυσᾶ καρφάκια, καὶ κλείνει μὲ ἀγκράφα. Φορεῖ στενὴ περισκελίδα calza, παπούτσια μέχρι ἀστραγάλου.

***

Ἐνῷ οἱ εὐγενεῖς καὶ ἀστοὶ τῶν πόλεων καὶ οἱ εὔποροι τῆς ὑπαίθρου ἐντύνονταν μ' ἀκριβὰ ροῦχα χειμωνικὰ καὶ καλοκαιρινά, οἱ ἀγρότες κι' οἱ κατώτερες τάξεις, ποὺ ἔπασχαν οἰκονομικά, ἦσαν εὐτυχεῖς ἅμα εἶχαν νὰ φορέσουν τὰ ράσινα καὶ τὰ μπαμπακερά

Οἱ ἀκούραστοι δουλευτάδες τῆς γῆς καὶ οἱ βοσκοί, ἔχοντας τὰ πρόβατα, τὰ κούρευαν καὶ μὲ τὸ μαλλὶ ἔφτιαναν οἱ γυναῖκες τους τὴ ρασὰ ἢ ἐστίβασαν τὸ μπαμπάκι καὶ τὸ λινάρι ποὺ καλλιεργούσαν

Ὅπως μᾶς λέει ὁ Στέφανος Σαχλίκης[2] οἱ κάτοικοι τῆς ὑπαίθρου ἦσαν ἁπλοῖ καὶ ζοῦσαν μακρυὰ ἀπὸ τὴν κίνηση τῆς **χώρας**:

ἄρχον τινὰ οὐδὲν θωρεῖς, ἄνθρωπο νἄχῃ χρήσῃ
ἢ φρόνιμον ἢ εὐγενῆ πάντα νὰ σοῦ συντύχῃ·
ζευγάδες εἶναι καὶ βοσκοὶ, ἀγελαδοὶ καὶ σκάπτες
βούκολοι καὶ χοιροβοσκοὶ καὶ μετ' ἐκεῖνοι ῥάπτες

Ἡ μόνη προσωπικότης ἤτανε ὁ **ράπτης**, ποὺ ἔρραβε τὰ ροῦχα τους. Ἀλλὰ τί ροῦχα ὅμως;

Ὁ σύγχρονος τοῦ Σαχλίκη Ἱερεὺς Γεώρ. Γρηγορόπουλος, γράφοντας στὸ γιό του Ἰωάννη στὴ Βενετία, δίδει μιὰ τρομερὴ εἰκόνα, γιὰ τὸ ἔνδυμα τῶν ἀγροτῶν τῆς Κρήτης, τῆς ἐποχῆς του (1490 περίπου):

Ἴσθι ἀγαπητὲ ὅτι τῇ νήσῳ ᾗ ἐσμὲν ἐπέπεσεν ὀργὴ Θεοῦ. Πάντες γοῦν πρὸς ἡμᾶς κατέπεσον γυμνοί, ὅλῳ τῷ σώματι. Τινὲς εἰσὶν **ἐνδεδυμένοι μέρος ῥάκους**, τινὲς **ἥμισυ χιτωνίσκου**[3], ἄλλοι **δισσάκιον ἐριγμένον**, ἕτεροι **τὸν ἕνα ποῦν** ἐνδεδυμένον τὸν δ' ἄλλον οὔ· Ἄλλοι διὰ ὑποδημάτων **ἄνευ ἰχνῶν**, ἄλλοι διὰ δισμυρίων ἐμπαλωμάτων. Μέλλουσι γὰρ πάντες ἀποθανεῖν οὐχ ὅτι οὐκ εἰσὶ βρώματα, ἀλλὰ ὅτι δηνάριον οὐ κτῶνται.

---

1. Τὴ λέξη συναντοῦμε καὶ εἰς τὴν Ἀλληλογραφίαν Γρηγοροπούλων (Legrand ἔνθ' ἀν. σελ. 277) «λουρὶν εἰς τὸ ζωνεῖν με». Λούρα σήμερον στὴν Κρήτη λέγεται ἡ γυναικεία ζώνη. Λοῦρες δὲ αἱ ραβδώσεις τῶν ὑφαντῶν. Ἐπώνυμον Λουρωτὸς (Ρέθυμνον). Λουρικὰ λέγονται στὰ δυτικὰ τῆς Κρήτης οἱ δερμάτινες ζῶνες ποὺ συγκρατοῦν τὴ ρασόκαρτσα.

2. Ἀφήγησις παράξενος, ἔκδ. Συνόδη Παπαδημητρίου, Ὀδησσὸς 1895, στίχ. 170.

3. Πρόκειται γιὰ τὸ ἐσωτερικὸ πουκάμισο.

Τὰ ἴδια περίπου μᾶς λέει καὶ ὁ Σαχλίκης [1]:

ἄλλος φορεῖ τὸ σκούλλινο βαμμένο ***κουρτσουβάδιν***
ἄλλος φουστάνι δίμιτον ἄσπρον ἐξ ἐβαμπάκι
φοροῦν στιβάνια τραγινὰ ὡσὰν εἶν' μαθημένοι
παπούτζια καὶ γουνέλλες των φοροῦν καμαρωμένοι
ἄλλος φορεῖ ὁλότελα ἐξεχαρβαλωμένα
κι' ὁποῦνε πλούσιος τάχατες ἔνε καλιγωμένα

Καὶ τὰ δυὸ αὐτὰ κείμενα, ἀλλὰ ἰδίως τὸ πρῶτο, μαρτυροῦν τὴν κατάσταση ποὺ εἶχαν περιέλθει κατὰ τὴν βενετικὴ κατοχὴ οἱ δύστυχοι Κρῆτες χωρικοί. **Ρούνηδες καὶ ξεσκίσηδες**, ἀπὸ τὴ φοβερὴ ἀφαίμαξη τῶν Βενετῶν. [1α].

Ὡς τόσο βέβαια, ὑπῆρχαν καὶ εὔποροι, ποὺ εἶχαν καὶ ὑπηρέτες. Καὶ ἔτσι ἀπὸ «δουλευτικὸν» μαθαίνομε τὶ μποροῦσε νὰ φορέση ἕνας ποὺ δούλευε κοντὰ σὲ πλούσιο [2].

Δουλευτικὸν Τορναία... ἔτους 1487 ....ἔτι νὰ εἶναι κρατημένος ὁ κὺρ Ἀλέξιος νὰ ποιήση ἔξω ἀπὸ τὴν ἄνω ἀναγεγραμμένην ρόγαν, ἕνα γαμπᾶν [3] καὶ μίαν ρασογουνέλλαν καὶ ἕνα ζουπόνι [3α] λινὸν καὶ 1 ζευγάρι στιβάλια καὶ β' πικάμισα.

Μ' ἄλλα λόγια, ἤτανε τυχερός, ὅποιος μποροῦσε νὰ βρῆ μιὰ θέση ὑπηρέτη.

***

Γιὰ τὴν τάξη αὐτὴ τῶν Κρητῶν, δὲν ὑπάρχουν στὴν Κρήτη εἰκονογραφήσεις, μὰ ὅπως βγαίνει ἀπὸ τὰ κείμενα, ἐφόρουν: **Πουκάμισο, ζιπόνι κουρτσουβάδι,** γαμπᾶν καὶ ρασογουνέλλα (γιὰ τὸν χειμῶνα), στιβάνια ἢ παπούτσια. Τούτων ἡ ποιότης ἤτανε πάντα ἀνάλογη μὲ τὰ οἰκονομικὰ τοῦ καθενός. Ἄλλος φοροῦσε τὸ κουρτσουβάδι του ἀπὸ σκοῦλλο [4], καλῆς ποιότητος

1. Ἀφήγησις παράξενος, στίχ. 186.

1α. Βλέπε καὶ ἔκθεσιν Γκαρζόνι ἐν σελ. 63 τοῦ παρόντος.

2. Βλέπε Σάθα «Μεσ. Βιβλιοθήκη» τ. ΣΤ' σελ. 654 κ.έπ. (δουλευτικὸν=συμφωνητικὸν μισθώσεως).

3. Ἡ λέξη καὶ ἐν Passow No 426 στίχ. 4, ἐν Hesseling et Pernot Chrestom. Héllénique, σ. 110: «φέρνει τὸ φέσι του στραβὰ καὶ τὸν γαμπᾶ στριμμένο» καὶ εἰς «Βοσκοπούλα» Δρυμητινοῦ στίχ. 417. Ἡ λέξις ἐκ τοῦ Βενετικοῦ gaban—gabano (ἐν Boerio)=mantello con maniche (=ἐπανωφόρι κοντὸ μὲ μανίκια).

3α. Τὸ ζιπόνι τῶν χωρικῶν ἦταν γιὰ μὲν τὸ καλοκαίρι λινὸ ἢ βαμβακερό, γιὰ δὲ τὸ χειμῶνα ἀπὸ ράσον «ρασοζίπονο». Στὰ Σφακιὰ τὸ λινὸ ζιπόνι ἐλέγετο «καποτίνο».

4. Βλέπε καὶ Κουκουλὲ «Συμβ. εἰς τὴν Κρητ. Λαογρ. ἐπὶ Βενετοκρατίας» Ε.Ε.Κ.Σ· τ. Γ' σελ. 42 (σκούλλινα, τὰ ἐκ καλῆς ποιότητος λίνου φορέματα ἐφόρουν οἱ μεσαίας τάξεως).

λινάρι καὶ τὸ εἶχε καὶ βαμμένο (τεκμήριο εὐπορίας), ἄλλος φουστάνι [1] δίμιτο μπαμπακερό. Γουνέλλες [2] μὲ ἐπένδυση ἀπὸ δέρμα εὐτελοῦς ζώου, προβά-

---

1. **Φουστάνι** = ἴσως ἐννοεῖ τὸ ζιπόνι, ἐπειδὴ τὸ καθορίζει «ἄσπρο ἐξ ἐβαμπάκι» (Γαλλιστὶ Futaine. Βλέπε λεξ. εἰς Larousse μικρὴ ἔκδοσις 1925=ἡ Futaine serait à faire de Camisoles ou de jupons (ἐχρησίμευε γιὰ νὰ κατασκευάζουν καμιζόλες καὶ ζιπόνια). Φουστάνι ἦτο κυρίως τὸ ἐκ φουστανίου ὑφάσματος (ἐπὸνζ) κατασκευαζόμενον ἔνδυμα καὶ κατ' ἐπέκτασιν τὸ «φόρεμα», ὡς σήμερον. Ἀρχικῶς τὸ φουστάνι ἦταν εἶδος ὑφάσματος πολυτελοῦς λινοβάμβακο ἢ καὶ μάλλινο, λευκὸ ἢ καὶ ἔγχρωμο. Ἔχει τὸ ὄνομα του ἀπὸ τὸ προάστειο τοῦ Καΐρου Fostat. Βλέπε Du Cange. Φουστάνη= Panni species: καὶ «φόρεμα ἐποίησα κατάλοικο φουστάνη». Πιθανῶς τὸ ἐκ φουστανίου φόρεμα νὰ ἦτο διακριτικὸν κοινωνικῆς τάξεως. Βλ. λέξιν εἰς Πουλολόγον ἐν Carmina Wagner στίχ. 301 «καὶ τὸ φουστάνιν τὄβαλες καὶ ἦσουν τοπικάρης». Μὲ τὸν καιρὸ ἐγίνετο μόνο ἀπὸ βαμβάκι. Ὁ ὅρος ἔγινε διεθνής :

Βενετία Fustagno=specia di tela bambagina, mista col filo di lino o di canapa.

Ἀγγλία Fustian=A coarse twilled cloth of cotton; also of wool=τραχὺ δίμιτον ὕφασμα ἀπὸ βαμβάκι, ἐπίσης ἀπὸ μαλλί.

Γαλλία Futaine = Etoffe de fil de coton quelques fois tirée à poil, qui serait à faire de camisoles ou de jupons.

2. **Γουνέλλα** ὑποκοριστικὸν τοῦ γούνα. Ἡ λέξις εἶναι κελτική, ἐν χρήσει καὶ παρὰ τοῖς Βυζαντινοῖς καὶ πρὸ τῶν Σταυροφοριῶν. (Ζωναρᾶς ἐν λ. «διφθέρα» = ποιμενικὸν περιβόλαιον ἐκ δερμάτων, οἷον γούνα «σισύρα» δὲ τὸ ἐκ δέρματος ἐντρίχου ἱμάτιον, ὅπερ καὶ γούναν καλοῦσι. Ἡ λέξις γούνα καὶ εἰς τὸ Ὀνειρ. Ἀχμὲτ σελ. 118.—Du Cange Γουνέλλα—γούνιον—Mauricius Mb. I strateg. Cap. 2 χρὴ γουνία ἢ γουνοβερονίκια ὑπὸ κεντούκλων, πλατέα πάνω, ἔχοντα μανίκια φαρδεά, ἐπινοῆσαι αὐτούς, ἵνα ἐν τῷ ὁπλισθῆναι αὐτοὺς καὶ φορεῖν καὶ ζάβας καὶ τὰ τόξα, ἐὰν ὡς εἰκός, συμβῇ βροχὴν ἢ ὑγρότερον τὸν ἀέρα ἐκ τῆς δρόσου, φέροντες ταῦτα ἐπάνω τῶν ζαβῶν καὶ τῶν τοξαρίων, φυλάττωσι τ' ἄρματα αὐτῶν. Βλέπε καὶ «Διήγ. Παιδιόφρ. τετρ. ζώων» ἐν Wagner «Carmina» :

«ἀλλὰ καὶ τὸ δερμάτιν μου ἔνε τετιμημένον
φορεῖ το 'ς τὸ κεφάλιν του πᾶς μέγας τῶν ἀνθρώπων
... ἔχουν το μέσον ἔνδυμα διὰ τὴν πρεπωσύνην
πολλάκις δὲ τὰ ἔχουσι διὰ πολλὴν ψυχρότην
ὁμοίως καὶ οἱ ἄρχοντες ἐνδύματα εἰς ροῦχα»
(λαγωός)
«καὶ γουνομεσοφόρια Πατριαρχῶν μεγάλων»
(πρόβατον)

Ἡ γουνέλλα ἄρα ἤτανε ἀρχικὰ ἕνα ἔνδυμα τῶν βοσκῶν καὶ τῶν στρατιωτικῶν. Οἱ εὐγενεῖς τὴν μετεμόρφωσαν σ' ἕνα ἐπενδύτη πλατύ, μακρύ, ἐξαιρετικῆς πολυτέλειας. Ἐγίνετο ἀπὸ ἀτλάζι ἢ βελοῦδο καὶ ἐπενδύετο ἐσωτερικὰ μὲ γούνα μεγάλης ἀξίας. Στὴν περίπτωση αὐτή, ἡ γούνα ἐφαίνετο σὰν μιὰ πλατειὰ λουρίδα γύρω γύρω στὶς ἄκρες τῶν μανικιῶν, στὸν ποδόγυρο καὶ στὸ γιακᾶ. Μποροῦσε τὶς ζεστὲς μέρες τοῦ χειμῶνα νὰ εἶναι ἡ γουνέλλα μόνο ἀπὸ ὕφασμα καὶ νὰ ἔχῃ γούνινες μπορντοῦρες γιὰ ὀμορφιά. Οἱ πλούσιοι Βυζαντινοὶ καὶ Βενετοὶ εἶχαν τὸ γούνωμα τῆς γουνέλλας ἀπὸ δέρμα σκιούρου ἢ ἀπὸ ἐρμίνα καὶ ζιμπελίνα ποὺ τὶς ἔφερναν ἀπὸ τὴ Ρωσία. Τὶς γουνέλλες ἔρραβε ὁ «γουνάρης» (βλ. Σαχλίκη Γραφαὶ καὶ στίχ. 522 ἐν Wagner Carmina). Ἐξ αἰτίας τῆς πολυτελείας της, προέκυψεν ἐκ τοῦ πράγματος, **ὅρος**, ὁ ὁποῖος ἐχαρακτήριζε

του ἢ καὶ ζουρίδας καὶ παπούτσια, φυσικὰ οἱ εὔποροι. Ὁ γαμπᾶς ἂν κρίνωμε ἀπὸ τοὺς σημερινούς, κάτι τέτοιο θὰ ἦταν καὶ τότε, ὅπως καὶ ἡ ρασογουνέλλα, εὐτελῆ δηλ. ἐπανωφόρια μὲ κουκούλα, χονδρὰ καὶ ἀδιαπέραστα ἀπὸ τὴ βροχὴ καὶ τὸ κρύο. Οἱ εὔποροι χωρικοί, εἶχαν καὶ καλὰ καπότα, κάτω ἀπὸ τὰ ὁποῖα ἐφόρουν ἕνα γελέκο (τὶς γιορτὲς) κόκκινο, ποὺ ἐλέγετο **πορφυρὸ** γιατὶ ἤτανε ἀπὸ κόκκινη τσόχα.

Τὴν **καλίκωσή** τους ἀποτελοῦσαν τὰ πατροπαράδοτα στιβάνια [1] ψηλὰ ἕως τὰ γόνατα, ἀλλὰ καὶ παπούτσια, ἰδίως γιὰ τοὺς πλούσιους νέους [2]. Ἐφόρουν ἀκόμη καὶ ἀρβύλες [3] γιὰ τὶς πορεῖες, κι' ὅλ' αὐτὰ ἐφ' ὅσον εἶχαν κάποια οἰκονομικὴ ἄνεση, γιατὶ οἱ φτωχοὶ τὰ φορούσαν χιλιομπάλωτα καὶ **ξεχναρισμένα** [4].

τὸ ἔνδυμα τῶν ἀξιωματούχων, τὸ Gown (πρόφ. goun). (Βλέπε λέξιν ἐν Λεξικῷ Webster 's New International Dictionary of the English Linguage: Gown (goun) (M. E. Goune) Loose robe the official or distenctive robe of certain officiers, proffessional men scholars κλπ. Ὁ λαὸς ἐφόρει τὴ γουνέλλα σὰν ἁπλὸ κοντὸ ἐπανωφόρι μὲ κουκούλα, καμμιὰ φορὰ μὲ ζώνη. Οἱ εὐπορώτεροι ἀπ' αὐτοὺς τὴν ἔντυναν μὲ δέρμα κοινοῦ ζώου προβάτου, λαγοῦ, ἀγριμιοῦ, ζουρίδας (ἀσβοῦ), μὰ τῶν πολὺ φτωχῶν ἡ γουνέλλα, ποὺ ἐγίνετο ἀπὸ ράσο καὶ ἐλέγετο ρασογουνέλλα, σπανίως εἶχε μιὰ τέτοια ἐπένδυση.

Ὁ ὅρος Γουνέλλα χαρακτηρίζει καὶ γυναικεῖο ἔνδυμα. Περὶ τούτου λεπτομέρειες εἰς τὸν τόμον περὶ γυναικείας στολῆς.

1. Περίβαρα τὰ ὀνομάζει ὁ Μιχ. Ἀποστόλης (ἐν Ἱππολ. Νουαρὲ «Ἐπιστολαὶ Μιχ. Ἀποστόλη»).

2. Τῶν πλουσίων τὰ παπούτσια ἀκολουθοῦσαν τὴ μόδα τῶν Βυζαντινῶν καὶ τῶν Βενετῶν ἐν συνεχείᾳ. Γιὰ εἴδη παπουτσιῶν μιλεῖ τὸ πρόβατο στὴν Διήγηση Παιδ. τῶν τετρ. ζώων (στιχ. 515) «καὶ ὁ τσαγκάρης χρᾶται το εἰς πᾶσαν του δουλείαν, παπούτσια, ὑποδήματα, φελάρια καὶ κλῶστρες.

3. Μιχ. Ἀποστόλη ἐπιστ. 57η. «τέτταρας ἀρβύλας ἤδη νῦν ἀπολελοκότα» (ἀρβύλη= ἰσχυρὸν ὑπόδημα ἐξικνούμενον μέχρι σφυρῶν. Τὴν ἐφόρουν οἱ κυνηγοὶ καὶ χωρικοὶ ὁδοιποροῦντες). Ἡ λέξις καὶ εἰς Φωτίου «Μυριόβιβλος» σελ. 2. Νοννοσοῦ Ἱστορία στ. 19 «ὅτι τὰ σανδάλια, φησί, νηνὶ λεγόμενα ἀρβύλας ἔλεγον οἱ παλαιοί».

4. Ἄνευ ἰχνῶν τὰ λέει ὁ Γρηγορόπουλος. Σήμερον ὑφίσταται ἡ λέξις «ξεχναριασμένα» ἢ ἀκούεται ἡ φράση «ἐξεχναριαστήκανε τὰ στιβάνια μου», ὅταν αὐτὰ ἔχουν ὑποστῆ φθορὰ ὥστε νὰ ἔχει ἀποχωρισθῆ τὸ ἐπάνω μέρος ἀπὸ τὴ σόλα. (Ἴχνος ἐν Λίντελλ Σκὸττ =τὸ πέλμα τοῦ ὑποδήματος). Σήμερον ἡ λέξις σόχναρος σημαίνει τὸ πέλμα τοῦ στιβανιοῦ ὁλόκληρον. «Χνάρια» λέγοντας οἱ Κρητικοὶ ἐννοοῦν καὶ τὸ πατρὸν τὴ στάμπα, πάνω στὸ ὁποῖον ὁ τζαγκάρης κόβει τὸ ἐπάνω μέρος τοῦ στιβανιοῦ. Ἐκ τοῦ σχήματος, ὀνομάζουν χνάρι καὶ τὰ φύλλα τοῦ μπακαλιάρου. «Ἐγόρασα ἕνα χνάρι μπακαλιάρο».

—Ὁ κατασκευαστὴς τῶν στιβανιῶν καὶ παπουτσιῶν ἐλέγετο καὶ ἐπὶ Βενετοκρατίας «τζαγκάρις», «τζαγκαρεῖον» δὲ τὸ ἀργαστήρι του, τὸ μαγαζί του. (ἡ λέξις ἐν Σαχλίκη Ἀφήγησις Παράξενος στ. 706). Ὁ λεγόμενος σήμερον σκιτζῆς θὰ ἐλέγετο πετσωτής, ὅπως καὶ στὸ Βυζάντιον. (Πτωχοπρόδρομος στ. 47 «γείτονα ἔχω πετσωτήν, ψευδοτσαγγάρην τάχα»).

Στὶς πληροφορίες ποὺ μᾶς δίδει ὁ Σαχλίκης [1] γιὰ τὴν ἐνδυμασία τῶν συγχρόνων του χωρικῶν [2] ἀναφέρει πῶς ἐφόρουν καὶ τὸ σκούλλινο βαμμένο **κουρτσουβάδι**. Ὁ ἐκδότης τοῦ Σαχλίκη, Συνόδης Παπαδημητρίου, συμπεραίνει πῶς μὲ τὴ λέξη κουρτσουβάδι, ὁ Σαχλίκης ὑπονοεῖ τὴ σημερινὴ βράκα τῶν Κρητῶν, πρᾶγμα ποὺ ὁ ἀείμνηστος Νικόλαος Πολίτης θεωρεῖ, ὅπως καὶ εἶναι, εἰκασίαν [3]. Ἀκόμη ὁ Πολίτης λέει πῶς ὁ Σαχλίκης [4] ἄλλους μὲν τύπους τῆς δημώδους γλώσσης ἀνεπιγνώστως μετέβαλε κατὰ τὰ σχολικὰ διδάγματα, ἄλλους δ' ἐξ ἀμαθείας διέφθειρεν, ὑπολαμβάνων, ὅτι διορθώνει αὐτούς. Ἐν τῷ χειρογράφῳ ἀπαντῶμεν—συνεχίζει ὁ Πολίτης—χαρακτηριστικώτατα δείγματα τῆς ἡμιμαθείας τοῦ ποιητοῦ.

Ἐξ ἄλλου, ὁ ἐπίσης ἀείμνηστος Φαίδων Κουκουλές, ἀσχοληθεὶς ἐπὶ πολὺ ὡς εἶναι γνωστὸν καὶ ἕνα μεγάλο μέρος τῆς ζωῆς του ἀφιερώσας «περὶ τὰ Βυζαντινὰ φορέματα», ἐξετάζει τὸ θέμα τοῦ Κουρτσουβαδίου (ἐν Ε.Ε.Κ.Σ. σελ. 45) καὶ καταλήγει : «**ἂν τὰ κουρτσουβάδια τοῦ Σαχλίκη συμπίπτωσι πρὸς τὰ κουρτσουβάκια, τότε οἱ Κρῆτες τοῦ ΙΕ' αἰῶνος, ἐγνώριζον τὸ εἶδος τοῦτο τῆς βράκας.** Πάντως ὁ Φωσκαρίνης κατὰ τὸ 1575 λέγει ὅτι οἱ Σφακιανοὶ ἔφεραν **μεγάλα καὶ πλατέα βρακία**». (Εἰς τὸ σημεῖον αὐτὸ ὁ Κουκουλὲς παραπέμπει εἰς Zinkeisen Geschichte des Osmanichen Reiches IV, 644).

Εἰς τὰ Εὐσταθίου Θεσσαλονίκης Λαογραφικὰ [5] ὁ Κουκουλὲς παρατηρεῖ :

Ἡ βράκα ἦτο κατὰ τὴν ἀπασχολοῦσαν ἡμᾶς ἐποχὴν περισκελὶς ὁπωσδήποτε εὐρεῖα, ὡς συμπεραίνομεν ἐκ τοῦ Ν. Χωνιάτου, ὅστις τὴν περιγράφει «δεσμευμένην ἐνίοτε καὶ ὀπισθίῳ δεσμεύματι». Ἡ βράκα αὕτη ἣν καὶ νῦν ἔτι φέρουσιν οἱ κάτοικοι τῆς Κρήτης καὶ τῶν νήσων, ἐκαλεῖτο συνηθέστερον κατὰ τὸν ΙΒ' αἰῶνα καὶ βρακίον ἢ μᾶλλον ὡς λέγει ὁ Θ. Πρόδρομος «βρακὶν» (P. Pr. III, 89) οὐδὲ θὰ

---

1. Ὁ Στέφανος Σαχλίκης, γεννηθεὶς τὸ β' ἥμισυ τοῦ 15ου αἰῶνα στὸ Κάστρο (Ἡράκλειον Κρήτης), κατήγετο ἀπὸ πλούσια οἰκογένεια, ἀλλὰ τὴν ἀστική του περιουσία τὴν ἐσπατάλησε σὲ τρέλλες τῆς νεότητας. Ἐφυλακίσθη γιὰ χρέη καὶ μετὰ τὴν ἀποφυλάκισή του ἔζησε γιὰ λίγο σὲ κτήματα ποὺ εἶχε ἔξω ἀπὸ τὸ Ἡράκλειο, ἴσως στὴ Φορτέτσα. Ἐγνώρισε καλὰ τὴ ζωὴ τῶν χωρικῶν, τοὺς ὁποίους δὲν μπόρεσε νὰ ὑποφέρῃ καὶ ξαναγύρισε στὸ Κάστρο. Τὰ στιχουργήματά του εἶναι πολύτιμα γιατὶ μᾶς δίδουν πολλὲς πληροφορίες, ἀλλὰ καὶ ὡραῖες εἰκόνες γιὰ τοὺς χαρακτῆρες τῶν ἀνθρώπων. Ἡ εἰκόνα τῆς φυλάκισής του, προκαλεῖ τὰ δάκρυα καὶ δείχνει πόσο σκληρὸς εἶναι ὁ ἄνθρωπος στὶς δυστυχίες τοῦ συνανθρώπου του.

2. **Χωριάτες** τοὺς ὀνομάζει ὁ Σαχλίκης. «Ἠκούσατε τῶν χωριατῶν τὴ διάταξιν καὶ τάξιν».

3. Βλ. Λαογραφικὰ Σύμμικτα (Δημοσ. Λαογρ. Ἀρχείου) τ. 3 σελ. 188.

4. Ὁμοίως σελ. 190. «Οἱ Δικηγόροι ἐν Κρήτῃ».

5. Τόμ. Α' σελ. 106.

ἦτο ἄγνωστον τότε καὶ τὸ ἕτερον αὐτῆς ὄνομα «σαράβαρον» ὡς αἱ μαρτυρίαι τῶν λεξικογράφων δηλοῦσι καὶ ἡ νῦν δὲ χρῆσις. Νῦν δηλ. ἐν Πόντῳ τὸ σαρίβαλον ἢ σαρβάλιν λέγεται ἐκ παραλλήλου πρὸς τὸ βρακίν, συνηθέστατα δ' ἐν Κρήτῃ εἶναι τὰ σαλβάρια, αἱ ἐκ κυανοῦ δηλ. ἐριούχου βράκαι.

Ἀκόμη ὁ Φ. Κουκουλὲς [1] γράφει ἐπὶ τοῦ θέματος τοῦ Κουρτσουβρακίου τὰ ἑξῆς :

«. . . ἀσφαλῆ μνείαν βράκας ἔχομεν κατὰ τὸν ΙΒ' αἰῶνα ὅτε ὁ περὶ τῆς πολιορκίας τῆς Θεσ)νίκης ὑπὸ τῶν Νορμανῶν γράφων Μητροπολίτης Εὐστάθιος, λέγει ὅτι τὸν Δαυῒδ (ἐννοεῖ τὸν Δαυῒδ τὸν Κομνηνὸν) «ὤχει ἡμίονος ἀπὸ βράκας». Καὶ ὁ Νικήτας Χωνιάτης γράφων περὶ τοῦ αὐτοῦ Δαυῒδ, ὅτι περιήρχετο μετ' ἀναξυρίδος «συνεπτυγμένης ὀπισθίῳ δεσμεύματι» τὴν μακρὰν βράκαν ὑποδηλοῖ, ἥτις καὶ σήμερον οὕτω φέρεται ὁσάκις μάλιστα πρόκειται νὰ εἶναι μᾶλλον εὐκίνητος πρὸς πορείαν ὁ φέρων. Κατὰ τὸ 1249 πάλιν ἀναφέρεται ἡ βράκα ἐν Κατωιταλικῷ ἑλλην. ἐγγράφῳ (Ἰταλοελληνικὰ Ζαμπελίου) καὶ ἡ κατωτέρω δὲ μνημονευομένη κουρτσουβάκα καὶ τὰ κουρτσουβράκια, πρὸς τὴν μακρὰν βράκαν ἀντιδιαστελλόμενα, ἐπ' ἴσης περὶ τῆς τότε χρήσεως μαρτυροῦσι. Ὁ Ν. Πολίτης στηριζόμενος εἰς τὸ ὅτι ἐν τῷ ἔργῳ τοῦ Gerola οὐδεμία τῶν εἰκόνων παριστᾷ Κρῆτα φέροντα βράκαν, δέχεται **ὅτι πρὸ τῆς Τουρκικῆς κατακτήσεως τοῦ 1669** δὲν εἶναι βέβαιον ἂν ἡ βράκα ἦτο γνωστὴ ἐν Κρήτῃ, γνώμη, **ἥτις δὲν φαίνεται πιθανή,** ἀφ' οὗ τὴν χρῆσιν βράκας ὑπὸ τῶν Κρητῶν κατὰ τὸ 1575 **πιστοποιεῖ πληροφορία τοῦ Φωσκαρίνι,** καθ' ἣν οἱ Σφακιανοὶ τότε, **ἔφερον μεγάλα καὶ πλατέα βρακία,** τὰ ὁποῖα ἐστερέωναν μὲ ἱμάντα εἰς τὴν ζώνην [2]. Ἂν δέ, ὡς πιστεύω, καὶ τὰ ὑπὸ Σαχλίκη μνημονευόμενα ***Κουρτσουβάκια*** εἶναι τὰ ἄλλως κοντοβράκια λεγόμενα, τὰ πρὸς τὴν μακρὰν βράκαν ἀντιδιαστελλόμενα, τότε καὶ τῆς βράκας ἡ ὕπαρξις ὑπονοεῖται».

Ἀλλὰ ἂς ἐπανέλθωμε στὸ Σαχλίκη. Ὁ ἀτυχὴς αὐτὸς συμπολίτης μου ποὺ ἐχαρακτηρίσθη ὡς ἐπωνείδιστος καὶ βωμολόχος καὶ ἡμιμαθὴς [1], μᾶς δίδει ἀκριβῆ εἰκόνα τῶν συγχρόνων του. Γράφοντας δὲ στὴ μικτὴ γλῶσσα τῆς ἐποχῆς του, μεταχειρίζεται πολλὲς λέξεις ποὺ ἀκόμη σώζονται στὴ γλῶσσα

1. Βλέπε Ε.Ε.Β.Σ. ἔτος ΚΔ' (1954).

2. Τὰ περὶ «πλατέων βρακίων» ὡς καὶ εἰς τὴν ΕΕΚΣ τ. Γ' σελ. 45 γράφει ὁ Κουκουλές, ἤντλησε ἀπὸ τὸν Ξανθουδίδην. «Ἡ Ἑνετοκρατία ἐν Κρήτῃ», χωρίς, παραδόξως, νὰ ἐλέγξῃ αὐτόν, ὡς θὰ ἀποδειχθῇ εἰς ἕτερον κεφάλαιον τοῦ παρόντος.

3. Αὐτὸ τὸ τελευταῖο τὸ ὁμολογεῖ καὶ μόνος του «ἀργὰ καὶ πότε τὸ χαρτὶν ἔπιανα νὰ διαβάζω» (Ἀφήγ. Παράξενος τοῦ Ταπεινοῦ Σαχλίκη στ. 43).

τοῦ Κρητικοῦ λαοῦ [1]. Καὶ εἶναι δίκηο νὰ τὸν ἀποκαταστήσωμε, ἂν μπορῆ τοῦτο νὰ λεχθῆ, καὶ νὰ τὸν εὐχαριστήσωμε γιὰ τὴν πολύτιμη προσφορά του. Ἐπειδὴ ὁ Σαχλίκης καὶ ἄλλα φορέματα τῶν συγχρόνων του ἀναφέρει μὲ ὅρους ἀκριβεῖς, ἀνταποκρινομένους ἀπολύτως εἰς τὰ φορέματα γιὰ τὰ ὁποῖα τοὺς μεταχειρίζεται, ὑποθέτω, ὅτι μπορεῖ κανεὶς νὰ δεχτῆ τὸν ὅρον **κουρτσουβάδι**, (ποὺ πιθανώτατα δὲν ὀφείλεται σὲ ἡμιμάθεια τοῦ στιχουργοῦ), ὡς ὅρον δι' ὡρισμένον ἔνδυμα.

Ἐφόρουν λοιπὸν οἱ Κρῆτες τῆς ἐποχῆς τοῦ Σαχλίκη καὶ τὸ κουρτσουβάδι, τὸ ὁποῖον ὁσάκις ἐφορεῖτο ἀπὸ εὐπόρους, ἦταν ἀπὸ καλῆς ποιότητος ὕφασμα, καὶ ἂν αὐτοὶ ἦταν χωρικοί, τὸ κουρτσουβάδι τους ἦταν ἀπὸ καλῆς ποιότητος λινάρι, **σκούλλινο** [2] καὶ βαμμένο.

Εἶναι γνωστὸν ὅτι οἱ Βυζαντινοὶ ἐφόρουν ἕνα εἶδος χειριδωτοῦ μανδύου, τὸν ὁποῖον ἐδέχθησαν ἀπὸ τοὺς Πέρσας, τὸ **Καβάδιν** ἢ **Καβάδι** [3] καὶ [3α].

---

1. Ἀναφέρομε προχείρως (Ἀφήγ. Παράξενος· στ. 15 διὰ νὰ μὲ «τσιγαρίση» στίχ. 23 ἐπιάσα τὸ κοντύλι μου χαρτὶν καὶ καλαμάρι· στίχ. 149 ἀπομουδιασμένος, στίχ. 497 καὶ νὰ μὴν ἀνοίγωμε ἀθρώπου γεννημένου.

2. Σήμερον τὸ ἐκλεκτὸ νῆμα ἀπὸ λινάρι λέγεται **σκουλούδι**. Σκοῦλος σήμερον λέγεται τὸ ὄπισθεν μέρος τοῦ σκεπαρνιοῦ ἢ τοῦ σκαπεθιοῦ (τσάπας), τὰ ὁποῖα ὅταν ἀχρηστευθοῦν τὰ χτίζουν οἱ χωρικοὶ στοὺς τοίχους τῆς αὐλῆς (αὐλότοιχους) ἀφήνοντας ἔξω τὸ σκοῦλο, γιὰ νὰ περνᾶ ἀπὸ τὴν τρύπα τὸ σχοινὶ ἢ ἡ ἁλυσσίδα ποὺ ἔχουν στὶς μανακιὲς τοῦ λαιμοῦ τῶν ζώων τους (σκύλλου, κατσίκας, προβάτου), καὶ νὰ τὰ δένουν νὰ μὴ φεύγουν. Σκούλα (ἡ) σήμερον ἐν χρήσει εἰς τὸν πληθ. (σκοῦλες) λέγονται τὰ βαμβάκια ποὺ σχηματίζει ἡ σκόνη κάτω ἀπὸ τὰ ἔπιπλα.

Σκουλιὰ (τὰ) λέγονται σήμερον τὰ κακῆς ποιότητος μαλλιά, αὐτὰ ποὺ ἀπομένουν μετὰ ἀπὸ τὸ χεροχτένισμα, τὰ ὁποῖα **κατὰ τόπου**, λέγονται καὶ σκοῦλοι.

Σκουλιὰ ἐπίσης λέγονται τὰ κοντὰ μαλλιὰ ποὺ πέφτουν ἀτάκτως ἐπάνω στὸ μέτωπο μιᾶς γυναίκας. Φρ. «θὰ σὲ πιάσω ἀπ' τὰ σκουλιὰ νὰ σὲ σηκωχτυπήσω». Ξεσκουλισμένη λέγεται ἡ ἀχτένιστη γυναῖκα.

Σκουλιὰ λένε καὶ τὰ μάραθα τὰ μεγάλα. Παροιμ. «σκουλὶ σκουλὶ τὸ μάραθο νὰ γεμίσ' ὁ **μάλαθος**» (τὸ καλάθι).

3. Καβάδι εἶναι αὐτὸς οὗτος ὁ περσικὸς κάνδυς. (Ἔλαβε τὸ ὄνομα ἐκ τοῦ Πέρσου Βασιλέως Καβάδη;) Πάντως ὁ ὅρος καὶ τὸ εἶδος τοῦ ἐνδύματος ἔχουν περσικὴ τὴν προέλευση. Εἶναι γνωστὸ πὼς οἱ Βυζαντινοὶ ἐπρομηθεύοντο ὑφάσματα ἀλλὰ καὶ ραμμένα ἐνδύματα ἀπὸ τὴν Ἀνατολή. Τὸ καβάδι εἶναι τὸ λεχθὲν τουρκικὰ Καφτάνι, ἢ Roba τῶν Βενετῶν, τὸ Houppeland τῶν Γάλλων, ἢ Gown τῶν Ἄγγλων. Τοῦτο εἰπώθηκε στὸ Βυζάντιον καὶ γούνα, ἐπειδὴ ἐγαρνίρετο ἐνίοτε καὶ μὲ γούνα. Ἦταν πλατυμάνικος καὶ μακρὺς μανδύας. Ἡ λέξις καὶ παρ' Ἀχμὲτ (ἔκδοσις Drexl, σελ. 114 καὶ 118). Ὁμοίως συναντᾶται καὶ εἰς τὰ Προδρομικὰ «Καβάδιν εἶχεν στούπινον τζατζαλοφορεμένον» IV, 12α καὶ παρὰ Du Cange. Καβάδι σήμερον εἰς τὸ Καστελλόριζον λέγεται τὸ μισόπαλτο (ἐπενδύτης 3/4). Καβάϊ εἰς Κάρπαθον λέγεται σήμερον ἐξωτερικὸν γυναικεῖον ἔνδυμα μὲ ζώνη στὴ μέση. (Βλέπε Βάσου Χανιώτη «Νησιώτικη λαϊκὴ Τέχνη—Κάρπαθος, ὅπου καὶ εἰκών).

3α. Βλέπε καὶ Parmentier «Album Historique» τόμ. II σελ. 114 «En Byzance les hauts dignitaires et les riches sont revêtus de tuniques à manches longues».

Τοῦτο ἐφόρουν καὶ οἱ Κρῆτες τῆς ἀνωτέρας τάξεως [1]. Στὶς εἰκονογραφίες Γκερόλα δὲ συναντοῦμε Κρῆτες μὲ καβάδια φαρδομάνικα, μᾶς ἀποζημιώνει ὅμως ἡ εἰκονογράφηση τοῦ Ἐρωτοκρίτου. Καὶ εἶναι μὲν ἀληθὲς ὅτι ἡ ὑπόθεση τοῦ Ἐρωτοκρίτου δὲν ἐκτυλίσσεται σὲ αὐστηρῶς καθωρισμένη ἐποχή, («Στοὺς περασμένους τοὺς καιρούς, ποὺ οἱ Ἕλληνες ὡρίζαν . . .»), τοῦτο ὅμως δὲ δεσμεύει ἕνα καλλιτέχνη, ὥστε νὰ μὴ χρησιμοποιήση, προκειμένου περὶ θέματος χρονικὰ ἀκαθόριστου, ἐνδυμασίες περασμένων ἐποχῶν.

Ἔτσι ἡ εἰκονογράφηση τοῦ Ἐρωτοκρίτου ἐγκλείει ἐνδυματολογικῶς στοιχεῖα περασμένης ἐποχῆς, ἐν συγκρίσει μὲ τὸν χρόνον τῆς συγγραφῆς τοῦ ἔργου, στοιχεῖα ὅμως **ἀληθινά**, τὰ ὁποῖα ὁ καλλιτέχνης ἐγνώριζε εἴτε διότι στὴν ἐποχή του διεσώζοντο ἀκόμη λείψανα καὶ κατάλοιπα ἐνδυμάτων περασμένων ἐποχῶν, εἴτε διότι τὰ ἔμαθε ἀπὸ ἀφηγήσεις, εἴτε διότι τὰ εἶδε εἰς ἀπεικονίσεις παλαιότερων καλλιτεχνῶν [2].

Ἂν κρίνωμε ἀπὸ τὴν πλούσια εἰκονογράφηση τοῦ χειρογράφου τοῦ Ἐρωτοκρίτου, οἱ Εὐγενεῖς καὶ οἱ κατέχοντες κάποια θέση Κρῆτες, ἐφόρεσαν καβάδι καὶ μάλιστα δύο εἰδῶν :

α) τὸ μακρὺ μανδύα μὲ φαρδειὰ μανίκια, τυπικὴ μορφὴ καβαδίου, τὸ καὶ ἐπισημότερο, ἂν κρίνωμε ἀπὸ τὶς περιπτώσεις ποὺ τὸ ἔχει δώσει ὁ ἄγνωστος καλλιτέχνης τοῦ χειρογράφου, καὶ

β) τὸ κοντὸ ἂς ποῦμε καβάδι. Τοῦτο συνώδευε ἕνα χιτῶνα μακρὺ μέχρι ὀνύχων, ἔφθανε ἕως τὴ μέση τοῦ μηροῦ, καὶ συνεκρατεῖτο μὲ ζώνη. Εἶχε πλατύτατο γιακᾶ, ποὺ ἐκάλυπτε στῆθος, ὤμους καὶ πλάτη, καὶ στενὰ μανίκια [3].

---

1. Καβάδια ἐφορέθησαν καὶ σ' ἄλλες περιφέρειες τῆς Βυζαντινῆς Ἐπικρατείας. Ἐφορέθησαν μάλιστα καὶ ἀπὸ γυναῖκες. Βλ. Cl. Savary «Lettres sur la Gréce III σελ. 84 «Les hommes et les femmes de Simi sont vêtu de la mème manière. Tous portent également la longue robe, la ceinture et le châle autour de la tête». Βλέπε καὶ Μιχ. Νοάρου «Δημοτικὰ τραγούδια Καρπάθου» σελ. 44:

«Κοράσιον ἤκλαι' κι' ἔπλυνε τ' ἀντρός της τὰ καβάγια
τ' ἀντρός της τ' ἀντραδέλφου της μαζὺ μὲ τὰ δικά της».

Kavada ὀνομάζει ὁ Mathieu τὸ γυναικεῖον ἀνεμιστὸ φόρεμα τῆς Τουρκίας. (Βλ. Mathieu «La Turquie et ses diff. Peuples» τόμ. Β' σελ. 69 κ.ἑπ.).

2. Περὶ τῆς εἰκονογραφήσεως τοῦ χειρογράφου τοῦ Ἐρωτοκρίτου εἴδομεν εἰς σελίδα 62 ὑποσημ. 2.

3. Τὸ κάλυμμα τῆς κεφαλῆς τῶν αὐλικῶν καὶ σεβασμίων ἀνδρῶν εἶχε ἰδιάζον σχῆμα καθαρῶς Βυζαντινὸν οὐχὶ Τουρκικόν· ὅπως δὲν εἶναι Τουρκικὰ καὶ τὰ καβάδια. (Βλέπε ὅσα σημειώνει ὁ Β. Λαούρδας «Κρητ. Χρονικὰ» ἔτος 6ον τεῦχος III 1952). Τὸ κάλυμμα τοῦτο παρέλαβον καὶ οἱ Ρῶσσοι Εὐγενεῖς. Μιὰ τέτοια ἔνδειξη μᾶς δίδει εἰκὼν ἐν Parmentier et Lavisse «Album Historique» III σελ. 192.

Οἱ κομψευόμενοι νέοι ἐφόρουν διαφορετικὸ καβάδι [1]. Τὸ καβάδι ἑνὸς νέου συνώδευε ἕνα κοντὸ ἕως τὴ μέση τοῦ μηροῦ στενομάνικο χιτῶνα· εἶχε στενὴ ζώνη ποὺ ὑπεγράμμιζε τὴ μέση χωρὶς νὰ τὴν σφίγγει, στενὸ γυριστὸ γιακᾶ, μισᾶ καὶ κάπως πλατειὰ μανίκια. Ἕνα κοντὸ βρακίον μέχρι γονάτων καὶ τουβία, ποὺ ἔμπαιναν μέσα σὲ στιβάνια μὲ γυριστὸ ρεβέρ, ἐσυμπλήρωναν τὴ φορεσιά.

Τούτη τὴ στολὴ καὶ σὰ σύνολο θὰ μποροῦσε κανεὶς νὰ ὀνομάσῃ κουρτσουβάδι, γιατὶ ἤτανε τρόπο τινὰ ἕνα κομμένο καβάδι [2]. Ὁ λαὸς ἔκαμε συμφυρμὸ τοῦ βυζαντινοῦ συνθετικοῦ κουρτσο - (=κοντὸ κατὰ τοὺς βυζαντινούς) μὲ τὴ λέξη καβάδι = κουρτσοκαβάδι - κουρτσοβάδι, κατὰ συντόμευσιν τοῦ β' συνθετικοῦ [3].

Τὸ κουρτσουβάδι, ἀρχικὰ ἔνδυμα εὐγενῶν νέων, θὰ ἐφορέθη καὶ ἀπὸ εὐπόρους τῆς ὑπαίθρου (νέους καὶ μεσήλικες ἴσως—ὁ Σαχλίκης δὲν καθορίζει ἡλικία—) ἐπὶ ἕνα χρονικὸ διάστημα, κι' ὕστερα ξεχάστηκε ὁ ὅρος καὶ τὸ πρᾶγμα. [4].

---

1. Τὸ Ἐρωτόκριτο σὰν παιδόπουλο τοῦ παλατιοῦ ποὺ ἦταν, τὸν ντύνει ὁ καλλιτέχνης μὲ φόρεμα κομψοῦ καὶ χαριτωμένου νέου, ἐνῶ τὸν ὑπηρέτη τὸν ντύνει μὲ κοντὸ πλατὺ βρακί.

2. Πρβλ. πρὸς κουτσομάνικο = τὸ φόρεμα ποὺ τοῦ ἔκοψαν τὰ μακρυά του μανίκια. (Ἡ μητέρα μου ὅταν τρυποῦσαν οἱ ἀγκῶνες τῆς ποδιᾶς μας, ἔκοβε τὰ μανίκια καὶ τὴ φορούσαμε τὸ καλοκαίρι ὅταν πηγαίναμε στὸ χωριό. Μᾶς ἔλεγε τότε: βάλε τὴν κουτσομάνικη, διαστέλλοντάς την ἀπὸ ἄλλη τσίτινη ποδιὰ ποὺ εἶχε φτιαχτῆ ἐξ ἀρχῆς μὲ κοντὰ μανίκια).

Ὁμοίως πρβλ. πρὸς τὴν λέξ. κουτσοραδισμένος=ὁ σκύλος ποὺ τοῦ ἔχουν κόψει τὴν οὐρά. Ὁμοίως πρὸς κουτσοτρουλισμένος=φυτὸν ποὺ τοῦ ἔχουν κόψει τὴν τρούλα (κορυφή). Ὁμοίως πρὸς κουτσαχειλισμένος = φλυτζάνι ποὺ ἔχει σπάσει τὸ χεῖλος του. Ρῆμα κουτσοκεφαλίζω (στὰ παραμύθια)=ἀποκεφαλίζω.

3. Βλέπε καὶ Δ. Γεωργακᾶ ἐν «Orbis Bul. Int. de Doc. Ling.» 1956 σ. 93 κ.ἑπ.

4. Καβαδίου ἐφορέθησαν πολλοὶ τύποι εἰς τὸ Βυζάντιον. Μιὰ παραλλαγὴ τοῦ Καβαδίου εἶναι τὸ λεγόμενον σκαραμάγγιον * τὸ ὁποῖον παρελήφθη ἀπὸ τοὺς Πέρσας, ποὺ κι' αὐτοὶ τὸ εἶχαν παραλάβει ἐξ Ἰνδιῶν. (βλ. ὀνειροκρ. Ἀχμὲτ σελ. 114 : «Ἐκ τῶν Ἰνδιῶν περὶ ἱματίων»: Ἐὰν ἴδῃ τις ὅτι ἐφόρει **καβάδι** τὸ λεγόμενον **σκαραμάγγιον** ἐξουσίαν εὑρήσει». Τὸ ἐφόρουν ὁ Αὐτοκράτωρ καὶ οἱ ἀξιωματοῦχοι. Μία μορφὴ τοῦ σκαραμαγγίου ἦτο καὶ τὸ **σκαράνικον**, τὸ προτιμώμενον ἔνδυμα ἀπὸ τοὺς ἱππεῖς. (Ἡ Ἐλισσάβετ Χριστοφίδου ἐκ Ταρσοῦ μὲ πληροφορεῖ ὅτι ἕνα τέτοιο ἔνδυμα ἱππέων ἐξακολουθεῖ νὰ λέγεται στὴν Ταρσὸ **καβάδι**). Ἦταν δὲ τὸ σκαράνικον μιὰ ζακέττα στενὰ ἐφαρμοσμένη στὸ σῶμα, κομμένη στὴ μέση μὲ κοντὴ πλατειὰ φούστα ποὺ ἔφθανε

---

* Τὸ σκαραμάγγιον ἦτο εἶδος ὑφάσματος καὶ ἐξ αὐτοῦ ὠνομάσθη καὶ ὁ τύπος αὐτὸς τοῦ ἐνδύματος (Ἀστέριος Ἀμασίας, Πατρολογία Migne): «καταστέψας τὴν πόλιν δίκην νυμφικῶν παστάδων ἀπὸ σκαραμαγγίων διαφόρων καὶ σενδὲς καὶ ἀνθέων καὶ ρόδων». (Βλέπε καὶ Κουκουλὲ Β.Β. καὶ πολ. Δ' σελ. 89). Σκαραμαγγᾶς=ὁ κατασκευαστὴς σκαραμαγγίων. Σκαραμαγγᾶς τοπωνύμιον Ἀττικῆς.

Τὸ κουρτσουβάδι ἄρα τοῦ Σαχλίκη οὐδεμίαν σχέσιν ἔχει πρὸς τὴν Κρητικὴν βράκαν, ἡ δὲ γνώμη τοῦ Συνόδη Παπαδημητρίου εἶναι πεπλανημένη.

Θεωρῶ τὴν λέξιν πολὺ βαρειὰ γιὰ νὰ τὴν ἀποδώσω εἰς τὸν ἀείμνηστο καὶ πολυσέβαστο Φαίδωνα Κουκουλέν. Ἐν τούτοις εἶμαι ὑποχρεωμένη νὰ παρατηρήσω τὰ ἑξῆς :

α) Ὁ ἀείμνηστος Κουκουλές, ἀνεξελέγκτως ἤντλησε ἀπὸ τὸν ἐπίσης ἀείμνηστον καὶ ἀξιοσέβαστον Ξανθουδίδην («Ἡ Ἑνετοκρατία ἐν Κρήτῃ κλπ.»), ὁ ὁποῖος παραπέμπει εἰς Zinkeisen Geschichte des Osmanichen Reiches IV, 644, ὅπου ἡ ἔκθεσις Φοσκαρίνι. Τόσον ὅμως ὁ Zinkeisen ὅσον καὶ ὁ Φοσκαρίνι οὐδόλως κάμνουν μνείαν γιὰ πλατέα βρακιά. Ὁμιλοῦν μόνο γιὰ ψηλὰ στιβάλια.

β) Ὁ Κουκουλὲς συμπεραίνει ὅτι ὁ Δαυὶδ ὁ Κομνηνὸς ἐφόρει βράκα μακρυά. Δὲν ἀρνοῦμαι ὅτι οἱ Βυζαντινοὶ ἐγνώριζαν τὸ βρακίον καὶ τὴ βράκα [1], ἀλλὰ μὲ τοὺς ὅρους αὐτοὺς ἐχαρακτήριζαν τὴν **ἀναξυρίδα**. *«Οὐκ ἔκειτο ἴσως μία λέξις δηλωτικὴ τοῦ καλύμματος τῆς αἰδοῦς, ὅπερ οἱ Ρωμαῖοι βράκαν φασὶν ἕτεροι δὲ ἀναξυρίδα»* λέει ὁ Θεσσαλονίκης Εὐστάθιος (Π. 216,5). Δὲν εὑρέθη δὲ ἀκόμη εἰκὼν Βυζαντινοῦ βρακοφοροῦντος κατὰ τὸν τρόπον τουλάχιστον τῶν Κρητῶν, φέροντος δηλ. τὸ Κρητικὸν χιαλβάρι, παρ' ὅλο ποὺ καὶ τὸν ὅρον **σαράβαρον** [2] ἐγνώριζον οἱ Βυζαντινοὶ καὶ τὸ πρᾶγμα (σαρά-

ἴσαμε τὰ γόνατα. Σὺν τῷ χρόνῳ ἔγινε ἔνδυμα μόδας καὶ μετεπήδησε στὴν Εὐρώπη μὲ τὸν ὅρο «short houppeland» κλπ. (α' ἥμισυ τοῦ 15ου αἰ.). Εἰς τὴν νωπογραφίαν τοῦ Μπενότσο Γκοτσόλι ἐν Pal. Medici—Riccardi (Φλωρεντία), «τὸ ταξείδι τῶν βασιλέων μάγων», ὁ ὡς μάγος εἰκονιζόμενος **Ἰωάννης Παλαιολόγος** φορεῖ σκαραμάγγιον, ὁ δὲ Λωρέντζο Μέδικος (ἕτερος μάγος), φορεῖ σκαράνικον (εἶναι κοντύτερο τὸ σκαράνικον) βλέπε εἰκόνας.

1. Ἡ ὕπαρξις τῶν ὅρων εἰς λεξικά, εἰς τὸ ὀνειροκριτικὸν τοῦ Ἀχμὲτ κ. λ. π. τὴν χρῆσιν τοῦ ἐνδύματος αὐτοῦ μαρτυροῦνε. Τὸ αὐτὸ προκύπτει καὶ ἀπὸ τὴν ὕπαρξη τοῦ ὅρου **βρακάριος** ποὺ κατὰ τὸν Hanton δηλοῖ τὸν culotier, τὸν κόπτοντα καὶ κοσμοῦντα τὸ εἶδος τοῦτο τοῦ ἐνδύματος, εἰς ἀντιδιαστολὴν πρὸς τὸν ὅρον **ράπτης** (tailleur) ποὺ ἔρραπτε εἰδικὰ τὰ ἐνδύματα ἀξίας. (Βλέπε περιοδ. «Βυζάντιον» τόμ. 4 σελ. 70). Ὁ ὅρος βρακᾶτος ἐπίσης ἦτο ἐν χρήσει στὸ Βυζάντιον. (Γνωστὸς καὶ ὁ ξενικὸς ὅρος «Galia bracata»).

2. Ἡ λέξις σαράβαρον ἐν τῇ προφητείᾳ Δανιὴλ (Μετάφρ. Ο' Κεφ. Γ' 1 : «τότε οἱ ἄνδρες ἐκεῖνοι ἀπεδύθησαν σὺν τοῖς **σαραβάροις** αὐτῶν). Ὁμοίως καὶ παρ' Ἡσυχίῳ : σαράβαρον=ἐσθὴς περσική, ἔνιοι δὲ λέγουσι βρακία. Ὁ ὅρος ἐκ τῆς περσικῆς λέξεως chalwoir. Οἱ Ἑλληνοκοῦρδοι πρόσφυγες ἐκ Διαρβεκὶρ ὀνομάζουν σαλουὰρ καὶ τὸ σύγχρονο ἀνδρικὸ πανταλόνι. (Ἡ πληροφορία μοὶ ἐδόθη παρὰ τῆς Κούρδισσας κ. Λουκίας Μιχαηλίδου κατοίκου Καλογρέζης ἐτῶν 60. Αὐτὴ μὲ πληροφορεῖ ὅτι chaλουὰρ ἔλεγαν στὸν τόπο τους καὶ τὰ παλαιὰ καθ' ὑπερβολὴν πλατειὰ καὶ ἕως τὰ σφυρὰ μακρυὰ πανταλόνια, ποὺ φοροῦσε ἡ γιαγιά της καὶ ὁ παπποῦς της). Chârovari λέγεται στὴ Ρωσσικὴ ἡ πλατειὰ θυλακοειδὴς ἕως τὰ σφυρὰ βράκα τῶν γυναικῶν τοῦ Καζακστάν. Ἡ πληροφορία μοὶ ἐδόθη ὑπὸ τῆς κ. Γκαλίνας Κουμπλέσκυ συζύγου τοῦ Ἐμπορικοῦ ἀκολούθου τῆς Σοβιετικῆς Ρωσίας.

βαρον) ἐχρησιμοποίουν. Τὸ βρακίον διὰ τοὺς Βυζαντινοὺς ἦταν ἕνα μακρὺ πυτζαμοειδὲς πανταλόνι [1] τὸ δὲ περσικὸν σαράβαρον τὸ μακρὺ ἕως τοὺς ἀστραγάλους, τὸ πολύπτυχο γκολφοειδὲς πανταλόνι, ἐφόρουν οἱ νεαροὶ Βυζαντινοὶ «τζυκανίζοντες» (βλέπε εἰκόνα). Διάφορον τοῦ βρακίου τὸ σαράβαρον, ἦτο ἡ εἰδικὴ στολὴ γιὰ τὸ τζυκάνιον. Ἐτζυκάνιζαν δὲ οἱ Βυζαντινοὶ ἔφιπποι. Πορευόμενοι ὅμως ἐφορούσαν τὸ καβάδι, τὸ ὁποῖον ἐσυνοδεύετο ἀπὸ τὸ βρα-

---

1. Οἱ Βυζαντινοὶ ἐγνώριζον καὶ ἐχρησιμοποίουν καὶ τὸ κοντὸ ἕως τὰ γόνατα βρακί, τὸ κουρτζουβράκι ἢ κοντοβράκι. Ἐφορεῖτο ἀπὸ τοὺς πτωχοὺς καὶ τοὺς ἐργαζομένους ὡς εὐθυνότερο καὶ εὐχρηστότερο. (Βλέπε ἐνταῦθα εἰκόνα ἁλιέως ἐκ Βυζαντινοῦ χειρογράφου περιεχομένην εἰς τὸ Λεξικὸν Ἐλευθερουδάκη τόμ. 4 σελ. 592) καὶ εἰκόνα ἐκ βυζαντινοῦ κιβωτιδίου ἐκ τοῦ συγγρ. G. Schlumberger «UnEmpereur» σ. 175. Ἡ λέξις κουρτζουβράκι ὑπάρχει καὶ εἰς τὸ λεξικὸν Du Cange ἐν λ. «βρακίον»: ...κουρτζουβράκια= bracae breviores «προετοιμάζουσι πτωχοὺς 12 καὶ ἐνδύουσι τούτους ὑποκάμισα ἤτοι χιτῶνας, κουρτζουβράκια καὶ παπούτζια» (Codinus de Offic. Cap. 12 num 2=ἡ φράσις ἐκ τοῦ Κωδινοῦ «Περὶ ὀφφικιαλίων»). Πολυτελῆ κουρτζουβράκια ἐφόρουν οἱ εὔποροι νέοι (βλέπε εἰκόνα—ἀπόσπασμα—ἐκ μικρογραφίας μεταξὺ τῶν ἐτῶν 906-1025 ἐκ τοῦ Λευκώματος Βυζαντινῶν Αὐτοκρατόρων, Σπ. Λάμπρου. (Ὁ εἰκονιζόμενος νέος φορεῖ σκάπτων κουρτζουβράκι πολυτελές. Ὁ μηρὸς καὶ ἡ κνήμη καλύπτονται μὲ ὑφασματένια τουβία κεντητά. Εἶναι ζωσμένος ψηλὰ κάτω ἀπὸ τὴ μασχάλη καὶ τὸ κουρτζουβράκι φαίνεται νὰ εἶναι ἕνα μὲ τὸ πανωκόρμι· (φαίνεται νὰ εἶναι μονοκόμματο, δὲν φαίνεται προσερραμμένο ἢ καρφιτσωμένο σὲ προστερνίδιο). Θὰ μποροῦσε νὰ χαρακτηρισθῇ ὡς πρόδρομος τῶν Haut de Chausses (κολπωτῶν βρακίων) ποὺ μετὰ αἰῶνες φορέθηκαν στὴ Δύση. Ἴσως ἡ βράκα περὶ τῆς ὁποίας ὁμιλεῖ ὁ ἀείμνηστος Κουκουλὲς νὰ ἦτο παρεμφερὴς ἢ τουλάχιστον ὁμοία μὲ τὸ βρακὶ τοῦ νέου καλογήρου τοῦ εἰκονιζομένου εἰς εἰκόνα ἀνωνύμου Ζωγράφου ἐν Ἅγ. Ὄρει «ἡ Κοίμησις τοῦ Ὁσίου Ἐφραὶμ τοῦ Σύρου» (ἀνακοίνωσις Μανόλη Χατζηδάκη περιοδ. «Ἐκλογή» Τόμ. Δ' Δεκέμβριος 1948 ἀρ. 12 σελ. 1515). Βλέπε εἰκόνα ἐνταῦθα.

Εἰς ἀπογραφικὸν ἔγγραφον τοῦ Ἐπισκόπου Λήμνου Διονυσίου, γραφὲν τῷ 1463, ἀναφέρεται τοπωνύμιον «Κοντοβρακινὴ γῆ» («. . . διὰ τοῦ αὐτοῦ συνόρου ἐξέρχεται ἕως τῆς κοντοβρακινῆς γῆς») καὶ «χωρίον τοῦ Κοντοβράκη» («. . . ὑπὲρ ἧς δεδώκαμεν ἀρτίαν περὶ τὸ χωρίον τοῦ Κοντοβράκη, τὴν ὑπόστασιν τοῦ κοταρίου ἐκείνου»). (Βλέπε «Χρονογραφικὴ καὶ Τοπογραφικὴ Ἱστορία τοῦ Ἁγίου Ὄρους Ἄθω—Ἱερὰ Μονὴ Ἁγ. Παύλου» ἐν Ἁγιορ. Περιοδ. «Ἅγιος Παῦλος ὁ Ξηροποταμίτης» ἔτος Ι τεῦχ. 69 (1959) σελ. 8-12). Ἐκ τούτου συνάγεται ὅτι θὰ ἦτο ἐν χρήσει καὶ ἡ λέξις κοντοβράκι, καὶ κοντοβρακᾶτος. Ἴσως ἦτο παρὰ Βυζαντινοῖς ἐν χρήσει καὶ ἡ λέξις χαμηλοβρακᾶτος= ἐκεῖνος ποὺ τὸ βρακί του φθάνει χαμηλὰ ἕως τὰ σφυρά, τὴν ὁποίαν συναντοῦμε εἰς τὸ παλαιότερον ἀπὸ τὰ τραγούδια τοῦ Διγενῆ :

τσ' ἕναν κοντὸν κοντούτσικον καὶ χαμηλοβρακᾶτον
στέκεται νεμπουκώνεται καὶ μπαίνει τσ' ἀρωτᾶ τον

Βλέπε ὅσα περὶ τοῦ ᾄσματος σημειώνει ὁ Πολίτης ἐν «Λαογραφία» τόμ. Α' (1909-10) σελ. 207-275.

κίον [1]. Κατὰ συνέπειαν ἡ βράκα ὑπὸ τὴ μορφὴ ποὺ φοριέται σήμερα ἦτο ἄγνωστος εἰς τοὺς Βυζαντινούς.

6) Ἡ φορεσιὰ τῶν Κρητῶν κατὰ τὸν 14ον αἰ. (1301—1400)

Διακόσια περίπου χρόνια μετὰ τὴν ἐξαγορὰ καὶ κατάληψη τῆς Κρήτης ἀπὸ τοὺς Βενετούς, οἱ Κρῆτες «Ρωμαῖοι» στὸ αἷμα καὶ στὴν ψυχή, δὲν ἔπαψαν νὰ ἀτενίζουν πρὸς τὸ Βυζάντιο [2]. Κρατοῦν τὴ θρη-

---

1. Τὸ Βυζαντινὸν ἔνδυμα διὰ τῶν αἰώνων, «δὲν εἶχεν ἑνιαίαν μορφὴν καὶ συνέχειαν» λέγει ὁ ἀείμνηστος Κουκουλές. Καὶ ὄντως δὲν εἶχε. Τὸ Βυζάντιον λόγῳ τῶν πολλαπλῶν σχέσεών του ἔστω καὶ ἀρνητικῶν μὲ τοὺς διαφόρους λαοὺς (Πέρσας, Φράγκους) ἐδέχθη καὶ πολλαπλὰς ἐπιδράσεις. Οἱ Βυζαντινοὶ τῶν τελευταίων αἰώνων εἶχαν ἀνάμικτη στολὴ ἔτσι ποὺ οὔτε Περσικὴ ἦτο εἰς τὸ σύνολόν της οὔτε Φράγκικη. Ὁ Νικηφόρος Γρηγορᾶς (1295-1359) ἀναφέρει ὅτι ἡ φορεσιὰ τῶν Βυζαντινῶν τῆς ἐποχῆς του ἐπηρεασμένη ἔξωθεν, ἦταν ἀνάμικτη. (Βλ. Νικ. Γρηγορᾶ ΑΖ' 2 ἐν Notices et Extr. des Manuscrits r. XVIII. Ἀνακοίνωσις Ν. Πολίτη ἐν «Δημοσιεύματα Λαογρ. Ἀρχείου Λαογραφικὰ Σύμμικτα» (τ. Γ' σελ. 186) : «Τί δ' ἄν τις φαίη καὶ περὶ τῶν ἐνδυμάτων, ὅσα κἂν τούτοις παρενομήθη καὶ ὅπως ἐκτετόπισται τοῦ γνωρίμου τε καὶ συνήθους πολιτείας, ὡς μηδὲ γινώσκεσθαι ἔτι ὅστις τῶν Ρωμαίων καὶ ὅστις τῶν ἄλλων ἐχόντων γενῶν. Οὔτε γὰρ περσική τις ἄκρατος ἡ στολὴ γέγονεν ἤδη Ρωμαίοις, οὔτε λατινικὴ τελέως, οὔτε μὴν τις γοτθικὴ καθάπαξ, οὔτε εἴτις Τριβαλλῶν καὶ ἅμα Μυσῶν καὶ Παιόνων, ἀλλὰ ἐκ πασῶν τῶν διαπασῶν εἰπεῖν τῆς μουσικῆς ἐκείνης ἁρμονίας καὶ ἀρετῆς ἐπὶ τῶν ἡμετέρων ἀντέστραπται χρόνων εἰς ἅπαν τοὐναντίον μῖγμα καὶ συμφόρημα. Καὶ ὁρῶμεν τῶν ἱερῶν περιβόλων εἴσω τοὺς τῶν φίλων παῖδας τὴν μὲν κεφαλὴν ἐοικότας Λατίνοις, τὸ δὲ σῶμα πᾶν περσικῶς τε καὶ μηδικῶς ἐσταλμένον καὶ τουναντίον τι εἰς τὴν ὑστεραίαν τοὺς αὐτούς, νῦν μὲν ἄλλως, νῦν δ' ἄλλως, νῦν δ' οὐδετέρως, τρόπον δέ τινα τερατωδέστερον».

2. Ὑπέρθυρον ἐν τῷ Ἱστορικῷ Μουσείῳ Κρήτης (Ἡράκλειον) ἀπὸ ὀρθόδοξον Ἐκκλησίαν κτισθεῖσαν ἐπὶ Βενετοκρατίας, ἔχει κτητορικὴν ἐπιγραφὴν ποὺ καθορίζει ὡς χρόνον ἀνοικοδομήσεως τὸν χρόνον τῆς βασιλείας ἑνὸς τῶν Παλαιολόγων (πιθανῶς, κατὰ τὸν Ἀλεξίου, ἐπὶ Βασιλείας **Ἰωάννου Η'**): «(Παν)σεπτος ναὸς τοῦ ἐνδόξου ἀρχιστρατήγου Μιχαὴλ)... Ἰακίνθου ἱερομονάχου Ἰεσσαὶ... (ἐπὶ βασιλείας τῶν εὐσεβ)εστάτων ἡμῶν βασιλέων...ια... (τῶν Παλαι)ολόγων...». Τοῦτο εἶναι μία σοβαρωτάτη ἀπόδειξις τῶν πατριωτικῶν αἰσθημάτων τῶν Κρητῶν καὶ τῆς ἀγάπης αὐτῶν πρὸς τὸ Βυζάντιον). (Βλέπε καὶ ὁδηγὸν Ἱστορικοῦ Μουσείου Κρήτης σελ. 20).

Ἀλλὰ καὶ πλεῖστες ἄλλες ἐπιγραφὲς ἀναφέρει ὁ Ξανθουδίδης ἀπὸ ἐκκλησίες ποὺ ἐκτίσθησαν ἐπὶ Βενετοκρατίας μία τῶν ὁποίων (παλαιοτέραν τῆς ἀνωτέρω) παραθέτομεν ἐδῶ :

> † ἀνεκενίσθη καὶ ἀνιστορίθη ὁ πάνσεπτος καὶ θεῖος ναὸς τοῦ ἁγίου ἐνδόξου πρωτοκορυφαί... του ἐν τοποθεσίᾳ τῆς βαπτιστήρας, διὰ συνεργασίας καὶ κόπου καὶ μόχθου πολλοῦ Πέτρου ἱερέως του...ούλη καὶ τῆς συναδελφῆς αὐτοῦ Καταφυγ(ῆς... (τῆς βασιλ)είας τῶν ὀρθοδόξων καὶ φιλοχρίστων ἡμῶν βασιλέων κυροῦ **Ἀνδρονίκου τοῦ Παλαιολόγου** καὶ τῆς εὐσεβεστάτης Αὐγούστης κυρᾶς Εἰρήνης καὶ τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ κυροῦ Μιχαὴλ ἔτος .... (=6812 Ἰδικτιῶνος β').

(Ἡ χρονολογία 6812 ἀντιστοιχεῖ πρὸς τὸ ἔτος 1304). Βλέπε Στεφ. Ξανθουδίδου «Χριστιανικαὶ ἐπιγραφαὶ ἐκ Κρήτης» ἐν «Ἀθηνᾶ» τόμ. 15ος ἔτους 1903 σελ. 128-130).

σκεία καὶ τὰ ἔθιμά τους καὶ μαζὺ μ' αὐτὰ καὶ τὸ Βυζαντινὸ ἔνδυμα [1]. Ἔτσι,
Στὸν **πίνακα 12 τοῦ Γκερόλα** (χρονολ. 1389), νωπογραφίες ἀπὸ τὶς ἐκκλησίες τῶν χωρίων Κισσὸς καὶ Κουμνιὰ) βλέπουμε δύο Κρῆτας τὸν Δημ. Βεργίλη καὶ τὸν Κων..... (Νο 1 καὶ 2 τοῦ πίνακος) νὰ εἶναι ντυμένοι μὲ τὶς **Βυζαντινὲς ζοῦπες** [2], μακρυὲς ἕως τὴ μέση τῆς κνήμης, σχιστὲς καθ' ὅλο τὸ μάκρος. Ἡ ζούπα τοῦ Δημ. Βεργίλη εἶναι ἐξαιρετικὰ ὄμορφη. Εἶναι ἐργασμένη στὴν τάλια (ἐπάνω τμῆμα) μὲ πιετάκια σὲ σχέδιο ψαροκόκκαλου.

Μὲ πιετάκια ἐπίσης γαρνίρονται καὶ τὰ στενὰ μανίκια της, τὰ ὁποῖα

---

1. Προϊόντος τοῦ χρόνου οἱ νεώτεροι ἀκολουθοῦντες τὸ νέο ρεῦμα ἢ καὶ κατόπιν διαταγῶν τῶν αὐθεντῶν προσαρμόζονται σὲ διαφορετικὸ τρόπο ντυσίματος, ποὺ ἄλλως τε συμβαίνει γιὰ ὅλους τοὺς λαοὺς τῆς Εὐρώπης.

2. Ἡ **ζούπα**, παραλλαγὴ τοῦ Καβαδίου (εἶδος σκαραμαγγίου μὲ **στενὰ πάντοτε** μανίκια) φερομένη εἰς τὸ Βυζάντιον σὰν ἐπανωφόριον πολυτελές, ἦταν μάλλινη ἢ μεταξωτή, ἀναλόγως τῆς ἐποχῆς. Τὴν λέξιν συναντοῦμε στὸ Ὀνειροκριτικὸν τοῦ Ἀχμὲτ σελ. 177: «ἐὰν ἴδῃ τις ὅτι ἐνεδύσατο **ζούπαν** ὄνομα καὶ φήμην καλὴν εὑρήσει, διὰ τὸ ἐπάνω φορεῖσθαι τὴν ζούπαν ἀεὶ καὶ ὁμοίως τὸ ὄνομα τὸ καλὸν καμεῖν πάντα τὰ ἀνθρώπου. Ἐὰν ἴδῃ τις ὅτι ἔβαλε ζούπαν διὰ βροχὴν ἢ δροσιὰν ἢ ψύξιν...». Ὁμοίως συναντοῦμε τὴν λέξη καὶ εἰς τὸν Πουλολόγο (ἐν Wagner Carmina, σελ. 180, στ. 174 «... τὴν ζούπαν τὴν ἐφόρεις / καὶ πρὸς τὸ Μέγα Σάββατον οὐκ εἶχες ἄλλον ροῦχον».

Ἡ ζούπα ἦταν μακρυὰ ἕως τὴ **φούσκα** τῆς γάμπας. Κομμένη στὴ μέση εἶχε τρόπον τινὰ προσερραμμένη φούστα. Ἦτο δὲ δύο εἰδῶν: ζούπα κλειστὴ στὸ στῆθος (ἔμπαινε ἀπὸ τὸ λαιμὸ) ἢ ἀνοικτὴ ἐμπρὸς καὶ ἐκούμπωνε ἕως τὴ ζώνη, μὲ κούμπωμα ἴσιο ἢ κρουαζέ, ἀφήνοντας ἀνοικτὸ τὸ κάτω τμῆμα της. Ἀργότερα ἡ ζούπα ἐκόντυνε καὶ ἐφορεῖτο ὡς μιὰ πλατειὰ ζακέττα χειριδωτὴ ἢ ἀχειρίδωτη, ὅπως εἰκονίζεται στὴν νωπογραφία Βόϊλα Σητείας. Ἡ ζούπα ἐφορέθη πολὺ καὶ στὴν Ἰταλία, ἀνοικτὴ ἢ κλειστή. Βλέπε εἰκόνα ἀνοικτῆς ζούπας ἐν τῷ εἰκονογραφημένῳ συγγράμματι τοῦ Leandro Ozzola «Il Vestiario Italiano» fig. 65· εἶναι ζωγραφικὴ τοῦ Rafaello (χρονολ. 1512). Ὁ Ozzola σημειώνει: giubba cinta alla vita con sottana che scende sotto il ginocchi». Ὁμοίως τέτοια ζούπα ὑπάρχει εἰς τὴν ἔκδοσιν ζωγραφικῶν ἔργων τοῦ Τισιανοῦ τῆς Astra Arengarium No 50. Ζοῦπες φοροῦν οἱ μορφὲς ποὺ εἰκονίζονται (Μωσαϊκὸν τῶν πρώτων δεκαετηρίδων τοῦ 13ου αἰ.) εἰς τὰ τόξα τῆς δυτικῆς κούπολας (θόλου) τοῦ Ἁγίου Μάρκου τῆς Βενετίας «Σκηναὶ ἀπὸ τὰ Μαρτύρια τῶν Ἀποστόλων» ὅπου καὶ ἡ Ἐπιγραφή: «Mars ruit, anguis abit, surgunt, gens Scytica credit»=Ὁ Ἄρης καταπίπτει, ὁ ὄφις ἀπόλλυσι, ἀνίστανται, τὸ Σκυθικὸν γένος πιστεύει. (Βλέπε «Byzantine Mosaic Decoration» by otto Demus σελ. 70 πίναξ 54). Ἡ λέξις ζούπα ἐπείσακτος ἐκ τῆς Περσικῆς (cubba) ἢ τῆς Ἀραβικῆς (djoubba) ἔγινε Βενετικὰ giubba, Ἰταλικὰ gioppa, Τουρκικὰ τζουπέ, Γαλλ. jupe. Τὸ Λεξικὸν Larousse ἐξηγεῖ ἐν λέξει jupe: nom. fem. arab. djoubba=vêtement d' homme qui prend de la taille jusqu' à mi jambe. Ἡ Ἐλισσάβετ Χριστοφίδου μὲ πληροφορεῖ ὅτι ἐπὶ τῶν ἡμερῶν της οἱ Τοῦρκοι τῆς Ταρσοῦ ἐχρησιμοποίουν 2 τύπους τζουπέ: τὸν ἀνοικτὸ ἕως κάτω (γιὰ ἔξω) καὶ τὸν κλειστὸν κομμένο ζαπονὲ μὲ ραφὲς στὰ πλάγια. Στὸ λαιμὸ εἶχε σούρα καὶ ἐτελείωνε μὲ φάσα. Εἶχε σχίσμο ἕως τὴ μέση τοῦ στήθους καὶ ἔδενε μὲ κορδονάκια. Ὁ κλειστὸς τζουπὲ ἐφορεῖτο μόνο μέσα στὸ σπίτι.

κουμπώνουν στὰ πλάγια μὲ πολλὰ κουμπιά. Ἔχει πλούσιο ὄρθιο γιακᾶ, ψηλὸ ἴσαμε τὸ σαγόνι. Ἡ κόλληση τῶν δύο τμημάτων τῆς ζούπας γαρνίρεται μὲ ὡραῖες συμμετρικὲς σφηκοφωλιές, ἡ δὲ ζώνη καμωμένη ἀπὸ κορδόνι μεταξωτὸ εἶναι πλεγμένη **κουρλάκι.** Ἀξιοπρόσεκτη ἡ λευκὴ σκούφια τοῦ Βεργίλη *.

Ἡ ζούπα τοῦ Κωνσταντίνου εἶναι ἁπλούστερη στὴν ἐργασία. Ἔχει νωμίτη καὶ κλειστὸ γιακᾶ. Ὁ φέρων εἶναι ξεκαπέλλωτος μὲ μακρυὰ μαλλιά. Καὶ οἱ δύο ἄνδρες ἔχουν κρεμασμένα στὴ μέση τους **φασκώλια** [1] ἢ πουγκία [2], ψαλλιδάκι, μαχαιράκια, μαντήλια [3]. Κάτω ἀπὸ τὶς ζοῦπες τῶν εἰκονιζομένων φαίνονται οἱ περισκελίδες τους· στὰ πόδια φοροῦν γόβες.

Ὁ **πίναξ 17** τοῦ Γκερόρα (μορφὴ 1) δίδει μαζὺ μὲ τὴ φορεσιὰ **καὶ** τὴν εἰκόνα μιᾶς ὡραίας πλευρᾶς τῆς ζωῆς τῶν εὐγενῶν Κρητῶν τοῦ 14ου αἰ. [4].

Ἀνάμεσα σὲ δασάκι ἀπὸ ρογδιὲς τρεῖς ὄμορφοι καβαλλάρηδες πάνω σὲ κόκκινα ἄλογα, ντυμένοι μὲ τὶς εἰδικὲς φορεσιὲς τῶν κυνηγῶν τῆς ἐποχῆς, πᾶνε ἢ γυρίζουν ἀπὸ κυνήγι μὲ τὸ γεράκι [5]. Εἴτε πᾶνε εἴτε γυρίζουν, εἶναι

---

* Ἡ σκούφια αὐτὴ ἦτο συνήθως ἄσπρη λινὴ ἀλλὰ καὶ μεταξωτή. Δημοφιλὴς γιὰ ὅλες τὶς τάξεις ἡ μόδα αὐτή, ἐκράτησε ἀπὸ τὸν 13ο ἕως τὸν 15ο αἰῶνα καὶ ἐφορέθη καὶ στὴ Δύση ἀπὸ ἄνδρες καὶ γυναῖκες ὅλων τῶν τάξεων (ἦταν ὅμοια μὲ τὴν σκούφια τῶν βρεφῶν μας).

1. Βλέπε Σ. Β. Κουγέα «αἱ ἐν τοῖς σχολίοις τοῦ Ἀρέθα Λαογρ. εἰδήσεις» ἐν «Λαογραφία» 4 σελ. 236. Φασκώλια = ταινιοειδῆ βαλλάντια ἐξ ὑφασμάτων λινέων ἃ τοῖς βραχίοις ἔσθ' ὅτε καὶ ταῖς ζώναις περικλείουσι. Βλέπε καὶ Κουκουλὲ Β Β.Π. τόμ. Β' ΙΙ σελ. 54.

2. Πουγκίον = σακκουλάκι ποὺ ἔβαζαν χρήματα. Ἔβαζαν ὅμως καὶ τὴν ἧσκαν καὶ συναντοῦμε τὴν λέξη ἀσκοπουγκίτσα εἰς τὴν Διήγ. Παιδιόφρ. τετρ. ζώων ἐν Wagner Carmina στίχ. 343.

3. Οἱ χωρικοὶ ὅταν πήγαιναν στὰ χωράφια κρεμούσαν ἀπὸ τὴ ζώνη τους ἕνα φλασκάκι μὲ κρασὶ ἢ νερό. (Ἔτσι ἔκαναν καὶ οἱ Κινέζοι ἀναχωρηταί).

4. Ἐκ τῆς Ἐκκλησίας «Παναγία» τοῦ χωρίου Μονόχωρο ἢ Μονοχώριον Γαλλιᾶς Καινουρίου (Μεσσαρά). Τὸ Μονόχωρον τὸ κατοικούσαν τελευταίως μόνον τοῦρκοι. Κατεστράφη δὲ κατὰ τὴν τελευταίαν Ἐπανάστασιν. Ἀπὸ τὴν ἐκκλησία σώζεται μόνον ὁ νάρθηξ. Εἰς τὸν βόρειον τοῖχον τοῦ νάρθηκος σώζεται ἡ νωπογραφία. Βλέπε ὅσα περὶ αὐτῆς σημειώνει ὁ ἀείμνηστος Στέφανος Ξανθουδίδης «Χριστιανικαὶ ἐπιγραφαὶ Κρήτης» Ἀθηνᾶ, τόμ. 15ος, 1903 σελ. 135 κ.ἑ. Δυστυχῶς ἡ νωπογραφία εἶναι πολὺ **κατεστραμμένη καὶ εἶναι ἀδύνατον νὰ ἀποδοθῇ.**

5. Ἡ ἀγάπη τῶν Κρητῶν γιὰ τὸ κυνήγι φαίνεται καὶ στὰ Κρητικὰ κείμενα. Οἱ **κυνηγάρηδες** ἐκυνηγούσαν μὲ σαΐτα ἢ μὲ γεράκι (φαλκόνι, φάλκο). Ὁ κυνηγάρης ἔβγαινε πάντα καβαλλάρης. (Πικατόρου «ρίμα θρηνητική» ἐν Ἀλεξίου «Κρητ. Ἀνθολογία» σελ. 42 Ι στ. 3 «μαῦρον ἐκαβαλλίκευεν ἐβάσταν καὶ γεράκιν»). Ὁμοίως Κορνάρου «Ἐρωτόκριτος», 100 Ἀθάνατα ἔργα ἔκδ. Παπαδημητρίου Α' στ. 107 «καὶ καθ' αὐγὴ καὶ καθ' ἀργὰ στ' ἄλογο καβαλλάρης μὲ τὰ γεράκια καὶ σκυλιὰ σὰν ἦταν κυνηγάρης» (σὰν ἦταν = καθ' ὁ κυνηγός).

πρόσωπα ὑψηλά. Ὁ **Ἄρχοντας Γεώργιος Μουσοῦρος** μὲ τὰ παιδόπουλά του. Ὁ Μουσοῦρος κρατεῖ τὴ μεσαία θέση ἀνάμεσα στοὺς τρεῖς. Ἔχει κεντημένο στὸ ἁπλὸ κόκκινο ζιπόνι του, τὸ οἰκόσημό του (πάνω στὸ στῆθος) [1], ποὺ ἔχει ἐναλλὰξ τρεῖς κάθετες παράλληλες μαῦρες ρίγες καὶ τρεῖς λευκές. Φορεῖ **χερόχθια** [2] τοῦ κυνηγιοῦ, πλεκτὰ ραβδωτὰ καὶ κρατεῖ ἕνα περίεργο μαστίγιο ποὺ μοιάζει μὲ σκῦπτρο. Στὸ κεφάλι φορεῖ καπέλλο πλὰ μὲ φτερὸ στὰ πλάγια, ὅπως καὶ ὁ νέος ποὺ βρίσκεται ἀριστερά του [3]. Τοῦτος θὰ εἶναι ὁ **γερακάρις** του γιατὶ κρατεῖ στὸ δεξὶ χέρι ἕνα γεράκι. Φορεῖ μονοκόμματη ἐφαρμοστὴ ραβδωτὴ **σολιασμένη περισκελίδα** τὴν κατάλληλη γιὰ τὴν ἱππασία [4]. Ὁ τρίτος, ποὺ φαίνεται νεώτερος ἀπ' ὅλους, εἶναι ξεκαπέλωτος. Ἴσως αὐτὸς εἶναι τὸ παιδόπουλο, ἴσως κάποιος συγγενὴς τοῦ Μουσούρου [5]. Ἐπειδὴ ὁ τύπος τοῦτος τῆς φορεσιᾶς ἦτο συνήθης γιὰ τὴν ἱππασία καὶ ἐφορεῖτο κατὰ τὴν περίοδο αὐτὴ καὶ στὴν Εὐρώπη, δὲν εἶναι τολμηρὴ ἡ σκέψις ὅτι καὶ οἱ Βυζαντινοὶ μπορεῖ νὰ ἐφόρουν κατὰ τὴν περίοδο αὐτὴ μιὰ τέτοια φορεσιά, ὅταν ἔβγαιναν στὸ κυνήγι.

Τέλος τὴ φορεσιὰ τοῦ α' τετάρτου τοῦ 14ου αἰ. βρίσκομε σὲ πίνακες τοῦ Γκερόλα, ἀπὸ τοὺς ὁποίους πολλοὶ εἶναι χρονολογημένοι ἀπὸ 1316-1328.

---

1. Τὸ αὐτὸ οἰκόσημον ἐπὶ λίθου εὑρέθη ἐκεῖ πλησίον καὶ ὑπάρχει σήμερον εἰς τὸ Ἱστορικὸν Μουσεῖον Κρήτης (Ἡράκλειον) ὑπ' ἀριθ. 48. (Βλέπε καὶ ὁδηγὸν Μουσείου σελ. 15).

2. Γάντια (κατὰ Βυζ. χειρόρτια), ἐφόρει εἰς τὸ Βυζάντιον ὁ Πρωτοϊερακάριος (Κωδινοῦ περὶ Ὀφφικιαλίων 40, 6). Ἀλλὰ γάντια ἐφόρουν καὶ οἱ χωρικοὶ ἐργαζόμενοι στοὺς ἀγρούς.

3. Ἀρχίζει νὰ εἰσέρχεται στὴν Κρήτη ἡ Εὐρωπαϊκὴ μόδα ἢ εἶχε εἰσέλθει διὰ τοῦ Βυζαντίου;

4. Οἱ ραβδωτὲς περισκελίδες τῆς ἱππασίας ἦσαν πολὺ δημοφιλεῖς. Ἐγίνοντο ἀπὸ μάλλινο ἢ καὶ λινὸ ὕφασμα ἢ ἀπὸ κετσέ. Τὸ πέλμα ἦταν ἐνισχυμένο μὲ δέρμα. Ἦσαν μυτερές. Γιὰ νὰ γίνη μακρυὰ ἡ μύτη τους, ἐρράβοντο σὲ σταυροειδὲς ξύλινο καλούπι.
—Σολιασμένες ὑφασματένιες κάλτσες, ποὺ φθάνανε ἴσαμε τὴ μέση τῆς γάμπας μὲ ἐλεύθερο τὸ στόμιον ὅπως τὸ γυναικεῖο στιβάνι τῆς Κρήτης, εἶδα νὰ φορῇ ὁ ἐνοικιαστής μου Ὄγκυ Τέστα. Ἐλαφρὲς ὅπως ἦσαν, ἀντικαθιστοῦσαν τὴν κάλτσα καὶ τὴν παντούφλα (Τὶς ἐφόρει μέσα στὸ σπίτι).

5. Ἡ χρονολογία τῆς κτητορικῆς ἐπιγραφῆς κατὰ τὸν Ξανθουδίδην εἶναι ἐλλιπής. Ἀλλὰ ὡς ἀναφέρει εἰς σελ. 137 τῆς Ἀθηνᾶς, συνάγει ἐκ τῶν 2 τελευταίων γραμμάτων τῆς χρονολογίας ὅτι αὕτη θὰ εἶναι τὸ ἔτος 1345. Ἐπειδὴ δὲ ἑκατέρωθεν τοῦ ἄρχοντος Μουσούρου ὑπάρχει ἐπιγραφὴ ἔστω «καὶ πολλαχοῦ ἐξίτηλος», ἀπὸ τὴν ἔννοια τῆς ὁποίας συνάγεται ἐπίκλησις πρὸς τὴν Παναγίαν, ὅπως κρατύνη τὸν κτήτορα, ἄρχοντα πολεμοῦντα κατὰ τῶν ἐχθρῶν, πρᾶγμα ποὺ μποροῦσε νὰ γίνη «μόνον εἰς τοὺς πρὸ τῆς Μεγάλης στάσεως τοῦ Ἁγίου Τίτου ταραχώδεις καὶ πλήρεις στάσεων καιρούς, ὁπότε καὶ μόνον ἠδύνατο Κρὴς ἀρχοντορωμαῖος νὰ φιλοδοξῇ νίκας καὶ νὰ σκέπτηται πολέμους, νὰ ἔχῃ δὲ καὶ τὸ θάρρος νὰ ἀναγράφῃ τοῦτο ἐν δημοσίῳ τόπῳ», ἡ χρονολόγησις πρέπει νὰ θεωρηθῇ ἀκριβής.

Ἐπειδὴ οἱ περισσότερες ἀπὸ τὶς νωπογραφίες, τῶν ἐτῶν αὐτῶν δὲν εἶναι καλὰ διατηρημένες, θὰ βασιστοῦμε στὶς διαυγέστερες. Ἔτσι,

Ὁ **πίναξ 10** (Νο 3 καὶ 4 ἔτους 1328 νωπογραφία τοῦ ζωγράφου Ἰωάν. Παγωμένου, ἐκκλησία Μιχ. Ἀρχάγγελος τοῦ χωρίου Καβαλαργιανά, παριστάνει φιγοῦρες ὁμάδος ἀνθρώπων (ἀνδρῶν γυναικῶν, νέων καὶ κορασίδων) [1]. Οἱ ἄνδρες καὶ τὰ ἀγοράκια εἶναι ντυμένοι μὲ λίγο περίεργες φορεσιές. Ὁ ἐξωτερικὸς χιτῶνας [2] μονοκόμματος ἢ κομμένος στὴ μέση εἶναι δίχρωμος. Τοῦ ἑνὸς ἀπὸ τοὺς ἄνδρες εἶναι ραβδωτὸς μὲ πλατειὲς πλάγιες προσθετὲς λωρίδες [3] (ἄσπρο καὶ μαῦρο), μονοκόμματος καὶ μακρύς. Ἔχει ἄνοιγμα ἀπὸ τὰ γόνατα ἕως τὸ στρίφωμα, προφανῶς γιὰ νὰ διευκολύνη τὴν κίνηση. Φοργιέται ἀπὸ τὸ λαιμὸ καὶ κουμπώνει στὸ δεξιὸ ὦμο. Ἀπὸ τὸ σχετικὰ φαρδὺ καὶ ζαπονὲ μανίκι του, φαίνεται τὸ στετὸ κεντητὸ μανίκι ἑνὸς ἄλλου χιτῶνα, τὸ ὁποῖον κουμπώνει ἀπὸ τὸν ἀγκῶνα καὶ κάτω μὲ ἀρκετὰ κουμπάκια. Κάτω ἀπὸ τὸ στρίφωμα διακρίνεται καλὰ τὸ πυτζαμοειδὲς μαῦρο βυζαντινὸ βρακίον.

Τοῦ ἄλλου ἀνδρὸς ὁ χιτῶνας εἶναι κομμένος στὴ μέση καὶ προσερραμμένος. Εἶναι καμωμένος ἀπὸ δύο διαφορετικοῦ χρώματος ὑφάσματα. Ἡ διχρωμία ἐδῶ παρουσιάζεται κατὰ τετράγωνα. Τέσσερα τετράγωνα ἀποτελοῦν τὸ ἐμπροστινὸ τμῆμα τοῦ χιτῶνα. Εἶναι τοποθετημένα ἔτσι ποὺ τὸ δεξὶ τμῆμα τοῦ στήθους καὶ τὸ δεξὶ μανίκι εἶναι ἀπὸ κόκκινο πανὶ ποὺ ἀποκλίνει πρὸς τὸ καφέ, τὸ δὲ ἀριστερὸ τμῆμα καὶ τὸ ἀριστερὸ μανίκι εἶναι ἀπὸ πανι ἄσπρο. Στὴ φούστα ἂς ποῦμε (στὸ κατώτερο τμῆμα τῆς φορεσιᾶς) τὰ χρώματα εἶναι τοποθετημένα ἀντίθετα. Κάτω δηλαδὴ ἀπὸ τὸ κοκκινωπὸ τετράγωνο τοῦ στήθους εἶναι ραμμένο τὸ ἄσπρο τῆς φούστας κ.ο.κ. Εἶναι λοιπὸν ντυμένοι οἱ Κρῆτες αὐτοὶ μὲ ἕνα ἰδιάζοντα τύπο καβαδίου, χωρὶς πλατύτατα μανίκια. Ὑποψιάζομαι ὅτι προκειται γιὰ τὸ βυζαντινὸ **αὐτούπιν**, αὐτὸ ποὺ στὸν «Πουλολόγο» φορεῖ ὁ φασιανὸς «**κι' ἔχει τὰς χρὰς καμμάτια**». [4, 4α]

1. Εἶναι οἱ δωρηταί: Νικήτας Σίδερος, Ἐμμ. Μελισσουργός, καὶ ἡ οἰκογένεια Κότση (Δημήτριος, Γεώργιος, Ἄννα, Θεοτόκης, Θεόδωρος, Μιχαήλ).

2. Ἡ λέξις χιτὼν ἐχρησιμοποιεῖτο καθ' ἅπασαν τὴν Βυζαντινὴν περίοδον, ἀσχέτως τοῦ εἰδικοῦ ὅρου ποὺ προσδιώριζε τὸ κάθε φόρεμα.

3. Τὸ ὅτι εἶναι προσθετὲς καὶ ὄχι καμωμένες κατὰ τὴν ὕφανση καταφαίνεται ἐκ τῆς ἀκανονίστου θέσεως ποῦ ἔχουν ἐπάνω στὸ ἔνδυμα.

4. Ὑποθέτω ὅτι καὶ τοῦτο τὸ ἔνδυμα θὰ ἔλεγαν οἱ Κρῆτες καβάδι, διότι παρὰ τὰς ἐρεύνας μου δὲν εὗρον τὸν ὅρον «αὐτουπίν» εἰς Κρητικὰ κείμενα. Οὔτε εἶναι γνωστὸς εἰς τοὺς γεροντοτέρους Κρῆτας ἀπὸ τοὺς ὁποίους ἐζήτησα πληροφορίες.

4α. Βλέπε «Πουλολόγος» ἐν Wagner Carmina σελ. 180 στ. 266:

ὁποὺ σὲ βλέπει φασιανὲ ὅτι φορεῖς τὸ ροῦχον
αὐτὸ τὸ λέγουν **αὐτουπὶν** νά 'χη τὰς χρὰς κομμάτια
παρέξω νἄχη κόκκινον καὶ πράσσινον κομμάτι
καὶ γερανὸν καὶ κίτρινον ὀξὺν καὶ τὸ γαλάζιον.

Τὸ ἔνδυμα αὔτουπὶν θὰ ἐφορεῖτο εἰς τὸ Βυζάντιον ἀπὸ πρίγκηπες καὶ ἐξέχουσες προσωπικότητες (σεβαστοὺς) [1], πιθανῶς δὲ νὰ ἦτο καὶ αὐτὸ ἀπὸ κεῖνα τὰ φορέματα ποὺ ἐδώριζεν ὁ «Βασιλεύς», ὅπως ἐσυνειθίζετο τότε [2, 2α].

Πιθανῶς καὶ μερικοὶ **ὑστερόπλουτοι** φαντασμένοι νὰ ἐπρομηθεύοντο τὸ αὔτουπὶν καὶ νὰ ἐκόμπαζον [3] γιὰ τὸ ἀπόχτημα, ξεχνῶντας πὼς «τὸ ἔνδυμα δὲν κάνει τὸν καλόγηρον» [4].

Οἱ εἰκονιζόμενοι φοροῦν στὰ πόδια παπούτσια ἕως τοὺς ἀστραγάλους μὲ μύτες ὄχι πολὺ μακρυές.

Εἰς ἀχρονολόγητον νωπογραφίαν τοῦ,

Πίνακος 16 Γκερόλα (Μορφὴ Νο 1) ἐκ τῆς Ἐκκλησίας τοῦ Ἀφέντη Χριστοῦ τοῦ χωρίου Κρητσᾶ Μεραμβέλλου, ποῦ κατὰ τὸν Γκερόλα εἶναι ἡ αἰσθητικώτερη, τεχνικὰ καλύτερη καὶ πλέον διατηρημένη, παριστάνει τὸν **Ἰωβὴλ Χωνιάτην**. Ὁ νεαρὸς δωρητὴς φορεῖ δύο χιτῶνες ραβδωτούς, μὲ κατακόρυφες στενὲς ἐνυφασμένες ραβδώσεις. (Οἱ ραβδώσεις τῶν χιτώνων διαφέρουν ὡς πρὸς τὰ χρώματα). Ὁ ἐξωτερικὸς χιτὼν ἔχει σχετικῶς πλατειὰ μανίκια, ἀπὸ τὰ ὁποῖα φαίνονται τὰ στενὰ μανίκια τοῦ ἐσωτερικοῦ χιτῶνα. Εἶναι σχιστὸς ἀπὸ τὸν ὀμφαλὸ ἕως τὸ στρίφωμα.

Ἡ μόδα τοῦ χιτῶνος (διαφέρει τῶν συνήθων χιτώνων διότι δὲν ἔχει ἄνοιγμα οὔτε στὸ στῆθος οὔτε στὸν ὦμο) καὶ τὸ εἶδος τοῦ ὑφάσματος (κάθετες οἱ ραβδώσεις), ὁδηγοῦν σὲ χρονολόγηση παλαιότερη ἀπὸ ὅλους τοὺς ἐξετασθέντας τύπους ἐνδύματος.

Φορεῖ ὁ δωρητὴς **στιχάριον λωρωτὸν** ἀπὸ μετάξης «κατὰ σαρακηνοὺς ἐρραμμένον» [5], φόρεμα ἀκριβὸ γιὰ τὴν ἐποχή του καὶ πιθανῶς διακριτικὸν κοινωνικῆς τάξεως [6]. Ὁ εἰκονιζόμενος Ἰωβὴλ Χωνιάτης θὰ ἦτο ἐκ τῶν εὐ-

---

1. **Σεβαστὸς**=τίτλος εἰσαχθεὶς παρὰ Βυζαντινοῖς ἐπὶ Ἀλεξίου Κομνηνοῦ, ὁ κάτοχος τοῦ ὁποίου ἤρχετο πέμπτος κατὰ τάξιν μετὰ τὸν Αὐτοκράτορα (Λεξ. Ἐλευθερουδάκη τόμ. 11ος σελ. 373).

2. (Πουλολόγος στ. 270 : «νὰ 'ποῦν εἶσ' ἀρχοντόπουλον ἀπὸ τοὺς σεβαστάδες»).

2α). «Καὶ σὺ γελᾷς τὸ **αὔτουπὶν** καὶ σκιάδιν τὸ μὲ δῶκεν/
ὁ βασιλεὺς ὁ αὐθέντης μου καὶ πάντων τῶν ὀρνέων;» (στ. 304).

3. «Ἦ εἶσ' ἐκ τὴν Μισοθυνιὰν κάποιας λουλῆς κοπέλιν
κι' ἀπόθανεν ἡ μάνα σου κι' ἀφῆκεν σε λογάριν
καὶ 'γόρασες τ' **αὐτούπιν** σου αὐτὸν τὸ καμαρώνεις
καὶ λέγεις σεβαστοῦ παιδὶν ὑπάρχεις κ' τὴν Νικαίαν».

4. Ἴσως οἱ εἰκονιζόμενοι ἐδῶ νὰ εἷλκον τὴν καταγωγὴν ἐκ Βυζαντίου καὶ νὰ ἦσαν πρόσωπα εὐγενοῦς καταγωγῆς.

5. Οὕτως (Κουκουλὲ Βυζ. Βίος καὶ Πολιτισμὸς τόμ. Β' ΙΙ σελ. 6) ἀναφέρονται ἐν τῇ ἐκθέσει Βασιλείου Τάξεως Κων. Πορφυρογεννήτου (905-959).

6. Ὀνειροκρ. Ἀχμὲτ σελ. 170 «Εἰς εὐγενὲς πρόσωπον καὶ εὐδοξίαν ἡ τῶν λωρωτῶν χιτώνων κρίσις ἐστίν. Τὰ ἀπὸ μετάξης λωρωτά...».

πορωτέρων, ἐφ' ὅσον μάλιστα φορεῖ δύο στιχάρια λωρωτά : ἕνα στενομάνικον ὡς ἐσωτερικὸν καὶ ἕνα πλατυμάνικον ὡς ἐξωτερικόν [1]. Ἀξιοπρόσεκτα εἶναι τὰ παπούτσια τοῦ Ἰωβήλ, σταυρωτὰ στὸν ταρσό, δένουν μὲ **λωρία** [2].

---

1. Ὁ ὅρος στιχάριον ἦτο κοινὸς δι' ἀνδρικὸν καὶ γυναικεῖον ἔνδυμα (Κουκουλὲ Βυζ. Βίος καὶ Πολ. τ. Β. ΙΙ σελ. 9). Τὸ στιχάριον ἦτο ἔνδυμα ἐξωτερικόν. Τοῦτο συμπεραίνω ἐκ τῶν ἑξῆς : Εἰς τὸν βίον Ἁγίου Φιλαρέτου (Περιοδ. Βυζάντιον 9, 135) ἀναφέρεται ὅτι ἡ σύζυγός του ὅταν τὸν εἶδε νὰ ἐπιστρέφῃ κάποτε χωρὶς χιτῶνα, διότι τὸν εἶχε χαρίσει σὲ κάποιο φτωχὸ «ἐλυπήθη σφόδρα ὅτι ἐκ παντὸς ἐκλάπη καὶ μὴ φέρουσα θεωρεῖν τὸν ἄνδρα **γυμνόν**, ἐκβαλοῦσα τὸ ἴδιον στιχάριον, συνέκοψε ἀνδρῷον καὶ δέδωκε τῷ ἀνδρὶ αὐτῆς». Ἔκοψε δηλαδὴ τὸ ἐξωτερικόν της στιχάριον «μὴ φέρουσα θεωρεῖν γυμνὸν τὸν ἄνδρα», (γυμνὸς ἐν τῇ κοινῇ Ἑλληνικῇ ἐσήμαινε τὸν ἐλαφρῶς ἐνδεδυμένον δηλ. φέροντα μόνον τὸ ἐπὶ τῆς σαρκὸς ἔνδυμα. Βλέπε Λεξικὸν Liddel Scott. Ἡ λέξις καὶ εἰς Ἡσιόδου «Ἔργα καὶ ἡμέραι» ἐκδ. Παπύρου ἀριθ. 164 στιχ. 389 : «γυμνὸν σπείρειν, γυμνὸν βοωτεῖν, γυμνὸν δ' ἀμάειν=νὰ σπέρνῃς γυμνός, νὰ ἀροτριᾷς γυμνός, νὰ θερίζεις γυμνός : ἐν καιρῷ δηλαδὴ καλοκαιρίας, ὅταν δὲν κάνει βροχὲς καὶ κρύο, τότε ποὺ ὁ ἀγρότης ἐργάζεται ἐλαφρὰ ντυμένος), γιατὶ δὲν νοεῖται γυναῖκα αὐτὴ νὰ μείνῃ ὁλόγυμνη γιὰ νὰ ντύσῃ ἕνα ἄνδρα ἔστω καὶ τὸν δικό της τὸν ἄντρα. Πρβλ. πρὸς ὁπλίτας γυμνοὺς=καὶ ἐλαφρῶς ὡπλισμένους.

—Τὸ στιχάριον ὡς ἔνδυμα ἐξωτερικὸν τῶν κληρικῶν, συνεκρατεῖτο στὴ μέση μὲ βαλτίδιν (στενὴν ζώνην). (Βλέπε Γ. Κ. Σπυριδάκη «Παρατηρ. ἐπὶ ἐνδυμάτων τινῶν κλπ. ἐν Ἐπετ. Λαογρ. Ἀρχ. τόμ. 9 καὶ 10 1955-57 σελ. 9).

2. Θὰ χρειασθῇ νὰ κάμωμε μιὰ ἀνακεφαλαίωση γιὰ τὴν ὑπόδηση τῶν Κρητῶν. Στὴν ὕπαιθρο γενικὰ δὲν ἔπαψαν νὰ φοριῶνται τὰ πατροπαράδοτα στιβάνια, ἂν καὶ διαφορετικῆς κατασκευῆς ἀπὸ τὰ σημερινά. Ἐφοροῦντο δὲ ὄχι μόνον ἀπὸ τοὺς φτωχοὺς γεωργοὺς μὰ κι' ἀπὸ τοὺς εὐπόρους, ὅπως καὶ ἀπὸ εὐπόρους ἀστοὺς ὅταν βγαίνανε στὶς στὶς ἐξοχές. Τῶν εὐπόρων τὰ στιβάνια ἦσαν ἀπὸ δέρμα μαλακό, ἀπὸ χονδρὸ δὲ μοσχαρίσιο ἢ τραγινὸ τῶν χωρικῶν. Ἀγκάλιαζαν ὅλη τὴν κνήμη ἕως τὸ γόνατο καὶ ἦσαν ἐπάνω ἀρκετὰ μακρυὰ καὶ φαρδειά, ὥστε ἐδίπλωναν καὶ ἐγύριζαν ὅπως οἱ καλτσοῦλες, τὰ σοσόνια τῶν παιδιῶν. Τὸ γύρισμα αὐτό, ρεβέρ, μποροῦσε νὰ εἶναι καὶ ὀδοντωτὸ μὲ μεγάλες φεστονοειδεῖς τομὲς (ὅπως φαίνεται στὴν εἰκονογράφηση τοῦ Ἐρωτοκρίτου) ἢ καὶ ἁπλὸ ὅπως στὴν νωπογραφία τοῦ χωρίου Βόϊλα Σητείας (πίναξ 17). Ἐλέγοντο **στιβάνια**, ὅπως μᾶς λέει ὁ Σαχλίκης καὶ ὁ Κορνάρος. Μόνον τῶν Σφακιανῶν τὰ στιβάνια δὲν ἐγύριζαν, ἀλλ' ἀνέβαιναν πάνω ἀπὸ τὸ γόνατο, φτάνοντας καμμιὰ φορὰ ἴσαμε τὰ «ριζομέργια» ὅπου καὶ κρατιότανε περνῶντας μὲ λουριὰ στὴ ζώνη. Γιὰ τὴ συνήθη χρήση τὰ στιβάνια ἦσαν μαῦρα καὶ κόκκινα, μὰ τὰ σχολιάτικα ἦσαν μαῦρα ἢ ἀνοιχτόγκριζα ἢ καὶ ἄσπρα, στολισμένα καμμιὰ φορὰ μὲ ὡραῖα τρυπητὰ σχέδια. Παράλληλα μὲ τὰ στιβάνια, ὅλες οἱ τάξεις ἐφόρουν καὶ ἄλλου εἴδους καλίκωση, ἀνάλογα καὶ μὲ τὸ συρμό. Φορούσαν δηλ. ἀρχικὰ ὅπως καὶ οἱ Βυζαντινοὶ παπούτσια διαφόρων σχημάτων (τὰ πολωνικὰ μακρομύτικα, τὰ κινέζικα μὲ γυριστὲς μύτες, κι' ὑστερώτερα τὰ Βενετικά, φελλοὺς καὶ παντόφιλες). Διάφορα κείμενα, περιγραφὲς καὶ εἰκόνες μᾶς βοηθοῦν νὰ κατανοήσωμε τὸ σχῆμα καὶ τὶς ὀνομασίες τους. Στὰ μωσαϊκὰ τῆς Ραβένας, οἱ πατρίκιοι τοῦ Ἰουστινιανοῦ φοροῦν παπούτσια μὲ ἐλαφρὰ γυριστὲς μύτες, τέτοια φορεῖ καὶ ὁ ἕνας ἐκ τῶν Μοχιώτη στὸν πίνακα 16 τοῦ Γκερόλα. Ὅμοια δηλ. μὲ τσαρούχια, καὶ φτάνουν μέχρι ἀστραγάλων. Ὅλες οἱ χρονολογικὰ παλαιότερες νωπογραφίες

Ἡ ἐξέταση τῶν τελευταίων τούτων νωπογραφιῶν, ποὺ εἰκονίζουν τοὺς Κρῆτας ὅπως ἦσαν ντυμένοι κατὰ τὶς πρῶτες δεκαετηρίδες τῆς Βενετοκρατίας, ἐπιτρέπει νὰ συμπεράνωμε τὸν τρόπο τοῦ ντυσίματος **ἑνὸς Βυζαντινοῦ τῆς ἐποχῆς ἐκείνης.**

Γκερόλα, δείχνουν τοὺς ἄνδρες μὲ τέτοιου εἴδους ὑπόδηση, ποὺ γιὰ τοὺς χωρικοὺς θὰ ἦταν μὲ πλειὸ ἐνισχυμένο πέλμα (ἀρβύλες).

Παπούτσια ὠνόμαζαν οἱ Βυζαντινοὶ τὶς γόβες τους, ποὺ ἦσαν χωρὶς τακούνι κι' ἀκολουθούσαν τὸ σχῆμα τοῦ ποδιοῦ. (Γιὰ παποῦτσες χελωνόκοπες μιλεῖ ὁ Γεωργηλᾶς στὸ θανατικὸν τῆς Ρόδου). Παποῦτσες πιθανῶς θὰ ἐλέγοντο καὶ στὴν Κρήτη, ἂν κρίνωμε ἀπὸ τὴν παροιμία «ἐπετάχτηκ' ἡ παπούτσα σου στὸ δόμα». * Οἱ κομψευόμενοι νέοι ὅπως δείχνει καὶ ἡ εἰκονογράφησις τοῦ πίνακα 17 τοῦ Γκερόλα (Μουσοῦρος) ἐφόρουν στὶς ὑπαίθριες ἐπιδιώξεις τους τὶς σολιασμένες κάλτσες, ποὺ ἀντικαθιστούσαν τὰ παπούτσια. (Κυνήγι, καβάλλα). Στὸν πίνακα 16 ὁ νεαρὸς Ἰωθὴλ φορεῖ παπούτσια μὲ σταυρωτὰ στὸν ταρσὸ κορδόνια (λωρία).

Τὰ παπούτσια τοῦ 14ου αἰῶνος εἶναι λεπτεπίλεπτα καὶ γίνονται ἀπὸ δέρμα, βελοῦδο, σατὲν καὶ προστατεύονται στὸ δρόμο ἀπὸ δερμάτινους φελλοὺς ἢ καὶ τσόκκαρα ξύλινα, (φελλοὺς ἐφόρουν καὶ μέσα στὸ σπίτι Κατζοῦρμπος). Τὸν 15ο αἰῶνα τὰ παπούτσια ἀνεβαίνουν ἕως τὸν ταρσὸ καὶ κόβονται σχιστὰ στὰ πλάγια, ὅπως φαίνεται στὶς νωπογραφίες Γκερόλα. Ἀπὸ δῶ κι' ἐμπρὸς τὰ παπούτσια τῶν Κρητῶν ἀκολουθοῦν τὴν Βενετσιάνικη μόδα, ποὺ τυπικὸ χαρακτηριστικό της εἶναι πῶς αὐτὰ δὲν ἔχουν διόλου τακούνι. Ἔχουν τετράγωνες μῦτες, ποὺ κάνει τοὺς ἄνδρες νὰ φαίνωνται στραβοπόδηδες. Ἄλλα δημοφιλῆ παπούτσια εἶναι αὐτὰ πού, δένουν μὲ κορδέλες (Ἀναστάζη ντὶ Μάλτα) μὲ μύτες στρογγυλὲς καὶ τακούνια μέτριου ὕψους, κι' ἀργότερα ἐκεῖνα ποὺ ἔχουν γλῶσσες καὶ φίμπιες καὶ ἦσαν κατὰ κανόνα μαῦρα. Τὰ τελευταῖα χρόνια τῆς Βενετικῆς κατάκτησης καὶ ἴσαμε τουλάχιστον τὸν Τουρνεφόρ, οἱ κομψευόμενοι Κρῆτες ἐφόρουν κόκκινα σκαρπίνια ἀπὸ λεπτὸ δέρμα, γόβες δὲ μαῦρες μέ φίμπιες οἱ γεροντώτεροι καὶ τούτων εἶναι κατάλοιπο ἡ γόβα τῶν σημερινῶν τερζήδων. Τὸ πατροπαράδοτο ὅμως στιβάνι ἐκυριάρχει στὴν ὕπαιθρο καὶ μέχρι σήμερα. Οἱ κατασκευαστὲς τῶν οἱωνδήποτε παπουτσιῶν ἐλέγοντο ἐπὶ Βενετοκρατίας «τζαγγάροι» (λ. Βυζαντινή). Ἦσαν ἐνσωματωμένοι σὲ συντεχνίες ποῦ ἐλέγοντο «σκόλαι» (λ. Ἰταλ.) ἢ ἀδελφᾶτα. Εἶχαν προστάτη τους τὸν Ἅγιο Νικόλαο ὅπως καὶ σήμερα. Μετὰ τὴν κατάληψη τοῦ Κάστρου ἀπὸ τοὺς Τούρκους (1669) Κρῆτες τζαγγάρηδες ποῦ κατέφυγαν ὡς πρόσφυγες στὴ Ζάκυνθο, φέροντες μαζύ τους καὶ τὴν εἰκόνα τοῦ Ἁγίου, ἀνεσύστησαν τὴν συντεχνία τους. (Βλέπε Λ. Χ. Ζωὴ «Κρῆτες ἐν Ζακύνθῳ» ἐν Ε.Ε.Κ.Σ. τ. Β' σελ. 125 κ. ἑ.).

---

* Ἡ παροιμία λέγεται στὰ πρωτότοκα παιδιά, ὅταν ἡ μητέρα τους γεννήση τὸ δεύτερο.

—Χελωνίτσες ἐλέγοντο στὴν Ἀττικὴ μέχρι τῶν ἀρχῶν τοῦ αἰῶνα μας, γόβες μὲ λουράκι, τὶς ὁποῖες ἐφόρουν οἱ ἄνδρες καὶ τὰ μεγάλα ἀγόρια. Ἐπωλοῦντο στὰ Ἀμπατζίδικα τῶν Ἀθηνῶν. (Πληροφ. Γεωρ. Κορνήλη, κατοίκου Καλογρέζης Ἀμαρουσίου ἐτῶν 70).

ΔΗΜΟΤΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΧΑΝΙΩΝ

Γ' ΤΙ ΕΧΕΙ ΓΡΑΦΤΗ ΓΙΑ ΤΗ ΒΡΑΚΑ

Γιὰ τὴν εἰσαγωγὴ τῆς βράκας στὴν Κρήτη ἐγεννήθη μεγάλο ζήτημα.

Ὁ Κρὴς Γ. Ι. Καλαϊσάκης, μὴ ὢν φιλόλογος, ἐδημοσίευσε τῷ 1908 εἰς τὸ μηνιαῖον παράρτημα τοῦ περιοδικοῦ «Ἀθῆναι», μελέτην περὶ τῆς Κρητικῆς βράκας, διατελῶν ὑπὸ τὸ κράτος βαθείας συγκινήσεως ἐξ αἰτίας τοῦ ὅτι δὲν προτιμήθηκε ἡ βράκα σὰν στολὴ τῆς Κρητικῆς Πολιτοφυλακῆς [1]. Εἰς τὴ μελέτη του δίδει ἐξονυχιστικὲς πληροφορίες, ἀνατρέχει εἰς ἀρχαίους συγγραφεῖς, εἰς λεξικὰ καὶ ἐγκυκλοπαιδείας, περιηγητὰς κι' ἄλλα βοηθήματα, καὶ καταλήγει στὸ συμπέρασμα ὅτι **«ἡ βράκα ἦτο ἀπὸ ἀμνημονεύτων χρόνων τὸ γραφικὸν τῶν Κρητῶν ἔνδυμα»**.

Τὴ μελέτη αὐτή, κρίνοντας ὁ ἀείμνηστος Νικόλαος Πολίτης, στὸ περιοδικὸ «Λαογραφία» (τ. Α' 1910) μὲ τὸν τίτλον «παρατηρήσεις περί τινων δημοσιευμάτων ἀναφερομένων εἰς τὸν βίον καὶ τὰ ἔθιμα τοῦ Ἑλληνικοῦ Λαοῦ» [2], συμπεραίνει ὅτι «**ὄχι μόνον ἡ βράκα δὲν διετέλεσεν** ἀπὸ ἀμνημονεύτων χρόνων τὸ γραφικὸν τῶν Κρητῶν ἔνδυμα, ἀλλὰ τοὐναντίον **δὲν εἶναι βέβαιον ἂν ἡ βράκα ἦτο γνωστὴ εἰς τοὺς Κρῆτας πρὸ τῆς Τουρκικῆς κατακτήσεως τοῦ 1669**».

Στῶμεν εὐλαβῶς πρὸ τοῦ Νικολάου Πολίτη! Ἀλλὰ ὁ ἴδιος, καταγράφει εἰς τὴν μελέτην του καὶ παραπέμπει εἰς πηγάς, ἀκριβῶς πρὸς χάριν ἐκείνων πού τυχὸν θὰ ἤθελαν νὰ συνεχίσουν τὴν ἔρευνα. Δὲν εἶναι λοιπὸν προσβολὴ γιὰ τὸν Μεγάλον Ἄνδρα, ἂν οἱ ἐπερχόμενοι, ἀκολουθῶντας τὴ σύστασή του, προσπαθήσουν νὰ ἐρευνήσουν....

Κινημένη ἀπὸ ἀγάπη γιὰ τὴ στολὴ τοῦ προσφιλοῦς μου πατέρα, ποὺ δὲ δέχτηκε νὰ ἀποχωρισθῆ τὴ βράκα του, παρὰ τὶς πιέσεις ποὺ ὑπέστη, ὅταν διωρίστηκε στὴν Τράπεζα Κρήτης, τολμῶ νὰ ἐπιχειρήσω ἐν συνεχείᾳ τῆς περιγραφῆς τῆς Κρητικῆς φορεσιᾶς, τὴ μελέτη πάνω στὸ θέμα τῆς βράκας, ὅσο μοῦ ἐπιτρέπουν οἱ πενιχρές μου δυνάμεις.

Ἀκολουθῶντας τὶς ὁδηγίες τοῦ Μεγάλου Διδασκάλου, προσπάθησα νὰ ἀνατρέξω στὶς πηγὲς ποὺ ὁρίζει, καὶ σὲ ὅσες ἄλλες συνάντησα στὴν πορεία τῆς ἔρευνας. Κυρίως ξένοι μᾶς ἔχουν ἀφήσει στοιχεῖα γιὰ τὴν ἐνδυμασία καὶ

---

1. Ἡ Κρητικὴ Χωροφυλακὴ ἐφόρει τὴν βράκα.
2. Βλέπε καὶ Δημοσιεύματα Λαογραφικοῦ Ἀρχείου Ν. Γ. Πολίτου «Λαογραφικὰ Σύμμικτα» τόμ. Γ' σελ. 184 κ. ἑ.

τὴ ζωὴ τῶν Κρητῶν καὶ τούτους ἐδιάβασα στὸ πρωτότυπο, παρ' ὅλες τὶς δυσκολίες ποὺ παρουσιάζουν γιὰ ἕνα ἐρευνητὴ κείμενα παλαιὰ καὶ δυσανάγνωστα, λόγῳ τῆς παλαιᾶς γραφῆς των. Τὶς μεταφράσεις ποὺ βρῆκα τὶς διάβασα, μὰ τὶς παραμέρισα γιατὶ περιέχουν μερικὲς ἀνακρίβειες καὶ μερικὲς προσωπικὲς παρατηρήσεις τῶν μεταφραστῶν, ἱκανὲς νὰ ἀλλοιώσουν τὴν ἔννοια τῶν κειμένων.

Δὲν κρίνω ἄσκοπον νὰ παραθέσω τὴν ὅλη ἔκθεση καὶ τὰς παρατηρήσεις τοῦ Πολίτη, ὅπως καὶ τὶς γνῶμες ἄλλων ἐπιφανῶν Ἑλλήνων ἀσχοληθέντων μὲ τὸ θέμα.

« Ἡ συστηματικὴ ἐξέτασις τῶν ἐνδυμάτων τοῦ Ἑλληνικοῦ λαοῦ - γράφει ὁ Πολίτης - συνισταμένη εἰς τὴν ἀκριβῆ ἀναγραφὴν καὶ περιγραφὴν τούτων καὶ εἰς ἐξερεύνησιν τῆς γενέσεως ἑκάστου αὐτῶν καὶ τῶν ἱστορικῶν λόγων καὶ ἐπηρειῶν, ἐξ ὧν ἐπῆλθον κατὰ καιροὺς μεταβολαὶ τοῦ σχήματος αὐτῶν, ὑστερεῖ δυστυχῶς παρ' ἡμῖν παρὰ πᾶσαν τὴν σπουδαιότητα, ἣν ἀπὸ πολλῶν ἀπόψεων ἐνέχει. Μία δὲ μόνον μέχρι τοῦδε μελέτη ἐξεδόθη, ἡ περὶ φεσίου, ἐν τῇ «Ἑστίᾳ» (1893 Β σ. 113-5, 141-2, 145-8) ὑπὸ τοῦ ἀοιδήμου Ἀντ. Μηλιαράκη, δημοσιευθεῖσα, ἐν ᾗ μετὰ πολλῆς ἀκριβείας ἐξετάζονται τὰ διάφορα ἐν χρήσει κατὰ καιροὺς σχήματα τοῦ καλύμματος τούτου τῆς κεφαλῆς, τῇ βοηθείᾳ πρὸ πάντων τῶν ἀπεικονίσεων αὐτοῦ, ἐν παλαιοτέραις καὶ συγχρόνοις προσωπογραφίαις. Πολύτιμον δ' ὕλην καὶ βάσιν ἀσφαλεστάτην πρὸς τοιαύτας μελέτας παρέχει καὶ ἡ ὑπὸ τῆς Ἱστορικῆς καὶ Ἐθνολογικῆς Ἑταιρείας τῆς Ἑλλάδος καταρτιζομένη ἐν τῷ μουσείῳ αὐτῆς συλλογὴ τῶν κατὰ τόπους Ἑλληνικῶν ἐνδυμασιῶν. Ὅθεν λίαν εὐπρόσδεκτος εἶναι ἡ συμβολὴ τοῦ Καλαϊσάκη περὶ βράκας, περιέχουσα ἀξιολογωτάτας εἰδήσεις (ἐν σ. 1487-8) περὶ τοῦ τρόπου καθ' ὃν φέρουσι τὸ ἔνδυμα τοῦτο χριστιανοὶ καὶ μουσουλμάνοι, ἄνδρες καὶ γυναῖκες, καὶ λεπτομερῆ περιγραφὴν αὐτοῦ. Τῶν περὶ τῆς βράκας τῶν σημερινῶν Κρητῶν εἰδήσεων προέταξεν ὁ Καλαϊσάκης μακρὰν εἰσαγωγὴν ἀρχαιολογικήν, δυστυχῶς παντελῶς ἄχρηστον, διότι ἄπειρος ὢν τῶν φιλολογικῶν μεθόδων, συγχέει πηγὰς καὶ βοηθήματα, συμφύρων ἀρχαίους συγγραφεῖς μετὰ νεωτέρων ὑπομνηματιστῶν, ἀνακριβῶς ἢ πλημμελῶς παραπέμπει καὶ ἐσφαλμένως ἀντιγράφει χωρία. Διὰ μακρῶν διαλαμβάνει περὶ τῶν ἀναξυρίδων, ἐνῷ αὗται ἐκαλοῦντο μὲν συνήθως ἐν τοῖς ὕστερον χρόνοις καὶ βράκες, ἀλλ' οὐδὲν ἔχουσι τὸ κοινὸν πρὸς τὰς σημερινὰς βράκας, ὡς ὁ Ἡσύχιος ἑρμηνεύει «ποδῶν ἐνδύματα».... Καὶ περὶ τῶν ἀναξυρίδων τῶν γαλατῶν, αἵτινες bracae μὲν ὑπὸ τῶν Ρωμαίων βράκαι δὲ ἢ βράκες ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων ἐλέγοντο, ὁμιλεῖ ὁ Καλαϊσάκης, ὑπολαμβάνων ὅτι τὸ Γαλατικὸν τοῦτο φόρημα

εἰσήχθη ἐπὶ Ρωμαϊκῆς κατακτήσεως εἰς τὴν Κρήτην καὶ ἔπειτα ὅτε ἀπηγορεύθη ἐν Ἰταλίᾳ καὶ μετετοπίσθη εἰς τὸν Εὔξεινον Πόντον, δὶς καὶ πάλιν τῇ ἠνοίχθη ἐκεῖθεν ὁ δρόμος διὰ τὴν Κρήτην, κατὰ τὰς δύο ἐπιδρομὰς τῶν Σταυροφόρων εἰς τὴν νῆσον. Ταῦτα εἶναι ἀβάσιμα καὶ ἀπίθανα. Αἱ βράκες τῶν Γαλατῶν, ἃς καὶ οἱ Ρωμαῖοι εἰς τὰς βορείους χώρας ἐφόρουν, ὡς φαίνεται ἐκ τῶν ἀναγλύφων τῆς στήλης τοῦ Τρωϊανοῦ καὶ τῆς Πύλης τοῦ Κωνσταντίνου ἐν Ρώμῃ, δὲν ὁμοιάζουσι τὸ παράπαν πρὸς τὰς σημερινὰς βράκας. Ὡς αἱ ἀσιατικαὶ ἀναξυρίδες καὶ αἱ γαλατικαὶ βράκες ἦσαν ἐνδύματα ποδῶν τὴν γενικωτέραν δὲ ταύτην σημασίαν εἶχε κατὰ τοὺς Βυζαντινοὺς χρόνους ἡ λέξις βρακίον, ταύτην δὲ καὶ μέχρι σήμερον διατηρεῖ, πλὴν τῆς εἰδικωτέρας σημασίας, ἤτοι τοῦ θυλακοειδοῦς ἐνδύματος τῶν ποδῶν τῶν Κρητῶν καὶ τῶν ἄλλων Ἑλλήνων. Ἡ Γαλατικὴ λέξις braca ἢ bracca (πληθ. bracae) ἐκ τῆς κελτικῆς vraca πιθανῶς παραγομένη, κατ' ἀρχὴν μὲν ἐδήλου αὐτὸ τὸ οὕτως ὀνομαζόμενον γαλατικὸν ἔνδυμα. Ἀλλ' ὕστερον προσέλαβεν ἴσως εὐρυτέραν σημασίαν, λεγομένη καθ' ὅλου ἐπὶ τῶν ἐνδυμάτων τῶν ποδῶν. Ὅθεν καὶ αἱ παραλαβοῦσαι ἐκ τῆς λατινικῆς τὴν λέξιν γλῶσσαι δεικνύουσι τὴν μεταβολὴν ταύτην τῆς σημασίας, οἷον Ἰταλ. braca, πληθ. brache (σικελ. vrachi) ἰσπαν. καὶ πορτογ. bragas, γαλλ. brayes ἢ braies ρωμ. bracie ἀλβ. *βρέκτ.* Εἰς τοὺς Ἕλληνας συγγραφεῖς τῶν μέσων χρόνων παρὰ τοῖς ὁποίοις εἶναι συχνοτάτη ἡ χρῆσις τῆς λέξεως καὶ τῶν παραγώγων αὐτῆς, οὐδὲν παράδειγμα εὑρίσκομεν ἔχον τὴν ἰδιαιτέραν σημασίαν τῆς θυλακοειδοῦς βράκας· σαφῶς δὲ φαίνεται ἡ γενικωτέρα σημασία τῆς λέξεως εἰς τὸ ἐπίθετον «βρακάτος», λεγόμενον ἐπὶ πτηνῶν ἐχόντων πτιλωτὰ σκέλη (περιστερόπουλα βρακάτα. Ἱεροφίλου σοφιστοῦ περὶ τροφῶν κύκλος ἐν Notices et extr. des manuscrits τ. XI μέρ. 2 σελ. 193). Εἶναι ἀμφίβολον ἂν οἱ Βυζαντινοὶ ἐγίνωσκον τὰς θυλακοειδεῖς βράκας. Ἔν τινι χωρίῳ τοῦ Νικηφ. Γρηγορᾶ ἀναφέρεται περσικὴ στολὴ τῶν Ἑλλήνων, ὁ δ' ἐκδότης ὑπολαμβάνει ὅτι αὕτη εἶναι ἀναμφιβόλως ἡ θυλακοειδὴς βράκα. Τὸ σπουδαιότατον τοῦτο διὰ τὴν σπουδὴν τοῦ ἑλληνικοῦ ἐνδύματος κατὰ τὸν ΙΔ΄ αἰ. χωρίον, μὴ περιλαμβανόμενον ἐν τῇ ἐκδόσει τοῦ Γρηγορᾶ τῆς Βόννης, δὲν κρίνομεν ἄσκοπον νὰ παραθέσωμεν ᾧδε: « Τὶ δ' ἄν τις φαίη καὶ περὶ τῶν ἐνδυμάτων ὅσα κἂν τούτοις παρενομήθη, καὶ ὅπως ἐκτετόπισται τοῦ γνωρίμου τε καὶ συνήθους πολιτείας, ὡς μηδὲ γινώσκεσθαι ἔτι ὅστις Ρωμαίων καὶ ὅστις τῶν ἄλλων ἐχόντων γενῶν· οὔτε γὰρ περσική τις ἄκρατος ἡ στολὴ γέγονεν ἤδη Ρωμαίοις, οὔτε λατινικὴ τελέως, οὔτε μήν τις γοτθικὴ καθ' ἅπαξ, οὔτε εἴ τις Τριβαλλῶν καὶ ἅμα Μυσῶν καὶ Παιόνων, ἀλλ' ἐκ πασῶν τῶν διαπασῶν εἰπεῖν τῆς μουσικῆς ἐκείνης ἁρμονίας καὶ ἀρετῆς ἐπὶ τῶν

ἡμετέρων χρόνων ἀντέστραπται εἰς ἅπαν τοὐναντίον μῖγμα καὶ συμφόρημα. Καὶ ὁρῶμεν τῶν ἱερῶν περιβόλων εἴσω τοὺς τῶν φίλων παῖδας τὴν μὲν κεφαλὴν ἐοικότας Λατίνοις, τὸ δὲ σῶμα πᾶν περσικῶς καὶ μηδικῶς ἐσταλμένον, καὶ τοὐναντίον τι εἰς τὴν ὑστεραίαν τοὺς αὐτούς, νῦν μὲν ἄλλως, νῦν δ' ἄλλως, νῦν δ' οὐδετέρως (γὰρ αὐθ. ἑτέρως) τρόπον δέ τινα τερατωδέστερον». (Νικηφ. Γρηγορᾶ ΛΖ 3 ἐν Notices et extr. de manuscrits τ. XVIII μέρ. 2 σελ. 26, 28). Ὀρθῶς ὁ ἐκδότης παρατηρεῖ ὅτι περσικὴν ἢ μηδικὴν στολὴν λέγων ὁ συγγραφεὺς ἐννοεῖ τὴν τουρκικήν, λατινικὴν δὲ τὴν τῶν λατινικῶν ἐθνῶν τῆς δύσεως, γοτθικὴν δὲ τὴν τῶν Γερμανῶν ἢ τῶν Οὔγγρων καὶ ὅτι Τριβαλλοὺς καὶ Μύσους καὶ Παίονας ὀνομάζει τοὺς Σέρβους, τοὺς Βουλγάρους καὶ πιθανῶς τοὺς Βλάχους. Εἰς ταῦτα ὁ ἐκδότης Parisot σημειώνει: «L' attirail médo-persan, qui choque tant la susceptibilité de notre auteur, était sans doute le pantalon bouffante et ample (dont les orientaux ont donné la mode à l' Europe) car les bracae malgré certaine ressemblance, different essentiellement du pantalon oriental par l' etroitesse». Ἀλλ' ἡ ἑρμηνεία αὐτὴ εἶναι ἁπλὴ εἰκασία, οὐδαμοῦ στηριζομένη, ἡ φράσις δὲ «τὸ σῶμα πᾶν ἐσταλμένον», ἐμφαίνει μᾶλλον ὅτι πρόκειται περὶ τελείας ἐνδυμασίας ἀνατολικῆς, οἷα λ.χ. τὰ καβάδια καὶ ὄχι περὶ μέρους μόνον αὐτῆς. Ὅθεν καὶ ἐκ τοῦ χωρίου τοῦ Γρηγορᾶ οὐδόλως βεβαιοῦται, ἂν ἡ βράκα ἦτο σύνηθες καὶ εἰς τοὺς βυζαντινοὺς χρόνους ἔνδυμα. Ἡ ἐπικράτησις δ' ὅμως τοῦ ἐνδύματος τούτου ἐπὶ τῆς Τουρκοκρατίας καὶ κατὰ τοὺς ὕστερον χρόνους εἰς τὴν Μ. Ἀσίαν, τὰς νήσους καὶ εἰς τὴν Πελοπόννησον (πρὸ πάντων εἰς τὰς πόλεις) εἶναι ἔνδειξις, ὅτι καὶ εἰς τὸν Βυζαντινὸν κόσμον ἦτο ἴσως γνωστή. Ἀλλὰ μέχρις ὅτου εὑρεθῶσι μαρτυρίαι ῥηταὶ ἢ μνημεῖα τῆς τέχνης, ἐξ ὧν τοῦτο νὰ βεβαιωθῇ, ὀφείλομεν νὰ ἐπέχωμεν περὶ τοῦ ζητήματος. Περὶ δὲ τῆς ἀρχῆς τοῦ ἐνδύματος τούτου ἐν Κρήτῃ ὁ Καλαϊσάκης πιστεύει ὅτι καὶ «πρὸ τοῦ Μίνωος ὑπῆρχεν ἐν Κρήτῃ βράκα», ὡς μαρτυροῦσιν αἱ σωζόμεναι ἀρχαιότητες. Ταῦτα βεβαίως δὲν δύνανται νὰ ὑποστηριχθῶσι σοβαρῶς. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι ἐπὶ τῆς λάρνακος τῆς Ἁγίας Τριάδος, τοῦ σπουδαιοτάτου τούτου μνημείου τῆς προϊστορικῆς Κρήτης, ἀπεικονίζονται ἄνδρες καὶ γυναῖκες φέρουσαι ἔνδυμα, τὸ ὁποῖον ἐπιπόλαιος παρατηρητὴς ἠδύνατο νὰ ὑπολάβῃ ὡς θυλακοειδῆ βράκαν. Ἀλλὰ τὸ ἔνδυμα τοῦτο ἀνεγνώρισεν εὐστοχώτατα ὁ πρὸ ὀλίγου δημοσιεύσας τὸ μνημεῖον Ἰταλὸς ἀρχαιολόγος Paribeni καὶ ἀπέδειξεν ὅτι εἶναι βραχεῖα δερματίνη ἐσθής, λευκὴ μετ' ἐρυθρῶν μαλλίων (Monumenti dei Lincei τ. XIX σ. 18 - 24 πρβλ. καὶ Ξανθουδίδου «ὁ Κρητικὸς Πολιτισμός», «Ἀθηνᾶ» 1904 σ. 102-103 τόμ. ΙΣΤ'), ὅστις χάριν σαφηνείας

λέγει ὅτι ἡ λευκὴ στρογγύλη κάτω ἐσθὴς τῆς γυναικὸς εἶναι «ἐν σχήματι σημερινῆς κρητικῆς βράκας» καὶ ὅτι αἱ λευκαὶ ἐσθῆτες τῶν νέων εἶναι «βρακοειδεῖς». Καὶ κατὰ τοὺς ἱστορικοὺς χρόνους τῆς ἀρχαιότητος φαίνεται πιστεύων ὁ Καλαϊσάκης ὅτι οἱ Κρῆτες ἐφόρουν βράκας, συνάγει δὲ τοῦτο διὰ περιέργου συλλογισμοῦ. Οἱ Λύκιοι, λέγει, ἦσαν Κρῆτες, κατὰ τὸν Ἡρόδοτον Α′ 173, Ζ′ 92 (ὁ Ἡρόδοτος δὲν λέγει τοῦτο, ἀλλ᾽ ὅτι κατήγοντο ἐκ Κρήτης)· ἀλλ᾽ οἱ Λύκιοι ἐφόρουν ἀναξυρίδας, ἤτοι παραπλησίαν τῇ βράκα ἀμφίεσιν, ὅθεν καὶ οἱ Κρῆτες. Ἔπειτα κατὰ τοὺς ρωμαϊκοὺς χρόνους παρέλαβον τὰς βράκας παρὰ τῶν ρωμαίων καὶ κατὰ τοὺς μέσους χρόνους παρὰ τῶν Σταυροφόρων. **Διὰ τοὺς χρόνους τῆς Τουρκοκρατίας ἀκολουθεῖ τὴν μόνην ὀρθὴν μέθοδον,** ἐξετάζων τὰς μαρτυρίας συγγραφέων. Ἀναφέρει δὲ πρὸς βεβαίωσιν τῆς βρακοφορίας τῶν Κρητῶν, διὰ τὸ 1570 τοὺς «Κρητικοὺς γάμους», διὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ ΙΗ′ αἰ. τὰς μαρτυρίας τοῦ Τουρνεφὸρ καὶ τοῦ Δάππερ καὶ διὰ τὸν ΙΗ′ αἰ. ὑπερμεσοῦντα τὴν μαρτυρίαν Βρουζὲν (ἀγνώστου εἰς ἐμέ. Ὑπὸ τὴν ἑλληνικὴν ταύτην μεταγραφὴν εἶναι δύσκολον νὰ διακριθῇ τί ὄνομα ὑποκρύπτεται, ἀφοῦ μάλιστα οὐδὲ ἡ ἐπιγραφὴ τοῦ βιβλίου, οὐδ᾽ ἐν ἑλληνικῇ μεταφράσει ἀναφέρεται). Καὶ οἱ μὲν «Κρητικοὶ γάμοι» (εἶναι δ᾽ οὗτοι τὸ μυθιστόρημα τοῦ Σπ. Ζαμπελίου, γραφὲν τῷ 1871) δὲν εἶναι βεβαίως πηγὴ εἰδήσεων διὰ τὸν ΙΣΤ′ αἰῶνα. Ὁ δὲ Δάππερ, ὅστις δὲν περιέγραψε τὴν Κρήτην κατὰ τὸ 1706, ὡς λέγει ὁ Καλαϊσάκης ἀλλ᾽ εἶναι παλαιότερος (τὸ Φλαμανδικὸν πρωτότυπον τῆς περιγραφῆς αὐτοῦ ἐξεδόθη ἐν Ἀμστελοδάμῳ τῷ 1688 ἡ δὲ γαλλικὴ μετάφρασις τούτου ἐν Χάγῃ καὶ Ἀμστελοδάμῳ τῷ 1703) μαρτυρεῖ μᾶλλον ὅτι κατὰ τοὺς χρόνους καθ᾽ οὓς ἐπεσκέφθη τὴν Κρήτην, οἱ Σφακιανοὶ τουλάχιστον (περὶ ἐνδυμασίας τῶν ἄλλων Κρητῶν δὲν κάμνει λόγον), ἐφόρουν ἔνδυμα διάφορον τῆς βράκας· καὶ ὁ Κρὴς μεταφραστὴς τοῦ περὶ Κρήτης μέρους τῆς περιηγήσεως αὐτοῦ, παρατηρεῖ «ὅτι σήμερον καὶ κατὰ τοῦτο τὸ εἶδος τῆς ἐνδυμασίας εἶναι μεγάλη ἡ διαφορά, ἐπειδὴ (οἱ Σφακιανοὶ) ἐνδύονται ἤδη, καθὼς καὶ οἱ λοιποὶ Κρῆτες καὶ οἱ λοιποὶ νησιῶται». (Δάππερ ἀκριβὴς περιγραφὴ τῆς Κρήτης μεταφρασθεῖσα ὑπὸ Μ. Βερνάρδου, Ἀθῆναι 1836, σελ. 239). Διὰ τῆς συναγωγῆς καὶ ἐξετάσεως τῶν παλαιοτέρων μαρτυριῶν περὶ τοῦ Κρητικοῦ ἐνδύματος θὰ δυνηθῶμεν ἀσφαλῶς νὰ μάθωμεν τὴν προέλευσιν καὶ τοὺς χρόνους τῆς ἐπικρατήσεως τῆς βράκας ἐν τῇ νήσῳ. Ὅπως δὲ παράσχωμεν συμβολὴν τινὰ εἰς τὴν μελέτην τοῦ ζητήματος, καταγράφομεν ὧδε ὅσας εἰδήσεις ἐκ προχείρου ἐρεύνης ἠδυνήθημεν νὰ περισυναγάγωμεν. 1) Εἰς τὰς ἀστυνομ. διατάξεις τῆς Βενετικῆς διοικήσεως τῆς Κρήτης τοῦ 1339, τὰς σκοπούσας τὴν περιστολὴν τῆς πολυτελείας ἐν τῇ ἐνδυ-

μασίᾳ, οὐδὲν ἀναγράφεται τὸ σχετικὸν πρὸς τὴν βράκαν (J. Jegerlehner ἐν Byzant. Zeitschrift 1904 στ. 464 - 6). 2) Μεταξὺ τῶν ἑξήκοντα προσωπογραφιῶν Κρητῶν τὰς ὁποίας ἐκ Κρητικῶν Ἐκκλησιῶν τοῦ ΙΔ' μέχρι ΙΣΤ' αἰ. ἀντέγραψεν ὁ Γκερόλα (G. Gerola Nonumenti Veneti nell Isola di Creta, Venezia 1905 - 1909) ἀπεικονειζομένων μὲ ποικιλωτάτας ἀμφιέσεις, οὐδεμία ὑπάρχει Κρητὸς βρακοφόρου. 3) Ἐν Κρητ. Συμβολαίῳ τοῦ 1487 μισθώσεως ὑπηρέτου, ὁ κύριος ὑπόσχεται νὰ δίδῃ εἰς τὸν ὑπηρέτην κατ' ἔτος πλὴν τοῦ εἰς μετρητὰ μισθοῦ καὶ ἐνδύματα : ἕνα γαμπᾶν, μίαν ρασογουνέλλαν, ἕνα ζουπόνι λινόν, ἓν ζεῦγος ὑποδημάτων καὶ δύο ὑποκάμισα. (Σάθα Μεσαιων. Βιβλ. τ. στ' σ. 656). 4) Εἰς τὴν ἀφήγησίν τοῦ Κρητὸς Στιχουργοῦ τοῦ ΙΕ' αἰ. Σαχλίκη ἀπαντᾶ ἡ λέξις «κουρτσοβάδιν», ἥτις ὡς ὁ ἐκδότης Παπαδημητρίου εἰκάζει, σημαίνει τὴν βράκαν (Στεφάνου Σαχλίκη Ἀφήγησις παράξενος, ἔκδοσις Συν. Παπαδημητρίου, Odessa 1896 στ.'186 σελ. 22, βλ. καὶ σελ. 146 - 7). **Ἀλλὰ τοῦτο εἶναι ἁπλῆ εἰκασία.** 5) Ὁ περὶ τὰ μέσα τοῦ ΙΣΤ' αἰῶνος ἐπισκεφθεὶς τὴν Κρήτην Μπελόν, ἐδημοσίευσε περιγραφὴν τῆς Κρητικῆς ἀνδρικῆς ἐνδυμασίας ΜΕΤ' ΕΙΚΟΝΟΣ (Belon «Les observations de plusiervrs signvlaritez» 1555 κεφ. 20 φ. 38). Ἀποτελεῖται αὔτη ἀπὸ λευκὸν χιτῶνα (πουκαμίσα) ζωννύμενον διὰ πλατείας δερματίνης ζώνης, ἐχούσης πρὸς τὰ ἔμπροσθεν πλατὺν κόμβον καὶ ἀπὸ ὑποδήματα ὑψηλά, φθάνοντα μέχρι τῆς ζώνης, εἰς ἣν προσδένονται. Ὁ ἀπεικονιζόμενος κρατεῖ τόξον, φέρει δ' ἐπὶ τοῦ ὤμου φαρέτραν πλήρη βελῶν καὶ εἰς τὸ πλευρὸν ἔχει πήραν. (Τόξον ὡς ὅπλον τῶν Κρητῶν ἀναφέρεται μέχρι τῶν ἀρχῶν τοῦ ΙΗ' αἰ. (Γιανναράκη ἄσματα Κρητικὰ σ. 7 ἀρ. 10). Καὶ ὁ Δάππερ κατὰ τὰ τέλη τοῦ ΙΖ' αἰ. κυριώτατον ὅπλον τῶν Σφακιωτῶν ἀναφέρει τὸ τόξον. Τὴν αὐτὴν περιγραφὴν τῆς ἐνδυμασίας εὑρίσκομεν καὶ παρὰ τῷ Δάππερ. **Ἐκ τούτων συνάγεται ὅτι ὄχι μόνον ἡ βράκα δὲν διετέλεσεν « ἀπὸ ἀμνημονεύτων χρόνων τὸ γραφικὸν τῶν Κρητῶν ἔνδυμα »,** ὡς φρονεῖ ὁ Καλαϊσάκης, **ἀλλὰ τοὐναντίον πρὸ τῆς Τουρκικῆς κατακτήσεως τοῦ 1669, δὲν εἶναι βέβαιον ἂν ἦτο γ ν ω σ τ ὴ εἰς τοὺς Κρῆτας.**

***

Τὴν γνώμη «Πολίτη» δέχονται καὶ ἄλλοι Ἕλληνες Φιλόλογοι. Ὁ Κρὴς ἀρχαιολόγος καὶ σοφὸς μελετητὴς Στέφανος Ξανθουδίδης γράφει [1]: «ἡ γνώμη ὅτι ἡ βράκα ἦτο ἔνδυμα κρητικὸν ἀπὸ ἀρχαιοτάτων χρόνων συνεχισθὲν

---

1. Ἐν λεξ. Ἐλευθερουδάκη τομ. 3 σελ. 524 ἐν λ. βράκα.

μέχρι σήμερον, ἀνηρέθη ἐπιτυχῶς ὑπὸ τοῦ Καθηγητοῦ Πολίτου»[1]. Ἐπίσης ὁ Κρὴς Φιλόλογος Ἐμμ. Γενεράλης εἰς σειρὰν ἄρθρων του[2] καταλήγει στὴν γνώμη ὅτι ἡ ὕπαρξις τῆς βράκας θὰ μποροῦσε **νὰ τοποθετηθῇ εἰς τοὺς πρώτους χρόνους τῆς τελικῆς κατακτήσεως τῆς Κρήτης** καὶ ὅτι δὲν ἔχει αὕτη βίον μεγαλύτερον τῶν δύο καὶ ἡμίσεως αἰώνων. Τὴν αὐτὴν γνώμην ἔχει καὶ ὁ καθηγητὴς Γ. Μέγας: «ὁ σύγχρονος αὐτῶν (διαφόρων περιηγητῶν) Φλαμανδὸς Δάππερ περιηγήθη τὴν Ἑλλάδα καὶ ἐδημοσίευσε « Description exacte des Isles de l' Archipel ». **Αἱ πληροφορίαι του εἶναι πολύτιμοι. Εἰς αὐτὰς στηριχθεὶς ὁ Ν. Πολίτης διετύπωσε τὴν γνώμην, ὅτι ἡ βράκα, τὸ γνωστὸν αὐτὸ νησιωτικὸν ἔνδυμα, δὲν εἶναι παλαιότερον τοῦ 17ου αἰ.** Ὁ Δάππερ μαρτυρεῖ ὅτι τοὐλάχιστον οἱ Σφακιανοὶ εἶχον ἔνδυμα διάφορον τῆς βράκας. Ὁ Ν. Πολίτης ἐξήτασε καὶ τοιχογραφίας μὴ εὑρὼν οὐδαμοῦ τοιοῦτον ἔνδυμα. Καὶ ὁ Μπελὸν ἐπισκεφθεὶς

---

1. Τὴν γνώμην ὅμως αὐτὴν ἀνεθεώρησεν εἰς τὸ βιβλίο του «Ἑνετοκρατία ἐν Κρήτη καὶ οἱ κατὰ τῶν Ἑνετῶν Ἀγῶνες τῶν Κρητῶν» (ἐκδοθὲν ἐπιμελείᾳ Ἰω. Καλιτσουνάκη) Ἀθῆναι 1939, σελ. 144: «**Ὁ Φοσκαρίνι λέγει περὶ τῶν Σφακιανῶν ὅτι βαδίζουσι πάντοτε ἔνοπλοι καὶ τρέφουσι πώγωνα καὶ κόμην μακράν. Ἡ ἐνδυμασία των εἶναι ἀπὸ «μεγάλα πλατέα βρακιά», τὰ ὁποῖα μὲ ἱμάντα στερεώνουν εἰς τὴν ζώνην καὶ ἀπὸ ἕνα πλατὺ ὑποκάμισον πίπτον ἐμπρὸς καὶ ὀπίσω».** Σημ. Φραγκάκι: Εἰς τὸ σημεῖον αὐτὸ ὁ Ξανθουδίδης παραπέμπει εἰς Zinkeisen, geschichte des Osmanischen Reiches IV, 644 ὅπου ὁ Zinkeisen ἀναφέρει τὴν ἔκθεση Φοσκαρίνι. Ἐν τούτοις οὔτε ὁ Φοσκαρίνι οὔτε ὁ Zinkeisen κάμνουν λόγο γιὰ πλατέα βρακιὰ τοὐλάχιστον στὶς σελίδες 640-646, ὅπου ὁ Ξ. παραπέμπει. Ὁ Zinkeisen εἰς σελ. 645 γράφει (ὡς μοῦ μετέφρασαν εὐγενῶς προσφερθέντες ἡ Δὶς Πόπη Μεϊντάνη, Φιλοθέη, ἡ ἄγνωστός μου Δὶς Βώκου, Ἀθῆναι, καὶ ὁ κ. Κων. Θεολογίδης Ἕλλην ἐκ Ρουμανίας Ζωγράφος παρὰ τῇ διαφημιστικῇ ἑταιρείᾳ Γκρέκα, Ἀθῆναι, τοὺς ὁποίους εὐχαριστῶ), γιὰ τοὺς Σφακιανοὺς ὅτι εἶναι **διαφορετικοὶ** κατὰ **τὴ στάση, τὸ ντύσιμο** καὶ τὸν ὁπλισμὸ ἀπὸ τοὺς ἄλλους κατοίκους τῆς Νήσου. Ὁ Φοσκαρίνι τοὺς παραβάλλει μὲ τοὺς Ἰρλανδούς, οἱ ὁποῖοι ἐζοῦσαν τότε εἰς ἄγρια κατάσταση. Ἐκυκλοφοροῦσαν πάντα ὡπλισμένοι σὰν κι' αὐτούς. (τοὺς Ἰρλανδούς). Ἔφεραν μακρυὰ μαλλιὰ καὶ γένεια. Ἡ ἐνδυμασία των ἀπετελεῖτο ἀπὸ πολὺ ὑψηλὰ **στιβάλια** (w e i t h i n a u f r e i c h e n d e n s t i e f e l n) στερεωμένα μὲ λουριὰ ἀπὸ τὸν ζωστῆρα καὶ ποὺ δὲν τὰ ἔβγαζαν ποτέ τους. Κι' ἀπὸ ἕνα **φαρδὺ πουκάμισο** (camisol) τὸ ὁποῖον ἐμπρὸς καὶ ὀπίσω **χαλαρὰ ἐκρέμετο** (nachlässig herabhing). Ἡ δὲ ἔκθεσις Φοσκαρίνι (1579) ποὺ περιέχεται ἐν Pashley «travels in Crete» τόμ. II σελ. 253 ὡς ἑξῆς περιγράφει τὴν στολὴν τῶν Σφακιανῶν: «cosi questi, con capelli et barbe longhe con s t i v a l i a l t i che si ligono alla cintura, che mai li escono di gamba portando la camisa...» (= ἔτσι καὶ τοῦτοι μὲ τὰ μακρυὰ μαλλιὰ καὶ γένεια μὲ τὰ **ψηλὰ στιβάλια** ποὺ δένονται στὴ ζώνη ποὺ ποτὲ δὲν τοὺς βγαίνουν ἀπὸ τὶς γάμπες φοροῦν τὸ πουκάμισο...). Ἐπλανήθη ἄρα ὁ Ξανθουδίδης κάμνων σύγχυσιν τῆς βράκας μὲ τὰ ὑψηλὰ στιβάλια.

2. Ἐφημερὶς Ἐθνικὴ Φωνὴ Χανίων ἀρ. φύλλων 195, 196, 197, 198 / 1938. Ἀντίγραφα τῶν ἄρθρων Γενεράλη μοὶ ἐχορήγησε ὁ κ. Λεων. Μανολικάκης Δ/τὴς Δημοτ. Βιβλιοθήκης Χανίων, τὸν ὁποῖον θερμῶς εὐχαριστῶ.

τὴν Κρήτην περὶ τὰ μέσα τοῦ 16ου αἰ. περιγράφει καὶ εἰκονίζει Κρῆτα, ὅστις δὲν φορεῖ βράκαν, **ἡ ὁποία συνεπῶς φαίνεται ὅτι δὲν ἐφορέθη πρὸ τῆς κατακτήσεως τῆς Κρήτης ὑπὸ τῶν Τούρκων**[1]. Ὁ Στίλπων Κυριακίδης δὲν ἐξετάζει ἱστορικῶς τὴ βράκα ἀλλὰ σημειώνει: «ἡ ἱστορικὴ ἐπισκόπησις τῆς ἐξελίξεως τοῦ νεοελληνικοῦ ἐνδύματος, τό γε νῦν εἶναι ἀδύνατος. Μόνο γενικά τινα περὶ τῆς μορφῆς αὐτοῦ θὰ ἠδύναντο νὰ σημειωθοῦν, χωρὶς καὶ ταῦτα νὰ δύνανται νὰ θεωρηθῶσιν ὡς ὁριστικά»[2].

***

Ἡ γνώμη Γενεράλη ἔχει ὡς ἑξῆς:

«Ὁ δόκιμος τῆς Θέμιδος λειτουργός, ἀλλὰ καὶ φίλος τοῦ λογίου Ἑρμοῦ Κ. Ἰω. Ναναδάκης, καίτοι εἶναι θερμότερος τῆς Δήμητρας θιασώτης, ἐπραγματεύθη κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ παρελθόντος Δεκεμβρίου ἀπὸ τῶν στηλῶν τοῦ «Ἡνωμένου Τύπου» τῆς πόλεώς μας τὸ θέμα τῆς Κρητικῆς Βράκας. Τὰ ὑπὸ τοῦ κ. Ναναδάκη γραφέντα ἦσαν οἱονεὶ ἀπάντησις εἰς ἐνθουσιαστικὸν ἄρθρον τῆς «Ἐθνικῆς Φωνῆς» ὑπὲρ τῆς δοξασμένης Βράκας ἥτις τόσον ἐξαιρετικῶς ἐτιμήθη κατὰ τὴν κηδείαν τῶν Ἀειμνήστων Μεγάλων Βασιλέων μας ἐν Ἀθήναις. Καὶ ἡ «Ἐθνικὴ Φωνὴ» ἐξήνεγκε τὴν γνώμην ὅτι ἡ βράκα εἶναι προϊστορικὸν Κρητικὸν ἔνδυμα καὶ δὴ ἤκμαζεν ἐπὶ Μίνωος, ὅστις οὕτω ἀσφαλῶς θὰ ἦτο λεβέντης τις βρακοφόρος, ὁ δὲ **κ. Ναναδάκης θέλει τὴν τιμημένη Βράκαν λείψανον τῆς ἀραβικῆς ὑπὸ τῶν Σαρακηνῶν κατακτήσεως**, ἀλλὰ δὲν δικαιολογεῖ πειστικῶς τὴν γνώμην του. Ἀμφότεραι αἱ **γνῶμαι δὲν εἶναι ἀσφαλεῖς**, ἀντιτίθενται δὲ πρὸς πάντας, ὅσοι ἐπραγματεύθησαν, ἐφ' ὅσον γνωρίζω, τὸ θέμα τοῦτο, εἴτε ἐπιπολαίως, εἴτε σοβαρῶς καὶ κατὰ προσεκτικὴν μελέτην.

Ἐπειδὴ ὁ κ. Ναναδάκης ἐπανειλημμένως ἐζήτησε διὰ ζώσης καὶ τὴν ἐμὴν ἐπὶ τοῦ ζητήματος ταπεινὴν γνώμην, συνέπεσε δὲ νά ἔχω μετάσχει διὰ τοῦ πνευματικοῦ μου ἐράνου εἰς τὴν συγγραφὴν τοῦ εἰδικοῦ ἄρθρου τῆς Μεγάλης Ἑλληνικῆς Ἐγκυκλοπαιδείας - ΒΡΑΚΑ - (Μεγ. Ἑλ. Ἐγκ. τόμ. Ζ' σελὶς 751 Ε.Γ.Κ.Φ.), ἐπιχειρῶ νὰ εἴπω καὶ ἐγώ, ἣν ἐπὶ τοῦ προκειμένου ἔχω **σχηματίσει γνώμην**, ἢ μᾶλλον τίνα ἐκ τῶν γνωμῶν, αἱ ὁποῖαι ἔχουσιν ἐξενεχθῇ **προκρίνω**. Ὑποθέτω δὲ ὅτι ὁ φίλος κ. Ναναδάκις καὶ ὁ τὸ ἄρθρον τῆς «Ἐθνικῆς Φωνῆς» φιλοτεχνήσας θὰ μελετήσουν καὶ πάλιν τὸ ζήτημα καὶ ἢ θὰ πεισθῶσιν ἐκ τῶν δευτέρων φροντίδων, σοφωτέρων λεγομένων ἢ θὰ πεί-

1. Βλέπε Πανεπιστ. Παραδόσεις Γ. Μέγα (Πανεπ. ἔτος 1955-56 καὶ προηγούμενα σελ. 140).

2. Στ. Κυριακίδη «Γλῶσσα καὶ λαϊκὸς πολιτισμὸς τῶν νεωτέρων Ἑλλήνων».

σωσι τοὺς ἔχοντας ἀντίθετον γνώμην. Σημειωτέον προκαταβολικῶς ὅτι ὅτε τὸ εἰρημένον τῆς Ἐγκυκλοπαιδείας ἄρθρον ἐγράφη (1929), ἐμελετήθησαν πᾶσαι αἱ προσιταὶ εἰς ἡμᾶς πηγαὶ καὶ ὑπεβλήθη εἰς τὴν διεύνσιν τῆς Ἐγκυκλοπαιδείας ἡ σχηματισθεῖσα γνώμη, ἐξ ἧς μετὰ τῆς συμβολῆς καὶ τοῦ συνεργάτου Κ.Φ. κατηρτίσθη τὸ ἐν λόγῳ ἄρθρον. Εἶναι, νομίζω, τοῦτο ἀρκούντως διαφωτιστικόν. Ἐν σχετικῇ ἐκτάσει ἀναπτύσσει τὸ ζήτημα, ἀναφέρει τὰς χώρας, εἰς τὰς ὁποίας ἀπὸ ἀρχαίων χρόνων ἐπεχωρίαζε (μὲ βάσιν πάντοτε ὅτι ἡ Βράκα προῆλθεν ἐκ τῆς ἀσιατικῆς ἀναξυρίδος), περιγράφει τὸ σχῆμα τῆς βράκας, κατὰ τὸ φύλον, τὸ ὁποῖον τὴν φορεῖ καὶ κατὰ τὸ χρησιμοποιούμενον ὕφασμα καὶ κατὰ τὴν τοπικὴν ὀνομασίαν. Περὶ ἐνδύματος ἀναλόγου παρ' ἀρχαίοις φορουμένου κατὰ σάρκα δὲν γίνεται ἐν τῷ ἄρθρῳ λόγος, ὡς θὰ ἑρμηνευθῇ κατωτέρω.

Θὰ νοηθῇ λοιπὸν ὅτι εἶδος Βράκας εἶναι ἡ μεσαιωνικὴ κυλόττα, ἡ περισκελὶς τοῦ Μανιάτου στρατιώτου τοῦ Ναπολέοντος, ἡ Ἱσπανικὴ BRAGAS, ἡ Ἀλβανικὴ μπέτσβα, ἡ Μακεδονικὴ μπολμπότσα, ἡ κουτσοβλαχικὴ μπουραζάνα, ἡ πράγκα τοῦ Ἑβραίου τῆς Θεσσαλονίκης, κοντοβράκι τῆς Ρούμελης, ἡ μπρέκα καὶ ἀπάνω μπρέκα τῆς Ἀττικοβοιωτίας, τὸ Τουρκικὸ σαλβάρι ἀνδρῶν καὶ γυναικῶν, τὸ ποντούρι καὶ ποτούρι τοῦ θρακὸς χωρικοῦ (καὶ τοῦ Κρητικοῦ ἐνιαχοῦ), ἡ νησιώτικη, ἡ τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ Σμύρνης Βράκα μὲ τὴν μεγάλην καὶ τριπλῆν ἐνίοτε σέλλην (φουφούλα, φούσκαν) καὶ ἡ δῆθεν βράκα τῶν Ζεϊμπέκων (δέι = ἥμισυ, ἰμπὲκ = γυμνός)· Ἴσως νὰ διαφεύγουν καὶ ἄλλαι ὀνομασίαι τοπικῶν διαμερισμάτων. Βεβαιότατα δὲ καὶ ἡ ἰδική μας Κρητικὴ Βράκα καὶ ἡ κάρτσα καὶ ἡ ρασόκαρτσα εἰς τὴν χωρείαν τῶν ἄνω καταλέγεται, ὑπερέχει δὲ δι' ἱστορικοὺς λόγους καὶ τιμᾶται ὑπὸ τοῦ Πανελληνίου καὶ ξένου κόσμου. ὡς ἡρωϊκὴ ἔνδοξος περιβολὴ φιλελευθέρου λαοῦ. Ἐν τῷ ἐν λόγῳ ἄρθρῳ τῆς Ἐγκυκλοπαιδείας καταχωρίζονται οἱ διάφοροι τύποι τῆς Βράκας, ἀπὸ τῆς μεσαιωνικῆς κυλόττας, μέχρι τῆς μπουραζάνας τῶν Κουτσοβλάχων καὶ τοῦ πουτουριοῦ τῶν Ζεϊμπέκων· Ἐκ τῶν εἰκόνων δὲ τούτων ἢ παραστάσεων ἐξάγεται ὅτι βράκα (ἢ ὅπως ἄλλως ὑπὸ τῶν διαφόρων λαῶν ὀνομάζεται) σημαίνει ἔνδυμα τὸ ὁποῖον καλύπτει τὸ ἀνθρώπινον σῶμα **ἀπὸ τῆς ὀσφύος μέχρι τῶν σφυρῶν** ἢ καὶ μόνον μέχρι τῶν γονάτων, ὡς ἡ τῆς Κρητικῆς λεβεντιᾶς, φορούσης καὶ τάσπρα τσαρδίνια ἢ στιβάνια.

Ἡ βράκα ὡς λέξις, ὄνομα θηλυκὸν οὐσιαστικόν, δὲν ἀναφέρεται εἰς τοὺς παλαιοὺς συγγραφεῖς. Πρῶτος καὶ μόνος μνημονεύει ταύτην Διόδωρος ὁ Σικελιώτης (90 - 20 π. Χ.) εἰς πληθυντικὸν ἀριθμόν, περιγράφων τὴν Γαλατικὴν στολὴν καὶ ὀνομάζων βράκας τὰς ἀναξυρίδας,

κατὰ τὴν Κελτικὴν γλῶσσαν. «Οἱ Κέλται ἐσθῆσι χρῶνται καὶ ἀναξυρίσιν, ἃς βράκας προσαγορεύουσι» (Ε΄ 30). Δὲν ἐγνώριζε λοιπὸν τὴν λέξιν ὡς Ἑλληνικὴν, ἢ δὲν ἐνδιεφέρετο νὰ ἐξετάσῃ ἢ ἦτο ἴσως διαλεκτική, αἰολική, καὶ ὄχι ἐπομένως πανελλήνιος καὶ γνώριμος. Ἐκ τούτου ἐσχηματίσθη ἡ γνώμη ὅτι ἡ λέξις, δὲν εἶναι Ἑλληνική, ἐπολιτογραφήθη δὲ ὡς Κελτική. Ὑπάρχουν ὅμως καὶ οἱ παραδεχόμενοι τὴν Ἑλληνικότητα τῆς λέξεως καὶ συσχετίζοντες αὐτὴν πρὸς τὸ ράκος, μὲ τὸ ἐκλιπὸν δίγαμμα (Βράκος) καὶ τὸ βραχύς, οἱονεὶ μικρὸν μέρος τοῦ σώματος καλυπτούσης τῆς βράκας. Ἂς ἐκλάβῃ καὶ ἐμὲ ὁ ἀναγνώστης συντασσόμενον πρὸς τοὺς τελευταίους τούτους καὶ παραδεχόμενον καὶ τὴν λέξιν Ἑλληνικὴν καὶ τὸ ἔνδυμα νεώτερον ἑλληνικόν, ὑπὸ τὸν τύπον μάλιστα τῆς τιμημένης Κρητικῆς καὶ Νησιωτικῆς Βράκας, μὲ ἐξέλιξιν πάντως ἐκ τῆς ἀσιατικῆς ἀναξυρίδος καὶ ὄχι ἰθαγενές, θὰ ἐφορεῖτο δὲ πιθανῶς ἐν Ἑλλάδι, ἀραιὰ ἴσως, ὡς τὸ Κοντοβράκι τῶν Ἀλβανοφώνων, καὶ ἐν Αἰγύπτῳ ἐπὶ τῶν Ἀλεξανδρινῶν χρόνων, θὰ ἐλάμβανε δὲ σχῆμα ἀνάλογον πρὸς τὴν ἑκασταχοῦ καλαισθησίαν, ὡς καὶ σήμερον, ὅπου σώζεται, ἀπὸ τὴν κοντήν καὶ κορδιστὴν βράκαν τοῦ Ἀνωγειανοῦ καὶ τὴν ρασόκαρτσαν τοῦ Κρητὸς βοσκοῦ μέχρι τῆς βρακούλας τοῦ Σμυρνιοῦ καὶ τοῦ μέχρι τῶν σφυρῶν φθάνοντος πρασίνου σαλβαριοῦ τῶν Τούρκων, καὶ τοῦ λεβέντικου κυανοῦ σαλβαριοῦ τῶν Κρητικῶν παλληκαριῶν. Ἰσχυρότατον λόγον περὶ τῆς Ἑλληνικότητος τῆς λέξεως θεωρῶ τὴν ἐκ τοῦ αὐτοῦ ἀναμφιβόλως θέματος παλαιοτάτην λέξιν βράκος (τὸ) βράκεα (τὰ) βράκια (τὰ): Ὁ Θεόκριτος ἐν τῷ ΚΗ΄ εἰδυλλίῳ (Ἠλακάτη ΙΙ) ἔχει ὑδάτικα βράκη, ὅπερ ὁ Νεόφυτος Δούκας (Θεοκρ. Β΄ σ. 66) ἑρμηνεύει: ράκη διαφανῆ ὡς τὸ ὕδωρ πολύτιμα τῶν Μιλησίων γυναικῶν ὑφάσματα. Ὁ δὲ Γαλάτης ἐκδότης Renier (Theocrite σελ. 582) σχολιάζει: βράκη αἰολικ. ἀντὶ ράκη (μὲ τὸ δίγαμμα F δηλαδή). Ἐκαλεῖτο δὲ οὕτω μακρὰ ἐσθὴς διήκουσα μέχρι τοῦ ἐδάφους. Ἡ δὲ Σαπφὼ (Ἀπόσπασμα 70) ἀποτείνεται πρὸς φίλον της βέβαια διὰ τῶν ἑξῆς: Τίς ἀγροιῶτις τοι θέλγει νόον, οὐκ ἐπισταμένα τὰ βράκε ἕλκειν ἐπὶ τῶν σφυρῶν, ἤτοι: Ποία χωριάτισσα σοῦ πῆρε τὰ μυαλά, ὅπου δὲν ξέρει τὸ βρακί της στσ᾿ ἀστραγάλους λίγο - λίγο ν᾿ ἀποσέρνῃ; (ἡ στιχουργικὴ παράφρασις τοῦ σαπφικοῦ διστίχου εἶναι τόλμη ἐρασιτεχνικὴ καὶ ἂς μὴ κριθῇ αὐστηρῶς). Ὁ τύπος δὲ βράκια εἶναι σχολιαστοῦ τινος τοῦ Ἀριστοφάνους (Λίδδελ - Σκὸττ Α΄ σ. 506), ἐπομένως ὄχι παλαιὸς τῶν κλασσικῶν χρόνων. Ἀρκοῦν ὅμως νομίζω, τὰ δύο χωρία, Θεοκρίτου καὶ Σαπφοῦς, διὰ νὰ μὴ βαπτίσωμεν Κελτικὴν τὴν λέξιν, περὶ ἧς ὁ λόγος, ἔστω καὶ ὅτι δὲν σώζεται, διότι δὲν ἐχρειάζετο, ἀφ᾿ οὗ δὲν ἐκρίνετο τὸ πρᾶγμα ἀναγκαῖον διὰ τὸν γυμνισμόν, ὅστις ἐπεκράτει, καὶ

δὲν ἐπεζητεῖτο καὶ λέξις, ὡς θὰ λεχθῇ καὶ κατωτέρω. Ὁ ἀείμνηστος Ν. Γ. Πολίτης, ὁ ἁρμοδιώτατος κριτὴς πάντων τῶν σχετιζομένων πρὸς τὸν νεοελληνικὸν βίον λέγει ἐν λαογραφίας τόμ. Α' σελ. 663 ὑποσ. 3: «Ἡ παλαιοτάτη καθ' ὅσον γινώσκω μνεία τῆς λέξεως (πλὴν ἐννοεῖται τῶν εἰς τὸ Γαλατικὸν ἔνδυμα ἀναφερομένων χωρίων) εἶναι ἐν παπύρῳ τοῦ Δ' αἰῶνος πιθανῶς, ὅπου μεταξὺ ἄλλων ἐνδυμάτων ἀναφέρονται καὶ βρακία». Ὁ ἴδιος δὲ ἀναφέρει περιηγητὴν H. Mathieu, ὅστις ἐν τῷ συγγράμματι αὐτοῦ «ἡ Τουρκία καὶ οἱ διάφοροι αὐτῆς λαοὶ» τ. Β' σελ. 86, ἀνενδοιάστως ἀποφαίνεται ὅτι «αἱ βράκες τῶν Ἑλληνίδων τῆς Μικρᾶς Ἀσίας ὁμοιάζουσι πρὸς τὰ βράκεα τῶν γυναικῶν τῆς Ἀρχαίας Μυτιλήνης,ὧν μνημονεύει ἡ Σαπφώ». Δὲν θὰ ἐθεώρει λοιπὸν τὴν λέξιν ὁ ἐν λόγῳ Ματθαῖος ξένην πρὸς τὴν Ἑλληνικὴν γλῶσσαν. Καὶ ὁ Διόδωρος δὲν ὁμιλεῖ περὶ Ἑλληνικότητος ἢ μὴ τῆς λέξεως, ἀλλ' ἁπλῶς ὅτι τὰς ἀναξυρίδας καὶ ἐσθῆτας ὀνομάζουν οἱ Κέλται Βράκας. Ἀρκεῖται δὲ εἰς αὐτὸ καὶ δὲν πολυπραγμονεῖ περαιτέρω. Δὲν ἀποκλείει λοιπὸν τὴν πιθανότητα τῆς συγγενείας τῶν λέξεων βράκος καὶ βράκα τῆς νεωτέρας ἐκ τῆς παλαιοτέρας σχηματιζομένης. Ὁ Εὐστάθιος ὁμοίως (ὁμ. Ἰλιαδ. Β 262) λέγει περὶ ἐνδύματος ἐσωτερικοῦ: «οὐ γὰρ ἔκειτο ἴσως μία λέξις δηλωτικὴ τοῦ καλύμματος τῆς αἰδοῦς ὅπερ Ρωμαῖοι μὲν βράκαν φασίν, ἕτεροι δὲ ἀναξυρίδα». Ἠγνόει δηλ. ὁ Εὐστάθιος, ἂν ὑπῆρξεν ἰδία λέξις φανερώνουσα τὴν βράκαν, ἀφοῦ καὶ ὁ Ὅμηρος περιορίζεται εἰς τὴν χλαῖναν καὶ τὸν χιτῶνα, προσθέτων, «τὰ τ' (καὶ τὰ ὁποῖα, χλαῖνα καὶ χιτὼν) αἰδῶ ἀμφικαλύπτει». Καὶ ὁ Κοραῆς δὲ (Πρόδρομος Ἑλλην. Βιβλιοθήκης σελ. 330) γράφει: «Ἀναξυρὶς ἐστὶ τὸ ἐν τῇ συνηθείᾳ λεγόμενον βρακίον τοῦτο δὲ παρὰ τὸ braca βούλονταί τινες Κελτικήν, τὴν καὶ παρὰ τοῖς Ρωμαίοις ἐν χρήσει γενομένην. Καὶ γὰρ καὶ Διόδωρος ὁ Σικελιώτης (ε,λ) οὕτω διαρρήδην περὶ τῶν Κελτῶν λέγει: «Καὶ ἀναξυρίσι (χρῶνται), ἃς ἐκεῖνοι Βράκας προσαγορεύουσι». Μήποτε κρεῖττον ἤ, ὡς καί τισι τῶν Κριτικῶν ἔδοξε, παρὰ τὸ ράκος, παράγειν τὴν βράκην ὅπερ Αἰολεῖς βράκος (καθὰ καὶ Βρόδον, τὸ Ρόδον καὶ Βρυτὴρ τὸ Ρυτὴρ) τεκμήριον δέ, καὶ γὰρ τὴν ἐν τῇ συνηθείᾳ παροιμίαν «δὲν ξέρει νὰ δέσῃ τὸ βρακίον του» ἐπὶ τῶν ἀγροίκων καὶ ἀσυνέτων λεγομένην, μονονουχὶ τὴν αὐτὴν ἐστὶν εὑρεῖν καὶ παρὰ τῇ Αἰολίδι Σαπφοῖ (Ἀθήν. σελ. 21 ἴδε ἀνωτέρω). Δὲν γνωμοδοτεῖ λοιπὸν οὐδ' ὁ Κοραῆς περὶ τῆς Ἑλληνικότητος ἢ μὴ τῆς λέξεως, ἀλλ' ἁπλῶς ἀναφέρει ὅτι μερικοὶ τὴν θέλουν ὡς ρωμαϊκήν, κελτικὴν δηλαδή, μὲ τοὺς ὁποίους δὲν συντάσσεται. Δὲν ἔχομεν ὁπωσδήποτε οὐδεμίαν ἀναμφισβήτητον μαρτυρίαν, ὅτι εἶναι Ἑλληνική, ἀλλ' οὐδ' ὅτι δὲν εἶναι. Ὑπὲρ τοῦ πρώτου ὅμως συνηγοροῦσιν ὁ Θεόκριτος καὶ ἡ Σαπφώ. Δὲν νομίζω δὲ ἐπαρκῆ τὴν

μνείαν τοῦ Διοδώρου. Ἐκ τούτου δὲ ἴσως παρελήφθη ὑπὸ τῶν Ρωμαίων braca καὶ κατὰ πληθυντικὸν bracae καὶ ἐκληροδοτήθη εἰς τὸ Βυζάντιον, δηλοῦσα ἔνδυμα τῶν σκελῶν, προσηλούμενον εἰς τὴν ζώνην καὶ καλύπτον τὸ ἐσώβρακον, οὕτως εἰπεῖν ὅπερ ἦτο ἐκ κοινοῦ πανίου. Ἐντεῦθεν δὲ ἔπειτα ἐσχηματίσθη τὸ **βρακᾶτοι**, ἐπίθετον σημαῖνον πτηνὸν ἔχον πτελωτὰ σκέλη (καρτσονᾶτο περιστερόπουλα βρακᾶτα).

Ἡ ἀρχὴ τῆς Βράκας—τὸ πότε δηλ. εἰσήχθη εἰς τὰς χώρας τῆς Ἑλλάδος, πόθεν καὶ πῶς ἐπεκράτησε παραμερισθείσης τῆς κοινῆς ἀρχαιόθεν παρ' Ἕλλησιν ἐνδυμασίας—δὲν εἶναι ἱστορικῶς ἐξηκριβωμένη, βεβαίως οἱ Ὁμηρικοὶ ἥρωες δὲν ἐβρακοφόρουν. Ἀλλ' οὐδὲ κατὰ τὴν ἱστορικὴν ἐποχὴν ἔχομεν δεδομένα νὰ παραδεχθῶμεν τοιοῦτον τι διὰ τοὺς Ἕλληνας. Διὰ τοῦτο ὅπου τῶν παλαιῶν συγγραφέων γίνεται λόγος περὶ ἐνδύματος πληροῦντος τὸν σκοπὸν τῆς βράκας τὸ ἔνδυμα τοῦτο εἶναι ἡ περσικὴ ἀναξυρίς, ἣν οἱ ὑπομνηματισταὶ καὶ σχολιασταὶ ἀποδίδουσι διὰ τοῦ ὅρου βράκα ἢ μᾶλλον βράκαι. Διότι περὶ ἀναξυρίδων ὁμιλεῖ ὁ Ἡρόδοτος (Α' 71 Γ' 87 Ε' 49, Ζ' 61 64), ὁ Ξενοφῶν (Κ. Ἀνάβασις 1, 5, 8), ὁ Ἱπποκράτης (περὶ ἀέρων 293) ὁ Λουκιανὸς δὲ (περὶ τοῦ πῶς δεῖ ἱστορίαν συγγράφειν 19) ἔχει τὸν ἑνικόν. Ἐπὶ τὸ κωμικώτερον ὁ Εὐριπίδης εἰς τὸν Κύκλωπα (182) καὶ ὁ Ἀριστοφάνης εἰς τοὺς Σφῆκας (1087) ὀνομάζουν τὰς ἀναξυρίδας θυλάκους, τρόπον τινὰ βρακοῦλλες. Ὁ Αἰλιανὸς ὅμως ἐν «Ποικίλη Ἱστορία» (βιβλ. Ι. Β' κεφ. λβ') ρητῶς λέγει περὶ τοῦ Πυθαγόρου ὅτι ἐφόρει ἀναξυρίδας. (Κυρ. ἐκδ 151, 330) «Πυθαγόρας ὁ Σάμιος ἐσθῆτι ἤσθητο (ἦτο ἐνδεδυμένος) καὶ ἐφόρει στέφανον χρυσοῦν καὶ ἀναξυρίδας». Ὅλοι οἱ γραμματικοὶ Σουίδας, Ἡσύχιος, Εὐστάθιος, Κοραῆς καὶ τὸ Μέγα Ἐτυμολογικὸν συμφωνοῦν περὶ τῆς ἀναξυρίδος ὅτι πρόκειται περὶ ἐνδύματος πλατέος ἢ στενοῦ τῶν σκελῶν μάλιστα, βαρβαρικοῦ, λαῶν ἀνατολικῶν ἢ βορείων. **Ἐκ τοῦ ἐνδύματος δὲ τούτου — ἄγνωστον πότε — ἐξελίχθη ἡ Ἑλληνικὴ καὶ Κρητικὴ βράκα** τὴν ὁποίαν ὑπερύψωσεν ἡ ἔνδοξος δρᾶσις της, κατὰ τοὺς μακραίωνας ἀγῶνας της ἐν τῇ δουλείᾳ, εἰς τὸν Ἐθνικὸν σεβασμὸν καὶ θαυμασμὸν καὶ τὴν ἀπεθέωσε δικαίως, συνώνυμον ἀποδείξασα πρὸς τὴν τιμὴν καὶ τὴν δόξαν.

Κατ' ἀνάγκην λοιπὸν θὰ δεχθῶμεν, οὐχὶ ἀναμφισβητήτως, ὅτι οἱ Ρωμαῖοι τῶν βορείων τοῦ Κράτους χωρῶν ἐκ τῶν Γαλατῶν παραλαβόντες εἰσήγαγον εἰς τὸ Βυζάντιον, ὅθεν διεδόθη εἰς τὴν Ἑλλάδα καὶ Μικρὰν Ἀσίαν, τὴν βράκαν καὶ ἐντεῦθεν εἰς Κρήτην.

Ἀλλὰ περὶ τῆς Κρητικῆς βράκας πρέπει νὰ γίνη εἰδικώτερος λόγος, διότι ἐπιστεύθη ὑπό τινων ὅτι καὶ προϊστορικῶς ἦτο ἐν χρήσει βράκα τοῦτ' αὐτὸ ἐν Κρήτη ἐξ ἐπιπολαίας παρατηρήσεως τῶν εἰκο-

νιζομένων ἐπὶ τῆς Λάρνακος τῆς Ἁγίας Τριάδος προσώπων, ἀνδρῶν καὶ γυναικῶν, φερόντων βρακοειδεῖς λευκὰς ἐσθῆτας ἐν σχήματι τῆς σημερινῆς κρητ. βράκας ἀπεστρογγυλωμένας κάτω. Ἐὰν ὅμως παρατηρήσει τις τὴν Λάρκανα ταύτην ἀποκειμένην ἐν τῷ Μουσείῳ τοῦ Ἡρακλείου ἢ καὶ ἐν τῇ ζωηρᾷ εἰκόνι τῆς Προϊστορικῆς Ἀρχαιολογίας τοῦ Καββαδίου (σελ. 463) προσεκτικώτερον, ἐπὶ τῶν δύο μάλιστα προσώπων, ἅτινα ἵστανται παρὰ τοὺς ἱεροὺς διπλοῦς πελέκεις καὶ τὸν θρησκευτικὸν ἐν μέσῳ αὐτῶν Κρατῆρα, θὰ ἴδη ὅτι τὸ ποδῆρες ἔνδυμα εἶναι ἀνοικτὸν κάτωθεν καὶ δὲν εἶναι βράκα. Ὁ δὲ δημοσιεύσας τὸ μνημεῖον Ἰταλὸς ἀρχαιολόγος Paribeni ἀπέδειξεν ὅτι εἶναι βραχεῖα δερματίνη ἐσθής, λευκὴ μετ' ἐρυθρῶν μαλλίων. (Στ. Ξανθουδίδου Κρητικὸς Πολιτισμὸς σελ. 102). Ἀποκλείεται λοιπὸν ἡ βράκα διὰ τοὺς Προϊστορικοὺς χρόνους καὶ ἡ φίλη «Ἐθνικὴ Φωνὴ» δὲν ἔχει δίκαιον ὡς πρὸς τὴν γνώμην αὐτῆς ταύτην, τὴν ὁποίαν οὐδὲ τὰ σφραγίσματα τῆς Ζάκρου Σητείας ἐνισχύουν (Μ. Ἑλ. Ἐγκ. τ. Ια' σελ. 894 Ὁδηγὸς Μουσείου Ἡρακλείου σ. 25 καὶ ἑξῆς). Ἄλλως τε καὶ ὁ ἁρμόδιος εἰς ταῦτα πρώην διευθυντὴς τοῦ Κρητικοῦ Μουσείου κ. Μαρινᾶτος ἐν τῷ Ἀρχαίῳ Κρητικῷ Πολιτισμῷ (σελ. 92) καθορίζει περὶ τῆς Κρητικῆς ἐνδυμασίας: «Τὸ πρῶτον ἔνδυμα τοῦ ἀνδρὸς εἶναι ὁ καλούμενος αἰδοιοφύλαξ, εἶδος θήκης διὰ τὰ μέρη τῆς ἥβης. Εἰς τοῦτο προσετέθη κατόπιν καὶ μικρὰ ποδιά....στερεουμένη μὲ ζώνην εἰς τὴν μέσην τοῦ ἀνθρώπου.... αὐτὸ εἶναι τὸ ἔνδυμα τῆς Κρήτης.... καὶ τοῦ Αἰγαίου ὁλοκλήρου μὲ τὴν διαφορὰν ὅτι ἐν Ἑλλάδι συρραπτομένη ἡ ποδιὰ ὑπὸ κάτω τῶν σκελῶν μετεβάλλετο εἰς κοντὸ ἐσώβρακον.... ὅμοιον πρὸς τὰ σημερινὰ λουτρικὰ περιβλήματα. Τοῦτο εἶναι τὸ ἅπαντον τῆς τουαλέττας τοῦ ἀνδρὸς μὲ μικρὰς μόνον ποικιλίας».

Ἐξαίρεσις γίνεται εἰς θρησκευτικὰς τελετάς, ὡς ἐμφαίνει ὁ ποδήρης χιτὼν τῆς Λάρνακος τῆς Ἁγίας Τριάδος. Τὸ γυναικεῖον ἔνδυμα δὲν μᾶς ἐνδιαφέρει ἐν προκειμένῳ.

Καὶ κατὰ τοὺς Ὁμηρικοὺς δὲ χρόνους δὲν διαφέρουν οἱ Κρητικοὶ ἥρωες (Ἰδομενεύς, Μηριόνης) τῶν ἄλλων Ἑλλήνων ὡς πρὸς τὴν περιβολήν. Ἂν τοιοῦτον τι συνέβαινε, θὰ τὸ ἐμανθάνομεν παρὰ τοῦ Ὁμήρου. Κατὰ τὴν κατόπιν δὲ ἐπικράτησιν τῶν Δωριέων ἐν Κρήτῃ ἐπεβλήθη ὁ Δωρικὸς Πολιτισμὸς μὲ ὅλας του τὰς ἐμφανίσεις, μὲ τὸ ἀριστοκρατικόν του πολίτευμα καὶ τἄλλα δωρικὰ νόμιμα.

Ἀφωμοιώθη κατὰ μικρὸν ἡ Κρήτη πρὸς τὴν ἄλλην Δωρικὴν Ἑλλάδα καὶ οὕτω καὶ κατὰ τὸν οἰκιακὸν βίον δὲν διέφερεν, ἑπομένως καὶ κατὰ τὴν ἐνδυμασίαν. Δὲν θὰ ἐνεδύετο βεβαίως ἡ λοιπὴ Ἑλλὰς τὸν χιτῶνα, τὸ περίζωμα, τὸν δωρικὸν τρίβωνα, τὸ ἱμάτιον ἢ τὴν χλαμύδα ἢ τὴν χλαῖναν καὶ ἡ Κρήτη θὰ ἐφόρει βράκαν. Ὁ μακαρίτης

Γ. Καλαϊσάκης, περὶ τοῦ ὁποίου θὰ εἴπωμεν καὶ κατωτέρῳ, ἰσχυρίζεται ὅτι καὶ ἐπὶ τῶν ἱστορικῶν χρόνων ἐβρακοφόρουν οἱ Κρῆτες. Συμπεραίνει δὲ τοῦτο μὲ τὸν ἑξῆς συλλογισμόν. Οἱ ἐν Μ. Ἀσία, λέγει, Λύκιοι ἐφόρουν ἀναξυρίδας (δηλ. βράκας), ἦσαν δὲ Κρῆτες, καὶ οἱ Κρῆτες ἄρα οἱ ἐν τῇ Κρήτῃ ἐφόρουν βράκας. Τὸν ἰσχυρισμὸν τοῦτον ἀναιρεῖ ὁ Πολίτης παραπέμπων εἰς τὸν Ἡρόδοτον, ὃν ἐπικαλεῖτο ὁ Καλαϊσάκης καὶ καθ' ὃν (Α' 173) «Οἱ Λύκιοι ἐκ Κρήτης τὠρχαῖον γεγόνασι», δὲν εἶναι Κρῆτες ἀλλὰ κατήγοντο ἐκ Κρήτης, ὅπερ ἐπαναλαμβάνει καὶ ἀλλαχοῦ (Ζ' 92) «Λύκιοι δὲ Τερμίλαι ἐκαλέοντο ἐκ Κρήτης γεγονότες».

Δὲν ὑπῆρχε λοιπὸν οὐδὲ κατὰ τοὺς κλασικοὺς χρόνους ἡ βράκα ἐν Κρήτῃ. Οἱ Ρωμαῖοι παραλαβόντες παρὰ τῶν Γαλατῶν διὰ τὰς ποικίλας πρὸς τοὺς Ἕλληνας σχέσεις ἴσως μετεβίβασαν πρὸς τούτους πρὸς ἄλλοις πολλοῖς καὶ τὴν χρῆσιν τῆς βράκας, ἀλλ' ὄχι εὐρείας καὶ θυλακοειδοῦς. Μεμαρτυρημένως ὅμως πότε ἐν ἀκριβείᾳ δὲν γνωρίζομεν. Δὲν ἔχουσι γίνει μελέται ἱστορικαὶ ἐπαρκεῖς καὶ ἐξερεύνησις τοῦ Ἐθνικοῦ ἡμῶν βίου ὑπὸ τὰς ποικίλας αὐτοῦ ἐμφανίσεις, ἐν αἷς καὶ περὶ τῶν Ἐθνικῶν Ἑλληνικῶν ἐνδυμασιῶν. Εἶναι βεβαίως τὸ θέμα δυσχερέστατον, ὡς παρετήρησεν ἤδη πρὸ 45 ἐτῶν ὁ ἀείμνηστος Ἀντώνιος Μηλιαράκης (Ἑστία 1893 Β' σ. 113 ἑξ.) ἐν λαμπρᾷ καὶ σοφῇ πραγματείᾳ περὶ τοῦ Ἑλληνικοῦ φεσίου. Παρὰ τῶν Ρωμαίων—οἵτινες εἰς τὰς Βορείους τῆς Αὐτοκρατορίας χώρας ἐφόρεσαν τὰς Γαλατικὰς βράκας—θὰ παρέλαβε τὸ Βυζάντιον καὶ τὸ πρᾶγμα καὶ τὴν λέξιν. **Συχνότατα λοιπὸν ἀπαντᾶ ἡ λέξις βρακίον κατ' οὐδέτερον γένος** ἔχουσα τὴν γενικὴν σημασίαν ἐνδύματος τῶν ποδῶν (σκελῶν ἀπὸ σφυρῶν μέχρι λαγόνων) μὴ ὁμοιάζοντος πρὸς τὰς σημερινὰς θυλακοειδεῖς βράκας,, ἀλλ' ὄντος πολὺ στενωτέρου. Δὲν ἔχομεν σαφῆ μαρτυρίαν **ὅτι ἡ βράκα ἦτο σύνηθες εἰς τοὺς Βυζαντινοὺς χρόνους ἔνδυμα. Ἐκ τοῦ ὅτι ὅμως ἐπὶ Τουρκοκρατίας ἐπικρατεῖ εἰς τὴν Μικρὰν Ἀσίαν, εἰς τὰς νήσους καὶ εἰς τὰς πόλεις τῆς Πελοποννήσου δύναταί τις νὰ προέλθῃ εἰς τὴν ἀποδοχὴν ὅτι ἦτο γνωστή. Μολονότι μνημεῖα τέχνης καὶ ρηταὶ μαρτυρίαι θὰ βεβαιώσωσι τὴν ἀλήθειαν ἀσφαλῶς.**

Ἀπὸ τοῦ ΙΣΤ' αἰῶνος καὶ ἐφεξῆς ὑποφώσκει διαφώτισίς τις, οὐχὶ πλῆρες φῶς, περὶ τῆς Κρητικῆς ἐνδυμασίας. Ὁ Ζαμπέλιος μνημονεύει βρακοφορίαν Κρητῶν τοῦ 1570 Ἀλλὰ δύναται νὰ στηριχθῇ τις εἰς μυθιστορίαν γραφεῖσαν τὸ 1871; Ἐπισφαλὴς πάντως πηγὴ πρέπει νὰ ἐκληφθῶσιν οἱ Κρητικοὶ γάμοι, ἐν οἷς καὶ ὁ Καντανολεὺς Βυζαντιακὸν ἔνδυμα καὶ οὐχὶ τὴν βράκαν φορεῖ. **Μέχρι τοῦ ΙΣΤ' δὲ αἰῶνος δὲν εἶναι εἰσηγημένη ἡ βράκα εἰς τὴν Κρήτην, ὡς**

πείθουν αἱ ἑξήκοντα προσωπογραφίαι ἀπὸ ἐκκλησιῶν, τὰς ὁποίας ἐδημοσίευσεν ὁ Γκερόλα εἰς τὰ Βενετικὰ Μνημεῖα τῶν αἰώνων ΙΔ' ἕως ΙΣΤ', μεταξὺ τῶν ὁποίων οὐδεμία εἶναι βρακοφόρου Κρητός. Καὶ ἐξ ἄλλων δὲ τινων παρατηρήσεων τοῦ Πολίτου ἐνισχύεται ἡ γνώμη ὅτι δὲν ἦτο ἐπὶ τῆς Ἐνετοκρατίας ἡ βράκα Κρητικὸν ἔνδυμα. Εἴς τινα ἀστυνομικὴν διαταγὴν τοῦ 1339 κατὰ τῆς πολυτελείας ἐν τῇ ἐνδυμασίᾳ δὲν μνημονεύεται ἡ βράκα. Εἰς μισθωτήριον ὑπηρέτου τοῦ 1487 ἐκτὸς τοῦ εἰς μετρητὰ μισθοῦ τοῦ ἔτους ἀναφέρονται ἐνδύματα ἕνας γαμπᾶς, μία ρασογουνέλλα(;), ἕνα ζουπόνι, ἕνα ζεῦγος ὑποδήματα καὶ δύο ὑποκάμισα. Περὶ βράκας οὐδεὶς λόγος. Βεβαίως δὲν παρελείφθη ἐκ λόγων σεμνοτυφίας, διότι δὲν πρόκειται περὶ συμβαλλομένων Ἄγγλων, ἀλλὰ διότι δὲν ἦτο ἐν χρήσει.

Οὔτε ὁ Σαχλίκης τοῦ ΙΕ' αἰῶνος, οὔτε ὁ Belon τοῦ ΙΣΤ', οὔτε ὁ Δάππερ τοῦ ΙΖ' λύουσι τὸ ζήτημα. Καὶ οὕτω φθάνομεν εἰς τὸ **συμπέρασμα ὅτι πρὸ τοῦ 1669, ἤτοι τῆς Τουρκικῆς κατακτήσεως, εἶναι ἀμφίβολον, ἂν ἡ βράκα ἦτο γνωστὴ ἐν Κρήτῃ.**

Εὐτυχῶς ἔχομεν τὸν Τουρνεφὸρτ (1718), παρὰ τοῦ ὁποίου μανθάνομεν τὰ τῆς ἐνδυμασίας τῆς Κρήτης καὶ τῶν νήσων. **Ἐκεῖ πλέον ἐμφανίζεται ἡ βράκα, ἧς ἡ ὕπαρξις θὰ δύναται νὰ τοποθετηθῇ εἰς τοὺς πρώτους χρόνους τῆς τελικῆς κατακτήσεως τῆς Κρήτης. Δὲν ἔχει ἄρα βίον μεγαλύτερον τῶν δύο καὶ ἡμίσεως αἰώνων.** Παρὰ τὴν ἱστορικὴν ὅμως αἴγλην αὐτῆς βαίνει εἰς τὴν δύσιν αὐτῆς σύμφωνα πρὸς τὴν ἀδήριτον ἀνάγκην τῆς ἐκμιμήσεως συγχρονιστικῆς προόδου καὶ εὐκολίας, ἐν τῷ βίῳ. Εἰς Ἐθνικὰς τελετὰς ἑορτῶν καὶ πανηγύρεων χειροκροτεῖται ἀκόμη καὶ δοξάζεται διὰ τὸ εὐκλεὲς παρελθόν της, ἀλλὰ **δὲν λανσάρεται.**

Πολλοὶ ἔχουν γράψει περὶ τῆς βράκας ὡς ἀναξυρίδος ἰδίως καθ' ἑρμηνείαν αὐτῆς. Ἐκ τῶν συγγραφέων ἐμνημονεύσαμεν τὸν Διόδωρον τοῦ τελευταίου αἰῶνος π. Χ. πρώτου ρητῶς μεταχειρισθέντος τὸν ὅρον βράκα καὶ τὸν Ἡρόδοτον καὶ τὸν Ξενοφῶντα καὶ τὸν Λουκιανόν. Ἀλλὰ καὶ ὁ Πολύβιος ἀναφέρει τὴν ἀναξυρίδα καὶ ὁ Πλούταρχος ἐν τῷ βίῳ τοῦ Ἀλεξάνδρου, ὅπου μάλιστα μακρότατον σχόλιον κάμνει ὁ Κοραῆς, καὶ ἄλλοι ἴσως, οὓς δὲν ἐνθυμούμεθα, καὶ περί τῶν ὁποίων δὲν βοηθοῦν τὰ λεξικὰ ἰδιωτικῶν Βιβλιοθηκῶν. Πλῆθος δὲ γραμματικῶν σώζει τὴν βράκαν καὶ τὸ βρακίον καὶ βυζαντινῶν καὶ νεωτέρων, Σουίδας, Φώτιος, Ἡσύχιος, Εὐστάθιος, Πτωχοπρόδρομος καὶ λοιποί. Ἀλλὰ τὸ μεγαλύτερον καὶ ἀναμφισβήτητον κῦρος ἔχοντες εἶναι ὁ Πολίτης, ὁ Ξανθουδίδης, ὁ Μηλιαράκης καὶ ὁ Γ. Καλαϊσάκης (Παράρτημα ἐφημερίδος Ἀθηνῶν 1908 σελ. 1481 - 88).

Ὁ τελευταῖος διὰ τὸ πλῆθος τῶν σημειώσεων, τὰς ὁποίας ἔσωσεν

ἐντεῦθεν κακεῖθεν λαβών, καίτοι κάπως συγκεχυμένως, διότι ἐλλείπει εἰς αὐτὸν ἡ ἐπιστημονικὴ κατάταξις, ὡς ἤλεγξεν αὐτὸν ὁ Πολίτης. Τὴν γνώμην τῶν τριῶν πρώτων, ἀσυζητητὶ ἀποδεχόμεθα, ὡς ἐν τοῖς ἄνω ἐξετέθη, κατὰ πάντα ἐκτὸς τῆς μὴ Ἑλληνικότητος τῆς λέξεως βράκα τῆς ὁποίας τὴν ἀποπομπὴν ἐκ τοῦ θησαυροῦ τῆς Ἑλληνικῆς γλώσσης ἀποστέργομεν, ἐφ' οὗ ὁ Πολίτης λέγει ἁπλῶς ἴσως εἶναι Κελτική. Ὁ δὲ Κοραῆς εἰς σχόλια ἐν τῇ ποιητ. Ἱστορία Αἰλιανοῦ λέγει: Μήποτε κρεῖττον ἦ, ὡς καί τισι τῶν κριτικῶν ἔδοξε, παρὰ τὸ ράκος παράγειν βράκην; (σ. 151, 330).

Δὲν συμπίπτει δὲ οὔτε πρὸς τὴν γνώμην τῆς φίλης «Ἐθνικῆς Φωνῆς» οὔτε πρὸς τὴν τοῦ φίλου κ. Ναναδάκη. Διότι τὸ μὲν 60 προσωπογραφίαι ἐπὶ Ἑνετῶν, ὡς εἴπομεν ἀνωτέρω δὲν ἐμφανίζουσι βράκαν,τὸ δὲ δὲν γνωρίζομεν ἂν οἱ Σαρακηνοὶ ἐφόρουν βράκας ἢ ὄχι. Δὲν θὰ ἐζήτησαν λοιπὸν νὰ ἐπιβάλουν ἔνδυμα ὅπερ δὲν ἐφόρουν.

Τὸ ζήτημα δὲν ἐξαντλεῖται διὰ τῶν ἀνωτέρω, οὔτε καὶ λύεται ὁριστικῶς. Οἱ νεώτεροι φιλόλογοί μας ἴσως θὰ εἶναι τυχηρότεροι ἔκ τινος ψηφιδωτοῦ ἢ εἰκόνος ἢ ἄλλης ἀνακαλύψεως ἐκ τῆς σκαπάνης τοῦ ἀρχαιολόγου νὰ διαφωτίσωσι περισσότερον ἂν ὄχι νὰ λύσωσι τοῦτο. Ἐξέθηκα τὴν γνώμην μου. Δὲν θὰ δυσκολευθῶ ὅμως νὰ παραδεχθῶ τὴν σοφωτέραν καὶ πειστικωτέραν ἐὰν τοιαύτη διὰ τῆς μελέτης προκύψη».

***

Ὁ Κρὴς Γ. Α. Σήφακας δίδει τὴ γνώμη πῶς ἀπὸ τῆς Ἀραβικῆς κατακτήσεως ἔγινε ἡ βράκα τὸ ἐγχώριον τῶν Κρητῶν ἔνδυμα [1]:

«Οἱ Ἄραβες ἐνδεδυμένοι μὲ βραχείας ἀναξυρίδας «βράκας» ἔνδυμα τὸ ὁποῖον ὑποθέτομεν ὅτι ἀπὸ τῆς Ἀραβικῆς κατακτήσεως γενικευθὲν ἔγινε τὸ ἐγχώριον Κρητικὸν τοιοῦτον. Τὰ ἐπιχειρήματα τῶν ὑποστηριζόντων ὅτι ἡ βράκα δὲν ἔχει ἐν Κρήτῃ βίον μεγαλύτερον τῶν 2 ½ αἰώνων εἶναι ἀναμφισβητήτως πολὺ σοβαρὰ (ὅρα Ἐμμ. Γενεράλη «Ἐθν. Φωνὴ Χανίων» 1938), ἀλλὰ πῶς νὰ ἐξηγήσῃ τις τὴν διάκρισιν τὴν ὁποίαν κάμνουσι οἱ Βυζαντινοὶ χρονογράφοι διὰ τὴν σύνθεσιν τοῦ στρατοῦ τοῦ Ὀμάρ; Οἱ εὔζωνοι (ἄραβες ναῦται) ἦσαν ἐλαφρότατα ὡπλισμένοι, ἐνδεδυμένοι δὲ ἀναμφιβόλως μὲ βράκας προσαρμοζομένας καλύτερον πρὸς τὸ ναυτικόν των ἐπάγγελμα. Ἐπειδὴ δὲ καθ' ὅλον τὸ διάστημα τῆς ἀραβοκρατίας οἱ Ἄραβες ἐξή-

1. Βλέπε Ε.Ε.Κ.Σ. (ΙΙ σελ. 69).

σκησαν κυρίως τὴν πειρατείαν, ἐπιτρέπεται νὰ ὑποθέσωμεν μετά τινος βεβαιότητος ὅτι ἡ βράκα γνωστὴ ἄλλως τε καὶ εἰς τοὺς Βυζαντινούς, ἔγινεν ἔκτοτε ἐπιχώριον ἀνδρικὸν ἔνδυμα τῆς κοινῆς χρήσεως».

***

Ὁ Πολίτης, ἀναγνωρίζοντας ὡς μόνην ὀρθὴν ὁδὸν τὰς μαρτυρίας τῶν Συγγραφέων, ἐστηρίχθη κυρίως εἰς τὸν Δάππερ καὶ τὸν Μπελόν. Μὲ τὸν Τουρνεφὸρ δὲν ἀσχολεῖται καθόλου, τὸν δὲ Βρουζὲν δηλώνει ὅτι τοῦ εἶναι ἄγνωστος. Ἴσως ὁ Πολίτης ἀγνοεῖ τὴ μετάφραση τῶν ἐπιστολῶν τοῦ Κλὼντ Σαβαρύ, ἀπὸ τὸν Ν. Γ. Ζυγομαλᾶν (1845), ὅπου τοῦτος (ὁ Ζυγομαλᾶς) ἀναφέρει τὸν Γάλλο Bruzen, ὁ ὁποῖος εἰς λεξικόν του (τόμ. Β' σελ. 102) ὁμιλεῖ γιὰ τὴν Κρήτη καὶ τοὺς Κρῆτας [1].

Κατὰ τὰ φαινόμενα ὁ Πολίτης συγχέει τοὺς δύο συγγραφεῖς Δάππερ καὶ Μπελὸν καὶ ἀλλοιώνει τὴν περιγραφὴ τῆς στολῆς τῶν Σφακιανῶν ἔτσι ὥστε θὰ ἐνόμιζε κανεὶς ὅτι οἱ Σφακιανοὶ δὲν εἶχαν κἂν ἔνδυμα ἥβης. «Ἀποτελεῖται (ἡ στολὴ τῶν Σφακιανῶν) —λέει ὁ Πολίτης— ἀπὸ χιτῶνα ζωννύμενον διὰ πλατείας δερματίνης ζώνης ἐχούσης πρὸς τὰ ἔμπροσθεν πλατὺν κόμβον καὶ ἀπὸ ὑποδήματα ὑψηλὰ φθάνοντα μέχρι τῆς ζώνης».

***

Ἀλλὰ εἶναι ἀνάγκη νὰ συγκεντρώσωμε ἐδῶ τὰ κείμενα τῶν ξένων συγγραφέων, ἀρχίζοντας ἀπὸ τὸν Μπελόν [2]:

> Βρισκόμενος σ' ἕνα χωριὸ κοντὰ στὴν κατοικία τοῦ Ι. Φ. Μπαρότσο, κοντὰ στὴν Χώρα τῶν Σφακιῶν, βρέθηκα σὲ μιὰ γιορτὴ ποὺ ἦρθαν Κρῆτες ἄλλοι μὲ τὶς ἀρραβωνιαστικές τους, ἄλλοι μὲ τὶς συζύγους των. Εἶχαν κάνει μεγάλη συντροφιά, κι' ἀφοῦ ἤπιαν πολὺ ἄρχισαν νὰ χορεύουν εἰς τὴ μεγαλύτερη ζέστη. Ὄχι στὴ σκιά, ἀλλὰ στὸ δυνατὸ ἥλιο τοῦ Ἰουλίου. Ἦσαν φορτωμένοι ὅπλα καὶ δὲν ἔπαυσαν νὰ χορεύουν ἕως τὴ νύχτα. Οἱ χωρικοὶ εἶναι πάντα μὲ ἄσπρο πουκάμισο, ζωσμένοι μὲ πλατειὰ ζώνη, ποὺ ἔχει ἀγκράφα. Ἔχουν ἄνοιγμα τὰ πουκάμισά τους ἀλλὰ δὲν τὰ κλείνουν. Ἔχουν κυλόττες ἀπὸ πανὶ (brayes de toil). Παρὰ τὶς ζέστες τοῦ Ἰουλίου φοροῦν ψηλὰ ὑποδήματα, ποὺ τοὺς ἀνεβαίνουν ἕως τὴ ζώνη στὴν ὁποία εἶναι δεμένα. Τὸ πουκάμισό τους κρέμεται μπρὸς καὶ πίσω. Ἔτσι παράξενα ντυμέ-

1. Claude Savary «Lettres sur la Grèce». Μετάφρασις Ν. Γ. Ζυγομαλᾶ, 1845. Κατὰ πληροφορίαν τοῦ κ. Ροζὲ Μιλλιὲξ Ὑποδ/ντοῦ τοῦ Γαλλικοῦ Ἰνστιτούτου χορηγηθεῖσαν μοι διὰ τῆς καθηγητρίας δίδος Μπουαγιέ, ὁ Bruzen de la Martiniere Antoine Auguste (1662-1746) ἦτο ἐκδότης μεγάλου Γεωγραφικοῦ καὶ Ἱστορικοῦ Λεξικοῦ, τὸ ὁποῖον ἐκυκλοφόρησε μετὰ τὸν θάνατό του. Ἂς σημειωθῇ ὅτι ὁ Bruzen ἤντλησε ἀπὸ τὸν Τουρνεφόρ, συγγραφέα μεταγενέστερον τοῦ Μπελὸν καὶ τοῦ Δάππερ.
2. Ἐπεσκέφθη τὴν Κρήτη τῷ 1549.

νοι φορτωμένοι μὲ φαρέτρα μὲ 150 περίπου βέλη καλὰ τεντωμένα ποὺ τὴν ἔχουν πίσω στὴ ράχη καὶ μ' ἕνα τόξο καλὰ τεντωμένο κρεμασμένο στὸ μπράτσο τους καὶ μὲ μιὰ σπάθα στὸ πλάϊ, προσπαθοῦν νὰ κάμουν τὰ ὡραιότερα πηδήματά των χορεύοντας τὸν πυρρίχιο.

Ὁ Μπελόν, ὁ ὁποῖος εἶναι ἕνας ἀπὸ τοὺς πλέον ἀκριβεῖς καὶ δικαίους παρατηρητάς, ἐδημοσίευσε τῷ 1557 σὲ ἰδιαίτερο «λεύκωμα» τὶς ξυλογραφίες ποὺ περιέχονται στὸ σύγγραμμά του, γιὰ τὶς παραδοξότητες ποὺ συνήντησε στὸ ταξείδι του, μὲ τὸν τίτλο «Portraits de quelques animaux, poissons, serpens, herbes et arbres, hommes et femmes d' Arabie, Egypte et Asie, obreruez par P. Belon di Mans». Παρουσίασε στὸ βιβλίο του καὶ στὸ album πολλὰ ζῶα καὶ φυτὰ τῆς Κρήτης, ὄχι ὅμως καὶ εἰκόνα Κρητός [1] ! Ὁ Μπελὸν ἐδημοσίευσε εἰκόνες προσώπων καὶ πραγμάτων ποὺ εἶδε. Γιὰ τοῦτο δὲν εἶναι ἀπίθανο νὰ μὴ εἶδε τοὺς Σφακιανούς, ἀλλὰ νὰ ἔγραψε γι' αὐτοὺς ἀπὸ πληροφορίες ποὺ συνέλεξε ἐπὶ τόπου στὸ Νομὸ Χανίων. Ἦτανε φυσικό, νὰ μὴ μπορῇ νὰ ἀντισταθῇ στὴ δικαιολογημένη γιὰ τὴν ἐποχή του ἀδυναμία, νὰ θέλῃ δηλαδὴ νὰ κάμῃ ἐντύπωση τὸ βιβλίο του καὶ νὰ διαβαστῇ μὲ ἀπληστία. Εὐσυνείδητος ὅμως καὶ εἰλικρινὴς ἐπιστήμων δὲ θέλησε νὰ δώσῃ εἰκόνα Σφακιανοῦ φανταστική.

Ἐξ ἄλλου, οἱ Σφακιανοὶ δὲ θὰ ἦσαν καθημερινῶς ὡπλισμένοι μὲ τόξα καὶ φαρέτρες ἢ τοὐλάχιστον ὅλοι οἱ Σφακιανοὶ δὲ θὰ ἦσαν καθημερινῶς ὡπλισμένοι, ἀφοῦ ὁ προβλεπτὴς Γκαρζόνι γράφει σαφῶς πῶς οἱ Σφακιανοὶ φέρουν στὸν ὦμο ἕνα σακκούλι (τὸ σημερινὸ βουργιάλι).

Ὡπλισμένοι ὅμως, **θὰ ἐχόρευαν τὸν πυρρίχιο στὰ πανηγύρια.** Κι' ἂν ἀκόμη **εἶδε** ὁ Μπελὸν [2] ὡπλισμένους Σφακιανούς, τοῦτο ἦτανε γιατὶ θὰ τοὺς εἶδε μέρα πανηγυριοῦ τῆς Ἁγίας Μαρίνας π.χ. ἢ τοῦ Προφητ'

---

1. Κατὰ τοῦτο ἔχει κάμει σύγχυση ὁ Πολίτης καὶ γράφει πῶς ὁ Μπελὸν ἐδημοσίευσε περιγραφὴ κρητικῆς ἐνδυμασίας μετ' εἰκόνος. Τὸ αὐτὸ κάνει καὶ ὁ Ξανθουδίδης, παρασυρθεὶς πιθανῶς ἀπὸ τὸν Πολίτη καὶ γράφει εἰς τὸ βιβλίον του «ἡ Ἑνετοκρατία ἐν Κρήτῃ κλπ.» : ὁ αὐτὸς Μπελὸν ἀπεικόνισε ἐκ τοῦ φυσικοῦ ὀρεινὸν Κρῆτα ὡπλισμένον (ἴδε εἰκόνα εἰς Σ. Ξανθουδίδου «Ἐπίτομος Ἱστορ. Κρήτης» ἔκδ. Ἐλευθερουδάκη σ. 76 εἰκ. 12). Πρόκειται περὶ τῆς εἰκόνος Dapper.

2. Στὴν περίπτωση αὐτή, δὲ θ' ἀνέβηκε στὰ Σφακιά, ἀλλὰ θὰ ἦρθε στὴ «Χώρα τῶ Σφακιῶ» διὰ θαλάσσης μέσῳ Γραμβούσης, ὅπως ἐγίνετο τότε ἀπὸ τοὺς Βενετούς. (Βλέπε Ξανθουδίδη «ἡ Ἑνετοκρατία ἐν Κρήτῃ» σελ. 147, ὅπου ὁ Ξανθουδίδης ἐρανιζόμενος ἀπὸ τὸ χρονικὸν Τριβὰν «Antonio Trivan Racconto», Marciana Clas VII No 525 φύλ. 71 ἑξ. γράφει τὰ ἑξῆς : «ὁ στρατηγὸς Σαγρέδος ἀπεφάσισε τῷ 1608 νὰ ἐκστρατεύσῃ κατὰ τῶν Σφακίων καὶ καταστρέψῃ χώραν καὶ ἀνθρώπους. Πρὸς τοῦτο συνήγαγε εἰς τὰ Χανιὰ 4400 ἄνδρες καὶ ἑτοιμάζετο νὰ τοὺς ἐπιβιβάσῃ εἰς τὰ πλοῖα καὶ τοὺς ἀποβιβάσῃ εἰς τὴν χώραν τῶν Σφακιῶν», καὶ ἀλλαχοῦ : «ἔπειτα ἀπέπλευσεν ὁ προβλεπτὴς Ἱερ. Καπέλλος καὶ ἀφοῦ ἦλθε εἰς Λουτρόν. . . . . ἔπλευσεν εἰς Γραμβοῦσαν».

'Ηλία ('Ιούλιο λέει πώς τούς είδε), πράμμα πού καί σήμερα συμβαίνει, καί οἱ Σφακιανοί κι' ὅλοι οἱ δυτικοί Κρῆτες πηγαίνουν στά πανηγύρια μέ τά καλά τους ροῦχα καί μέ τούς μεγάλους ἀσημένιους μπασαλῆδες τους, τούς ὁποίους βέβαια τίς καθημερινές δέ φοροῦνε.

'Ο ἄλλος ἀπό τούς συγγραφεῖς πού ἀναφέρει ὁ Πολίτης, ὁ Δάππερ [1], ἀφοῦ ἔχει γράψει ὁλόκληρο λίβελλο [2] κατά τῶν Κρητῶν (πιθανῶς νά ἦτο φιλότουρκος) καί τούς περιγράφει ὡς ἐκθηλυσμένους καί τεμπέληδες καί φαγάδες, καταλήγει στήν ἐνδυμασία τῶν Σφακιανῶν. «Οἱ Σφακιανοί—γράφει—ὑπερβάλλουν τούς ἄλλους στήν ἀνδρεία τῶν ὅπλων. Εἶναι ἄνθρωποι τραχεῖς, ἀπολίτιστοι, σχεδόν ἄγριοι, συνηθισμένοι νά ζοῦν ἀπό τήν πειρατείαν [3]. Πηγαίνουν μέ **ὑποδήματα ἕως τόν ὀμφαλό**, ὡπλισμένοι μέ τόξον καί βέλη καί ἕνα σπαθί. Οἱ μπόττες τους εἶναι δεμένες εἰς μίαν μακρυά καί φαρδειά λουρίδα ἀπό δέρμα τήν ὁποίαν ζώνονται γύρω ἀπό τό σῶμα τους σάν ζώνη. Φοροῦν **καλεσόν** (caleçons) [4] ἀπό πανί καί σκεπάζουν μόνο μέ ἕνα πουκάμισο τό ὑπόλοιπο τοῦ σώματος. Δέν τό βάζουν μέσα στά καλεσόν ἀλλά τό ἀφήνουν ἀπό πάνω. Νύχτα μέρα ἄνδρες καί γυναῖκες χορεύουν στίς μεγάλες ζέστες, χωρίς νά ἀφήνουν τά ὅπλα καί θεωροῦν τούς ἑαυτούς των ἀτιμασμένους ἐάν τ' ἀφήσουν χορεύοντας».

'Από τόν Δάππερ, σημασία ἔχει γιά μᾶς ἡ τελευταία παράγραφος τοῦ προλόγου του, ἡ ὁποία λέγει: «εἶναι ἀπό διαφόρους περιγραφάς ὅλων αὐτῶν τῶν γεωγράφων, ἱστορικῶν καί ταξειδιωτῶν (Buondelmonti, Bordonio, Poccachi, Belon, Strabon, Pomponini, Pline, Solin) καί ἀπό **ἰδιαίτερες πληροφορίες** τίς ὁποῖες ἐπῆρα **ἀπό διαφόρους αὐτηκόους καί ἀξιοπίστους μάρτυρας**, ὅπου ἔχω ἀντλήσει καί συλλέξει αὐτό πού ἐνόμισα τό πλέον σωστό καί τό πλέον **εὐνοϊκό** γιά τό θέμα μας» [5].

---

1. Συγγραφέα καί μόνον πρέπει νά τόν ὀνομάζομε τό Δάππερ, καί ὄχι περιηγητή, γιατί οὐδέποτε ἐπεσκέφθη τή Κρήτη.

2. Βλέπε «Description Exacte des Isles de l'Archipel», Amsterdam 1688. Τοῦ συγγράμματος ὑπάρχει ἑλληνική μετάφρασις. «'Ακριβής περιγραφή τῆς Κρήτης μεταφρασθεῖσα ὑπό Μ. Βερνάρδου, 'Αθῆναι 1836».

3. **Σ' αὐτό τό σημεῖο** ὁ μεταφραστής Βερνάρδος κάμνει μία παρατήρηση: «ἴσως πρότερον νά ἦσαν, κατά τό παρόν ὅμως εἶναι πολλά φιλότιμοι καί πολιτεύονται τιμίως καί ζοῦν ἐκ τοῦ ἱδρῶτος των ὡς καί οἱ ἄλλοι Κρῆτες».

4. 'Ο Βερνάρδος μεταφράζει «βράκες» καί εἰς τό σημεῖον αὐτό θέτει ὑποσημείωσιν: «καί κατά τοῦτο (τό εἶδος τῆς ἐνδυμασίας) εἶναι μεγάλη ἡ διαφορά, **ἐνδύονται** ἤδη ὡς καί οἱ λοιποί **Κρῆτες** καί Νησιῶται».

'Η ὑποσημείωσις τίθεται ὑπό τοῦ Βερνάρδου ἐν συσχετισμῷ μέ τήν προηγουμένην. 'Ο Πολίτης ἴσως παρενόησεν. 'Ο μεταφραστής, ἀφ' ἑνός μέν τή λέξη καλεσόν ἀποδίδει μέ τή λέξη βράκες, ἀφ' ἑτέρου δέ φαίνεται ἀγνοῶν ὅτι ἐπί τῶν ἡμερῶν του (τοῦ Βερνάρδου) οἱ Σφακιανοί εἶχαν δύο εἰδῶν φορεσιά τή «ρασόκαρτσα» καί τή βράκα. Δέν γνωρίζομε τάς φιλολογικάς ἱκανότητας τοῦ Βερνάρδου καί τήν βαρύτητα τῆς γνώμης του.

5. 'Υπογράμμισις τοῦ κειμένου δική μου.

Τοῦτο εἶναι μία ἀπόδειξις ὅτι ὁ Δάππερ οὐδέποτε ἐπεσκέφθη τὴν Κρήτη. Ἤντλησε ἀπὸ ἄλλους καὶ ἐχρησιμοποίησε κατὰ τὸ δοκοῦν τὶς πληροφορίες ποὺ πῆρε. Δὲν ἐδίστασε δὲ νὰ δημοσιεύσῃ, **ἀσφαλῶς ἐξ εἰκασίας**, εἰκόνα Σφακιανοῦ [1], ἡ ὁποία δὲν ἀνταποκρίνεται μὲ τὴν περιγραφή, ἐφ' ὅσον ὁ εἰκονιζόμενος δὲ φορεῖ τὰ περίφημα μέχρι ὀμφαλοῦ ὑποδήματα.

Μὲ τὸν Τουρνεφόρ, ὁ Πολίτης, ἐνῶ τὸν ἔχει ἀναφέρει στὴν ἀρχὴ τῆς κριτικῆς του, δὲν ἀσχολεῖται κατόπιν καθόλου. Καὶ ὅμως εἶναι περιηγητὴς τῆς τουρκικῆς κατακτήσεως (1700), ὁ **πρῶτος** ποὺ δίδει περιγραφὴ τῆς **φουφουλωτῆς βράκας**, ὁ μόνος, ἴσως, ποὺ θὰ μποροῦσε νὰ τὸν ἐνισχύσῃ εἰς τὴν ἄποψή του, περὶ εἰσαγωγῆς τῆς βράκας μετὰ τὴν τουρκικὴ κατάκτηση. Ὁπωσδήποτε, ἐὰν κι' **ἐμεῖς σταματήσωμε μέχρι συγγράμματος Δάππερ, δὲν μποροῦμε παρὰ νὰ συμφωνήσωμε μὲ τὸν Πολίτη**, ὅτι ὄντως **ἐπὶ Μπελόν, οἱ ὀρεινοὶ Σφακιανοὶ χορεύοντες ἐφόρουν τὶς** «brayes» (κυλόττες). Γιατὶ ἂν διαβάσωμε τὴ συνέχεια τοῦ βιβλίου, ὅπου ὁ Μπελὸν περιγράφει τὸ ἔνδυμα ἄλλων λαῶν, τῶν Ἀράβων φερ' εἰπεῖν τῆς Συρίας, θὰ δοῦμε πῶς μεταχειρίζεται διαφορετικοὺς ὅρους, γιὰ νὰ χαρακτηρίσῃ τὸ ἔνδυμα τοῦ κατωτέρου μέρους τοῦ σώματός των. «Δὲ φοροῦν - λέει ὁ Μπελὸν - καθόλου «brayes» καὶ δὲν χρησιμοποιοῦν «bas» οὔτε «haut de chausses» (βιβλ. Β' φύλ. 147). Τὴ διαστολὴ τῶν ὅρων αὐτῶν δὲν τὴν κάνει βεβαίως ὁ Μπελὸν γιὰ νὰ μᾶς μπερδέψῃ. Ὁ Μπελὸν δὲν εἶναι ἄνθρωπος κοινὸς οὔτε ὀνόματι ἐπιστήμων, οὐδὲ μεταχειρίζεται ἄλλοτε ἄλλον ὅρον, γιὰ νὰ δηλώσῃ ἕνα καὶ τὸ αὐτὸ πρᾶγμα, γιὰ λόγους καλλιεπείας. Δεχόμεθα ἑπομένως πῶς μὲ κάθε ὅρο ποὺ μεταχειρίζεται, διαφορετικὸ ἔνδυμα ἐννοεῖ. Ἡ λέξη «brayes» ποὺ ἔδωσε γιὰ τοὺς Σφακιανοὺς πραγματικὰ ἀνταποκρίνεται πρὸς τὸ τότε ἔνδυμα τοῦ ὀρεινοῦ Σφακιανοῦ, ποὺ δὲν ἦτανε ἄλλο παρὰ ἕνα μακρὺ εὐρύχωρο πανταλόνι [2], τὸ ὁποῖον οἱ Σφακιανοὶ ὠνόμαζαν« **κάρτσα**» [3]. Τὴν ἔννοια αὐτὴ ἔχει γιὰ τὸν Γάλλο ποὺ μετέφρασε τὸν Δάππερ ἀπὸ τὸ Φλαμανδικό, ὁ ὅρος caleçon. Μετεχειρίσθη ὁ μεταφραστὴς τὸν ὅρο **καλεσὸν** γιατὶ δὲν μποροῦσε νὰ κάνῃ ἀλλοιῶς, ἐπειδὴ τὸν καιρὸ ποὺ μετέφραζε, ἡ λέξη «brayes» εἶχε ἀποσυρθῆ ἀπὸ τὸ γαλλικὸ λεξιλόγιο [4]. Ἂς δοῦμε ὅμως τί ἔγραψαν καὶ ἄλλοι ἐκτὸς τοῦ Μπελὸν καὶ Δάππερ.

---

1. Ὁ εἰκονιζόμενος ὑπὸ τοῦ Δάππερ δὲν φέρει **πήραν**, ὅπως λέει ὁ Πολίτης.

2. Ὁ κύριος Chantraine Καθηγητὴς τῆς Σορβώνης (Τμῆμα Ἱστορικῶν καὶ Φιλολογικῶν ἐπιστημῶν), τὸν ὁποῖον θερμῶς εὐχαριστῶ, μὲ πληροφορεῖ ὅτι ὁ ὅρος brayes ἐσήμαινε κατὰ τὸν μεσαίωνα ἕνα **πλατὺ πανταλόνι**, ὁ δὲ ὅρος chausses ἐσήμαινε ἕνα εἶδος caleçon collant καὶ ὅτι μετὰ τὸν μεσαίωνα ἔγινε σύγχυσις τῶν ὅρων.

3. Σχεδίασμα τοῦ Κρητὸς Κλώντζα ἐν Γκερόλα, ποὺ παριστάνει Κρῆτα τοῦ Χάνδακος, διευκολύνει νὰ συλλάβωμε τὴν κυλόττα τοῦ Σφακιανοῦ.

4. Λεξικὸν Littré : braies=culotte—caleçon. Les barbares Francs portaient de longues braies.

῾Ο Γάλλος βοτανολόγος Τουρνεφόρ, πού περιηγήθηκε τὴν ᾿Ανατολὴ καὶ ἦρθε στὴν Κρήτη 30 ἔτη μετὰ τὴν Τουρκικὴ κατάκτηση, ἐπεσκέφθη τὶς ᾿Ανατολικὲς ἐπαρχίες καὶ γράφει: «...Οἱ ῞Ελληνες εἶναι ἐλαφρὰ ντυμένοι. Δὲν ἔχουν παρὰ «larges caleçons» μπλὲ ἀπὸ πανί, πού πέφτει πάνω στὰ πόδια, ἀλλὰ ὁ πάτος τῶν καλεσὸν αὐτῶν κατεβαίνει πολὺ πειὸ χαμηλὰ ἀπ᾿ ὅσο πρέπει καὶ τὶς κάνει νὰ φαίνωνται γελοῖες» [1].

῾Ο μεταγενέστερος τοῦ Τουρνεφόρ, Γάλλος ἐπίσης περιηγητὴς Claude Savary (Κλαύδιος Σαβαρὺ) στὸ σύγγραμμά του «Lettres sur la Grèce» [2] δὲν κάνει καθόλου λόγο γιὰ τὴν Κρητικὴ βράκα. ᾿Απ᾿ ἐναντίας δίδει περιγραφὴ στολῆς τούρκων πού τοῦ ἔκαμε ἐντύπωση, σὰν παραδοξότης. Δὲν ἔγραψε γιὰ τὴν κρητικὴ βράκα, ἐπειδὴ ἦτο γνωστὴ τοῖς πᾶσι, ὡς ἡ συνήθης φορεσιὰ τῶν κατοίκων τοῦ νησιοῦ. ᾿Εὰν καὶ ἡ βράκα τοῦ ἐφαίνετο παραδοξότης δὲν θὰ παρέλειπε νὰ τὴν ἀναφέρει, ὅπως κάνει σὲ μιὰ ἐπιστολή του [3] γιὰ τοὺς κατοίκους τῆς Σύμης (Δωδεκάνησα)· («εἶναι - λέει - ντυμένοι ἄνδρες καὶ γυναῖκες μὲ τὸν ἴδιο τρόπο, ὅλοι φοροῦν ὁμοίως τὸ μακρὺ φόρεμα, τὴ ζώνη, καὶ τὸ σάλι γύρω στὸ κεφάλι») [4] καὶ ὅπως κάνει γιὰ τὶς λαμπρὲς ζῶνες τῶν ἑλλήνων χωρικῶν τοῦ ῾Ηρακλείου [5], κι᾿ ἀκόμη γιὰ τὸν πυρρίχιο τῶν Σφακιανῶν.

Καὶ νὰ τί λέει ὁ Σαβαρὺ γιὰ τοὺς Σφακιανούς [6]:

«Μόνοι οἱ Σφακιανοὶ ἀνάμεσα στοὺς Κρητικοὺς ἔχουν διατηρήσει τὸν πυρρίχιο. Τὸν ἐκτελοῦν ντυμένοι μὲ τὴν **ἀρχαία στολή**. ῞Ενα κοντὸ ἀνεμιστὸ ροῦχο στερεωμένο μὲ ζώνη, μιὰ κυλόττα καὶ μπόττες ἀποτελοῦν τὸ ἔνδυμά τους. Μία φαρέτρα γεμάτη βέλη εἶναι κρεμασμένη ἀπὸ τοὺς ὤμους τους, ἕνα τόξο καλὰ τεντωμένο κρέμεται στὸ μπράτσο τους καὶ ἕνα μακρὺ ξίφος στολίζει τὸ πλάϊ τους» [7].

---

1. Βλ. J. P. de Tournefort «Relation d' un voyage au Levant».
2. ῾Υπάρχει καὶ ἑλληνικὴ μετάφρασις (Ζυγομαλᾶ, 1845).
3. Σελ. 84.
4. ᾿Εννοεῖ τὰ Καβάδια. Βλέπε καὶ Γ. Μιχαηλίδη—Νοάρου «Δημοτ. Τραγ. Καρπάθου» σελ. 44 «κοράσιν ἤκλαι᾿ κ᾿ ἤπλυνε
τ᾿ ἀνδρός της τὰ καβάδια
τ᾿ ἀνδρός της τ᾿ ἀνδραδέρφου της
μαζὺ μὲ τὰ δικά της».
5. Σελ. 170.
6. Σελ. 269.
7. Τὸν ὁπλισμὸ ἐθεώρησε καλὸ νὰ τὸν περιγράψη γιατὶ εἶχε καταντήσει παραδοξότης, ἐφ᾿ ὅσον τὸ μπαρούτι καὶ τὰ νεώτερα ὅπλα εἶχαν ἐξαφανίσει τὸ τόξο ἀπὸ τὴν Εὐρώπη.

Ὁ Σαβαρὺ ἐπὶ τοῦ προκειμένου εἶναι ἀκριβολόγος. Γράφει καθαρὰ **ἐφόρουν χορεύοντες** τὴν κυλόττα. Τὴν ἐφόρουν εἰδικὰ γιὰ τὴν ἐκτέλεση τοῦ χοροῦ ὅπως κάνουν σήμερα οἱ Κρῆτες ποὺ φοροῦν τὰ χιαλβάρια τους καὶ τοὺς μπασαλῆδες στὰ πανηγύρια, στὶς κηδεῖες ἐπισήμων ἀνδρῶν, στὶς ἐθνικὲς ἑορτές, χάριν λεβεντιᾶς, ἐνῶ δὲν βρακοφοροῦν καθημερινῶς. Ὁ ὅρος κυλόττα ἀνταποκρίνεται ἀπόλυτα στὸ εἶδος τοῦ ἐνδύματος. Ὁ Σαβαρὺ εἶχε σαφῆ ἰδέα τῆς κυλόττας. Ἡ Γαλλικὴ ἐπανάστασις δὲν ἤτανε μακρυὰ καὶ εἶναι γνωστὸ πῶς ὁ ὅρος κυλόττα καθιερώθηκε ἐπὶ Λουδοβίκου XV [1,1α]. Κυλόττα ἐφόρει καὶ ὁ ἴδιος ὁ Σαβαρύ, ὅπως ἀναφέρει στὰ σχετικὰ περὶ Σύμης [2]. Κυλόττα τὴ λένε καὶ οἱ νεαροὶ Σφακιανοὶ σήμερα, ὅταν θέλουν νὰ σοῦ παραστήσουν «τὶ ἐστὶ ρασόκαρτσα». «Εἶναι, σοῦ λένε, μιὰ γκυλόττα πλαθειά, ποὺ στενεύγει κάτω κάτω....» [3].

Ἂς δοῦμε ὅμως τὶ γράφει γιὰ τοὺς **τούρκους** τοῦ Χάνδακα, τοῦ Μεγαλόκαστρου, ὁ Σαβαρύ :

> Οἱ Μωαμεθανοὶ τῆς Κρήτης βαδίζουν μὲ γυμνὲς κνῆμες [4] καὶ ὅταν τὰ ἐπανωφόρια των ἀνασηκώνονται, βλέπει κανεὶς τοὺς μῦς νὰ ἐξέχουν ζωηρῶς. Ποτὲ μιὰ στενὴ κυλόττα ἢ μιὰ καλτσοδέτα δὲν τοὺς σφίγγει κάτω ἀπὸ τὰ γόνατα....

Ἐφόρουν ἄρα οἱ Τοῦρκοι, ὅσοι τοὐλάχιστον ἔκαμαν ἐντύπωση στὸ Σαβαρύ, **καφτάνια**, τὰ ὁποῖα ὀνομάζει manteaux (ἐπανωφόρια).

---

1. Βλέπε «Histoire du vetêment» ὑπὸ Ch. Eck.

1α. Ὁ ὅρος «ἀβράκωτοι» ὡς ἀπεδόθη ἑλληνικὰ ὁ γαλλικὸς ὅρος «sans culotte» εἶναι ἀτυχής. Οἱ Γάλλοι ἐπαναστάται δὲν ἦσαν ξεβράκωτοι, ἁπλῶς δὲν ἐφόρουν κυλότταν, τὸ στενὸ κατὰ τὰ γόνατα καὶ κοντὸ πανταλόνι, ποὺ ἐφόρουν οἱ Εὐγενεῖς τὴν περίοδο ἐκείνη.

2. Σελὶς 94: «Οἱ γυναῖκες τῆς Σύμης ἔβλεπαν μὲ ἔκπληξη (ἐμένα), ἕνα πρόσωπο χωρὶς μουστάκια, μὲ καπέλλο τρικαντὸ καὶ μὲ κοντὰ ροῦχα, ποὺ δὲ φτάνουν παρὰ ἴσαμε τὰ γόνατα».

3. Ὁ ὅρος γκυλόττα εἰσῆλθε στὴν κρητικὴ διάλεκτο ἀπὸ τὴ Γαλλικὴ στρατιωτικὴ ὁρολογία τοῦ Α' Παγκοσμίου Πολέμου, ὅτε οἱ Κρῆτες στρατιῶται συνυπηρέτουν μὲ Γάλλους εἰς τὸ Ἀνατολικὸν Μέτωπο.

4. Σελ. 237.

Δ' ΠΟΘΕΝ Η ΒΡΑΚΑ;

Ἡ παράγραφος τοῦ Σαβαρὺ ποὺ ὁμιλεῖ γιὰ τούρκικα ἐπανωφόρια ἐπιβάλλει νὰ ἐρευνήσωμε τὴν ἐνδυμασία τῶν Τούρκων καὶ ἄλλων Μωαμεθανικῶν λαῶν, γιὰ νὰ ἐξακριβώσωμε τὶ ἐφόρουν καὶ ποῖος ἀπὸ τοὺς λαοὺς αὐτοὺς συνετέλεσε ὥστε νὰ εἰσαχθῇ ἡ βράκα στὴν Κρήτη, στὰ νησιὰ τοῦ Αἰγαίου στὴν **Κύπρο**, στὰ παράλια τῆς Πελοποννήσου καὶ στὰ παράλια τῆς Μικρᾶς Ἀσίας.

Θὰ πρέπει νὰ ἀρχίσωμε ἀπὸ τὸ Τουρκοπερσικὸ ἔνδυμα, καὶ αὐτὸ γίνεται ἀμέσως παρὰ κάτω.

α) ΤΟ ΤΟΥΡΚΟΠΕΡΣΙΚΟΝ ΕΝΔΥΜΑ

Ἡ ἀρχαιότερη πληροφορία γιὰ τὸ ἔνδυμα τῶν Τούρκων πρὶν ἀπὸ τὴν ἅλωση τῆς Κωνσταντινουπόλεως περιέχεται σὲ μιὰ ταξιδιωτικὴ διήγηση τοῦ Γάλλου Bertrandon de la Broquier [1]. Περιγράφει τοὺς τούρκους ντυμένους μὲ δύο ἢ τρεῖς ρόμπες τὴ μία πάνω στὴν ἄλλη, μὲ b r a i e s καὶ μπόττες ποὺ τοὺς φθάνουν ἴσαμε τὰ γόνατα.

Οἱ ρόμπες τῶν Τούρκων θὰ ἦσαν περισσότερες ἢ λιγώτερες ἀνάλογα μὲ τὴ θέση ποὺ κατεῖχε ὁ καθένας.

Ὁ Τογροὺλ στὴ Βαγδάτη ἐφίλησε τὸ χέρι τοῦ Χαλίφη καὶ ἐφόρεσε ἀλληλοδιαδόχως **τὶς ἑφτὰ ρόμπες τῆς τιμῆς**, μυρωμένες μὲ μόσχο [2].

Πατροπαράδοτο ἔνδυμα τῶν Τούρκων εἶναι τὸ Περσοαφγανικόν, ποὺ δὲν ἄλλαξε διὰ τῶν αἰώνων.

Ὁ Ξενοφῶν εἰς τὴν Ἀνάβαση τοῦ Κύρου [3] μᾶς δίδει πληροφορίες γιὰ τὸ περσικὸ ἔνδυμα τῆς ἐποχῆς ἢ τοὐλάχιστον γιὰ τὸ ἔνδυμα τῶν **κρατίστων περσῶν**: κάνδυς πορφυροῦς καὶ πολυτελὴς ἀναξυρίς. Γιὰ τὴ στολὴ

1. Parmentier et Lavisse «Album Historique» τ. IV σ. 125.
2. Lamé Fleury «Hist. du moyen âge» II σελ. 17.
3. Ξενοφῶντος «Κύρου Ἀνάβασις» βιβλ. Α' κεφ. Ε' παρ. 8 «ρίψαντες γὰρ οἱ κράτιστοι Πέρσαι τοὺς πορφυροῦς κάνδυς ὅπου ἔτυχεν ἕκαστος ἑστηκώς...». «ἔχοντες τοὺς πολυτελεῖς χιτῶνας καὶ τὰς ποικίλας ἀναξυρίδας...».

τῶν βασιλέων μᾶς λέει πῶς ἦταν : χιτὼν ἐρυθρὸς μὲ λευκὲς ραβδώσεις καὶ μανδύας πορφυροῦς μὲ ἐνυφασμένον χρυσόν [1].

Ὁ Ἀρριανὸς ἐπίσης γράφει : «ἐπεῖναι δὲ (τῷ τάφῳ τοῦ Κύρου τοῦ υἱοῦ τοῦ Καμβύσου) καὶ κάνδυς καὶ ἄλλους χιτῶνας τῆς Βαβυλωνίου ἐργασίας καὶ ἀναξυρίδας Μηδικάς [2].

Γιὰ τὸ στρατὸ τοῦ Ξέρξη λέει ὁ Seignobos [3] πῶς εἶχε ποικιλία ἐνδυμάτων μιὰ καὶ τὸν ἀποτελοῦσε τὸ Μωσαϊκὸ τῶν Ἀνατολικῶν Λαῶν : «οἱ ἀθάνατοι εἶχαν κεντητὰ φορέματα, οἱ Πέρσαι καὶ οἱ Μῆδοι τιάρα καὶ χιτῶνες φαρδομάνικους, οἱ Σκῦθαι ἀναξυρίδες, οἱ Ἄραβες πλατειὰ φορέματα, οἱ νέγροι δέρματα λεοπαρδάλεως καὶ λιονταριῶν» [4]

Οἱ Σασσανίδες ἐφόρουν τὰ κοστούμια τοῦ Κύρου. Μετάλλιο ἑνὸς Σασσανίδη, τὸν παριστάνει μὲ σαλβάρι μακρὺ ἕως τὰ σφυρὰ (brache lunghe) μὲ χιτῶνα φαρδομάνικο [5].

Ὁ τελευταῖος διάδοχος τοῦ Χοσρόη ἐξακολουθοῦσε νὰ εἶναι ντυμένος μὲ μακρυὰ ρόμπα [6].

Τέτοιο μᾶς λέει πὼς ἤτανε καὶ τὸ ἔνδυμα τῶν Τούρκων ὁ Dallaway κατὰ τὸ β' ἥμισυ τοῦ 18ου αἰ. : «οἱ διακεκριμένοι τοῦρκοι φοροῦν τὸ μακρὺ ἔνδυμα ἀπὸ καλὴ τσόχα ἢ ἀπὸ καλῆς ποιότητος ὕφασμα ἢ γούνινο ἀπὸ πολύτιμο γουναρικό. Αὐτοὶ ποὺ ἀνήκουν σὲ κάποιο στρατιωτικὸ σῶμα φοροῦν κοντὸ παλτό, πλούσια γαρνιρισμένο μὲ κέντημα ἢ μετάξι καὶ πανταλόνι πλατὺ ποὺ φθάνει ἕως τὴ μέση τῆς γάμπας καὶ **κόκκινες γόβες. Κίτρινες**

---

1. Ξενοφῶντος «Κύρου Παιδεία» 8,3.

—Ἐπένδυμα βύσσινον (ἐξάρτημα τῆς βασιλικῆς στολῆς) ἐφόρεσε καὶ ὁ Μαρδοχαῖος. (Ἐσθὴρ η' 15),

2. Ἀρριανοῦ ΣΤ' XXIX 6.

3. Ch. Seignobos «Histoire Ancienne - Grèce» σελ. 285.

4. Μεγάλη ποικιλία παρουσίαζε καὶ ὁ στρατὸς τοῦ Μωάμεθ. Βλέπε: G. Schloumberger «La Siège et la prise de Con/ple Par les Turcs 1453 : «Ὁ Tetaldi λέει πὼς περίπου τὸ $^1/_4$ τοῦ στρατοῦ τοῦ Μωάμεθ φοροῦσε σιδερόπλεκτους θώρακες, jacques (δηλ. χιτῶνες ἀπὸ δέρμα παραγεμισμένο μὲ βαμβάκι). Εἶχε στρατιῶτες ὡπλισμένους μὲ ὅπλα φράγκικα, δηλ. Οὐγγρικὰ καὶ ἄλλων εἰδῶν, καὶ τὰ Ἀνατολίτικα **στίφη** εἶχαν τόξα καὶ ἀσπίδες ξύλινες. Ἕνα μέρος ἀπὸ τὸ στρατὸ φοροῦσε καὶ δικτυωτοὺς θώρακες».

Καί: Danbau et Gregoire «Hist. du moyen âge» σελ. 238.

Καί: Stefan Zweig «οἱ μεγάλες ὧρες τῆς ἀνθρωπότητος» (μετάφρ. Σ. Σπανούδη) σελ. 16: «... πρῶτοι ἐπετέθησαν οἱ μπασιμπουζούκηδες μὲ **μισόγυμνα σώματα**, δεύτεροι οἱ Ἀνατολῖτες...».

Σημ. Μπασιμπουζούκηδες (bachi-bouzouks) ἦσαν φυλὴ ποὺ ἐλήστευε καὶ δολοφονοῦσε ἐχθροὺς καὶ φίλους ἀδιακρίτως (Mathien «La Turquie et ses dif Peuples» τ. Β').

5. Giulio Ferrario «Il costume antico e moderno di tutti i Popoli» τ. III σ. 423.

6. Lamè Fleury «Hist. du moyen âge», σελ. 134.

γόβες ἐπιτρέπεται νὰ φοροῦν μόνον οἱ Τοῦρκοι. 'Απαγορεύονται οἱ κίτρινες γόβες γιὰ τοὺς ραγιάδες. Μόνον ὅσοι ραγιάδες ἔχουν κάποια «εἰδικὴ θέση» καὶ οἱ «προστατευόμενοι» ἐπιτρέπεται, κατόπιν εἰδικῆς γιὰ τὸν καθένα διαταγῆς νὰ φοροῦν κίτρινες παντοῦφλες» [1].

Τὸ μακρὺ ἔνδυμα ἀναφέρει καὶ ὁ Mathieu ὡς **ἐθνικὸν ἔνδυμα** τῶν Τούρκων μέχρι τῶν ἀρχῶν τοῦ 19ου αἰῶνος [2].

Κατὰ βάσιν ἔνδυμα τῶν 'Ανατολικῶν λαῶν ('Ασσυρίων, Περσῶν, 'Αφγάνων, Τούρκων) εἶναι:

α) στενὸ ἢ πλατύτερο πανταλόνι (ἀναξυρὶς-σαξὶρ ἢ σαλουὰρ-σαράβαρον) [3]

β) χιτώνας (ζουμποὺν) ἕνας ἢ περισσότεροι

γ) μανδύας χειριδωτὸς (καβάδι-καφτάνι) [4]

Ὁ μανδύας ἦταν μακρὺς καὶ πολυτελὴς γιὰ τοὺς μεγιστᾶνας καὶ ἐπιφανεῖς [5]· μεταξωτός, χρυσοκέντητος ἢ χρυσοῦφαντος [5α] ἢ κοσμημένος μὲ

---

1. M. Dallaway «C/p^{le} Ancienne et moderne» τ. I σελ. 141.

2. Mathieu «La Turquie et ses dif. Peuples» τόμ. II σελ. 69: «Στὰ χρόνια τοῦ Στράβωνος οἱ 'Ινδοὶ καὶ οἱ Πέρσες ἐκάλυπταν τὴν κεφαλή τους μ' ἕνα τουρμπὰν καὶ φορούσαν καὶ μακρυὲς ρόμπες ἀπὸ λινάρι ἢ μαλλί. Τέτοιο ἦταν καὶ τὸ **'Εθνικὸ ἔνδυμα τῶν Τούρκων ἴσαμε καὶ τὶς ἀρχὲς τοῦ 19ου αἱ.** Μόνον οἱ Οὐλεμάδες **ἔχουν διατηρήσει τὸ πατροπαράδοτο ἔνδυμα** καὶ εἶναι ντυμένοι μὲ μακρυὲς ρόμπες».

3. Σαράβαρα ἐφόρουν καὶ οἱ τρεῖς παῖδες Σεδράχ, Μισὰχ καὶ 'Αβδὲ-νεγώ. «... Τότε οἱ ἄνδρες ἐκεῖνοι ἐδέθησαν μετὰ τῶν σαραβάρων αὐτῶν» (Δανιὴλ γ' 21).

4. Κατὰ πληροφορία τῆς 'Ελισ. Χριστοφίδου ἡ λέξις καφτάνι εἶναι **ἑβραϊκὴ** καὶ σημαίνει τὸν χιτῶνα τοῦ 'Ιησοῦ. Εἶναι ἔνδυμα χωρὶς ραφὲς στὰ πλάγια (ἄρραφος χιτών). Οἱ μοναδικές του ραφὲς εἶναι στοὺς ὤμους. Τὸ καφτάνι τοῦτο τελείως διάφορον ἀπὸ τὸν πολυτελῆ τουρκικὸ μανδύα, χρειάζεται ἐνίοτε καὶ 15—20 πήχ. ὕφασμα καὶ γίνεται ὡς ἑξῆς:

Τὸ ὕφασμα τοποθετεῖται χάμω στὸ ἔδαφος. Μάκρος φάρδος, δηλαδὴ πρέπει νὰ εἶναι πολὺ πλατὺ τὸ ὕφασμα ὥστε τὸ πλάτος του νὰ χρησιμοποιηθῇ ὡς μάκρος τοῦ φορέματος. (Τὰ ὑφάσματα τοῦ ὀρθίου ἱστοῦ ἐγίνοντο τόσο πλατειά). Πέρνουν κατόπιν τὴν κάθε μιὰ ἀπὸ τὶς κάτω γωνίες τοῦ ὑφάσματος καὶ τὴν φέρνουν πρὸς τὴν ἐπάνω οὔγια στὸ σημεῖο πού ὑπολογίζουν ὅτι θὰ γίνῃ ὁ λαιμὸς τοῦ καφτανιοῦ. Ἔτσι σχηματίζονται δύο ντεγριμιὰ (μαντήλια) ἑκατέρωθεν· γαζώνεις μόνο τοὺς ὤμους. (Βλ. σχῆμα).

5. Τὸ καφτάνι τῶν 'Αβασσιδῶν ἦτο μαῦρο.

5α. Λευκὸ καφτάνι ἐφόρουν οἱ Τοῦρκοι ὁσάκις ἐπήγαιναν εἰς κάποιο μέρος τῆς αὐτοκρατορίας ὡς πρέσβεις εἰρηνοποιοί. Βλέπε Frère P. Dan «Hist. de Barbarie».
—Καφτάνι κόκκινο καὶ τουρκικὸ σαλβάρι ἐφόρει καὶ ὁ Γερμανὸς βαρῶνος Θεόδωρος Neuhoff (1690-1756), ὅταν ἐπῆγε στὴν Κορσική. Βλέπε «Les Gloires historiques de la Corse» ἐν Revue Brittanique 'Ιούνιος 1855: «Cet étranger portait long cafetan de soie écarlate, un pantalon à la Turque et des souliers jaune = ὁ ξένος αὐτὸς ἐφόρει μακρὺ μεταξωτὸ κόκκινο καφτάνι, ἕνα πανταλόνι **κατὰ τὴ μόδα** τῶν Τούρκων καὶ κίτρινα παπούτσια».

πολύτιμους λίθους, γούνινος ἢ μὲ ἐπένδυση γούνας ἀκριβῆς [1]. Ὁ μανδύας τῆς ἱππασίας ἦταν κοντύτερος.

Ἰδιαίτερα προσφιλὲς τοὺς ἦταν τὸ σαλβάρι, τὸ ὁποῖον ἐφόρουν καὶ οἱ τοξοϊππεῖς [2].

Ἀλλὰ γιατὶ τοὺς ἦτανε τὸ σαλβάρι τόσο προσφιλές;

Εἰς τὴν ἔκθεση Κινεζικῆς ζωγραφικῆς τῆς Οὐνέσκο (Ζάππειον Μέγαρον, καλοκαίρι 1955) ὁ ὑπ' ἀριθ. 46 πίναξ, ἐκτύπωμα χαρακτοῦ λίθου (pierre à encre) τῆς ἐποχῆς τῶν Χὰν (206 - 220 μ. Χ.) παριστάνει χορευτὴν μὲ πλατύτατο σαλβάρι μέχρι ἀστραγάλων [3]. Ἂν κρίνωμε ἀπὸ τὰ προκλητικὰ φορέματα τῶν συγχρόνων μας χορευτριῶν, τὸ πλατύτατο σαλβάρι ἦταν προκλητικὸ γιὰ τὰ χρόνια ἐκεῖνα [4].

Ὁ Μᾶρκο Πόλο λέει πὼς στὸ Μπανταχὰν οἱ νέοι καὶ οἱ μεγάλες κυρίες τοῦ τόπου, φορούσαν φαρδειὰ πανταλόνια μὲ πολυάριθμες δίπλες καὶ χρησιμοποιούσανε γι' αὐτὰ 100 ὀργυιὲς ὕφασμα [5]. Τὶς φορούσανε λέει γιὰ νὰ δείχνουν πὼς ἔχουν φαρδειὰ ἰσχύα, πρᾶγμα ποὺ εὐχαριστεῖ ἐξαιρετικὰ τοὺς ἄνδρες [5α].

Χωρὶς ἀμφιβολία, στὰ μέρη ἐκεῖνα ποὺ τὰ ἤθη ἦσαν διαφορετικὰ καὶ ἡ ὁμοφυλοφιλία ἦταν μᾶλλον ἔθιμο, τὸ σαλβάρι ἐξυπηρετοῦσε αὐτὸ τὸ σκοπό. Ἴσως ὑστερώτερα ξεχάστηκε ὁ ἀρχικός του προορισμός.

---

1. Ἐσχάτως εὑρέθη εἰς τάφον 2000 ἐτῶν εἰς τὴν περιοχὴ τῶν ὀρέων Ἀλτάϊ μεγαλοπρεπὴς μανδύας ἀπὸ γούναν σκιούρου, ὁ ὁποῖος ἦταν κεκοσμημένος μὲ φύλλα χαλκοῦ ἐπιχρυσωμένα. (Ἐφημ. «Ἐλευθερία» τῆς 9-2-56).

2. Καὶ οἱ Βυζαντινοὶ ἐφόρουν τὸ σαράβαρον «τζυκανίζοντες». Τὸ εἶχαν δηλ. ὡς εἰδικὴν στολὴν γιὰ τὸ ἀγώνισμα τοῦτο, τὸ ὁποῖον ἐξετέλουν ἔφιπποι. (Βλέπε Κουκουλὲ «Β.Β. καὶ Πολιτισμὸς» τόμ. Γ' σελ. 139-140, καὶ Παυλίνη «Ἱστορία τῆς Γυμναστικῆς», σελ. 403).

3. Πίναξ 46 «Danse» pierre de l'époque Han, decouverte à tong-ngang Han Li, près de Kiu Fou, chan Tong.

4. Στενωτέρου σαλβαριοῦ (ἀναξυρὶς) ἐγίνετο χρῆσις ἀπὸ γυναῖκες καλλιτέχνιδες κατὰ τὴν Ἑλληνικὴν ἀρχαιότητα μὲ ἀντίθετο σκοπὸ (ἀπόκρυψιν ἥβης). Βλέπε εἰκόνα ἐξ ἀγγειογραφίας.

5. Β. Τσκλόβσκι «τὸ ταξίδι τοῦ Μάρκο Πόλο», μετάφρ. Κ. Καπετανάκη σελ. 130.

5α. Ἄλλος κῶδιξ τοῦ ταξιδιοῦ τοῦ Μάρκο Πόλο, ἐκδοθεὶς ἐπιμελείᾳ Ettore Camesasca, λέει πὼς τὸ πλατὺ σαλβάρι ἐφόρουν μόνο οἱ γυναῖκες, γιὰ λόγους κοκκεταρίας: «E le grandi donne e le gentili portano brache, che v'ha ben cento braccia di panno lino sottilissimo, ovvero di bambagia, e tale quaranta e tale ottanta: e questo fanno per parere ch' abbiano grosse le natiche, perché li loro uomeni si dilettano in femmine grosse»=Καὶ οἱ μεγάλες κυρίες καὶ αἱ εὐγενεῖς φοροῦν **βράκες** ποὺ ἔχουν ἑκατὸ πῆχες πανὶ λινὸ λεπτότατο ἢ ἀπὸ βαμβάκι, καὶ ἄλλη (βράκα) σαράντα καὶ ἄλλη ὀγδόντα (πῆχες): κι' αὐτὸ τὸ κάνουνε γιὰ νὰ φαίνωνται ὅτι ἔχουν χοντροὺς γλουτούς, γιατὶ οἱ ἄντρες τους αἰσθάνονται ἡδονὴ μὲ χοντρὲς γυναῖκες». («Il Milione» σελ. 65).

Τὸ σαλβάρι τοῦτο ἦταν καὶ εἶναι τελείως διαφορετικὸ ἀπὸ τὴν κρητικὴ βράκα, ὅπως φαίνεται δὲ καὶ ἀπὸ δημοσιευόμενες ἐδῶ παλαιότατες εἰκόνες, οὐδεὶς Πέρσης ἢ Τοῦρκος τῆς ἐποχῆς ποὺ ἀντιπροσωπεύουν, ἐμφανίζεται μὲ βράκα Κρητικὴ ἢ παραπλήσια, γεγονὸς ποὺ μᾶς ἐπιτρέπει νὰ ποῦμε πὼς μέχρι καὶ τοῦ Σουλτὰν Σελὴμ Β' (1574) οἱ Τοῦρκοι **δὲν ἐγνώριζον** καὶ **δὲν ἐφόρουν** τὴν Κρητικὴ βράκα [1].

Ὁ κοινὸς λαὸς εἶχε κοντύτερους καὶ στενώτερους μανδύες, φτηνὰ σαλβάρια καὶ στενὰ σαξίρια κοντὰ ἢ μακρύτερα, μπαμπακερὰ ἢ ἀπὸ τσόχα χονδροειδῆ.

Οἱ ὀρεινοὶ ἐφόρουν τὸ χειμῶνα ἕνα φακελλοειδὲς ἔνδυμα ἀπὸ κετσὲ ἄσπρο ἢ μαῦρο ἢ καφὲ μετὰ ἢ ἄνευ κουκούλας, ποὺ ἐκάλυπτε ὅλο τὸ σῶμα καὶ μόνο οἱ ἄκρες τοῦ σαλβαριοῦ πάνω στοὺς ἀστραγάλους ἐφαίνοντο. Τοῦτο ἐλέγετο **κεπενέκ** (ἐξ αὐτοῦ καὶ ἡ τουρκικὴ παροιμία «τὸ κεπενὲκ τὰ σκεπάζει ὅλα»).

Οἱ Ἕλληνες τῆς Τρωάδος ἐφόρουν μακρυὰ σαλβάρια καὶ κόκκινες γόβες, κόκκινη ζώνη κι' ἕνα **φράκο τύπου Βενετικοῦ** [2] λέει ὁ Dallaway καὶ στὸ κεφάλι ἕνα φέσι δηλ. μιὰ καλόττα τσόχινη σκεπασμένη μὲ μπλὲ τουρμπάν.

* * *

Κάλυμμα τῆς κεφαλῆς καθαρῶς Μωαμεθανικὸ εἶναι τὸ σαρίκι ἢ ταρμπὶχ (βυζ. φακεώλιον [3]), ἕνα ὕφασμα πολύπηχο, λευκὸ ἢ χρωματιστό, βαμβακερὸ ἢ μεταξωτό. Ὁ ἱδρυτὴς τῆς θρησκείας Μωάμεθ, προκειμένου νὰ ἐμφανισθῇ στὸ φύλαρχο Χαμπὶμπ Ἴμπν Μάλεκ γιὰ νὰ δικασθῇ ἐφόρεσε σαρίκι [3α]. Τὸ σαρίκι ἦταν διακριτικὸ τῆς τάξεως. Οἱ μουλάδες ἐφόρουν ἄσπρο, οἱ χερίφηδες πράσινο. Οἱ ἐμίρηδες πράσινο ἢ λευκό. Τὸ σαρίκι τῶν

---

1. Οἱ εἰκόνες προέρχονται κυρίως ἀπὸ Λεύκωμα τῆς Γενναδείου Βιβλιοθήκης ποὺ περιέχει ὅλους τοὺς τύπους ἐνδυμασιῶν τῆς Ἀνατολῆς. Εἶναι ἀγνώστου ζωγράφου καὶ ἀχρονολόγητο. Ὁ Ἀγγλικὸς Οἶκος ποὺ τὸ ἐπρομήθευσε εἰς τὴν βιβλιοθήκη τὸ ἐπιγράφει «T u r k i c h costumes in Oriental very curiosis» καὶ τὸ χρονολογεῖ 1573. Ἀσφαλῶς γύρω ἀπὸ τὴ χρονολογία αὐτὴ πρέπει νὰ εἶναι ζωγραφισμένο ἐφ' ὅσον μεταξὺ τῶν εἰκόνων εἶναι καὶ ἡ εἰκὼν τοῦ Σουλτὰν Σελὴμ Β', ὁ ὁποῖος ἀπέθανε κατὰ τῷ 1574. Ἀλλὰ καὶ οἱ «Ναυσιπλοΐες καὶ Ταξείδια» τοῦ Νικολάϊ (1580) μᾶς δίδουν ὑπεύθυνες καὶ ἀκριβεῖς εἰκόνες, τινὰς τῶν ὁποίων δημοσιεύομεν ἐδῶ.

2. Dallaway ἔνθ. ἀνωτ. Β' σελ. 196. Πρόκειται περὶ τοῦ **τζουμπὲ** (στενωτέρου καφτανίου· ἐπιβίωσις τοῦ Βυζαντινοῦ καβαδίου καὶ τῆς Βενετικῆς γκιούμπας σελ. 49 τοῦ παρόντος τ.).

3. Δούκα σελ. 264: «Κρειττότερόν ἐστιν εἰδέναι ἐν μέσῃ τῇ Πόλει φακιόλιον βασιλεῦον Τούρκων ἢ καλύπτραν Λατινικήν». (Τὸ βυζαν. φακεώλιον ἦτο διαφορετικὸ ἀπὸ τὸ Μωαμεθανικό).

3α. Βλέπε Οὐάσιγκτων Ἔρβιγκ «Μωάμεθ» (ἔκδ. Ἐλευθερουδάκη) σελ. 71.

βεζύρηδων εἶχε δύο φτερὰ ἐρωδιοῦ, τῶν σουλτάνων πολὺ μεγαλύτερο, εἶχε 3 φτερὰ ἐρωδιοῦ καὶ πολύτιμους λίθους [1], [1α].

+ Οἱ τοῦρκοι τῆς 'Ανατολῆς **ἄργησαν** νὰ δεχτοῦν τὸ Μαροκκινὸ φέσι, γιατὶ «ὁ κάθε καλὸς μουσουλμᾶνος ἀπέφευγε νὰ ντύνεται κατὰ τρόπο ξένο πρὸς τὸ ἔθνος του. 'Εκτὸς τῆς καταισχύνης ἐθεωρεῖτο καὶ ἔνοχος ἀποστασίας. 'Απέφευγε λοιπὸν νὰ ἀφήση τὸ πατροπαράδοτο σαρίκι καὶ νὰ φορέση τὸ φέσι ἢ ἕνα καπέλλο εὐρωπαϊκό» [2].

Ἔτσι δὲ βλέπομε στὶς παληότερες εἰκόνες τοῦρκο νὰ φορῇ φέσι. **Κυρίως** ὅταν ὁ Σουλτὰν Μαχμοὺτ ὁ Β', **ἐπαναστάτης**, στὸ σημεῖο αὐτό, **κατὰ τοῦ ἱεροῦ νόμου** (τσεριὰτ) ἐπέβαλε μὲ σουλτανικὴ διαταγὴ (1810) τὰ φέσια, τότε «ἐξ ἀνάγκης καὶ νόμου» (παροιμία κρητική), φόρεσαν τὸ φέσι καὶ πάλι οἱ περισσότεροι τὸ τύλιγαν μὲ τουρμπάν [3].

Ὁ κατώτερος τοῦρκος πολίτης ἀρχικὰ φόρεσε ἕνα φέσι χωρὶς φούντα ἐξύριζε τὴν κεφαλή του καὶ ἄφηνε στὴν κορυφὴ μιὰ μεγάλη τούφα μαλλιῶν, τὴν ὁποία ἐπερνοῦσε ἀπὸ μία τρύπα ποὺ εἶχε ἐπίτηδες τὸ φέσι κι' ἔτσι ἐσχηματίζετο ἕνα εἶδος φούντας [4].

Γενικὰ οἱ Τοῦρκοι ἐδέχθησαν τὸ φέσι ἀργότερα ἀπὸ τὴ βράκα, τὴν ὁποία ἀρχικῶς ἐφόρεσαν μικροαστοὶ τῶν παραλίων τῆς Μ. 'Ασίας. Ἡ βράκα εἰσεχώρησε καὶ στὸν τουρκικὸ στρατὸ ὅταν κάποιος τὸν ἀνεδιωργάνωσε, καθὼς φαίνεται καὶ ἀπὸ εἰκονογραφήσεις [5]. Ἡ κατὰ προοδευτικὴ χρονολογία εἰκονογράφησις μᾶς βοηθεῖ εἰς τὸν **κατὰ προσέγγισιν** προσδιορισμὸν τοῦ χρόνου εἰσαγωγῆς τῆς βράκας παρὰ τοῖς τούρκοις. Καὶ θὰ πρέπῃ νὰ τὴν ἐδέχθησαν μετὰ τὰ μέσα τοῦ 17ου αἰ. [6].

---

1. Βλέπε καὶ Dallaway ἔνθ. ἀνωτ. τ. 1 σελ. 141 : «διακρίνει κανεὶς τὴν τάξη τοῦ καθενὸς ἀπὸ τὴ φορεσιὰ καὶ τὸ μέγεθος καὶ τὸ χρῶμα τοῦ σαρικιοῦ».

1α. Τὸ πεποικιλμένο σαρίκι τῶν τούρκων θρυλεῖται ὅτι προῆλθε ἀπὸ τὸ περιστατικὸ κατὰ τὸ ὁποῖον ἕνας στρατιώτης μετὰ τὴν ἅλωση τῆς 'Απολλωνίας (1372) ἔκλεψε ἕνα χρυσὸ κύπελλο καὶ τὸ φόρεσε πάνω στὸ κεφάλι του.

2. Ferrario «dell Europa» σελ. 323.

3. Ὁ Σουλτὰν Μαχμοὺτ ὁ Β' στὶς ἀρχὲς τοῦ 19ου αἰῶνος προσπάθησε νὰ προωθήση «ἐπὶ τὸ εὐρωπαϊκὸν» τὴν τουρκικὴ αὐτοκρατορία. 'Εξωλόθρευσε τοὺς γεννιτσάρους, ἐπέβαλε τὸ φέσι, ἔκοψε τὰ γένεια, ἔβγαλε ἐφημερίδα, ἔκοψε νόμισμα μὲ τὴν εἰκόνα του, ἐφόρεσε τὰ φράγκικα, εἰσήγαγε δηλαδὴ καινὰ δαιμόνια, αὐτὰ ποὺ λέει ὁ πολιτισμὸς «Μεταρρυθμίσεις». Ἴσως θὰ προχωροῦσε καὶ περισσότερο, ἀλλὰ οἱ συντηρητικοὶ «Παλαιότουρκοι» στάθηκαν ἀντιμέτωποι στὴν προσπάθειά του.

4. Κάτι τέτοιο λέει καὶ ὁ Κορνάρος στὸν 'Ερωτόκριτο γιὰ τὸν Καραμανίτη: «μιλῶντας ἐφοβέριζε μὲ τὴ θωριάν του βλάφτει/καὶ μιὰ πλεξούδα κρέμουνταν εἰς τόνα του ριζάφτι». Τούφα μαλλιῶν (ἀλογοουρὰ) ἄφηναν στὴν κορυφὴ τῆς κεφαλῆς καὶ οἱ παλαιοὶ Φράγκοι πολεμισταί.

5. Recueil de Cent Estampes de Nations du Levant par Mr Hay 1707 - 1708.

6. 'Αξιοσημείωτο εἶναι τοῦτο ὅτι διὰ τὴν ἔκδοση τοῦ βιβλίου «Eski Türk Kiyafetleri güzel ve giyim Tazlari» Instanbul 1932-33, οἱ σύγχρονοί μας Τοῦρκοι παρέλαβαν τὶς

Ὁπωσδήποτε ἡ βράκα φορέθηκε ἀπὸ τὸ στρατὸ καὶ τοὺς Τούρκους τῆς ἐνδοχώρας παρηλλαγμένη καὶ ὠνομάστηκε ποτοὺρ [1] καὶ ντὸν [2] ἢ καὶ τσουχᾶ σαλβάρ, ἀναλόγως τοῦ σχήματος καὶ τῆς ποιότητος τοῦ ὑφάσματος ἀπὸ τὸ ὁποῖον ἐγίνετο.

Στὸ τουρκικὸ ναυτικό, δηλαδὴ στὰ τουρκικὰ καράβια ἡ βράκα φορέθηκε σὲ μεγάλη κλίμακα, γιατὶ αὐτοὶ ποὺ τὴ φοροῦσαν ἦσαν **Ἕλληνες νησιῶτες.**

Ἀξιοσημείωτα ὅσα σημειώνει ὁ Dalvimart κάτω ἀπὸ τὴν εἰκόνα ὑπ' ἀριθ. 54 «ἕνας ναύτης» : «ἔχομε παρατηρήσει πῶς τὸ ναυτικὸ τῆς Τουρκίας ἂν καὶ πολυάριθμο δὲν εἶναι ἀξιόλογο. Οἱ ἴδιοι οἱ Τοῦρκοι ἀπὸ δικοῦ τους δὲν ἀγαποῦν τὴ θάλασσα. Τὸ μεγαλύτερο μέρος ἀπὸ τοὺς **καλύτερους ναῦτες τους εἶναι Ἕλληνες, ποὺ ξέρουν καλὰ τὶς θάλασσες.** Ὁ 31ος «ὀντᾶχ» τῶν Γεννιτσάρων χρησιμοποιεῖται στὴν ὑπηρεσία τῆς θάλασσας,

---

στολὲς ἀπὸ γνωστὲς εἰκονογραφήσεις κυρίως τοῦ Dalvimart (1804), (οὐχὶ ὅμως καὶ τοῦ Λευκώματος Γενναδείου τὸ ὁποῖον πιθανῶς τοῖς ἦτο ἄγνωστον) μέσα στὶς ὁποῖες πάντως οὐδεμία βράκα περιέχεται τοῦ τύπου ποὺ μᾶς ἀπασχολεῖ.

1. Τὸ ποτοὺρ ἐσχημάτιζε εἶδος γκέτας. Ὁ εἰκονιζόμενος ἐνταῦθα στρατιώτης ἐκ τοῦ βιβλίου «Dalvimart» φορεῖ ποτούρ. Ὁ εἰκονιζόμενος εἶναι ὅπως λέει ὁ ἐκδότης ἕνας στρατιώτης «τῆς νέας κατάστασης». Διαφορετικὸς ἀπὸ τοὺς Γιαννιτσάρους καὶ τοὺς σπαχῆδες, κρατεῖ καὶ ὅπλον.

2. Οἱ πλούσιοι τῆς Ταρσοῦ (πληροφορία Μωϋσῆ Χριστοφίδη, πρώην ἀξιωματικοῦ τοῦ τουρκικοῦ στρατοῦ, ἐκ Ταρσοῦ τῆς Κιλικίας, ἐτῶν 80) ἐφόρουν τὸ «ντόν», εἶδος στενῆς βράκας. Ψηλὸ φέσι τὸ λεγόμενον «κιουλὰχ» (κωνικὸ ὅπως τῶν μασκαράδων) καὶ μικρὴ βέστα (εἶδος μακρύτερου γελεκιοῦ) τὸ λεγόμενον «ντεμὶρ κοπαρὰν» (=συρματέζικο) κεντημένο στὴν πλάτη μὲ χρυσὸ σύρμα. Βοηθούσης καὶ τῆς ἀραβοτουρκικῆς γραφῆς τὸ κέντημα παρουσίαζε τὸ ὄνομα τοῦ φέροντος. Στὴ μέση ἐφόρουν τὴ μεταξωτὴ ζώνη «ταράμπουλους» ἢ «Ταράμπουλους γκουχιὰκ» (τριπολίτικη ζώνη). (Ὁ πληροφοριοδότης γνωρίζει τρεῖς Τριπόλεις : Χιὰμ Ταραμπουλοὺς = Τρίπολις τῆς Δαμασκοῦ, Γὰρπ Ταραμπουλοὺς = Δυτικὴ Τρίπολις καὶ «Τράμπουλους κοντὰ στὸ Λιβύη», ὅπου καὶ ἐπολέμησε τῷ 1912-13).

Οἱ νεαροὶ κομψευόμενοι τοῦρκοι «τὰ μπεγόπουλα» ἐφόρουν τὸ «τσουχὰ σαλβὰρ» (τσόχινο σαλβάρι) ποὺ ἦτο πολὺ πλατὺ καὶ κατήρχετο μέχρι τῆς κνήμης στενεύοντας. (Τὸ ντὸν ἔχει διαφορετικὸ σχῆμα ἂν καὶ στενεύει κι' αὐτὸ κατερχόμενο στὴν κνήμη. Ἐξ ἄλλου τὸ ντὸν ἐγίνετο ἀπὸ γκρὸν σατέν, πράσινο μαῦρο ἢ μπλέ. Στὰ πλάγια σχηματίζει τσέπες οἱ ὁποῖες γαρνίρονται μὲ κορδονέττο). Παπούτσια ἐφόρουν χωρὶς φτέρνα (κεσὶκ σκαρπὶν=κομμένο παπούτσι) ἢ γεμενὶ μπαπούτς (κατὰ τὸν τρόπο τῆς Ὑεμένης), γόβες δηλαδὴ μὲ μικρὴ οὐρίτσα πίσω, παρόμοια μ' αὐτὰ ποὺ φοροῦν σήμερα οἱ κοπέλλες.

Στὸ Ἀντέπ, Χαλέπ, Κιερὶκ, Ἀμὰν (ὅλα αὐτὰ τὰ μέρη τὰ ξέρει ὁ Χριστοφίδης διότι ὑπηρέτησε ἐκεῖ) ἐφόρουν βράκα σὰν πανταλόνι μὲ μικρὴ φούσκα καὶ τὸ μπατζάκι της ἔφτανε ἕως τὸ γόνατο. Οἱ πλούσιοι ἐφόρουν καὶ «τοζλούκ» (γκέττες κεντητὲς μὲ κουμπάκια) καὶ στὴ μέση «σιλαχλὲκ» δηλ. ζώνη μάλλινη μὲ ἐπένδυση δέρματος ποὺ ἔχει θῆκες στὶς ὁποῖες μπαίνει ἡ ταμπακέρα, ἕνα μαχαίρι κλπ. Στὸ κεφάλι ἐφόρουν φέσι μὲ φούντα.

μὰ δὲν εἶναι παρὰ ἐλάχιστο τμῆμα τοῦ ναυτικοῦ καὶ ἡ κύρια δουλειά του εἶναι νὰ μάχεται. Ὅταν ἡ ὑπηρεσία τοῦ κράτους τὸ ἀπαιτεῖ, ὁ Σουλτᾶνος διατάσσει ὅλα τὰ Ἑλληνικὰ νησιά, τὰ ὁποῖα εἶναι ὑποχρεωμένα νὰ δώσουν ἕνα ἀριθμὸ ναυτῶν, ποὺ τοὺς χρησιμοποιοῦν μόνο γιὰ νὰ **μανουβράρουν τὰ πλοῖα**. Οἱ μουσουλμᾶνοι ὑποχρεοῦνται νὰ μάχωνται»[1].

Ραγδαία μεταβολὴ ὡς πρὸς τὸ ἔνδυμα τῶν Τούρκων (πολιτικὸ καὶ στρατιωτικὸ) ἄρχισε στὶς ἀρχὲς τοῦ 19ου αἰῶνος, ὁπότε ἄρχισαν νὰ δέχωνται τὸ εὐρωπαϊκὸ ἔνδυμα καὶ ὁ στρατὸς ἀναδιωργανώθηκε κατὰ τὸ εὐρωπαϊκὸ σύστημα [2], [2α]. Ραγδαιοτάτη δὲ ὑπῆρξε, ὅπως ξέρομε, ἐπὶ Μουσταφᾶ Κεμάλ, τότε ποὺ «τὸ σαρίκι καὶ τὸ φέσι πῆγαν στὸ καλό», ὅπως λέει καὶ τὸ τραγούδι κάποιας ἐπιθεωρήσεως.

***

Μὴ ἔχοντας οἱ Τοῦρκοι τὴ βράκα, δὲν τὴν ἔφεραν στὴν Κρήτη.

Εἶναι γεγονὸς πῶς στὴν πολιορκία τοῦ Χάνδακα οἱ Τοῦρκοι στρατιῶτες δὲν ἐφόρουν βράκα. Γεννίτσαροι ἦσαν οἱ πολιορκητὲς καὶ εἶναι γνωστὴ ἡ στολὴ τῶν γεννιτσάρων. Οἱ πεντακόσιοι γεννίτσαροι ποὺ συνώδεψαν τοὺς ἐκπροσώπους γιὰ τὴ συνθηκολόγηση, ἤσανε λαμπροντυμένοι καὶ ἐφαίνοντο ἀπὸ μακρυὰ σὰν τοῖχος στρωμένος μὲ χαλιά, λέει κάποιο Ἀγγλικὸ ὑπόμνημα [3]. Γεννίτσαρους δὲ ἀσφαλῶς ὑπαινίσσεται καὶ ὁ Φώσκολος, ὅταν μιλεῖ γιὰ «καζάκες»[4]· ἂν οἱ πολιορκοῦντες ἐφόρουν βράκες, σίγουρα θὰ εὕρισκε ὁ ποιητὴς τὶς λέξεις γιὰ νὰ ταιριάξῃ τὴ ρίμα του. Περὶ καφτανίων (vestes) καὶ «Robes» ὁμιλεῖ καὶ ὁ Solaye [5] στὶς «ἀναμνήσεις τῶν Κρητικῶν πολέμων»:

«Στὶς 25 τοῦ Γεννάρη μαθεύτηκε πῶς ἕνας Μπεληέρμπεης εἶχε ἔρθει μὲ 2000 γεννιτσάρους καὶ εἶχε φέρει στὸ Βεζύρη ἀπὸ τὸ σουλτᾶνο μιὰ χρυσῆ σπάθα μὲ πολύτιμες πέτρες καὶ μιὰ βέστα ἀπὸ τὶς πλειὸ θαυμάσιες... Μερικοὶ Βενετσιᾶνοι ναῦτες πῆγαν νὰ διαρπάσουν

---

1. Ὁ εἰκονιζόμενος φαίνεται **ἀπὸ χίλια μίλια ἀλλάργο** πῶς εἶναι Ἕλληνας μὲ τὴ νησιώτικη βράκα. Βλέπε εἰκόνα.

2. Mathieu ἔνθ. ἀνωτ. Τόμ. Β' σελ. 69.

2α. «Ἀπὸ τότε ποὺ ἀντικατέστησαν τὴν παλαιὰ στολὴ τοῦ στρατοῦ χάθηκε κάθε γοητεία του». Mathieu ἔνθ. ἀνωτ. τόμ. Β' 279.

3. Κρητικὰ Χρονικὰ 1949 τ. 3 Χ. Χιονίδη «Ἀγγλικὸν ὑπόμνημα περὶ πολιορκίας καὶ πτώσεως τοῦ Χάνδακος».

4. Φωσκόλου «Φορτουνᾶτος» (ἐν «Κρητ. Ἀνθολογία» Ἀλεξίου σελ. 145 III στ. 20) :
«. . . νά 'χῃ ἰδεῖν ἤθελε γιαμιὰ τσὶ τούρκους νὰ γλακούσι
νὰ χέζου τσὶ καζάκες τως, νὰ τσὶ πορδοτσιλούσι».

5. Memoirs ou Relations militaires des guerres de Candie par L. de la Solaye MDCLXX (1670) σελ. 234 καὶ 304.

στὴν εἴσοδο τοῦ στρατοπέδου τὶς σκηνὲς ποὺ οἱ Τοῦρκοι εἶχαν ἐγκαταλείψει καὶ βρῆκαν μιὰ ποσότητα ἀπὸ ρόμπες [1] τούρκικες καὶ ὀλίγα ζῶα» [1α].

Ἡ διαταγὴ (μπουγιουρουλντὶ) τοῦ Κιαμὴλ Πασᾶ [2] ἐπιτρέπει νὰ συμπεράνωμε πῶς οἱ Κρῆτες ἐφόρουν μιὰ στολὴ ποὺ δὲν τοὺς εἶχεν ἐπιβληθῆ. Ἐξ ἄλλου τὸ τραγούδι τοῦ Ἀληδάκη μὲ τὸ στίχο «κι' ὅσοι γλυτώσουν ὕστερα θὰ μείνουν δίχως βράκα», δείχνει πῶς ἡ βράκα ἐφορεῖτο καὶ στὰ περήφανα Σφακιὰ καὶ εἶναι βέβαιο πῶς ὁ ἀδούλωτος Σφακιανὸς δὲ θὰ ὑπέκυπτε σὲ διαταγὲς ποὺ νὰ τοῦ ἐπιβάλλουν τί θὰ φορέση. Δὲν εἶχε γι' αὐτὸν ἐφαρμογὴ ἡ παροιμία «ἄλλοι παπάδες ἤρθανε κι' ἄλλα χαρθιὰ βαστοῦνε». Αὐτὸς ἔβοσκε τὰ προβατάκια του, ἀκολουθοῦσε τὰ ἔθιμά του κι' ἐφοροῦσε τὴ βράκα του. Ἐσυνέχιζε τὴν παράδοση κι' ἐτοίμαζε τὴν Ἐπανάσταση, γράφοντας τὰ Μπουγιουρουλντιὰ στὰ παληά του τὰ στιβάνια.

Οὔτε βεβαίως ὁ Κόρακας θὰ φοροῦσε μιὰ φορεσιὰ ποὺ θὰ ἤξερε ἀπὸ τὸν παπποῦ του πῶς τοὺς τὴν εἶχαν ἐπιβάλει οἱ κατακτητές...

Τὴν ἄποψη ὅτι ἡ βράκα **δὲν** εἶναι τὸ **ἐθνικὸ** ἔνδυμα τῶν Τούρκων ἔρχεται νὰ ἐνισχύση ἔγγραφος ἔκθεσις τοῦ Βενετοῦ Προβλεπτοῦ Μαρίνου Μικιέλ, ποὺ ἀφορᾶ τὴ Μεσσηνία, γραμμένη στὶς 12 Μαΐου 1691 (Β' περίοδος κατοχῆς τῆς Πελοποννήσου ἀπὸ τοὺς Βενετούς) [3]. Ἀπευθύνεται πρὸς τὸν Δοῦκα τῆς Βενετίας.

Στὴν ἔκθεση αὐτὴ ἀναφέρονται τὰ ἑξῆς:

> «Οἱ κάτοικοι τῆς Καλαμάτας εἶναι λαὸς μὲ καλοὺς τρόπους καὶ ντύνονται μὲ μακρὺ ἔνδυμα ἀρκετὰ πολιτισμένα, ἀσχολούμενοι κατὰ τὸ πλεῖστο στὸ ἐμπόριο». (Li habitanti di Calamata sono popoli di buoni costumi e vestono habito alla lunga assai civile applicati la maggior parte alla mercantia).

---

1. Ἂν ἦσαν ἄλλου τύπου ἐνδύματα θὰ ἔγραφε vêtements.

1α. Πιθανῶς σὲ τοῦτο τὸ σημεῖο ἀναφέρονται οἱ στίχοι τοῦ Μπουνιαλῆ:

> «ἀμ' οἱ Φραντσέζοι βρήκανε στὰ παβιόνια τόσες
> πραματευτάδω πραμαθειὲς καὶ τῶν τουρκῶ τσὶ βρῶσες
> μ' ἀπῆς εὑρῆκαν τὰ καλὰ τὴ νίκη τους ἀφῆκα
> καὶ τ' ἀρκομπούζια ρίχτουνε καὶ ροῦχα φορτωθῆκα
> «Κρητ. Πόλεμος» στ. 425.

2. Ἡ διαταγὴ ἔχει ἐκδοθῆ 65 χρόνια μετὰ τὴν τουρκικὴ κατάκτηση. Περὶ αὐτῆς ἔχομεν ἀναφέρει εἰς σελ. 52-53 τοῦ παρόντος τόμου.

3. Βλέπε Σπύρου Λάμπρου «Ἱστορικὰ Μελετήματα» («Ἀρχεῖα Βενετίας καὶ ἡ περὶ Πελοποννήσου ἔκθεσις τοῦ Μαρίνου Μικιὲλ») σελ. 173 καὶ Θεοδ. Μ. Τσέρπε «Ἱστορία τῆς Μεσσηνίας» Ἀθῆναι 1952 σ. 66.

«Οἱ κάτοικοι τοῦ Νέου Ναβαρίνου καὶ τῆς Μεθώνης εἶναι ἄνθρωποι ἀσχολούμενοι στὰ ναυτικὰ καὶ σὰν ὅλο τὸ ἔθνος τους εἶναι στρεψόδικοι καὶ γεμᾶτοι δολιότητα· συνηθισμένοι στὸ ἐμπόριο ἀφοῦ ἐμπορεύονται συνήθως μὲ τοὺς κουρσάρους τῆς Μπαρμπαριᾶς, ντύνονται τὸ **ἔνδυμα** τὸ **σύνηθες** στοὺς **Ἕλληνας** ποὺ ἐξασκοῦν τὴ **ναυτικὴ** τέχνη». (... Li habitanti di Navarin nove e Modone era gente applicate alla marine et al solito de la natione sono cavilosi e pieni d' artificij avezzi alla mercatura frequante tenevano il comertio con li corsari di Barbaria, e vestono habito usitato da Greci che esercinato l' arte marineresca).

«Οἱ κάτοικοι τῆς Κορώνης ντύνονται μὲ μακρυὰ φορέματα κατὰ τὸν **Τούρκικο τρόπο**». («Il genio di Corone vestono alla lunga al costume Turchesco»).

Ὅπως βλέπομε τὸ ἔγγραφο σαφῶς διακρίνει **τριῶν** εἰδῶν ἐνδυμασία. Τὸ μακρὺ ἔνδυμα, τὸ ὁποῖον ὀνομάζει «ἀρκετὰ πολιτισμένο» (κατὰ πᾶσαν πιθανότητα Βενετικῆς ἐπιδράσεως), τὸ ἰδιαίτερο ἔνδυμα τῶν Ἑλλήνων ναυτικῶν [1] καὶ τὸ μακρύ, κατὰ τὸ παρὰ Τούρκοις συνηθιζόμενο, ἔνδυμα τῶν κατοίκων τῆς Κορώνης.

Ἐπειδὴ τὸ ἔγγραφο ἀπευθύνεται πρὸς τὸν Δοῦκα τῆς Βενετίας ἔχει δὲ καὶ γενικὰ καλὴ διατύπωση, νομίζω πὼς μποροῦμε νὰ βασισθοῦμε στὶς πληροφορίες ποὺ δίδει. Δὲν κάνει βέβαια λεπτομερῆ περιγραφὴ γιατὶ κάτι τέτοιο δὲ θἄχε τὴν θέση του σὲ μιὰ ἔκθεση, ἀλλὰ καὶ γιατὶ θὰ ἦταν γνωστὸς ὁ τύπος τῆς κάθε ἐνδυμασίας. Εἶναι πάντως σημαντικὸ ὅτι τὸ τουρκικὸ ἔνδυμα εἶναι **μακρύ.** Τὸ ἔνδυμα τοῦτο διαστέλλεται ἀπὸ τὸ ἐπίσης μακρὺ Βενετικὸ ἔνδυμα καὶ τὰ δυὸ δὲ αὐτὰ διακρίνονται ἀπὸ τὸ **ἔνδυμα τῶν Ἑλλήνων ναυτικῶν**. Ἴσως νὰ μὴ εἶναι χωρὶς σημασία ὅτι ὁ Προβλεπτὴς ἀναφέρει πλάϊ τοὺς κουρσάρους τῆς Μπαρμπαριᾶς καὶ τὴ φορεσιὰ τῶν Ἑλλήνων ναυτικῶν...

***

Ἐφ' ὅσον λοιπὸν ὅλες οἱ ἐνδείξεις ὁδηγοῦν στὸ συμπέρασμα πὼς ἡ βράκα δὲν εἶναι τουρκικῆς προελεύσεως, εἴμαστε ὑποχρεωμένοι νὰ ἀναζητήσωμε τὴν ἀρχή της εἰς τὸ ἔνδυμα ἄλλων λαῶν.

---

1. «Φοροῦνε βράκες» παραφράζει ὁ Τσέρπες.

β) ΤΟ ΑΡΑΒΙΚΟΝ ΕΝΔΥΜΑ

Ὅταν ὁ Μωάμεθ παρουσιάστηκε στὸ μεγάλο φύλαρχο Χαμπὶμπ Ἴμπν Μάλεκ γιὰ νὰ λογοδοτήσῃ γιὰ τὸ κήρυγμά του, φόρεσε ἕνα ἄσπρο πουκάμισο, μαῦρο σαρίκι καὶ τὸ ἄσπρο μπουρνούζι τοῦ παπποῦ του [1]. Ὕστερα τὸ φόρεσε πράσινο καὶ δὲν τὤβγαζε οὔτε ὅταν κοιμότανε. Ἤτανε ἁπλὸς καὶ ξυπόλητος μὲ χιλιοτρύπητο καφτάνι καὶ ὅταν ἀκόμη εἶχε στὴν ὑποταγή του τόσο στρατό. Ποτὲ δὲ φόρεσε μεταξωτὰ κι' ἀπαγόρεψε καὶ στοὺς ἄλλους νὰ φοροῦν.

Οἱ Οὐμεϊάδες, μεταφέροντας τὴν πρωτεύουσα στὴ Δαμασκό, ξεχάσανε τὴν ἁπλότητα τοῦ «προφήτη» καὶ καθημερινή τους φορεσιὰ ἤτανε τὰ χρυσοποίκιλτα καὶ διαμαντοστολισμένα ροῦχα.

Ὁ κοινὸς λαὸς ποὺ ζοῦσε στὶς σκηνές, οἱ Βεδουΐνοι, ἦταν ντυμένος μὲ **ράσα** ὅπως τῶν παπάδων (surplis)· τὰ κεφάλια τους ἦταν κλεισμένα μὲ πανιὰ ποὺ τὰ τυλίγανε γύρω γύρω καὶ κρύβανε καὶ τὸ σαγόνι, καὶ ἤτανε πολὺ βρώμικοι. Εἶχαν κι' ἕνα εἶδος τριχωτοῦ ἐπανωφοριοῦ, ποὺ τοὺς κάλυπτε ὅλο τὸ σῶμα γάμπες καὶ πόδια, κι' ὅταν ἔκανε ἄσχημο καιρὸ ἢ βροχὴ ἐκλείνοντο μέσα στὰ παλτὰ αὐτὰ (θὰ ἦτο ἴσως εἶδος κεπενὲκ) καὶ τὴν ἑπομένη τὰ ἐξέθεταν στὸν ἥλιο καὶ σὲ λίγο οὔτε ποὺ φαίνονταν πῶς βραχήκανε [2].

Οἱ Ἄραβες χωρικοὶ τῆς Συρίας ἐφόρουν ἕνα πλατὺ ἐπενδύτη ἀπὸ τρίχα, χωρὶς κανένα σχέδιο στὴν κατασκευὴ ὄχι καλύτερο ἀπὸ ἕνα τσουβάλι λέει ὁ Μπελόν [3]. Φορούσαν μιὰ πλατειὰ ζώνη. Τὰ πουκάμισά τους ἐκρέμοντο κάτω ἀπὸ τὸν ἐπενδύτη, ἴσαμε τὶς φτέρνες τους. **Δὲν φοροῦν καθόλου** κυλόττες καὶ δὲν κάνουν χρήση περισκελίδων ἢ πανωβρακιῶν [4], συνεχίζει ὁ Μπελόν. Τὸ μισό τους στῆθος τὸ ἄφηναν ἀκάλυπτο [4α]. Οἱ πλουσιώτεροι ἐντύνοντο μὲ τσόχινους ἐπενδύτες ἀλλὰ μὲ τὸν ἴδιο ἄκομψο τρόπο.

---

1. Washington Irving «Μωάμεθ» (Ἔκδ. Ἐλευθερουδάκη) σελ. 71.
2. Jean de Joinville «La vie de Saint Louis» παρ. 628-30 (ἐν «Litterature Expliquée» τῶν Ch. des Granges et Ch. Charrier σελ. 34-45).
3. Belon ἔνθ. ἀνωτ. βιβλ. Β' φύλ. 147.
4. «Ils ne portent point de b r a y e s et n' ont l' usage de bas ou de haut de chausses».

—Μέχρι καὶ τοῦ 1922, κατὰ πληροφορίαν Μωϋσῆ Χριστοφίδη, ὡρισμένοι Ἄραβες τῆς Παλαιστίνης ἦσαν ξεβράκωτοι. Τοῦτο ἐπιβάλλει τὸ κοράνιον.

—Γιὰ τοὺς Ἑβραίους ξέρομε πῶς ἐφόρουν ἕνα περίζωμα (πρβλ. φύλλα συκῆς). Ἡ ρητὴ διάταξις ἡ ἀφορῶσα εἰς τὴν ἰδιαίτερη στολὴ τῶν ἱερουργούντων «καὶ ποιήσης αὐτοῖς λινᾶ περισκελῆ» (ἔξ. κη' παρ. 42) ἀφήνει νὰ νοηθῇ ὅτι ὁ πολὺς λαὸς δὲν ἐφόρει **μιχανσὶμ** (ἀναξυρίδα). Ταύτην ἴσως ἐφόρεσε κατὰ τὴν μετοικεσίαν Βαβυλῶνος.

4α. Τέτοιου Ἄραβος τὴν εἰκόνα δίδει ὁ Belon.

Οἱ Ἄραβες τῆς Παλαιστίνης, ὁ κοινὸς λαός, δὲν εἶχε παρὰ ἕνα χοντρὸ πουκάμισο μὲ μακρυὰ μανίκια, ἕνα σαλβάρι πάνινο καὶ ἕνα καφτάνι ἀπὸ χονδρὸ βαμβακερὸ πανί. Γιὰ παλτὸ εἶχεν ἕνα ἀμπᾶ ἀπὸ χονδρὸ ὕφασμα ποὺ ἐλέγετο μπουρακάν. Γιὰ τὸ καλοκαίρι εἶχαν μακρυὲς ρόμπες (γκελεμπίες).

Οἱ πρίγκηπες καὶ οἱ Σεΐχηδες ἐφόρουν λεπτὸ πουκάμισο, καφτάνι ἀπὸ μουαρὲ μὲ πλατειὰ μανίκια, ποὺ ἔφτανε ἴσαμε τὴ μέση τῆς γάμπας (ἄρραφος χιτὼν) καὶ εἶχε στὴ μέση μιὰ ἀγκραφωτὴ ζώνη, μὲ χρυσὸ ἢ μετάξι κεντημένη. Ὅταν πήγαιναν καβάλλα φορούσαν πάνω ἀπὸ τὸ σαλβάρι τους ἕνα στενὸ σαξὶρ ἀπὸ τσόχα κόκκινη καὶ κίτρινες παντόφλες. Γιὰ παλτὸ εἶχαν μακρυὰ βέστα τσόχινη γαρνιρισμένη μὲ γούνα. Ὅταν δὲν ἔκανε κρύο καὶ προκειμένου νὰ πᾶνε καβάλλα φορούσαν τσόχινους ἐπενδύτες κόκκινους γαρνιρισμένους μὲ σειρήτια, τοὺς λεγόμενους ἀμπάδες. Παπούτσια τῆς ἱππασίας ἦσαν οἱ κίτρινες μποττίνες [1].

Ἴσαμε τὸ 1922 οἱ Ἄραβες τῆς Παλαιστίνης (ὁ κοινὸς λαὸς) ἐφόρουν **νταρμὶκ** (εἶδος ράσου) **καὶ ἰχρὰμ** μὲ φαρδειὰ μανίκια, καμωμένα ἀπὸ καμηλότριχα, ποὺ τὴν μάζευαν ὅταν κάθε χρόνο οἱ καμῆλες ἀνανεώνουν τὸ τρίχωμά τους [2].

Οἱ Ἄραβες τῆς Αἰγύπτου καὶ τοῦ **Σουδὰν τῆς Αἰγύπτου** ἦσαν ντυμένοι ἄσπρα. Οἱ καβαλλάρηδες φορούσαν ἄσπρα μπουρνούζια [3].

Οἱ Μαυριτανοὶ ἐφόρουν ἕνα κοντὸ πουκάμισο μὲ πλατειὰ ἀνασηκωμένα μανίκια, ἕνα κοντὸ πανταλόνι ποὺ ἄφηνε γυμνὲς τὶς γάμπες. Γιὰ τὶς μάχες εἶχαν τὸ ειδικὸ μακρὺ ἕως τὰ σφυρὰ σαλβάρι καὶ ἦταν χρωματιστό. Τὸ πετοῦσαν μαζὺ μὲ τὸ τουρμπάνι τῆς κεφαλῆς στὴν αὐλὴ τῆς ἀγαπημένης τους ἂν ἤθελαν νὰ τὴν παντρευτοῦν. Στὰ πόδια εἶχαν τὶς μπαμποὺς (παντόφλες) κι᾽ ἀπὸ πάνω ἕνα μπουρνούζι μὲ κουκούλα [4]. Τὸ πατροπαράδοτο μπουρνούζι φοροῦν καὶ σήμερα οἱ ἐπίσημοι Μαροκινοὶ πάνω ἀπὸ τὴν εὐρωπαϊκὴ ἐνδυμασία.

Ὁ Mr de Brèves πρεσβευτὴς τῆς Γαλλίας στὴν Κων/πολη καὶ Βόρειο Ἀφρικὴ (1600-1613) εἶδε τοὺς Μαυριτανοὺς νὰ φοροῦν χρωματιστοὺς χιτῶνες (foutanes) ἄσπρα μπουρνούζια καὶ ἄσπρα τουρμπάν [5].

Δὲν εἶχαν λοιπὸν οὔτε οἱ Ἄραβες τὴ βράκα.

---

1. Βλέπε «Voyage dans le Palestine» par M. de la Roque MDCCXVIII (1718).
2. Πληρ. Μωϋσῆ Χριστοφίδη.
3. Βλέπε Gust. Schlumberger «La prise de Saint Jean d' Acre en l' an 1291 par l' armée du Soudan d' Egypte» σελ. 31.

—Ὁ Schlumberger ἀναφέρει ὅτι κατὰ πληροφορίας τοῦ Ἄραβος Μακριζὶ τὸ ἀτέλειωτο πλῆθος τῶν Σαρακηνῶν ἦταν ντυμένο μὲ γραφικὲς πολεμικὲς στολὲς ποὺ στραφτάλιζαν στὸν καφτερὸ ἥλιο (πανοπλίες καὶ ἀλυσσιδόπλεκτους θώρακας).

4. Βλέπε Pidon de Saint Olon «Estat present de l'Empire de Maroc» Παρίσι 1694.
5. Βλέπε «Relations de Voyages» par Mr de Brèves, Paris 1604.

γ) ΤΟ ΕΝΔΥΜΑ ΤΗΣ ΒΕΝΕΤΙΑΣ

Ἐφ' ὅσον ἡ ἔρευνα εἰκόνων καὶ κειμένων ἀποδείχνει πῶς ἡ βράκα ὄχι μόνο δὲν ἦταν τὸ ἐθνικὸ ἔνδυμα τῶν Τούρκων, μὰ ἀντίθετα τοὺς ἦτανε ἄγνωστη ὅταν ἦρθαν στὴν Εὐρώπη, ἀκόμη δὲ δὲν ἐφορεῖτο ἀπὸ τοὺς Ἄραβες καὶ Μαυριτανούς, ἀλλοῦ πρέπει νὰ στρέψωμε τὴν προσοχή μας.

Ἡ ἐπικράτηση στὰ νησιὰ καὶ στὰ παράλια, μόνο σ' ἕνα ναυτικὸ λαὸ μπορεῖ νὰ ὀφείλεται.

Κράτος ὁλότελα ναυτικό, θαλάσσιο, ἀπὸ τὸν 11 αἰῶνα ἡ Βενετία, κυριαρχεῖ μὲ τὶς **γάτες** καὶ τὶς **φοῦσκες** καὶ τὶς **γαλέρες της**, σ' Ἀνατολὴ καὶ Δύση. Δυὸ φορὲς τὸ χρόνο κάνει ἐμπορικὴ ναυτικὴ ἐπίδειξη σ' ὅλες τὶς χῶρες μὲ τὶς ὁποῖες ἔχει σχέσεις ἐμπορικές. Μεγάλοι ἐμπορικοὶ στόλοι της, τὰ **καραβάνια**, κάτω ἀπ' τὶς διαταγὲς κρατικῶν ἀντιπροσώπων, ξεκινοῦν ἀπ' τὴ Βενεθιά. Εἶναι τὸ καραβάνι τῆς Ρουμανίας, τὸ καραβάνι τῆς μαύρης θάλασσας, τὸ καραβάνι τῆς Αἰγύπτου. Κι' ἀργότερα, τὸ καραβάνι τῆς Δύσης [1]. Ὁ Βυζαντινὸς αὐτοκράτορας Ἀλ. Κομνηνός, ἀνοίγει τὶς πόρτες τῆς Ἀνατολῆς στὴν πόλη τοῦ Ἁγίου Μάρκου, ποὺ ὅλο κι' ἀποκτᾶ στόλους ἐμπορικοὺς καὶ πολεμικούς.

Ἡ Κρήτη, ἦτανε γιὰ τὴ Βενετία ἕνας μοναδικὸς κόμβος θαλάσσιας συγκοινωνίας. Πλούσια σὲ λιμάνια, πλούσια σὲ προϊόντα, δίδει πολλὰ πλούτη καὶ ἰσχὺ στὴ Γαληνοτάτη [2]. Τὸ ἁλάτι καὶ τὸ κρασὶ τῆς Κρήτης φτάνει ἴσαμε τὰ τραπέζια τῶν πριγκήπων τοῦ Δόν. Σ' ἀντάλλαγμα πέρνει τὰ μεταξωτὰ καὶ τὰ χαλιὰ τῆς Ἀνατολῆς, τὰ μπαχαρικὰ τοῦ Σουδὰν τῆς Αἰγύπτου, τὸ χαβιάρι τῆς Ρωσσίας [3].

Ἀρχικὰ στὶς γαλέρες μόνο Βενετοὶ πολίτες ὑπηρετοῦν. Ὕστερα βρέθηκε πῶς ὁ βενετσιάνικος ἵδρωτας καὶ τὸ βενετσιάνικο αἷμα ἦσαν πολύτιμα. Χιλιάδες Κρητικοὶ χωριάτες, στεριανοί, μπαίνουν στὴν **ἐρετικὴ** ἀγγαρεία, καὶ λίγοι εἶναι ἀπ' αὐτοὺς ἐκεῖνοι ποὺ ξαναβλέπουν τὰ χωριά τους καὶ τὰ σπίτια τους [4].

---

1. Βλέπε Ch. Diehl «Venise» σελ. 31.

2. Βλέπε Στερ. Σπανάκη «Μνημεῖα Κρητικῆς Ἱστορίας» τ. II «Ἔκθεση στρατηγοῦ Φραγκ. Μοροζίνη (1629)»: «Ἀπὸ τὴν κατοχὴ τοῦ βασιλείου τῆς Κρήτης 400 χρόνια τώρα ἡ Γαληνότητά σας ἀπεκόμισε πάντα καὶ ἐξακολουθεῖ νὰ ἀποκομίζει συνεχῶς ὄχι μόνο μεγάλη δύναμη καὶ σεβασμὸ μὰ καὶ ἀξιοσημείωτη αὔξηση τῶν ναυτικῶν δυνάμεων. Οἱ δυνάμεις ποὺ στρατολογήθηκαν στὴν Κρήτη γιὰ ἐνίσχυση τοῦ στόλου μας τοῦ μητροπολιτικοῦ ἦτανε τόσες ποὺ θὰ ἐξώπλιζαν ὁλοκληρωτικὰ ἑκατὸ γαλέρες».

3. Βλέπε Μιχ. Ἀποστόλη ἐπιστολαὶ (ἐν Hip. Noiret «Doc. Inedits») ἐπιστ. LIX : «ἀντεπιστέλλομέν σοι καὶ ἡμεῖς μέλαν ᾠὸν ταριχευμένον».

4. Βλ. Μνημ. Κρ. Ἱστ. τ. II σελ. 66 «**Κατεργάρηδες** δὲ λείπουν δόξα νἄχει ὁ Θεὸς σ' ὅλο τὸ βασίλειο εἶναι γραμμένοι 40000 ἄνδρες... Κατὰ τὴ στρατολόγηση... ὅλων τὰ ὀνόματα μπαίνουν μέσα στὴν κάλπη καὶ κληρώνονται τόσοι ὅσοι ἀναλογοῦν σὲ κάθε χωριὸ πάντοτε, παρουσίᾳ τοῦ Γενεράλη καὶ μερικῶν Προσώπων».

Μὰ καὶ τὰ νεώρια θέλουν μαστόρους καὶ πολλοὶ Κρητικοί, ἀκόμη καὶ Σφακιανοὶ δουλεύουν ἐκεῖ. Παράλληλα καὶ Κρητικοὶ ἔχουν δικά τους καράβια ἐμπορικά. Οἱ πλοιοκτῆτες ποὺ ἀναφέρει ὁ Φραντζῆς πῶς βρέθηκαν στὸ πάρσιμο τῆς Πόλης, δὲ βρέθηκαν ἐκεῖ ἀπὸ τύχη. Πολλοὶ ἦσαν ἰδιοχτῆτες ποὺ ἐργάζονταν γιά λογαριασμό τους κι' ἔλαμναν κάτω ἀπὸ τὴ σημαία τοῦ Ἁγίου Μάρκου [1]. Στὰ ἐμπορικὰ πλοῖα τῆς Βενετίας, τὰ **γαλιόνια**, ὑπηρετούσαν Κρητικοὶ μὲ ποσοστὰ καὶ ὁ Φρ. Μοροζίνη κάνει στὰ 1629 πρόταση στὸ Δόγη νὰ ἐπιτρέψη νὰ κατασκευάζουν οἱ Κρητικοὶ ποὺ δούλευαν στὰ Δημόσια νεώρια, ἀπὸ μιὰ γαλέρα ἢ ἕνα γαλιόνι τὸ χρόνο, ποὺ νὰ ἀρμενίζει μὲ πανιά, «alla latina». Συνηγορεῖ δὲ γιατὶ τὰ γαλιόνια εἶναι πειὸ ἀσφαλισμένα ἀπὸ τοὺς κουρσάρους, γιατὶ σὲ καθένα ἀπ' αὐτὰ βρίσκονται τουλάχιστον 40 ἄτομα ἐνδιαφερόμενα ὅλα γιὰ ναύλους, ἀπὸ τοὺς ὁποίους πέρνουν τὰ μισά, μὰ καὶ γιὰ τὰ πράγματά τους ἐνδιαφέρονται. Ἔτσι ὑπερασπίζοντας τὰ πλοῖα ὑπερασπίζουν καὶ τοὺς ἴδιους τοὺς ἑαυτούς των καὶ τὰ πράγματά των [2]. Μὰ καὶ ἐντελῶς δικά τους καράβια ἔκαναν οἱ Σφακιανοὶ [3] καὶ ὀνομαστὸς εἶναι ὁ **Φοῖνιξ**, τὸ λιμάνι τῶν Σφακιῶν. Ἔτσι οἱ Σφακιανοὶ σὰν πλοιοκτῆτες, ἀσχολοῦνται μὲ τὸ ἐμπόριο καὶ τὴ ναυτιλία σὲ ἱκανοποιητικὸ βαθμό, καθὼς καὶ ἄλλοι Κρῆτες.

Ὕστερα ἀπὸ τόσες στενὲς σχέσεις μὲ τοὺς Βενετσιάνους, οἱ Κρῆτες ναυτικοὶ ἦσαν πιθανώτανα ντυμένοι, μέχρι τινός, σύμφωνα μὲ τὴ στολὴ τῶν Βενετῶν ναυτικῶν, ποὺ ὅπως μᾶς δείχνουν διάφορες εἰκόνες, ἐφόρουν πανταλόνια στενὰ ἢ πλατύτερα, κοντὰ ἢ μακρύτερα, χωρὶς νὰ ἐξαιρεθοῦν οὐδὲ οἱ γονδολιέρηδες [4], γιατὶ τοῦτα ἦσαν εὐχρηστότερα καὶ **«μᾶλλον πρὸς τὸν τρόπο τοῦ ναυτικοῦ βίου προσαρμοζόμενα»**.

---

1. Βλέπε «Μνημ. Κρητ. Ἱστορίας» ΙΙ σελ. 101 «. . . ὁ Πάτμιος (ἐξωμότης Ἕλλην) ἔπιασε ἕνα καράβι ἀπὸ τὸ Χάντακα τοῦ Φλισκούνη τὸ καράβι», καὶ Hip. Noiret «La Domination venitienne en Crète»: «δὲν εὕρομεν πολλὰ ἔγγραφα γιὰ νὰ πιστοποιήσωμε τὴν κατάσταση τοῦ ναυτικοῦ στὴν Κρήτη, εἶχε ἐν τούτοις κάποιο ἀριθμὸ ἐμπόρων ποὺ εἶχαν γαλέρες».

2. Μνημ. Κρητ. Ἱστ. ΙΙ σελ. 62.

3. Βλ. Ἀγαθ. Ξηρουχάκη «Βενετοκρατουμένη Ἀνατολὴ» σελ. 236 (ἔκθ. Προβλ. Γαρζώνη ἔτους 1583) «gli altri abitanti alla Sfachia vivono di far barche e caicchi» καὶ «Μνημ. Κρητ. Ἱστ.» τ. Ι σελ. 23 (ἔκθ. Προβλ. Μοτσενίγου τῆς 17-4-1589): «ἐκ τῶν κατοίκων τῶν πόλεων ἰδίως τοῦ Χάνδακος καὶ τῶν Χανίων, ἀναδεικνύονται πολὺ καλοὶ ναυτικοί. Ταξειδεύουν ἐν καιρῷ εἰρήνης εἰς Συρίαν, Ἀλεξάνδρειαν, Κωνσταντινούπολιν, νήσους καὶ ἄλλους τόπους τῆς Τουρκίας, μὲ παντὸς εἴδους πλοῖα καὶ βάρκες· Ριψοκίνδυνοι καὶ ἰσχυροὶ ὑπηρετοῦν ἐν καιρῷ πολέμου ὡς ἀκόλουθοι, ὡς καραβοκύρηδες, ὡς πιλότοι. Ἐκ τοῦ αὐτοῦ λαοῦ τῶν πόλεων λαμβάνονται καὶ ναυπηγοί».

4. Μόνον οἱ μαῦροι σκλάβοι ποὺ συχνὰ ὡδηγοῦσαν ἀλυσσοδεμένοι τὶς γόνδολες, ἐφόρουν μακρὺ φουφουλωτὸ μέχρι ἀστραγάλων σαλβάρι.

(Γόνδολα=πέραμα. Ὠνομάστηκαν ἔτσι οἱ χαρακτηριστικὲς βάρκες τῆς Βενετίας, τὸ

Γιὰ τὸ ἔνδυμα τῶν Βενετῶν ἔχομε μιλήσει σκορπιστά, κατὰ τὴν περιγραφὴ τῆς φορεσιᾶς τῶν Κρητῶν στὸ πέρασμα τῶν αἰώνων. Ἂς τὰ ξαναποῦμε μιὰ φορὰ ἀκόμη.

Ἀπὸ τὴν ἀρχὴ τῆς συστάσεώς της ἡ Βενετία μπῆκε στὴν ὑποταγὴ τοῦ Βυζαντίου. **Ἔγινε μιὰ ἐπαρχία Βυζαντινὴ στὴν Ἰταλία.** Οἱ στενὲς σχέσεις ἔκαμαν τὴ Βενετία μιὰ πόλη ἑλληνική. Οἱ βενετσιᾶνοι ἄρχοντες ἐντύνοντο σὰν τοὺς Βυζαντινοὺς καὶ οἱ πριγκήπισσές μας ποὺ παντρεύονταν Βενετοὺς ἔφερναν μαζύ τους τὰ ἤθη καὶ τὸν πολιτισμό τους. Ὁ Δοῦκας θύμιζε Βυζαντινὸ Αὐτοκράτορα. Οἱ εὐγενεῖς καὶ οἱ μεγιστᾶνες ἐφόρουν μακρὺ φόρεμα ἀπὸ τσόχα ἢ μπροκὰρ (μπλέ, πράσινα, βιολέ, κόκκινα, μαῦρα) ποὺ γιὰ πολλοὺς αἰῶνες ἦταν αὐστηρὰ καθωρισμένο. Μιὰ πλατειὰ τσόχινη τόγκα (Toga) [1] ποὺ τὰ μανίκια της ἦσαν ἐξωφρενικὰ πλατειὰ *, ὁ γιακᾶς σηκωτός, ἀνοιχτὴ μπροστά, ντουμπλαρισμένη μὲ μαῦρο ταφτᾶ πέφτει ἐλεύθερη στὴ γῆ. Μόνο τὸ χειμῶνα ντουμπλάρεται μὲ γούνα, ὁπότε σταυρώνει μὲ ζώνη βελουδένια [2]. Οἱ ἄλλοι εὐγενεῖς (ὅσοι δὲν ἦσαν τῆς «τόγκας») καθὼς καὶ οἱ ἀστοὶ φοροῦν βέστες (ρόμπες) ἀρχικὰ μακρυὲς ἕως τὶς μῦτες τῶν ποδιῶν, ὕστερα κοντήτερες, καὶ μόνο ὁ λαὸς διατήρησε τὴν ἁπλότητα τῶν πρώτων Βενετῶν καὶ φοροῦσε ἐλαφρὲς κάπες ὅμοιες μὲ τοὺς στρατιωτικοὺς μανδύες τῶν Ρωμαίων, κοντὰ πουκάμισα καὶ κοντὰ πανταλόνια ποὺ τὰ συγκρατοῦσαν στὸ γόνατο μὲ φασκιὲς ποὺ τὶς τύλιγαν γύρω γύρω στὴ γάμπα, κα σκούφιες ἢ κουκοῦλες στὸ κεφάλι [3].

μόνο μεταφορικὸ μέσον γιὰ τὴν ἰδιόρρυθμη αὐτὴ πόλη. Στὸν τοῖχο τοῦ σπιτιοῦ (λέει ὁ Ντὴλ) ἦταν δεμένη ἡ βάρκα, σὰν ἕνα κατοικίδιο ζῶο. Τὴ χαρακτηριστικὴ μορφή της πῆρε τὸν 14ο αἰῶνα. Οἱ γόνδολες ἦσαν μαῦρες· μόνον οἱ ξένοι διπλωμάτες ἐδικαιοῦντο νὰ τὶς βάψουν διαφορετικά. Ἡ πολυτέλειά τους ἦταν ἐξαιρετική. Ἐστρώνοντο μὲ μεταξωτὰ καὶ βελούδινα στρωσίδια τῆς «Felzades», ἐξ οὗ καὶ σήμερον ἀκόμη ἐν Κρήτῃ λέγονται «φελιτσάδες» οἱ πατανίες ποὺ στρώνονται ἀπάνω στὰ ζῶα ὅταν πηγαίνουν στὰ πανηγύρια).

1. «Εὐγενεῖς τῆς τόγκας» ἐλέγοντο ὅσοι ἐφόρουν τὴν τόγκα, ποὺ ἐλέγετο καὶ βέστα καὶ ρόμπα. (Εὐγενεῖς τῆς τόγκας «gentiluomini di toga» ἦσαν οἱ πρωθυπουργοί, οἱ Δημόσιοι λειτουργοί, οἱ Δικασταί, συμβολαιογράφοι, καθηγηταὶ Πανεπιστημίων). Οἱ πατρίκιοι ἐφόρουν κόκκινη toga, οἱ ἄλλοι ἐπίσημοι μαύρη. Οἱ ἄρχοντες ἐφόρουν στὴν ὠμοπλάτη καὶ μιὰ στενὴ σάρπα τὴ «στόλα». Ὁ Matteo Pagano στὴ «λειτανία τοῦ Δόγη» χρονολ. 1550, μᾶς δίδει εἰκόνα τῆς στολῆς τῶν εὐγενῶν τῆς τόγκας). Ἡ εἰκὼν ποὺ δημοσιεύομε ἐδῶ εἶναι ἀπὸ τὸ βιβλίο τοῦ Leandro Ozzola «Il vestiario Italiano κλπ.».

—Μέσα στὸ σπίτι ὅλοι οἱ εὐγενεῖς ἐφόρουν τὴ «σιμάρα» (ποὺ ἦταν τρόπον τινὰ ρόμπα τῆς κάμαρας) μακρυὰ ἀλλὰ ἐλαφρά. Ἀπὸ κάτω ἐφόρουν ζουπόνι κουμπωτό, κοντὰ πανταλόνια ἕως τὸ γόνατο, στὰ πόδια παντόφιλες καὶ στὸ κεφάλι σκοῦφο ἀπὸ μουαρὲ ἢ βελοῦδο.

* Εἶχαν πλάτος «une demie auln»· «auln»=μέτρον μήκους 1.1888.

2. Βλέπε Saint Didier «Histoire de Venise» σελ. 152 καὶ 346.

3. Βλέπε Molmenti «La storia di Venezia» ἔκδ. 1880 σελ. 103.

'Αργότερα οἱ κατέχοντες κάποια δημοσία θέση (ὄχι οἱ πατρίκιοι) ἐφόρουν ἕνα κυκλοτερῆ μανδύα τὸ ταμπάρο καὶ τὸ φεραρόλι κι' ἀργότερα (ἀρχὲς τοῦ 15ου) οἱ νεωτερίζοντες φόρεσαν τὰ κολλητὰ πανταλόνια «calza» καὶ τὸ μαντέλλο. 'Αλλὰ ἀπὸ τὸ τέλος τοῦ 15ου προτιμήθηκαν τὰ «larghi Calzoni» κοντὰ ἕως τὸ γόνατο καὶ μόνο οἱ γέροι καὶ οἱ σοβαροὶ κράτησαν τὸ παληὸ ἀρχοντικό τους φόρεμα. Τὸν 16ο αἰῶνα κυρίως μιμήθηκαν 'Ισπανούς, Γάλλους Γερμανοὺς καὶ τὸ κολπωτὸ βρακὶ φορέθηκε καὶ ἀπὸ τοὺς «cittadini»(ἀστούς) [1].

Μόνον τὸ 18ο αἰῶνα οἱ γονδολιέρηδες «di Casada» [2] εἶχαν οἰκοστολὴ πολυτελῆ μὲ κάπες ἀπὸ κόκκινο βελοῦδο χρυσοκέντητο, μεγάλο σκοῦφο (φέσι κόκκινο) καὶ **βράκες παραπλήσιες μὲ τὶς Κρητικὲς** καὶ τοῦτο γιατὶ τὴ μόδα αὐτὴ εἶχαν φορέσει καὶ οἱ Γάλλοι. Οἱ ἀλαζόνες Βενετοὶ δὲν εἶχαν φορέσει μαζὺ μὲ τοὺς Κρητικοὺς τὴ βράκα, ἀλλὰ μιὰ καὶ τὴ φόρεσαν οἱ Γάλλοι; «Tutti veste à la Francese!».

Δὲν ἐφόρουν λοιπὸν οἱ Βενετσιᾶνοι τὸν καιρὸ ποὺ ἦσαν στὴν Κρήτη τὴν Κρητικὴ βράκα. Τότε ποιὸς θαλασσινὸς τὴν ἐφόρει;

δ) ΤΟ ΑΛΓΕΡΙΝΟΝ ΕΝΔΥΜΑ

Ξέχωρα ἀπὸ τοὺς Βενετοὺς ἄλλη κατηγορία θαλασσινῶν διέσχιζε τὴ Μεσόγειο. Οἱ **Κουρσάροι**. Αὐτοὶ ἦσαν κυρίως 'Αλγερῖνοι καὶ εἶχαν γίνει ἡ μάστιγα τῆς Μεσογείου.

Στὰ μέσα τοῦ 10ου αἰῶνα ὅταν οἱ Χριστιανικοὶ Λαοὶ ἦσαν ἀνίσχυροι, πειρατὲς ἀπὸ τὴ βόρειο 'Αφρικὴ ἔκαναν ἐπιδρομὲς στὴν Κάτω 'Ιταλία καὶ στὶς 'Ιταλικὲς νήσους [3]. Στὰ 1148 οἱ 'Αλμοάδες κατέλαβαν τὴν 'Αλγερία καὶ τὴν κατεῖχαν ἴσαμε τὸ 1269, ὁπότε ἡ χώρα αὐτὴ μοιράστηκε σὲ πολλὲς ἡγεμονίες. Οἱ κάτοικοί της ἀσχολοῦντο μὲ τὸ λαθρεμπόριο καὶ τὶς πειρατεῖες. Στὰ 1514 ὁ ἐξωμότης Μιτυληνιὸς Χορούκ ἢ 'Ορδοὺζ Βαρβαρόσσας, ποὺ ἀπὸ πολὺ νωρὶς εἶχε ἐπιδοθῆ στὴν πειρατεία ἐλυμαίνετο τὴ Μεσόγειο. Μὲ τὴ βοήθεια τοῦ ἀδελφοῦ του Χαϊρεδδίν, ἔδιωξε τοὺς Γενοβέζους ἀπὸ τὸ φρούριο Τζιτζελί, μικρὸ λιμάνι τοῦ 'Αλγερίου. Ὅταν δὲ τὸν καλέσανε οἱ 'Αλγερῖνοι πειρατὲς νὰ τοὺς βοηθήση νὰ διώξουν τοὺς 'Ισπανοὺς ἀπὸ τὸ μικρὸ νησάκι Πενιόν, βρῆκε τὴν εὐκαιρία καὶ σκότωσε τὸν 'Ηγεμόνα τῆς πόλης

---

1. Βλέπε Ferrario τόμ. III parte II σελ. 122 ὁμοίως Molmenti II σελ. 333 (ἔκδ. 1927).

2. Βλέπε ch. Diehl «Venise» κεφ. «Venise au XVIII s.» καὶ Molmenti «La Storia di Venezia» ἔκδ. 1927 τόμ. Γ' σελ. 183 κ. ἑ. «. . . Elegante era il costume che il gondolieri di casada, al servizio cioè delle nobili casate indossava nelle occasioni di feste «berreto rosso, giacca di seta o di velluto, calzoni corti, calze di seta, sciarpa rossa e cintura, scarpe bianche».

3. Βλέπε Οὐέλς «Παγκόσμιος 'Ιστορία».

τοῦ 'Αλγερίου καὶ πῆρε τὴν ἐξουσία. Στὰ 1518 ὁ Χαϊρεδδὶν διαδέχτηκε τὸν ἀδελφό του κι' ἀπὸ τότε πιὰ τὸ 'Αλγέρι ἔγινε ὠργανωμένη φωληὰ πειρατῶν. 'Εξώπλιζαν καράβια [1] ποὺ χτυπούσαν τὰ ἐμπορικα καράβια τῆς Βενετιᾶς κι' ἄλλων Χριστιανικῶν χωρῶν [2] κι' ὅλο καὶ πιὸ τολμηρότεροι, λεηλατούσαν πόλεις καὶ χωριὰ στὰ παράλια τῆς Νότιας Γαλλίας, 'Ιταλίας, 'Ελλάδας, Νησιὰ τοῦ Αἰγαίου καὶ Κρήτης.

Ἔπερναν σκλάβους τοὺς κατοίκους καὶ μάζευαν πλούτη ἀμύθητα.

Τὰ παράλια τῆς Κρήτης πολλὲς φορὲς τὰ ρήμαξαν καὶ μεγάλη φθορὰ κάμανε στοὺς ἀνθρώπους. Πολλοὶ θρῦλοι καὶ τραγούδια ἔχουνε μείνει στὴ μνήμη τοῦ Κρητικοῦ Λαοῦ πάνω στὶς ἐπιδρομὲς αὐτές [3]· ἀκόμη καὶ στὸ λεξιλόγιό του ἡ λέξη «κροῦσος» τὴν ἐρήμωση σημαίνει [4].

***

'Ο Χαϊρεδδὶν Βαρβαρόσσας μὲ τὴν ὑποστήριξη τοῦ Σουλτάνου Σελὴμ τοῦ Α' ξάπλωσε τὸ κράτος του σ' ὅλη τὴν παραλία τῆς 'Αλγερίας [5]. Φυσικὸ ἤτανε νὰ πέρνη πληρώματα ἀπὸ τὴν 'Αλγερία [6].

1. 'Η Γένοβα ἔκανε πλοῖα γιὰ τοὺς 'Ισπανοὺς καὶ πουλοῦσε ναυτικὰ ἐφόδια στοὺς 'Αλγερίνους.

2. 'Ισπανίας, Γαλλίας, Μάλτας, Παπικοῦ Κράτους «. . . ὡς θερίζου τ' ἀγγουράκια ἐθερίζα τὰ Φραγκάκια» 'Α. Κριάρη «Πλήρης Συλλογὴ Κρητ. Δ. 'Ασμ.» σελὶς 252.

3. «Ταβλομάντηλα καὶ πέτσες/δὲ γροικᾶτε σεῖς μπεμπέτσες;» (συνθηματικὸ τραγούδι μὲ τὸ ὁποῖον, κατὰ τὴν παράδοση, εἰδοποιοῦσε τοὺς κατοίκους τῶν παραλίων—κυρίως τὶς κοπέλλες—ὁ ἑκάστοτε γνωρίζων τὴν παρουσίαν κουρσάρων, γιὰ νὰ ἀπομακρυνθοῦν).

4. Βλέπε Στεφ. Ξανθουδίδου «ΚΡΗΤΗ» σελ. 101: «ἰδίως φοβερὰ ὑπῆρξεν ἡ τοῦ Χαϊρεδδὶν Βαρβαρόσσα ἐπιδρομὴ κατὰ τὸ 1538. 'Αφοῦ ἐλεηλάτησε τὸν 'Αποκόρωνα, Ρέθυμνον καὶ τὰ πέριξ τῶν Χανίων, ἐπολιόρκησε καὶ τὸν Χάνδακα, ἦλθεν εἰς Σητεῖαν, τὴν ὁποίαν κατέλαβε καὶ ἐπυρπόλησε τὴν πόλιν καὶ τὰ παρακείμενα χωρία».

Βλέπε τοῦ αὐτοῦ «'Η 'Ενετοκρατία ἐν Κρήτῃ κλπ.»: «Αἱ πειρατικαὶ ἐπιδρομαὶ κατὰ τῆς Κρήτης ὑπὸ τοῦ Χαϊρεδδὶν Βαρβαρόσσα (1538) καὶ ἔπειτα αἱ τοῦ Δραγούτη (1562) καὶ τοῦ Οὐλουτσαλῆ (1567) ἔφεραν τόσας ζημίας, ὥστε καὶ αὗται συνετέλεσαν εἰς τὴν παρακμὴν τῆς Βενετίας».

5. Στὰ 1536 ὁ Χαϊρεδδὶν Βαρβαρόσσας πῆγε στὴν Πόλη νὰ ζητήση βοήθεια ἀπὸ τὸ Σουλτᾶνο Σουλεϊμὰν τὸν Β' ὁ ὁποῖος τὸν κράτησε κοντά του γιὰ νὰ ἀναδιοργανώση τὸν Αὐτοκρατορικὸ στόλο, κατόπιν ἐπέδραμε κατὰ τῆς Κερκύρας. Τὰ τέλη τῆς ζωῆς του τὰ πέρασε στὴν Πόλη μὲ μεγάλες τιμές.

—Κατὰ τὸν 'Ελληνο-τουρκικὸ πόλεμο τοῦ 1912, οἱ Τουρκία ὠνόμασε «Βαρβαρόσσα» τὸ μεγαλύτερο θωρηκτό της, καὶ ἦταν ὑπερήφανη γι' αὐτό.

'Η Κρητικὴ λαϊκὴ μοῦσα τοῦ ἀπέδοσε τιμὲς ἀρνητικές.: Τοῦ Βαρβαρόσσα τ' ἄρματα, 'Αβέρωφ δὲ φοβᾶται/γιατ' εἶν' ἀποὺ τὸ Θηὸ γραφτὸ ὁ Τοῦρκος νὰ νικᾶται...

—Τὰ κατὰ τοὺς 'Αλγερινοὺς κουρσάρους καὶ πρὸ πάντων τὰ κατὰ τὸν Οὐτσαλῆ περιγράφει θαυμάσια ὁ Μιχαὴλ Θερβάντες στὸν Δὸν Κιχώτη (Κεφ. XL) μετάφρ. Καρθαίου σ. 409 ἀνατύπωσις 1954. Κατὰ τὸν Θερβάντες Οὐτσαλῆς σημαίνει ψωριάρικος ἐξωμότης.

6. Παράλληλα ἡ 'Αλγερία ἐφωδίαζε καὶ τὴν Τουρκικὴ αὐτοκρατορία μὲ ἐθελοντὰς πιλότους καὶ ναῦτες. Βλέπε «Histoire de l' Estat presant de l' Empire Ottoman» par Rucaut μετάφρ. ἐκ τοῦ 'Αγγλικοῦ ὑπὸ Briot (1670) σελ. 377.

Οἱ κάτοικοι τῆς Ἀλγερίας ἦσαν μὲν ὅλοι Μουσουλμᾶνοι, ἀλλὰ ἀνῆκαν σὲ τρεῖς διαφορετικὲς φυλές : α) Ἄραβες ποὺ ἦρθαν τὸν 11ο αἰῶνα μὲ τὴν Ἀραβικὴ κατάκτηση καὶ κατήντησαν νομάδες ποὺ κατοικούσαν τὰ οροπέδια καὶ τὴν ἔρημο. β) Μαυριτανοὶ (Maures [1]) μιγάδες, ποὺ κατοικούσαν στὶς πόλεις μὲ τοὺς Τούρκους, ἑβραίους καὶ ἐξωμότες Χριστιανούς, ὅλοι ναῦτες, στρατιῶτες, ἔμποροι. γ) Βέρβεροι ἀπόγονοι τῶν παλαιοτάτων κατοίκων καὶ ζούσαν στὰ βουνὰ καὶ σ' ἕνα τμῆμα τῆς Σαχάρας [1α].

Γιὰ τὴν ἐνδυμασία τῶν κατοίκων τοῦ Ἀλγερίου, ἔχομε τὴ μαρτυρία τοῦ Monsieur de Brèves πρεσβευτοῦ τοῦ βασιλέως Λουδοβίκου XIV εἰς τὸ Ἀλγέρι, ὁ ὁποῖος εἰς τὴν Relation de voyages λέει: «Οἱ Ἰουδαῖοι ντύνονται μὲ τὸ **μακρὺ ἔνδυμα τῆς χώρας**, φοροῦν ἕνα μπαρακάν, δηλαδὴ μεγάλη κάπα ἀπὸ μονοκόμματο ὕφασμα, μὲ κουκούλα (capuchon). Ἄλλοι ἑβραῖοι φοροῦν ἕνα σκοῦφο μαῦρο ἢ βιολεττί, ἄλλοι ἔχουν ἕνα καπελλάκι τσόχινο, μαῦρο» [2].

Γιὰ τοὺς Μαυριτανοὺς (maures) λέει πὼς φορούσαν ἄσπρο μπουρνούζι καὶ ἄσπρο τουρμπάν.

Ἡ κυριώτερη φυλὴ τῶν Βερβέρων, οἱ **Καβύλοι**, ἐθεωροῦντο ἀνεξάρτητοι. Οὐδέποτε ὑπετάχθηκαν στὸ **Ντεῆ** τοῦ Ἀλγερίου καὶ οὐδέποτε πλήρωσαν φόρους [3]. «Οἱ Καβύλοι εἶναι ἀληθινοὶ δημοκράτες—λέει ὁ E. Desor [3α].— Δὲν εἶχαν ποτέ τους ἀριστοκρατία οὔτε θεοκρατία. Ἡ καταγωγή τους εἶναι πρόβλημα. Ὁ Arago [3β] συμπεραίνει πῶς κατάγονται ἀπὸ τοὺς Βανδάλους. Ὁ ἀέρας τοῦ βουνοῦ τοὺς ἔκαμε ἀνεξάρτητους καὶ οἱ δυσκολίες τοῦ ἐδάφους τοὺς κάνουν ἐργατικοὺς καὶ οἰκονόμους». Ἕνα γένος τῶν Καβύλων ἦσαν οἱ **Ζουάβοι**: βουνήσιοι, μιλούσαν ξεχωριστὴ διάλεκτο καὶ φορούσαν τὴ **βράκα** [4].

---

1. Μὲ τὴ λέξη Μόρος φοβερίζουν τὰ παιδιὰ στὴν Κρήτη «κάτσε καλὰ γιατὶ θὰ φωνιάξω τοῦ Μόρου».

1α. Βλέπε Histoire de France par C. S. Viator σ. 286 κ. ἑπ. καὶ «Histoire Contemporaine» par Ch. Seignobos σ. 500 κ. ἑπ.

2. Βλέπε Monsieur de Brèves «Relation de Voyages» (1604) σελ. 360 κ. ἑπ. «Les juifs d' Alger se vestent le long à l' usage du Pays...».

3. Viator ἔνθ' ἀνωτ. 286 κ. ἑπ.

3α. Βλέπε E. Desor «La Kabylie et les Kabyles» Neuchatel, 1864.

3β. Jacques Arago «Voyage autour du monde».

4. Ἴσως ἡ βράκα τῶν Ζουάβων εἶναι ἐξέλιξις περιζώματος, καθὼς τὸ περίζωμα τῶν κατοίκων τοῦ Σιάμ, τὸ ὁποῖον δίδει τὴν ἐντύπωση βράκας. (Ἴδε εἰκόνας ἐν Giul. Ferrario «Il Costume Antico e Moderno di tutti i popoli» τόμ. IV). Ὅπως ὅμως δείχνει ὁ Ντίσνεϋ σὲ σχετικὴ μὲ τὸ Σιὰμ ταινία του προβληθεῖσαν ἐδῶ τῷ 1957, οἱ Σιαμέζοι δὲ φοροῦν ραμμένη βράκα. Τὸ περίζωμα τῶν Σιαμέζων εἶναι τὸ πειὸ πολιτισμένο, τὸ ὁποῖον σχηματίζεται ὡς ἑξῆς : Ἕνα μακρὺ πανὶ πλάτους περίπου 1 πήχ. καὶ $^{6}/_{8}$ καὶ μήκους 5 πήχεων. Τὸ τοποθετοῦν στοὺς γοφοὺς καὶ μπήχνουν τὴν ἀριστερὴ ἐπάνω γωνία στὸ λουρὶ ποὺ ἔχουν δέσει στὴ μέση τους. Ὕστερα πέρνουν τὴ

Οἱ ὀρεινοὶ αὐτοί, τολμηροί, ριψοκίνδυνοι καὶ κερδοσκόποι δὲν ἐδίσταζαν νὰ κατεβαίνουν ἀπὸ τὰ βουνά τους καὶ νὰ γίνωνται πειραταί [1]. Γρήγορα συνήθισαν τὴ θάλασσα καὶ τὸν τρόπο αὐτὸ τῆς ζωῆς καὶ σὲ λίγο ἔγιναν τὸ κυριώτερο στοιχεῖο τῶν Ἀλγερινῶν κουρσάρων. Διατήρησαν τὸ **ἐθνικό** τους ἔνδυμα [2], [2α], τὸ ὁποῖον παρέλαβαν καὶ οἱ λοιποὶ κουρσάροι, οἱ κάτοικοι τῶν παραλίων τῆς Ἀλγερίας καὶ ἀργότερα καὶ τῆς Τύνιδος.

Ἡ φορεσιά τους στὴν ἐξέλιξή της ἀποτελεῖται ἀπό :

Τὴ βράκα (μπλέ, κόκκινη, πράσινη), τὸ γελέκι ἢ φάρμελα, τὸ φέσι [3]

δεξιὰ κάτω γωνία τῆς ἄλλης ἄκρας τοῦ πανιοῦ καὶ τὴν τυλίσσουν διαγωνίως πρὸς τὰ μέσα καὶ γίνεται ἕνας λοξὸς ρόλος. Τὴν κάτω ἄκρα τοῦ ρόλου περνοῦν ἀπὸ τὰ σκέλη πρὸς τὰ ὀπίσω, τὴν ἀνεβάζουν καὶ τὴν στερεώνουν πίσω στὴ μέση. Ὕστερα τραβοῦν τὶς πτυχὲς πρὸς τὰ ἔξω καὶ σχηματίζεται ἡ φουφούλα. (Ἡ περιγραφὴ ἔγινε ἀπὸ τὴ Μιμὴ Φραγκάκι).

1. Τὸ αὐτὸ ἔκαναν καὶ οἱ Μαροκινοὶ βουνήσιοι. Βλέπε «Histoire des chevaliers» par M. l' Abbé de Vertot (MDCCXXVI) τ. III σ. 418«... Le roi de fez leur fournissoit des soldats, la pluspart tirez de montagnes voisines». (=Ὁ βασιλεὺς τοῦ Φὲζ τοὺς ἐπρομήθευε (στοὺς ἱππότες τῆς Μάλτας) στρατιῶτες κατὰ τὸ πλεῖστον στρατολογημένους ἀπὸ τὰ γειτονικὰ βουνά»).

2. Κατὰ τὸ 1831 ἡ Γαλλικὴ Κυβέρνησις ὠργάνωσε στὴν Ἀλγερία πεζικὸ ἀπὸ ἰθαγενεῖς Ζουάβους (zouaoua), τὸ **Σῶμα τῶν Ζουάβων**. Ἐπίσημη στολὴ τοῦ σώματος ἦταν **ἡ βράκα τῆς φυλῆς των**. Σκοπίμως οἱ Γάλλοι τοὺς ἄφησαν τὴ φορεσιά τους, γιὰ νὰ τοὺς προσελκύσουν. Ἀργότερα στὸ σῶμα προσελαμβάνοντο καὶ Γάλλοι. Κάθε μονάδα εἶχε καὶ τὸ διακριτικό της τὸ ὁποῖον ἐσχηματίζετο μὲ σειρήτι πάνω στὸ κατὰ κανόνα μπλὲ γελέκι. Τὸ σειρήτι ἀναλόγως τῆς μονάδος ἦταν μπλὲ σκοῦρο, κόκκινο, ἄσπρο ἢ κίτρινο. Στὸ κεφάλι, τοὺς ἐφόρουν φέσι τυλιγμένο μὲ τουρμπὰν μεγάλο. Τὸ σῶμα τῶν Ζουάβων κατὰ τὸν Πόλεμον τοῦ 14 εἶχε μόνο φέσι. Σήμερα στὸ σῶμα τῶν Ζουάβων ὑπηρετοῦν ἀποκλειστικῶς Γάλλοι, τὸ κοστούμι του εἶναι τῆς ἰδίας μόδας, μόνον ποὺ γίνεται ἀπὸ χακί.

Ὁ Ρασινὲ ἐγκρίνει τὴ διατήρηση τοῦ Ἐθνικοῦ ἐνδύματος στὸ Σῶμα τῶν Ζουάβων καὶ γράφει ὡς λεζάντα κάτω ἀπὸ τὴν εἰκόνα Ἰθαγενοῦς ἱππέως: «διατηρῶντας στὰ στρατεύματα αὐτὰ τὸ **Ἐθνικό τους ἔνδυμα** ἡ Γαλλικὴ Κυβέρνησις, ἔχει δείξει ἀσφαλῶς περισσότερη κατανόηση ἀπὸ τοὺς Μουσουλμάνους πρίγκηπες, ποὺ δίδουν στοὺς τακτικοὺς στρατούς των τὸ Εὐρωπαϊκὸ ἔνδυμα». (Βλέπε M. Racinet «Le costume Historique» III Κεφ. «Algérie et Tunisie» εἰκὼν Νο 6).

2α. Διατηρεῖται ἀκόμη στὴν ὀρεινὴ Καβυλία ἡ βράκα, ὅπως φαίνεται εἰς τὴν ἐδῶ εἰκόνα ἀπὸ τὸ Γαλλικὸν Περιοδικὸν «Paris - Match» Νο 375, 16-6-56, σελ 30. Προσέξατε τὴν Γαλλικὴν λεζάντα τῆς εἰκόνος: «Ces montagnards ont signalé...».

—Ἀξιοσημείωτο τοῦτο ὅτι γύρω στὰ 1840-65 τὸ γυναικεῖο μπολερὸ μὲ μανίκι 3/4 ὠνομάστηκε Z o u a v e j a c k e t, δηλ. ζακέττα κατὰ τὸν τρόπο τῶν Ζουάβων (L. Barton «Histor. Costume for the Stage» σελ. 438). Ἐγαρνίρετο μὲ σειρήτια κατὰ τὸν τρόπο τῶν στρατιωτικῶν.

Ζουάβι λέγεται σήμερον (πληροφ. Δος Ἥβης Λιναρδάτου) τὸ ζιπόνι τῶν γυναικῶν στὰ χωριὰ τῆς Κεφαλλονιᾶς.

3. Ἐκ τῆς πόλεως Fez τοῦ Μαρόκου. Πρβλ. πρὸς ζώνη ταράμπουλους ἢ τράμπουλους (Τριπολίτικη) (σελ. 43 ὑποσ. 4 τοῦ παρόντος τόμου).

(μὲ σαρίκι ἢ καὶ χωρὶς σαρίκι), τὴ ζώνη, τὶς μπόττες ἢ καὶ σκαρπίνια· ἐπίβλημα τὸ μπουρνούζι ἢ ἕνα πολυτελὲς σάλι.

Οἱ βράκες τῶν καπετάνιων, τῶν λαθρεμπόρων καὶ τῶν πλουσίων ἐγίνοντο ἀπὸ τσόχα καὶ ἐκεντῶντο μὲ πλούσια κεντήματα. Τὸ γελέκι ἢ φάρμελα δὲν εἶχε γιακᾶ, εἶχε μανίκι μακρὺ κεντητό, ἐνῶ τῶν κατωτέρων τάξεων καὶ τῶν σκλάβων [1] εἶχε μισὸ ἢ καὶ καθόλου μανίκι [1α].

Αὐτοῦ τοῦ τύπου τὴ φορεσιὰ βλέπομε ἀργότερα διαδεδομένη στὴ Μεσόγειο καὶ παραλλαγή της εἶναι ἡ βράκα τῆς Κρήτης, τῶν Νησιῶν τοῦ Αἰγαίου Πελάγους, **τῆς Κύπρου**, τῶν παραλίων τῆς Πελοποννήσου καὶ Μικρᾶς Ἀσίας, ἡ βράκα τῶν Ἑλλήνων ναυτικῶν.

Τὸν 16ο καὶ 17ο αἰῶνα φοργιέται στὴ Γαλλικὴ Αὐλὴ ἀπὸ τοὺς Εὐγενεῖς καὶ τὰ «Παιδόπουλα» ἕνα καινούργιο εἶδος haut de Chausses ποὺ λέγεται «Grègues» [2], δηλαδὴ chausses ραμμένες κατὰ τὴ **μόδα τῶν Ἑλλήνων** [3]. Γίνονται μεταξωτὲς λευκές, μπλέ, ἢ ποικιλόχρωμες καὶ θεωροῦνται τὸ ἄκρον ἄωτον τῆς μόδας και τῆς κομψότητος. Ὕστερα περνοῦνε καὶ στὴν

---

1. Βράκες ἐφόρουν καὶ στοὺς σκλάβους ποὺ πέρνανε, ἀλλὰ κατώτερης ποιότητος, εὐτελεῖς, καὶ γελέκια. (Giulecco ἐν Boerio = εἶδος σακκακιοῦ τῶν σκλάβων καὶ τῶν ναυτικῶν).

—Ὁ Μιχ. Θερβάντες στὸν Δὸν Κιχώτη (Κεφ. XXXVII, μετάφρ. Καρθαίου σ. 389) περιγράφει μὲ τὰ ἑξῆς τὸ φόρεμα τῶν σκλάβων : «... ἕνας ταξειδιώτης ποὺ ἀπὸ τὸ ντύσιμό του ἔδειχνε πὼς ἦταν κάποιος Χριστιανὸς ποὺ μόλις εἶχε ἔρθει ἀπὸ τὴ χώρα τῶν Μαύρων, γιατὶ φοροῦσε **ἕνα σακκάκι** ἀπὸ μαβὶ ὕφασμα **πολὺ κοντὸ** μὲ μισὰ μανίκια καὶ δίχως γιακᾶ. Τὸ παντελόνι του ἦταν ἐπίσης ἀπὸ μαβὶ πρᾶμμα καὶ ὁ σκοῦφος του τοῦ ἴδιου χρώματος». Στὴ σελ. 438 γράφει : «τὸ ξέραμε πὼς βρισκόσουνα **στὸ Ἀλγέρι**, κι' **ἀπὸ τὰ ροῦχα ποὺ φορεῖς** κι' ἀπ' ὅλη τούτη τὴ συντροφιά σου».

Σημ. Ὁ Καρθαῖος μεταφράζει τὴ λέξη τοῦ κειμένου azul=bleu μὲ τὴ λέξη μαβί. Καὶ τὴ λέξη calzones=h. de chausses—βράκες, μὲ τὴ λέξη πανταλόνια.

Τὸ Ἱσπανικὸ κείμενο παρμένο ἀπὸ τὸν «El Ingenioso Hidalgo «Don Quixote de la Manche» compuesto por Miguel de Cervantes Saavedra» (Edicion corregiada por la Real Academia Espagnola, Madrid, MDCCLXXXVII (1787) Capitulo XXXVII σελ. 207, ἔχει ὡς ἑξῆς:

«Pero à todo puso silencio un pasagero que en aquella sazon entró en la venta el qual en sutrage mostraba ser cristiano recien venido de tierra de moros porque venia v e s t i d o c o n u n a c a s a c a d e p a n o a z u l, c o r t a d e f a l d a s, c o n m e d i a s m a n g a s y sin cuello, l o s c a l z o n e s eran asimesmo de lienzo a z u l, con bonete de la misma color»

1α. Racinet ἔνθ' ἀνωτ.: «βρίσκει κανεὶς ἀκόμη εἰς τὸ Ἀλγερινὸ ἔνδυμα, βέστες (γελέκια) μὲ μανίκια καὶ χωρὶς μανίκια».

2. Βλέπε Ch. Eck «Histoire du vêtement».

3. Βλέπε Λεξικὸν Littré (Grègues=haut de Chausses. A la fin du 16e s. on se mit à faire des chausses sans brayette que les uns ont appelé chausses à la gregesque ou à la garguesque, les autres tout en un mot gregesque ou garguesque. E t y m. Normand gargache Ital. grechesco (en provençal grezesi, en Catalan greguesc=à la grècque). Des grègues étaient proprement des chausses à la grecque.

τάξη τῶν ἀστῶν, ὥσπου κάποια μέρα παραμεριστήκανε [1]. Ἡ grègues σὰν ἔνδυμα ξεχάστηκε· ἔμεινε ὅμως στὴ Γλῶσσα τοῦ Γαλλικοῦ λαοῦ ἡ φράση: «tirer ses grègues» (ἀνασύρω τὰ βρακιά μου, φεύγω ὁλοταχῶς). Μήπως τὸ ἴδιο δὲν κάνουν καὶ οἱ Κρητικοὶ ὅταν βιάζωνται;

Τὸ Λεξικὸν «Larousse du XXème siècle» στὴ λέξη braies δίδει τὴν ἑρμηνεία : πλατειὲς φουσκωτὲς chausses καμωμένες κατὰ τὴ μόδα τῶν Ἑλλήνων, οἱ ὁποῖες ὠνομάζοντο τὸν 16ο αἰῶνα grègues. Προσθέτει δὲ τὴν πληροφορία ὅτι οἱ γκρὲγκ φορέθηκαν ἀπὸ τοὺς Γερμανοὺς Λανσκινέδες καὶ ἀπὸ τοὺς Μαμελούκους στὴν ἀρχὴ τοῦ XIX αἰῶνα. Ἐπ' αὐτοῦ χρειάζεται, νομίζω, μία διευκρίνισις καὶ ἐθεώρησα σκόπιμο νὰ παραθέσω ἐν συντομίᾳ τὴν Ἱστορία τῶν Μαμελούκων :

Οἱ Μαμελοῦκοι, ὅπως ἡ λέξη σημαίνει, ἦσαν ἀρχικὰ σκλάβοι ἀγορασμένοι. Τουρκομᾶνοι, εὔσωμοι καὶ πολεμικοί. Τοὺς πρωτοαγόρασε ὁ Αἰγύπτιος Ἐλ Μοτάσεμ (833 μ. Χ.). Στὰ 1381 ἄρχισε νέα σειρὰ Μαμελούκων (Κιργισίων) καὶ ἀπὸ τότε οἱ Μαμελοῦκοι ἔγιναν κύριοι τῆς Αἰγύπτου.

Ὅταν ἦρθαν στὴν Αἴγυπτο ἐφόρουν τὰ πλατειὰ μέχρι ἀστραγάλων σαλβάρια τους καὶ τὰ διετήρησαν, γιατὶ ἦσαν ἡ πατροπαράδοτος στολή τους τῆς ἱππασίας. Ἐφόρουν ἁλυσσιδωτοὺς θώρακας καὶ ἔπαιζαν τὸ τζιρὶτ [2]. (Τὸ πε-

1. Εἰς τὸ Λεξικὸν «Larousse du XXème Siècle» εἰκονίζεται κυανῆ βράκα ἐντελῶς ὅμοια μὲ τὴν Κρητική, φερομένη ἀπὸ «Εὐγενῆ».

2. Ἀγωνιστικὸν παίγνιον ἀραβικῆς προελεύσεως. Τὸ ὄνομά του ἔχει πιθανῶς ἀπὸ τὴν ὄαση τῆς Τυνησίας Djerid. Λόγῳ τῆς φύσεώς του ἀπαιτεῖ ἀπέραντο γήπεδο. Καὶ οἱ Τοῦρκοι ἔπαιζαν τζιρίτ. Πιθανῶς καὶ στὴν Κρήτη νὰ ἐπαίζετο ἐπὶ τουρκοκρατίας ἀπὸ τὰ τουρκικὰ στρατεύματα, ἂν κρίνωμε ἀπὸ τὶς λέξεις «ἀτζιριτῶ» (τρέχω ὁλοταχῶς), «ἐβγήκανε στὸ τζιρίτι» (συναγωνίζονται ποιὸς θὰ φθάση κάπου πρῶτος τρέχοντας), ποὺ ἀκούονται καὶ σήμερο στὴν ὕπαιθρο. Δὲν εἶναι βέβαιο ἂν καὶ σήμερο παίζεται στὴν Τουρκία. Ὁ Μωϋσῆς Χριστοφίδης, τὸν ὁποῖον καὶ ἀλλοῦ ἔχομε ἀναφέρει, λόγῳ τῆς ἰδιότητός του (ἀξ/κὸς τοῦ τουρκικοῦ ἱππικοῦ) μὲ πληροφορεῖ ὅτι τῷ 1922 εἶδε νὰ παίζεται τὸ τζιρὶτ (ποὺ τοῦ ἦτο καὶ ἄλλοθεν γνωστὸν) εἰς τὸ Κουρδιστάν, τὴν ἡμέραν τῶν γάμων κάποιου προὔχοντος καὶ πρὸς τιμήν του. Οἱ μέλλοντες νὰ ἀγωνισθοῦν ἀνῆκαν σὲ δύο ὁμάδες τοὺς «μπαμνιετζῆδες» καὶ τοὺς «λαχανατζῆδες», ποὺ ἐμισοῦντο πολὺ μεταξύ τους. Οἱ ἀντίπαλοι εἶναι πάντοτε ἔφιπποι καὶ κρατοῦν στὸ χέρι τους ἢ ἔχουν στὴ σέλα τοῦ ἀλόγου τους μερικὰ τσιμποὺκ (κοντούς), μυτερὰ στὴν ἄκρη, μήκους περίπου 2 μέτρων. Εἶναι ντυμένοι μὲ εἰδικὴ φορεσιά. (Κοπαράν, ντὸν καὶ στὸ κεφάλι πουχιοὺ δηλ. μαντήλι ποὺ συγκρατεῖται μὲ 3 ἐγκὲλ δηλ. κύκλους καμωμένους ἀπὸ στρουφιγμένο μαῦρο μεταξωτό. Τὰ ἐγκὲλ πουλιοῦνται ἕτοιμα). Εἶναι πολὺ ἐπικίνδυνο ἀγώνισμα, καὶ πολλοὶ σκοτώνονται ἢ τυφλώνονται, ἀλλὰ μ' ὅλα αὐτὰ τὸ ἀγαποῦσαν πολύ. Τὸ ἀγώνισμα χρειάζεται εὐστροφία πνεύματος, ἀνδρεία, εὐλυγισία καὶ καλὴ ἱππασία. Ὁ «Οὐστᾶ» δηλ. ὁ καλὸς παίκτης φροντίζει νὰ ἁρπάζη στὸν ἀέρα τὸν κοντὸ ποὺ τοῦ ρίχνει ὁ ἀντιπαλός του, ἢ νὰ τὸν ἀποφύγη χτυπῶντας τον μὲ τὸ δικό του κοντὸ καὶ κάνει ἑλιγμοὺς διάφορους, γυρίζοντας τὸ ἄλογό του δεξιὰ κι' ἀριστερὰ ἢ κάνοντάς το νὰ χαμηλώνει. Ὅταν παραταχθοῦνε οἱ δυὸ ὁμάδες, ξεκινᾶ ἕνας ποὺ τὸν ἔχουν ἐξ ἀρχῆς ὁρίσει καὶ τρέχει

ρίφημο ἱππικὸ τῶν Μαμελούκων εἶναι ποὺ ἔκαμε τὴν πρώτη ἐπέλαση κατὰ τοῦ Ναπολέοντος).

Οἱ Ἐμίραι τῶν Μαμελούκων καὶ ἄλλοι ἀξιωματοῦχοι ἐφόρεσαν τὸ καφτάνι γιὰ νὰ μὴ φαίνωνται **ξένοι** μέσα στὴν Αἴγυπτο.

Μὲ τὸν καιρό, στὸ στρατὸ τῆς Αἰγύπτου προσετέθησαν καὶ ἄλλοι, ἀλλὰ κατετάσσοντο ἐθελοντικὰ καὶ μὲ μισθό, καὶ ἔπερναν τὸ ὄνομα Μαμελοῦκοι.

Κατὰ τὰ τέλη τοῦ 18ου αἰῶνος ὁ Νικόλαος Τσεσμελῆς ἢ Παπάζογλου [1] ἔλαβε μέρος στὴν ἐκστρατεία τῶν Τούρκων κατὰ τῶν Μαμελούκων, τοὺς ὁποίους ἐνίκησαν καὶ αἰχμαλώτισαν πολλούς. Ὁ Τσεσμελῆς συνεδέθη φιλικὰ μὲ τοὺς αἰχμαλώτους ἀρχηγοὺς τῶν Μαμελούκων κατὰ τὸ διάστημα τοῦ πλοῦ πρὸς τὴν Κωνσταντινούπολιν, κατώρθωσε νὰ τοὺς ἀπαγάγῃ ἀπὸ τὴ φυλακὴ καὶ μὲ τὸ πλοιάριό του νὰ τοὺς ἐπαναφέρῃ στὴν Αἴγυπτο. Εἰσῆλθε τότε ὁ Τσεσμελῆς στὴν ὑπηρεσία τοῦ Ἡγεμόνος Μουρὰδ Μπέη καὶ διοικοῦσε στολίσκον μικρῶν πλοίων, εἶχε δὲ ὑπὸ τὰς διαταγάς του καὶ 300 Ἕλληνας ναυτικούς.

Κατὰ τὴν ἐκστρατείαν τῆς Αἰγύπτου εἰς τὴν ὁποίαν ἐπολέμησαν καὶ οἱ Μαμελοῦκοι, ὁ Ναπολέων προσεταιρίσθηκε τὸν Τσεσμελῆν καὶ τοὺς Ἕλληνας ναυτικούς. Αὐτοὶ εἶναι οἱ **Αἰγαιᾶται Μαμελοῦκοι**, οἱ ὁποῖοι, φυσικά, ἐφόρουν τὴν γκρέγκ, τὴν Ἑλληνικὴ βράκα. Ἐξ αὐτοῦ πιθανῶς ἐσχηματίσθη ἡ ἐντύπωσις ὅτι οἱ Μαμελοῦκοι ἐφόρουν τὴ βράκα.

ἐμπρός, τὴν ἴδια στιγμὴ ξεκινᾶ καὶ ἀπὸ τὴν ἀντίθετη παράταξη ὁ ἄλλος παίκτης καὶ ὅπως καλπάζουν τὰ ἄλογα, ρίχνουν τὸ τσιμπούκ. Ὕστερα μπαίνουν λίγοι λίγοι στὸ παιγνίδι, ποὺ στὸ τέλος γενικεύεται καὶ «ἂν ἐσὺ στέκεις ψηλὰ καὶ λίγο μακρυὰ εἶναι ὡραῖα νὰ βλέπῃς»...

1. Βλέπε Κ. Ράδου «Νικόλαος Τσεσμελῆς ἢ Παπάζογλου».

Μὲ ὅσα εἴπαμε παρὰ πάνω καὶ μὲ τὴ βοήθεια τῶν εἰκόνων, φάνηκε ἐλπίζω, πὼς ἡ βράκα δὲν ἔχει τουρκικὴ τὴν προέλευση καὶ πὼς πατρίδα της εἶναι ἡ 'Αλγερία.

Μιὰ ἀκόμη σοβαρὴ ἔνδειξις πὼς ἡ βράκα ἤτανε γνωστὴ στὴν Κρήτη **πρὶν ἀπὸ τὴν τουρκικὴ κατάκτηση** εἶναι ἡ ἐδῶ δημοσιευομένη εἰκόνα ἀπὸ τὸ χάρτη τοῦ 'Ολλανδοῦ Fr. de Wit· εἰκονίζει τὸν «Φοίνικα», λιμένα τῶν Σφακίων καὶ πλοῖα Βενετικά, στὰ ὁποῖα διακρίνονται οἱ ὑπηρετοῦντες ναυτικοί. Ἕνας ἀπ' αὐτοὺς φαίνεται καθαρώτατα νὰ φορῇ βράκα.

'Επειδὴ οἱ Βενετοὶ ἐθεώρουν τὴ βράκα ἔνδυμα βαρβαρικὸ καὶ δὲν τὴν ἐφόρουν καὶ ἐπειδὴ μεγάλος ἀριθμὸς Κρητῶν ὑπηρετοῦσε στὰ Βενετικὰ καράβια [1], μποροῦμε νὰ συμπεράνωμε πῶς ὁ βρακοφόρος εἶναι Κρητικός.

Γιατὶ ὅμως ἄφησαν οἱ Ἕλληνες ναυτικοὶ τὴν παληά τους φορεσιὰ [2] καὶ φόρεσαν τὴ βράκα τῶν 'Αλγερινῶν κουρσάρων; καὶ πῶς διαδόθηκε καὶ ἐπεκράτησε ἡ βράκα ὄχι μόνο στὰ παράλια μὰ καὶ στὴν ἐνδοχώρα καὶ στὰ βουνὰ τῆς Κρήτης;

Οἱ Κρῆτες καὶ ἄλλοι Ἕλληνες ναυτικοὶ ὄντες ὑπὸ τοὺς Βενετοὺς ἔπλεαν πρὸς πᾶσαν κατεύθυνσιν, τόσον ὡς ἰδιῶται ὅσον καὶ ὡς μισθωτοὶ καὶ ὡς ἀγγαρευμένοι. Ἔπλεαν ὅμως πάντοτε μὲ τὸν φόβο τῶν τρομερῶν 'Αλγερινῶν πειρατῶν [3]. 'Ιδίως ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τοῦ Χαϊρεδδὶν Βαρβαρόσσα ἐδεκα-

1. Βλέπε εἰς κεφ. «Βενετικὸν ἔνδυμα» ὑποσ. 2.

2. Εἴδαμε πὼς οἱ Κρῆτες ναυτικοὶ ἐφόρουν τὴ φορεσιὰ τῶν Βενετῶν ναυτικῶν.

3. Φυσικὰ στὴ Μεσόγειο ὑπῆρχαν καὶ ἄλλοι κουρσάροι, διαφόρων ἐθνοτήτων, κυριώτεροι ὅμως ἐχθροὶ τῶν Βενετῶν ἦσαν οἱ κουρσάροι τοῦ 'Αλγερίου καὶ τῆς Τύνιδος. «Νομίζω —γράφει στὴν ἔκθεσή του ὁ Φραγκῖσκος Μοροζίνι— πὼς βρισκόμαστε στὴν ἴδια περίπτωση (ἀναφέρεται εἰς ἄλλο γεγονὸς ἡ «περίπτωσις» αὐτή), ὅταν τὰ μπερτόνια τῆς Τύνιδος, ποὺ εἶναι ἐχθρικά μας, πηγαίνουν στὴν ἀρχὴ τοῦ 'Οκτώβρη στὴ θάλασσα τῆς Σαπιέντσας γιὰ νὰ περιμένουν τὰ καράβια μας νὰ ξεκινήσουν ἀπὸ τὸν Χάνδακα. 'Εκτὸς ἀπὸ τόσα ἄλλα ὀδυνηρὰ γεγονότα πολὺ μεγάλη λύπη μοῦ ἐπροξένησαν καὶ οἱ ἀτέλειωτες ζημιὲς ἀπὸ τοὺς κουρσάρους τὸ 1626, ποὺ ἦταν πολὺ μεγάλες, γιατὶ χάθηκαν τρία θαυμάσια καράβια τὸ Casano branco, τὸ Guadagimo καὶ τὸ Aquila negra ποὺ τἄπιασαν καὶ τὰ τρία στὰ νερὰ τῆς Σαπιέντσας». (Βλέπε Σ. Σπανάκη «Μνημεῖα τῆς Κρητικῆς 'Ιστορίας» II σελ. 95-98).

τίζοντο κυριολεκτικά. Οἱ ἰδιῶτες μάλιστα ναυτικοὶ ἔχαναν ἐκτὸς ἀπὸ τὴ ζωὴ καὶ τὰ ἐμπορεύματά τους [1], κι' ὄχι λίγοι ἦσαν ἐκεῖνοι ποὺ καταντοῦσαν σκλάβοι στὴν Μπαρμπαριά [2].

Ὡς προφυλακτικὸν λοιπόν, γιὰ νὰ μὴ φαίνωνται ἀπὸ μακρυὰ ὅτι διαφέρουν, θὰ παρέλαβον ἀρχικὰ μὲν μόνο τὸ φέσι τῶν Ἀλγερινῶν (ἄσπρο ἢ κόκκινο) γιατὶ καὶ εὐκολώτερη θὰ ἦταν ἡ ἀγορά του καὶ φθηνότερο θὰ ἦταν, ἀργότερα δὲ καὶ τὴ βράκα.

Ἔτσι οἱ Κρῆτες καὶ οἱ ἄλλοι Ἕλληνες ναυτικοὶ ἐφόρεσαν τὴ βράκα, τουλάχιστον γιὰ νὰ μποροῦν νὰ πλέουν ἀνενόχλητοι. Ὅτι ἡ **μεταμφίεσις** δὲ θὰ ἦταν κάτι τὸ ἀσύνηθες μαρτυρεῖ καὶ ἡ ἔκθεσις Μοροζίνι [3]. Ἴσως δὲ τὴν ὥρα τοῦ κινδύνου νὰ κατέβαζαν καὶ τὴ σημαία τοῦ Ἁγίου Μάρκου καὶ νὰ ταξίδευαν μὲ μουσουλμανικὲς σημαῖες, πρᾶγμα ὄχι ἀσύνηθες γιὰ τὰ ναυτικὰ ἤθη τῆς ἐποχῆς [4].

---

1. «Ἀπὸ τὸ βασίλειο ἐξάγονται πολλὰ δοχεῖα κρασὶ ὄχι ἀξιοκαταφρόνητα. Τὰ ἐμπορεύματα αὐτὰ ἂν δὲν τὰ ἔκλεφταν οἱ κουρσάροι θὰ ἐρχόταν ὅλα στὴ Βενετία. Παρακαλῶ τὶς ἐξοχότητές σας νὰ μὲ συγχωρήσουν ἂν μακρυγόρησα ἀρκετὰ πάνω σ' αὐτὸ τὸ ζήτημα, γιατὶ εἶδα τὰ δάκρυα πολλῶν ἀπὸ τοὺς **δυστυχεῖς αὐτοὺς ὑπηκόους**, ποὺ ἔχασαν ἀπὸ παρόμοια δυστυχήματα (πειρατεία) καὶ τὰ λίγα ἐκεῖνα ποὺ τοὺς περίσσεψαν ἀπὸ περασμένες κακὲς χρονιές». (Σπανάκη ἔνθ' ἀνωτ. σελ. 103-104).

2. Τόση ἤτανε ἡ φθορὰ ποὺ πάθαιναν οἱ Κρῆτες ναυτικοί, ὥστε στὰ τελευταῖα οἱ Βενετοὶ δὲν εὕρισκαν ἄνδρες γιὰ ἐπάνδρωση τῶν καραβιῶν, εἰδικευμένους ἢ κατεργάρηδες (ἐρετικὸ προσωπικὸ) κι' ὅσοι ὑπῆρχαν ἀπ' τοὺς τελευταίους αὐτούς, περίπου 40 χιλιάδες ἐγγεγραμμένοι, φοβόντουσαν πιὰ νὰ ταξιδέψουν καὶ πλήρωναν ὅσα ὅσα (ἂν εἶχαν βεβαίως) κάποιον ἄλλον νὰ πάῃ στὴ θέση τους: «Γιὰ νὰ ἐπανδρωθοῦν ὅμως οἱ γαλέρες αὐτὲς μὲ ναῦτες τόσο ἀπὸ ἄποψη ἀριθμοῦ ὅσο καὶ ἀπὸ ἄποψη ποιότητας εἶναι πολὺ δύσκολο γιὰ νὰ μὴν πῶ ἀδύνατο. Γιὰ τὴν ἐπάνδρωση τῶν 13 γαλερῶν τοῦ Χάντακα, ὅπου τὸ ζήτημα τῶν ναυτῶν εἶναι καλύτερα ὠργανωμένο, χρειάζονται 52 ναῦτες, τέσσερις γιὰ κάθε γαλέρα. Στὴν πραγματικότητα ὅμως δὲν ὑπάρχουν παρὰ 30 κι' ἀπ' αὐτοὺς τοὺς 30 τὸ ἕνα τρίτο εἶναι πολὺ ἡλικιωμένοι καὶ ἀπὸ τοὺς ἄλλους μερικοὶ δὲν εἶναι καὶ τόσο καλοί... Ἐκεῖνοι ποὺ ἐταξίδευαν, οἱ πιὸ πολλοὶ εἶναι σκλάβοι στὴ Μπαρμπαριά... Κατεργάρηδες (ἐρετικὸ προσωπικὸ τῶν γαλερῶν) δὲ λείπουν δόξα νά 'χει ὁ Θεός. Σ' ὅλο τὸ Βασίλειο εἶναι γραμμένοι 40 χιλιάδες ἄντρες, δυνατοὶ καὶ συνηθισμένοι στὶς κακουχίες. Παρ' ὅλ' αὐτὰ ὅμως φοβοῦνται καὶ πληρώνουν πολλὰ χρήματα γιὰ νὰ πᾶνε ἄλλοι νὰ ὑπηρετήσουν **στὴ θέση ἐκείνων ποὺ χτύπησε ἡ τύχη**». (Σπανάκι ἔνθ' ἀνωτ. σελ. 65-56).

3. «Γιὰ τὰ συμφέροντα τῆς Τήνου δὲν ἦταν λιγότερο ἐνοχλητικὸς ὁ Ἄγγελος Κοζαδίνος, ποὺ ἔγινε κουρσάρος ἐνάντια στοὺς Τούρκους. Οἱ πρόγονοί του ἦταν δεσπότες τῆς Σίφνου καὶ δύο ἄλλων νησιῶν στὸ Ἀρχιπέλαγος. Τὸν καιρὸ τοῦ περασμένου τουρκικοῦ πολέμου οἱ Τοῦρκοι τοὺς πῆραν τὰ δυὸ νησιά. Ὁ πατέρας καὶ ἕνας νόθος γιὸς ἐπιδόθηκαν στὴν πειρατεία μὲ δύο φελοῦκες, ἐπανδρωμένες μὲ 35 ἄνδρες ἡ κάθε μιά. Τώρα, **μεταμφιεσμένοι σὲ τούρκους**, κάνουν ζημιὲς συνεχῶς στοὺς ἴδιους (τοὺς Τούρκους)». (Σπανάκη ἔνθ' ἀνωτ. σελ. 100 καὶ 102-103).

4. «Στὴ στενοχώρια αὐτὴ τῶν κουρσάρων τῆς Τύνιδος προστέθηκε μιὰ ἄλλη καινούργια, μὲ τὴν πειρατεία κάποιου Ἕλληνα ἀπὸ τὴν Πάτμο καὶ κάποιου Ἀγγέλου Κο-

Θὰ μποροῦσε κανεὶς νὰ παρατηρήση πὼς δὲν εὐσταθεῖ τὸ συμπέρασμα ὅτι ἡ βράκα φορέθηκε γιὰ λόγους ἀμύνης, ἐφ' ὅσον τὰ πλοῖα τῶν Κρητῶν καὶ τῶν Βενετῶν ἦσαν διαφορετικὰ στὴν κατασκευή τους ἀπὸ τὰ κουρσάρικα καὶ κατὰ συνέπειαν εὐδιάκριτα ἀπὸ πολὺ μακρυά. Ὅμως, τόσον οἱ κουρσάροι ὅσον καὶ οἱ Τοῦρκοι ὡς Κράτος, εἶχαν ἀρχίσει νὰ ναυπηγοῦν γαλέρες τύπου Βενετικοῦ [1]. Ἡ Γένοβα, ἐχθρὰ τῆς Βενετίας, ἐφωδίαζε τὸ Ἀλγέρι, ἐνῶ παραλλήλως **φυγάδες Κρῆτες ναυπηγοὶ** ἐργάζονταν στὰ τουρκικὰ νεώρια. Ὁ Στέφανος Ξανθουδίδης εἰς τὸ σύγγραμμά του «Ἡ Ἑνετοκρατία ἐν Κρήτῃ καὶ οἱ κατὰ τῶν Ἑνετῶν ἀγῶνες τῶν Κρητῶν» (σελ. 151-152) ἀναφέρει μιὰ ἔκθεση (1585) τοῦ Ἑνετοῦ Βαΐλου Ἰω. Φ. Μοροζίνη ἀπὸ τὴν Κωνσταντινούπολη, ποὺ μᾶς πληροφορεῖ ἐπ' αὐτοῦ:

«. . . λόγῳ τῶν καταπιέσεων τῶν Βενετῶν, πολλοὶ Κρῆτες καταφεύγουν στὴν Κωνσταντινούπολη. Εἶναι δὲ τόσον πολλοὶ ὥστε ἀποτελοῦν μιὰ **σημαντικὴ** ὁμάδα τεχνιτῶν τοῦ Ναυστάθμου».

Μετὰ τοὺς ἰδιῶτες ναυτικούς, ἴσως δὲ καὶ τοὺς ἐμπορευομένους τῶν παραλίων (πρβλ. ἔκθεσιν Μικιέλ), θὰ φόρεσαν τὴ βράκα καὶ οἱ «κατεργάρηδες», ποὺ ὅπως εἴδαμε [2] ἐστρατολογοῦντο ἀπὸ ὅλη τὴν Κρήτη. Αὐτοὶ καὶ

ζαδίνου· τοῦ πρώτου στὴ θάλασσα τοῦ Χάνδακα καὶ τοῦ δεύτερου στὸ Ἀρχιπέλαγος κοντὰ στὴν Τῆνο. Ὁ Πάτμιος, ἀφοῦ ἦλθε πολλὲς φορὲς μὲ τὸ καράβι του στὴ Βενετία μὲ φορτία στάρι καὶ ἄλλα ἐμπορεύματα καὶ στὸ Χάνδακα πολλὲς φορὲς μὲ στάρι, στὸ τέλος αὐτὸς κι' ἕνας γυιός του **τούρκεψαν** κι' ἄρχισαν τὴν πειρατεία στὰ νερὰ τῆς Ρόδου. Τοῦτο μεγάλωσε τὴ στενοχώρια μου τόσο περισσότερο ὅσο πιὸ κοντὰ στὸ Βασίλειο τοῦ Χάνδακα βρίσκεται ἡ θάλασσα ἐκείνη, γιατὶ ὁ ἄνθρωπος ξέρει πολὺ καλὰ τὶς θάλασσές μας, ἔχει πολλοὺς συγγενεῖς καὶ φίλους στὴν Πάτμο καὶ μποροῦν νὰ τὸν πληροφορήσουν σὲ λίγες ὧρες γιὰ τὴν ἀναχώρηση τῶν πλοίων μας. Ἡ ζημιὰ θὰ ἦταν ἀσφαλῶς πολὺ μεγάλη, ἂν ὁ Θεὸς δὲν ἔβαζε τὸ χέρι του νὰ συναντηθῇ μὲ μερικὰ Μαλτέζικα καράβια, ποὺ τὸν καταναυμάχησαν πολὺν καιρό, τὸν συλλάβαν καὶ τὸν πῆγαν στὴ Μάλτα. **Ἐκούρσευε** μὲ σημαῖες χριστιανικές, πότε μὲ τὸ σταυρὸ (παπικὴ) πότε μὲ τὰ κρίνα (γαλλικὴ) καὶ πότε μὲ τὸν Ἅγιο Μᾶρκο (βενετσιάνικη), ὅπως τοῦ ταίριαζε. **Μὲ τὸ στρατήγημα αὐτὸ** ἔπιασε σ' ἕνα τούρκικο λιμάνι 3 γαλλικὲς σαΐτες, ποὺ τὶς ἄφησε πέρνοντας λύτρα 10 χιλιάδες ριάλια. Ἔπιασε ἐπίσης ἕνα καράβι ἀπὸ τὸ Χάνδακα, τοῦ Φλισκούνη, θέλοντας νὰ πάη στὴ Ρόδο μιὰ ἀποθήκη λύτρα». (Σπανάκη ἔνθ' ἀνωτ. σελ. 100).

—Γιὰ νὰ λείψη κάθε ὑποψία ὅτι τουρκικὴ φορεσιὰ ἐδέχθησαν οἱ Κρῆτες καὶ οἱ Νησιῶτες, παραθέτουμε ἐνταῦθα εἰκόνα Τούρκου πειρατοῦ.

1. Βλέπε Ricaut ἔνθ. ἀνωτ. σελ. 377: «Οἱ Τοῦρκοι ἐπειδὴ δὲν ἔχουν πιλότους καὶ ναῦτες ἱκανοὺς νὰ ὁδηγοῦν τὶς μαχάμες τους κάνουν γαλέρες ἐλαφρές. Τὰ πλήθη τὰ βοηθητικὰ ποὺ χρησιμοποιοῦν ἀπὸ λεβέντες (ἐθελοντάς), ἔρχονται ἀπὸ τὴν Τύνιδα, Τρίπολη, Ἀλγέρι. Κάνουν ἐλαφρὲς γαλέρες καὶ ἐκτιμοῦν πολὺ τὰ νεώρια τῆς Βενετίας. Καὶ καθὼς φαίνεται μόνο καὶ μόνο γι' αὐτὸ ἐπιθυμοῦν τὴν κατάκτηση τῆς πόλης αὐτῆς».

2. Βλέπε σ. 142 ὑποσ. 2, τοῦ παρόντος τόμου.

οἱ ὀλίγοι ἀπελευθερωνόμενοι σκλάβοι, ἐπιστρέφοντας στὰ χωριά τους θὰ ἐξακολουθούσαν νὰ φοροῦν τὴ βράκα, κυρίως γιὰ τὸ λόγο πὼς ἡ οἰκονομικὴ κατάσταση τῶν κατοίκων τῆς ὑπαίθρου ἦταν ἄθλια [1] καὶ καθένας φοροῦσε ὅ,τι εὕρισκε. (Γιὰ τοὺς κατοίκους τῶν πόλεων εἴδαμε πὼς ἦταν ὑποχρεωτικὸ νὰ διακρίνεται κάθε τάξις ἀπὸ τὴ φορεσιά της· κατὰ τὴν πολιορκία τοῦ Μεγάλου Κάστρου ἀκόμη, γίνεται λόγος γιὰ μπερέττες καὶ γιὰ βράκες ὁλοκοφτές, καβαρδίνες καὶ τζαμπουρλιά [2], δὲ μποροῦμε ὅμως νὰ ἀποκλείσωμε καὶ τὴ σποραδικὴ ἐμφάνιση τῆς βράκας [3], μέσα στὶς πόλεις).

Ἡ βράκα ἀπὸ ἐπείσακτο ἔνδυμα ἔγινε ἐθιμικό.

Ἀγαπήθηκε τόσο πολὺ ὥστε καὶ παπάδες καὶ καλόγηροι ἐφόρεσαν κάτω ἀπὸ τὰ ράσα τους τὴ βράκα [4]. Στὴν ὕπαιθρο ἀκόμη καὶ σήμερα μὲ τὴ βράκα τους πηγαίνουν στὰ χωράφια οἱ παπάδες, ἔχοντας τὸ τζουμπέ τους κρεμασμένο στὸ σαμάρι τοῦ γαϊδουργιοῦ τους.

Μετὰ τὴν κατάληψη, Σ)βριος 1669, τὸ Μεγάλο Κάστρο γνωρίζομε πὼς ἐρημώθηκε κυριολεκτικὰ ἀπὸ τοὺς ἀστοὺς κατοίκους του, ποὺ οἱ περισσότεροι φύγανε πρόσφυγες στὴ Βενετιὰ καὶ στὰ Ἑπτάνησα. Τὴ θέση τους πῆραν χωρικοὶ ἀστύφιλοι ἢ καὶ μετοικήσαντες κατόπιν διαταγῆς, βρακοφόροι, κυρίως ἐξωμότες [5], οἱ ὁποῖοι, καθὼς εἴδαμε, εἶχαν προσθέσει ἁπλῶς τὸ σαρίκι στὴ φορεσιά τους.

Τότε δημιουργήθηκε καὶ τὸ ἐπάγγελμα τοῦ τερζῆ [6], ποὺ σήμερα ἀργοπεθαίνει.

---

1. Βλέπε σελ. 63 καὶ 77 τοῦ παρόντος τόμου.
2. Βλέπε Κατζοῦρμπος ἐν σελ. 59 καὶ «Φορτουνᾶτος» ἐν σελ. 60 ἐνταῦθα.
3. Βλέπε σελ. 74.
4. Ἡ χρήση τῆς βράκας ἀπὸ ἱερωμένους μαρτυρεῖται καὶ σὲ Δημοτικὸ τραγούδι :

«Μὰ ὁ Πατέρας ἔπλεε καλὴ παρὰ τὴ βάρκα
καὶ πρωτοπῆγε στὴ στεριὰ μ' ἀλήθεια δίχως βράκα»

(ἐν Κρήτης Τιμοθέου Βενέρη «τὸ Ἀρκάδι διὰ τῶν αἰώνων» σελ. 447. Τὸ τραγούδι ἀναφέρεται εἰς τὴν ἀπόδραση ἀπὸ τουρκικὴ φρεγάτα τοῦ Ἱερομονάχου (πατέρα) Γερασίμου Πικράκι. (Πρβλ. παροιμιώδη φράσιν «βάλε βγάλε παπᾶ τὴ βράκα σου»).

5. Βλέπε σελ. 52-53.
6. Τερζῆς λέγεται σήμερον ὁ ράπτης τῶν Κρητικῶν ἐνδυμάτων. Ἡ λέξις εἶναι δάνειον ἐκ τῆς τουρκικῆς. Μέχρι τοῦ 1800 οἱ ἐργαζόμενοι τὶς βράκες ἐλέγοντο «ράπται». Ἀπὸ τὸν κατάλογο τῶν ἀφιερωτῶν τοῦ Ἁγίου Μηνᾶ (Γ. Συλαμιανάκη «Συμβολαὶ εἰς τὴν Ἱστορίαν Ἅγιος Μηνᾶς» σελ. 148) μυρτυρεῖται ἐν χρήσει ὁ ὅρος ράπτης ἐπὶ τουρκικῆς κατακτήσεως μεταξὺ τῶν ἐτῶν 1751-1804 : «ἔτος 1751. Ἀφιέρωσε ἐσινάφη τῶν ραφτάδων ἰκόνα μίαν τοὺς ἤχους τῆς Παναγίας. Ἔτος 1788 Αὐγούστου πρώτη ἀφηέρωσε Χατζῆ Ἀθανάσιος Ράφτης. . . κλπ. . . ἔτος 1804 οἱ εὐσεβεῖς χριστιανοὶ τοῦ ρουφετίου τῶν ραφτάδων. . .».

Μετὰ τὴν εἰσαγωγὴ τοῦ νέου συρμοῦ, τῶν **φράγκικων,** οἱ Κρῆτες διαστέλλουν τοὺς ράπτας εἰς Φραγκορράφτες καὶ τερζῆδες.

—Οἱ Κρῆτες ράπται ἐπὶ Βενετοκρατίας ἦσαν ἐνσωματωμένοι εἰς συντεχνίαν καὶ εἶχαν προστάτην Ἅγιον τὸν Μιχαὴλ Ἀρχάγγελον. Μέλη τῆς συντεχνίας τῶν ραπτῶν τοῦ Χάνδακος ποὺ εἶχαν καταφύγει μετὰ τὴν τουρκικὴν κατάκτησιν εἰς Ζάκυνθον (1669) ἀνεδιωργάνωσαν τὴν συντεχνίαν των. (Βλέπε περὶ αὐτῶν εἰς Ε.Ε.Κ.Σ. τ. Β' σελ. 121 κ.ἑ.).

ΕΙΚΟΝΕΣ

ΔΗΜΟΤΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΧΑΝΙΩΝ

Εἰκ. 4. — Κρῆτες χορεύοντες.

α=Πεδινοὶ Κρῆτες μὲ πλατύτερη βράκα. β= ὀρεινοὶ Κρῆτες μὲ στενώτερη βράκα. Ὁ μεσαῖος φέρει βράκα κορδιστή. (Βλ. σελ. 24).

Εἰκ. 5.—Λεβεντόγερος Σφακιανός, μὲ κοντὸ καπότο καὶ σταυρωτὸ γελέκι.
(Βλέπε σελ. 31)

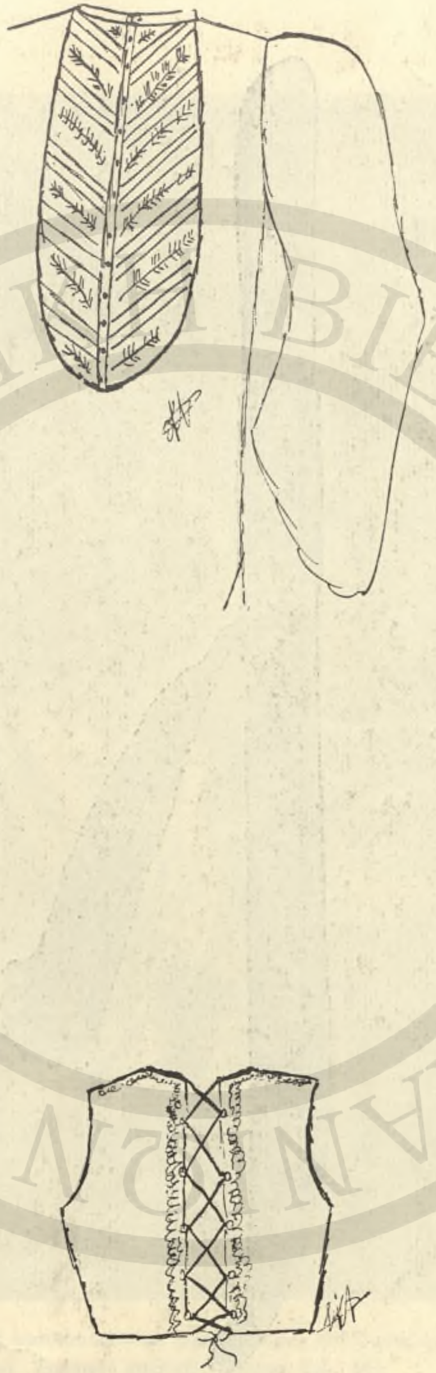

Εἰκ. 6.—Ἄνω: Σκίτσο ἀνωγειανοῦ ὑποκαμίσου. (Βλέπε σελ. 30)

Κάτω: Τὸ μεϊτανογέλεκο (ὀπισθία ὄψις). (Βλέπε σελ. 28).

ΔΗΜΟΤΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΧΑΝΙΩΝ

Εἰκ. 7.—Ὁ μπασαλῆς τοῦ Μουσ.
Κοσμ. Τεχνῶν Ἀθηνῶν.
(Βλέπε σελ. 30)

ΔΗΜΟΤΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΧΑΝΙΩΝ

Εἰκ. 8. — Ἀορίτης γκαλονόμος μὲ ρασόκαρτσα καὶ ρασοζίπονο ἢ ἀμπαδάκι. Σηκώνει λαβέτζι. (Βλέπε σελ. 34)

Εἰκ. 9.—Γέροι Ἀνωγειανοί.
Ὁ ἐξ ἀριστερῶν φορεῖ ρασοζίπονο. Ὁ ἐκ δεξιῶν μαῦρο πουκάμισο καὶ ἀνοιχτὸ γελέκι. Εἶναι χαμηλοζωσμένος.
(Βλέπε σελ. 31 καὶ 33)

ΔΗΜΟΤΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

Εἰκ. 10.—Βοσκάκια μὲ βράκα, βουργιάλι καὶ κατσούνα. (Βλέπε σελ. 39)

Εἰκ. 11. — Φτωχὸς καμπίτης μὲ ἀνεμπουκωμένη μπροστοποδιά. Προσέξατε τὸν τρόπο δεσίματος τοῦ σαρικιοῦ. ('Εκ τοῦ περιοδικοῦ France-Grèce) (Βλέπε σελ. 41)

Εἰκ. 12.—Καμπίτης λυράρης. Φορεῖ τὸ κρουσσαλιδᾶτο μαντήλι καὶ μπροστοποδιά. Προσέξατε τὴν μπροκαδούρα τῶν στιβανιῶν

Εἰκ. 13α.—Τσαρδίνι.

Εἰκ. 13.—Σκίτσο νέου Σφακιανοῦ μὲ τσόχινη μπλὲ ρασόκαρτσα (larges pantalons). Ἐκ φωτογραφίας λευκώματος «Costumes populaires de la Turquie en 1873» ἐκδοθέντος ὑπὸ τῆς Comission Impérial Ottomane (Βλ. σελ. 43).

Εἰκ. 14 — Ὁ Χαράλ. Μαθιανάκις.
Προσέξατε τὸν κοῦκο, τὴ ζώνη καὶ τὸ μαντήλι στὸ χέρι. Προσέξατε τὸ μῆκος τοῦ χιαλβορ οῦ. (Βλέπε σελ. 43)

ΔΗΜΟΤΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΧΑΝΙΩΝ

Εἰκ. 15.—Καπνοσακούλα, ξυλόκουπα, πίπα

Εἰκ. 15α.—Ἡ καπνοσακούλα σουρωμένη.

Εἰκ. 16.—Ὀρεινοὶ Κρῆτες ὅπως τοὺς εἶδε ὁ Πάσχλεϋ. Προσέξατε τὸ μανίκι.

Εἰκ. 18.—Χαμαΐλι ἀσημένιο. (Βλέπε σελ. 48).

Εἰκ. 19.—Ὁ τζουμπές.

Εἰκ. 17.—Ὁ νέος μὲ τὸ βιολί.
Προσέξατε τὴν πέτσα εἰς τὸν ὦμο του καὶ τὰ σκαρπίνια. (Ἐξ εἰκόνος Κρητικοῦ κεντήματος βλέπε σελ. 45 καὶ 51).

Εἰκ. 18α.—Χαμαΐλι ἀσημένιο (ὀπισθία ὄψις).

Εἰκ. 19β.—Ἡ ζακετούλα (τὸ μαντόρι τῆς Βενετοκρατίας) ποὺ συνώδευε τὸν τζουμπέ.

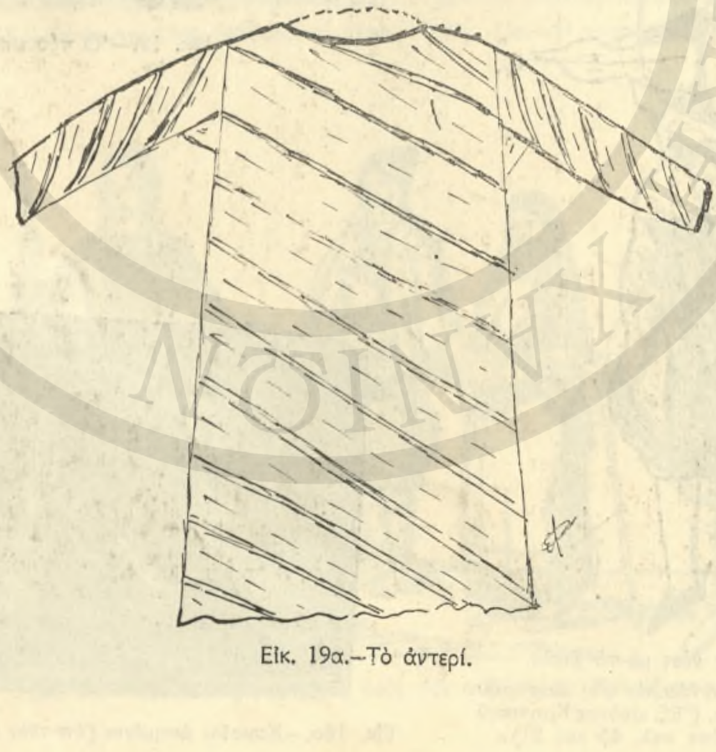

Εἰκ. 19α.—Τὸ ἀντερί.

ΔΗΜΟΤΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΧΑΝΙΩΝ

Εἰκ. 20.—Ὁ Δασκαλογιάννης. Προσέξατε τὸ μπουρνοῦζο ἐπὶ τῆς κεφαλῆς του (σελ. 56). (Ἐκ τοῦ Ξανθουδίδου «Κρήτη»).

Εἰκ. 21α.—Τὸ τυπικὸ σχῆμα τοῦ γιακᾶ καὶ τοῦ μανικιοῦ τῆς βέστας ἢ ρόμπας. (Βλέπε σελ. 58).

Εἰκ. 21.—Ὁ Ματθαῖος Χοηληέρτης «ἐν προθέσει». Προσέξατε τὸ καπέλλο, τὴ ρόμπα, καὶ τὰ γάντια. Ἐκ Gerola Monum. Veneti nell Isola di Creta. (Βλέπε σελ. 58).

Εἰκ. 22.— Ἀστὸς μὲ βέστα καὶ παπούτσια μὲ τετράγωνες μῦτες. (Νωπογραφία ἐκ Leandro Ozzola «Il Vestiario Italiano»). (Βλέπε σελ. 59).

ΛΕΞΙΛΟΓΙΟΝ

᾿Αδυνατὰ	δυνατὰ
ἀλάδανος	τὸ φυτὸν Κίστος ὁ Κρητικὸς
ἀλατσερὸ	δοχεῖον γιὰ ἁλάτι
ἀνοιχτοκουταλᾶτος	ὁ ἔχων φαρδειὲς ὠμοπλάτες
ἀντέλλες	δαντέλλες
ἀορίτης	ὀρεινὸς
ἀρὰ καὶ ποὺ	σπανίως
ἀργαστήρι	ἐργαλεῖο μὲ τὴ βοήθεια τοῦ ὁποίου συλλέγεται ἡ ρητινώδης οὐσία τοῦ Κίστου
ἀσημοκουκλωμένος	ὁ κεκαλυμμένος μὲ ἀσήμι
ἀσταρωμένος	φοδραρισμένος
ἀτζίποδας	τὸ ὀστοῦν τῆς κνήμης
ἀτζούμπαλος	ζωηρός, ἄτακτος
ἀφόργιος	ἀμεταχείριστος
Βυζαστάρι	ἀρνὶ τοῦ γάλακτος
βγοδώματα	ἔπιπλα
Γαργερὸς	λερωμένος
γαμπαδᾶτος	ὁ φέρων γαμπᾶν
γδερμάτι	δέρμα
γιαλίτης	ὁ κάτοικος τῶν παραλίων
γιτσικὸς	ὁ κατσικίσιος
γκαλονόμος	γαλακτοκόμος
γκάρδιος	λεπτὸ καλαμάκι ποὺ τοποθετεῖται στὸ αὐλάκι τοῦ ἀντιοῦ
γκολφοειδὲς	πανταλόνι ὅμοιον πρὸς τὸ φερόμενον διὰ τὸ γκόλφ
γλακῶ καὶ ἀγλακῶ	τρέχω
γροικῶ καὶ ἀγροικῶ	ἀκούω
γρωνίζω	γνωρίζω
Δάσκαλος	ὁ ψάλτης τῆς ἐκκλησίας
Δευτεροούλης	ὁ μὴν ᾿Ιούλιος
δουλευτικὸν	συμφωνητικὸν μισθώσεως
᾿Εγρετίδικος	κινητός, πρόσθετος, μετέωρος
εὐλάβεια	ἀγάπη
Ζάρω	ἔχω τὴ συνήθεια νὰ... (usare)
ζημοπουλίτικα	τὰ ἕτοιμα
ζουλφαρὶ	τὸ φυτὸν φασίολος τοῦ Καρακάλλα
ζιγώνω	καταδιώκω, κυνηγῶ
Θέτω	πλαγιάζω γιὰ νὰ κοιμηθῶ
Θραψανιώτης	ὁ κάτοικος τοῦ χωρίου Θραψανὸς Πεδιάδος—῾Ηρακλείου— ῾Ο Θραψανὸς εἶναι χωρίον ἀγγειοπλαστῶν
Κακοποδομένος	ὁ ἔχων κακὰ τὰ τέλη τοῦ βίου
καναμπὲς	ὁ καναπὲς
κατωμερίτης	ὁ πεδινὸς

κλῶστρες	παντοῦφλες
κόκκαλος - κοκκάλοι	τὰ ἰσχία
κοντάκι	ρόλος, πακέτο
κούβα	γαλοπούλα
κουγιουμουτζῆς	χρυσοχόος
κουκούδια	σπυριά, ἐξογκωματάκια
κουμαρόχαρτο	τραπουλόχαρτο
κουμεσαρία	οἰκοστολὴ
κούπα	ποτήρι
κουσουμέρνω	συνηθίζω (ἐπὶ φορεσιᾶς)
κουτσουνάρα	ὑδρορρόη
κρέστα	λοφεῖον
κροῦσσα	κρόσσια
κρουσσαλιδᾶτος	ὁ ἔχων κρόσσια
Λαβέτζα	καζάνια
λαθρακιάζω - λαθρακιῶ	μὲ τρώει ὁ σάρακας (ἐπὶ ξύλων)
λεβέντης	πειρατής, ἐθελοντής, κατέληξε νὰ σημαίνει ὑψηλόκορμος καὶ γενναῖος
λίγωση	φθίνουσα σελήνη
λούρα	ζώνη, ράβδωσις
Μαγκανοσανίδα	πρωτόγονο ἐργαλεῖο γιὰ τὴν σύνθλιψη τῶν σταφυλιῶν
μανακιὰ	περιλαίμιον
μανάρα	ἄξινα
μαργέλι	στενὴ φάσα ὑφάσματος ποὺ περιορίζει τὸ τελείωμα τοῦ μανικιοῦ ἢ τοῦ ντεκολτὲ
μαργώνω	παγώνω
μητᾶτο	τυροκομεῖον
μισιργιώτικος	Αἰγυπτιακὸς (Μισὶρ = Αἴγυπτος)
μόμπιλα	ἔπιπλα
μπεγίρι	ἄλογο
μπιτσέρνω	(ἐπὶ φορεμάτων = κάμνω τομή, κόψιμο)
μπογαρᾶς	ὑψηλὸς
Νεφρόχωστος	(ἐπὶ ζώων μόνον = τὸ παχὺ ἀρνάκι τοῦ ὁποίου τὰ νεφρὰ εἶναι κρυμμένα σὲ ξύγκι)
ντελῆς	τρελλός, γενναῖος
ντελῆ-κανῆς	λ. Τουρκ. (σύνθετος ἐκ τοῦ ντελῆ = τρελλὸς καὶ κανλῆ = αἷμα) ὁ ἔχων τρελλὸ αἷμα = ὁ νεανίας
Ξαμώνω	σκοπεύω
ξαργώτου	ἐπίτηδες
ξεσκίσης	ὁ φέρων σκισμένα ροῦχα
ξεφάντωση	γάμος, διασκέδασις
ξοδεύω	(ἀπροσ. = ξεφτῶ)
'Οφτὸς	(ἐπὶ τροφίμων) ὀπτὸς
Παρακούω	ἀκούω στραβὰ
πισωκαυκάλες	ἰνίον
πολυλοΐσιμα	ποικίλα
πυροβολικὲς	τσακμακόπετρες
πυτζαμοειδὲς	πανταλόνι ποὺ ὁμοιάζει πρὸς τὸ πανταλόνι τῆς πυτζάμας
Ραμπῆς	Θεὸς (λ. Τουρκ.)
ρεσπέρης	γεωργὸς
ριζίτης	ὁ κάτοικος τῶν ὑπωρειῶν
ρόγα	ἀμοιβὴ
ρούνης	κουρελῆς
ρουφέτι	συντεχνία

Σόπατο	ἐπίπεδο
σπήλιος	σπηλιὰ
σπιρτόπετσο	σολόδερμα τοῦ ἐμπορίου
στάμενος	μεσῆλιξ
συνωρόγαμπρος	ὁ νεοπαντρεμμένος
Τελάρο	ἀργαλειὸς
τερζῆς	ράπτης Κρητικῶν ἐνδυμάτων
τράτος	ἄνοιγμα
τσίγαρος	σιγαρέττο
τσιράκι	μαθητευόμενος
τσουράπια	κοντὲς κάλτσες
Φλάσκα	νεροκολοκύθα σχήματος στρογγυλοῦ, πεπιεσμένη περὶ τὸν ὀμφαλό, τῆς ὁποίας ἀφαιροῦν τὴν ψύχα καὶ τὴν χρησιμοποιοῦν γιὰ κρασὶ
φουντούλης	ὁ καλλωπιστὴς
Χαρταλάμι	εἶδος ἀγκράφας
χάρτζα	ὑλικὰ

ΔΗΜΟΤΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΧΑΝΙΩΝ

ΔΗΜΟΤΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΧΑΝΙΩΝ

ΒΟΗΘΗΜΑΤΑ ΚΑΙ ΠΗΓΑΙ

α) Ἑλληνικαὶ

Ἁγία Γραφὴ

Ἀλεξίου Στυλ. «Κρητικὴ Ἀνθολογία».

Ἀντωνιάδης Ἀ. «Κρητιΐς».

Ἀνώνυμος «Κομεδήα ρυδικολόζα τοῦ Κατζούρμπου» (χειρόγρ. ἐν Ἐθν. Βιβλιοθ. Ἀθηνῶν).

Ἀχέλης Ἀντ. «Πολιορκία τῆς Μάλτας».

Ἀχμὲτ «Ὀνειροκριτικόν».

Βαρδίδης Ἐμμ. «Κρητικαὶ ρίμαι».

Βουτιερίδης Ἠλίας «Ἱστορία Νεοελληνικῆς λογοτεχνίας».

Γενεράλης Ἐμμ. «Ἡ Κρητικὴ βράκα» (ἐν Ἐφημ. «Κρητ. Φωνή»).

Γιανναράκης Ἀντών. «Ἄσματα Κρητικά».

Δριμυτηνὸς Ν. «Ἡ βοσκοπούλα ἡ εὔμορφη».

Ζομπανάκης Γ. «Ὁ Αὐστριακὸς περιηγητὴς F. W. Sieber στὴν Κρήτη» (ἐν Ε. Ε. Κ. Σ. τ. Β΄).

Ἡρόδοτος «Ἱστορία Ε΄».

Θέρος Ἄγης «Τραγούδια τῶν Ἑλλήνων Α΄».

Καπετανάκης Κ. «Μάρκο Πόλο».

Κορνάρος Βικέντιος «Ἐρωτόκριτος» (ἔκδ. Βενετίας ἐν Γενναδ. Βιβλιοθήκη, ἔκδ. Ξανθουδίδου, ἔκδ. Παπαδημητρίου).

Κουκουλὲς Φαίδων «Συμβολὴ εἰς τὴν Κρητ. Λαογραφίαν ἐπὶ Βενετοκρατίας» (ἐν Ε.Ε.Κ.Σ. τ. γ΄), «Βυζαντινῶν Βίος καὶ Πολιτισμός», «Εὐσταθίου Θεσσαλονίκης Λαογραφικά».

Κριάρης Ἀριστείδης «Πλήρης Συλλογὴ Κρητ. δημ. Ἀσμάτων».

Κυριακίδης Στίλπων «Γλῶσσα καὶ Λαϊκὸς Πολιτισμὸς τῶν νεωτέρων Ἑλλήνων».

Λάμπρος Σπ. «Ἱστορικὰ μελετήματα».

Λιουδάκη Μαρία «Κρητικὰ Λαογραφικά, Μαντινάδες».

Μέγας Γεώργιος «Θυσία τοῦ Ἀβραὰμ» (Κρητ. ἔκδ. 1954). «Πανεπιστ. Παραδόσεις Πανεπ. ἔτους 1955—56 καὶ προηγουμένων».

Μουρέλλος Γιάννης «Ἱστορία τῆς Κρήτης».

Μπουνιαλῆς Μαρῖνος Τζάνε «Ὁ Κρητικὸς Πόλεμος» (ἔκδ. Ἀγαθ. Ξηρουχάκη).
Νοάρος - Μιχαηλίδης Γ. «Δημοτικὰ τραγούδια Καρπάθου».
Ξανθουδίδης Στ. «Κρήτη» (Ἱστορία), «Κρητικὰ συμβόλαια» (ἐν «Χριστ. Κρήτη» τ. Α΄) «Κρητικαὶ Ἐπιγραφαὶ» (ἐν «Ἀθηνᾶ» τόμ. 15 τ. 1) «Φορτουνᾶτος» (Α. Μ. Φωσκόλου), «ἡ Ἑνετοκρατία ἐν Κρήτῃ κλπ.».
Ξενοφῶν «Κύρου Ἀνάβασις», «Κύρου Παιδεία».
Ξηρουχάκης Ἀγαθάγγελος «Βενετοκρατουμένη Ἀνατολή», «Κατάλογοι Πάξη» (ἐν Ε.Ε.Κ.Σ. τ. Γ΄).
Πολίτης Νικόλαος «Λαογραφικὰ Σύμμεικτα» (τόμ. Γ΄).
Πρεβελάκης Παντελῆς «Δομήνικος Θεοτοκόπουλος».
Ράδος Κωνστ. «Νικ. Τσεσμελῆς ἢ Παπάζογλου».
Σάθας Κωνστ. «Κρητικὸν Θέατρον», «Μεσαιωνικὴ Βιβλιοθήκη».
Σαπφὼ «Τὰ ἅπαντα».
Σαχλίκης Στέφανος «Ἀφήγησις Παράξενος» (ἔκδ. Συν. Παπαδημητρίου).
Σήφακας Γ. «Ἡ ὑπὸ τῶν Ἀράβων κατάκτησις τῆς Κρήτης» (ἐν Ε. Ε. Κ. Σ. τ. Β΄).
Σπανάκης Στέργιος «Μνημεῖα Κρητικῆς Ἱστορίας».
Σπυριδάκης Γ. «Παρατηρήσεις ἐπὶ ἐνδυμάτων τινῶν κατὰ τὴν πρώτην Βυζαντινὴν περίοδον» (ἀνάτυπον ἐκ τῆς Ἐπετηρίδος Λαογρ. Ἀρχείου τόμ. 9 καὶ 10 1955-57).
Συλαμιανάκης Γεώργιος «Συμβολαὶ εἰς τὴν Ἱστορίαν Ἅγιος Μηνᾶς».
Τωμαδάκης Ν. Β. «Νεοελληνικὰ Δοκίμια καὶ Μελέται».
Τσέρπες Θ. Μ. «Ἱστορία τῆς Μεσσηνίας».
Φώσκολος Ἀν. Μ. «Φορτουνᾶτος».
Χατζημιχάλη Ἀγγελικὴ «Φορεσιαὶ» (ἐν «Μ. Ε. Ἐγκυκλοπαιδεία»).
Χουρμούζης Βυζάντιος «Κρητικά».

β) Ξέναι

Belon Pier di Mans «Les observations de plvsievrs singvlaritez etc» 1553.
Brèves (de) «Relation de Voyages etc» (1628).
Cervantes Miguel (de) «El ingenioso Hidalgo Don Quixote» (καὶ μετάφρασις Καρθαίου).
Danbau et Gregoire «Hist. du Moyen âge».
M. Dallaway (μετ. Morellet) «Con/ple Ancienne et Moderne» (μετ. 1798).
Dan (Frère P. «Histoire de Barbarie» (1649).
Dapper O. «Description exacte des Isles de l' Archipel» (1688) (καὶ μετάφρασις Μ. Βερνάρδου).

Diehl Charles «Venise».
Eck Ch. «Histoire du vêtement».
Hesseling et Pernot «Poèmes Prodromiques».
Irving W. «Μωάμεθ» (ἔκδ. Ἐλευθερουδάκη).
Jean de Joinville (1248) «La vie de St. Louis (ἐν Litterature expliquée τῶν Ch. des Granges et Ch. Charrier).
Legrand Em. «Bibliothèque Grecque vulgaire».
Lamé-Fleury «Hist. du moyen âge».
Mathieu H. «La Turquie et ses dif. peuples».
Merlet Gust. «Extrait des classiques Français» (1897).
Molmenti Pomp. «La Storia di Venezia nella vita privata» (ἐκδ. 1880 καὶ 1927).
Montluc B. «Commentaires».
Noiret Hip. «Documents inedits».
Pashley Rob. «Travels in Crete».
Parmentier et Lavisse «Album Historique»
Polo Marco «Il milione» (καὶ μετάφρ. Καπετανάκη).
Racinet M. A. «Le costume historique».
Raulin V. «Description Physique de l' Ile de Crête».
Roque M. (de la) «Voyage dans le Palestine» (1718).
Rotalier Ch. (de) «Histoire d' Alger».
Rycaut «Hist. de l' Estat present de l' Empire Ottomane» (1670). (Μετάφρ. εἰς τὴν Γαλλικὴν par Briot).
Saint Didier «Histoire de Venise» (1680).
Saint Olon Pidon «Estat present de l' Empire de Maroc».
Savary Claude «Lettres sur la Grèce» (καὶ μετάφρ. Ζυγομαλᾶ).
Schlumberger G. «Un Empereur Byzantin au Xe siècle Nic. Phocas» La Siège et la prise de Con/ple par les Turcs 1453», «Prise de Saint Jean d' Acre en l' an 1291 par l' armée du Sudan».
Seignobos Charles «Histoire Ancienne Grèce» «Histoire Contemporaine».
Solaye L. (de la) «Memoires ou Relation Militaire des guerres de Candie».
Tournefort J. P. «Relation d' un voyage au Levant» (1717).
Vertot Abbé (de) «Hist. de Chevaliers Hospitaliers» (1726).
Viator C. S. «Histoire de France».
Wagner G. «Carmina Graeca mediiaevi».
Willumsen J. F. «La jeunesse du peintre El Greco».
Zinkeisen «Geschicte des Osm. Reiches».

ΠΕΡΙΟΔΙΚΑ

«Ἀθηνᾶ», «Ἐπετηρὶς Ἑταιρίας Βυζαντινῶν Σπουδῶν» (Ε. Ε. Β. Σ.), «Ἐπετηρὶς Ἑταιρίας Κρητικῶν Σπουδῶν» (Ε. Ε. Κ. Σ.), «Ἑλληνομνήμων» (Νέος), «Ἑστία», «Κρητικὸς Ἀστήρ», «Κρητικὸς Λαός», «Κρητικὰ Χρονικά», «Λαογραφία». — «Byzantion», «Revue Brittanique», «Revue de deux mondes».

ΛΕΞΙΚΑ ΚΑΙ ΕΓΚΥΚΛΟΠΑΙΔΕΙΑΙ

Βλάχου Γερασίμου «Θησαυρὸς τετράγλωσσος».
Hanton (ἐν περιοδ. «Βυζάντιον» τ. 4ος).
Μεγάλη Ἑλληνικὴ Ἐγκυκλοπαιδεία.
Λεξικὸν Ἐλευθερουδάκη.
Libdell Scott (Κωνσταντινίδη).
Σουΐδας (Suidae Lexicon).
Boerio G. (Dizionario del dialetto veneziano).
Brighenti (Λεξικὸν Ἰταλο - ἑλληνικόν).
Pettrochi (Λεξικὸν Ἰταλοϊταλικόν).
Da Somavera (Ἰταλο - ἑλληνικόν).
Encyclop. Italianna.
Encyclop. Britannica.
The concise Oxford Dict. (third Ed.).
Webster's New Intern. Dict.
Sophocles.
Ἱσπανο-γαλλικὸν λεξικόν.
Larousse μικρὴ ἔκδοσις.
Larousse XXου αἰῶνος.
Littré.
Du Cange.

ΕΙΚΟΝΕΣ

α) ἐκ συγγραμμάτων

Dalvimart Oct. «Costume of Turkey» (1804).
Dapper O. «Description Exacte des Isles de l' Archipel».
Demus Otto «Byzantine Mosaic Decor».
Ferrario Giul. «Il costume antico e moderno» (1816).
Gerola «Monumenti Veneti nell Isola di Creta».

Κουκουλὲ Φ. «Ἄρχων Καλόθετος».
Nicolo de Nicolai «Le navigation et viaggi fatti nella Turchia» (1580).
Marshall F. «Old Testament Legendes from a Greek poem on Genesis and Exodus by Georgios Chumnos».
Seignobos Ch. «Histoire ancienne Grèce», «Histoire Contemporaine».

β) ἐκ Λευκωμάτων

Ἀγνώστου Ζωγράφου ἐν Γενναδείῳ Βιβλιοθήκῃ «Turkis Costumes in Oriental very curiosis» (1573).
Astra Arengarium (collana Monogr. d' Arte), Milano.
«Edition de la Commission Imperiale Ottomane» (Costumes populaires de la Turquie).
Κολωβὸν (Γαλλικόν).
Λάμπρου Σπ. «Λεύκωμα Βυζαντ. Αὐτοκρατόρων».
Musée Cosmopolite.
» de Costumes (Racinet).
Ozzola Leandro «I estiario Italiano dal 1500–1550».
Parmentier et Lavisse «Album Historique».
Vecellio Cesare «Degli abiti antichi e moderni di diverse parti del monde» (In 8o 1590).
Wace A. J. B. «Mediterranean and Near Eastern Embroideries», 1935.

γ) ἐκ περιοδικῶν ἐκδόσεων

Ἐκλογή
Elle
France—Grèce
In Greece
Κρητικὰ Χρονικά
Marie—Claire
Paris Match

δ) ἐκ Pockets Books

Fontana Pocket Library of Great Art.

Χρονολογίαι παραμονῆς ξένων περιηγητῶν στὴν Κρήτη

Pierre Belon 1549.
C. de la Solaye (Γάλλος ναύαρχος) 1668.
J. Pitton de Tournefort 1700.
Claude Savary 1780.
Robert Pashley 1834.
Victor Raulin 1845.
Ἔντουαρ Λὴρ (Ζωγράφος) 1852—1864.

ΠΙΝΑΞ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

	Σελ.
Πρόλογος	7
Εἰσαγωγή	10
Ὁρολογία	17
Ἡ σημερινὴ ἀνδρικὴ στολή	25
Ἡ ἐπίσημη φορεσιὰ	28
Ἡ Καθημερινὴ φορεσιὰ	33
Τί φοροῦν οἱ ἀορίτες καὶ οἱ ριζίτες	33
Τί φοροῦν οἱ καμπίτες τῆς Κεντρικῆς καὶ Ἀνατολικῆς Κρήτης	40
Ἡ ἀνδρικὴ στολὴ κατὰ τὸν 19ον αἰῶνα	43
» » » » » 18ον »	50
» » » » » 17ον »	56
» » » » » 16ον »	62
» » » » » 15ον »	74
» » » » » 14ον »	88
Τί ἔχει γραφτῆ γιὰ τὴ βράκα	97
Πόθεν ἡ βράκα ;	119
Τὸ Τουρκοπερσικὸν ἔνδυμα	119
Τὸ Ἀραβικὸν ἔνδυμα	129
Τὸ Βενετικὸν ἔνδυμα	131
Τὸ Ἀλγερινὸν ἔνδυμα	134
Λεξιλόγιον	145
Βοηθήματα καὶ πηγαὶ	149
Χρονολογίαι παραμονῆς Ξένων Περιηγητῶν	154
Πίναξ περιεχομένων	155
Πίναξ παροραμάτων	157

ΠΙΝΑΞ ΠΑΡΟΡΑΜΑΤΩΝ

Σελὶς 17 στ. 17 Ἡ φράσις : ἐξ ἄλλου οἱ σημασίες τῶν ὅρων. . . νὰ διαβαστῆ : ἐξ ἄλλου οἱ σημασίες τῶν ὅρων ἀλλάζουν κατὰ τὴν πορεία τῶν αἰώνων (μεταπίπτουν) καὶ οἱ ἴδιοι ὅροι παραμένουν ἀλλὰ δηλοῦν διάφορον εἶδος ἐνδύματος (ἢ καὶ χάνονται οἱ ὅροι).

Σελὶς 31 στ. 42 ἀντὶ καλλύτερες νὰ τεθῆ καλύτερες

» 36 » 35 ἀντὶ Lidell Scotte νὰ τεθῆ Liddell-Scotte

» 40 καὶ ὅπου ἀλλοῦ ἀντὶ Ψειλορίτης νὰ τεθῆ Ψηλορείτης

» 60 στ. 30 ἀντὶ Ferraiolo νὰ τεθῆ Ferraiuolo

» 82 » 31 ἀντὶ ἡμιμαθὴς [1] » » ἡμιμαθὴς [3]

» 89 » 6 Νὰ διαβαστῆ : ἡ ζούπα τοῦ Κωνσταντίνου

» 90 » 7 » » ἡ ζούπα τοῦ Δημ. Βεργίλη

ΕΡΓΑ ΤΗΣ ΣΥΓΓΡΑΦΕΩΣ

ΣΥΜΒΟΛΗ ΣΤΑ ΛΑΟΓΡΑΦΙΚΑ ΤΗΣ ΚΡΗΤΗΣ 1949

ΤΟ ΚΡΗΤΙΚΟ ΠΑΡΑΜΥΘΙ (Μελέτη καὶ συλλογὴ) 1952
(Ἔπαινος Ἀκαδημείας Ἀθηνῶν)

Η ΟΣΙΑ ΦΙΛΟΘΕΗ, 1952

ΥΠΟ ΕΚΤΥΠΩΣΙΝ

Η ΓΥΝΑΙΚΕΙΑ ΣΤΟΛΗ ΤΗΣ ΚΡΗΤΗΣ (ἀπὸ Νικηφόρου Φωκᾶ ἕως σήμερον).

Η ΥΦΑΝΤΙΚΗ ΚΑΙ ΒΑΦΙΚΗ ΤΗΣ ΚΡΗΤΗΣ

Η ΛΑΪΚΗ ΙΑΤΡΙΚΗ ΤΗΣ ΚΡΗΤΗΣ

Ἀπαγορεύεται ἡ ἀνατύπωσις ἢ καθ' οἱονδήποτε τρόπον χρησιμοποίησις κειμένου καὶ εἰκόνων ἄνευ τῆς ἀδείας τῆς συγγραφέως

COPYRIGHT 1960

ΔΗΜΟΤΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΧΑΝΙΩΝ

ΤΟ ΒΙΒΛΙΟ ΤΟΥΤΟ ΕΞΕΤΥΠΩΘΗ ΕΙΣ
ΤΟ ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟΝ ΔΗΜ. και ΙΩ.
ΦΡΑΓΚΑΚΙ Ο.Ε., ΟΔΟΣ ΠΑΥΛΟΥ ΚΑΛ-
ΛΙΓΑ 28, ΦΙΛΟΘΕΗ, ΤΗΛΕΦ. 682.780

ΔΗΜΟΤΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΧΑΝΙΩΝ

Εἰκ. 23.—Βενετὸς εὐγενὴς φέρων κλειστὴ ζούπα καὶ γούνινη βέστα (ἐκ προσωπογραφίας ἐν Leandro Ozzola). (Βλέπε σελ. 58 καὶ 71).

Εἰκ. 24.—Ὁ δοὺξ τοῦ Atri φέρων larghi calzoni—βράκες ὁλοκοφτές. (Ἔργον τοῦ Τισιανοῦ ἐκ Astra Arengarium).
(Βλέπε σελ. 59).

ΔΗΜΟΤΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

Εἰκ 25.—Πορτραῖτο νεαροῦ μὲ ὁλοκοφτὴ βράκα. Ἔργον τοῦ Veronese. (Ἐκ Astra Arengarium). (Βλέπε σελ. 59).

Εἰκ. 26.—Κομψευόμενος μὲ μαντέλλο, larghi calzoni καὶ capello da caponi. (Ἐκ Cesare Vecellio ἀρ. 159). Προσέξατε τὸν αἰδοιοθύλακον. (Βλέπε σελ. 61 καὶ 66).

Εἰκ. 27.—Ὁ Χριστόφορος Κολόμβος. Προσέξατε τὸ καπέλλο Γενοβέζε (κατὰ τὴ μόδα τῆς Γένοβας). (Βλέπε σελ. 61).

Εἰκ. 28.—Κρῆτες τῆς Βενετοκρατίας. Προσέξατε τὴν ποικιλίαν τῶν καλυμμάτων τῆς κεφαλῆς. Προσέξατε τὰ ἐνδύματα. Ὁ ἐξ ἀριστερῶν πρῶτος φορεῖ φεραρόλι ὁ μεσαῖος καὶ οἱ ἐκ δεξιῶν φοροῦν βέστες μὲ γούνα. Τὸ καπέλλο τοῦ μεσαίου θυμίζει τὸ καπέλλο βυζαντινοῦ ἐκ μικρογραφίας ἐν εἰκ. 35. (Βλέπε σελ. 61). (Ἡ φωτογραφία ἐκ τῆς Κοσμογεννήσεως τοῦ Χούμνου ἔκδοσις F. Marshall).

Εἰκ. 29. — Νέος τῆς Compania de la Calza ἔργον τοῦ Carpaccio. (Βλέπε σελ. 63).

Εἰκ. 30.—Μέλος τῆς Compania de la Calza φέρον διπλὸ μαντέλλο Προσέξατε τὴν ταινίαν ἐπὶ τῆς κάλτσας. (Βλέπε σελ. 63).

ΔΗΜΟΤΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

Εἰκ. 31.—Σκῦθαι φέροντες ἀναξυρίδας. (Ἐξ ἀγγείου Ἑλληνικοῦ, εὑρεθέντος εἰς τάφον Σκύθου πρίγκηπος ἐν Κριμαίᾳ. Ἀνήκει εἰς Μουσεῖον τῆς Ρωσίας).
(Βλέπε σελ. 66).

Εἰκ. 32.—Ἀρχαία Ἑλληνὶς ἀκροβάτις φέρουσα ἀναξυρίδα. (ἐξ ἀγγειογραφίας). Βλέπε σελ. 66.

Εἰκ. 33.— Μωσαϊκὰ τῆς Ἐλούντας (Βλέπε σελ. 70).

Εἰκ. 34. — Σκίτσο ποὺ ἀποδίδει τὴν μακρυὰ κλειστὴ ζούπα τοῦ πατρὸς Σαλαμοῦ. Ἐκ G. Gerola «Monumenti Veneti nell Isola di Creta» πίναξ 17. Προσέξατε τὸ βρακίον. (Βλέπε σελ. 71-72).

Εἰκ. 35.— Σκίτσο ποὺ ἀποδίδει τὸν ἰατρὸν Ὀρειβάσιον σφιγμομετρῶντα τὸν Ἰουλιανὸν (ἐκ μικρογρ. ΙΔ' αἰ. ἐν Λευκώματι Σπύρου Λάμπρου. (Βλέπε σελ. 71).

ΔΗΜΟΤΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΧΑΝΙΩΝ

Εἰκ. 36.— Σκίτσο πού ἀποδίδει τὸν υἱὸν Σαλαμὸν μὲ τὴν κοντὴ ζούπα, τὴ στόλα. τοὺς δόμους καὶ κοντὰ στενὰ πανταλόνια. (Ἐκ Gerola πίναξ 17). Βλέπε σελ. 72.

Εἰκ. 37.—Ἀσπὶς ἐξ Ἰδαίου Ἄντρου. (Προσέξατε τὴν μορφὴ μὲ τὸ κοντὸ πανταλόνι). (Βλέπε σελ. 73).

Εἰκ. 38.— Ἱππότης τῆς Μάλτας μὲ τὴν ἀρχικὴ φορεσιά. (Βλέπε σελὶς 72).

Εἰκ. 39.—Ἱππόται τῆς Μάλτας μὲ τὴν στολὴν τοῦ 16ου αἰῶνος. Ὁ ἐξ ἀριστερῶν φέρει βράκα ὁλοκοφτή. Ὁ ἐκ δεξιῶν εἶναι ἱερωμένος. (Βλέπε σελ. 72).

Εἰκ. 40.— Ὁ Ἱππότης τῆς Μάλτας Βικέντιος Ἀναστάζη.
Ἔργον τοῦ Γκρέκο (σελὶς 73).

Εἰκ. 41. — Ὁ Ἅγιος Μαρτῖνος τοῦ Γκρέκο, φέρων στολὴν Ἱππότου μὲ πανοπλίαν. Προσέξατε τὴν μόλις διακρινομένην ὁλοκοφτὴν βράκα του. Ἐκ Fontana Pocket Library of Great Art. (Βλέπε σελ. 73 ὑποσ. 2).

Εἰκ. 42. — Ἱππότης μὲ πανοπλία. Προσέξατε τὴν ὁλοκοφτὴ βράκα καὶ τὸν αἰδοιοθύλακον. Συγκρίνατε τὴν ὁλοκοφτὴ βράκα του μὲ τὴ βράκα τοῦ Ἁγ. Μαρτίνου τοῦ Greco.

ΔΗΜΟΤΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

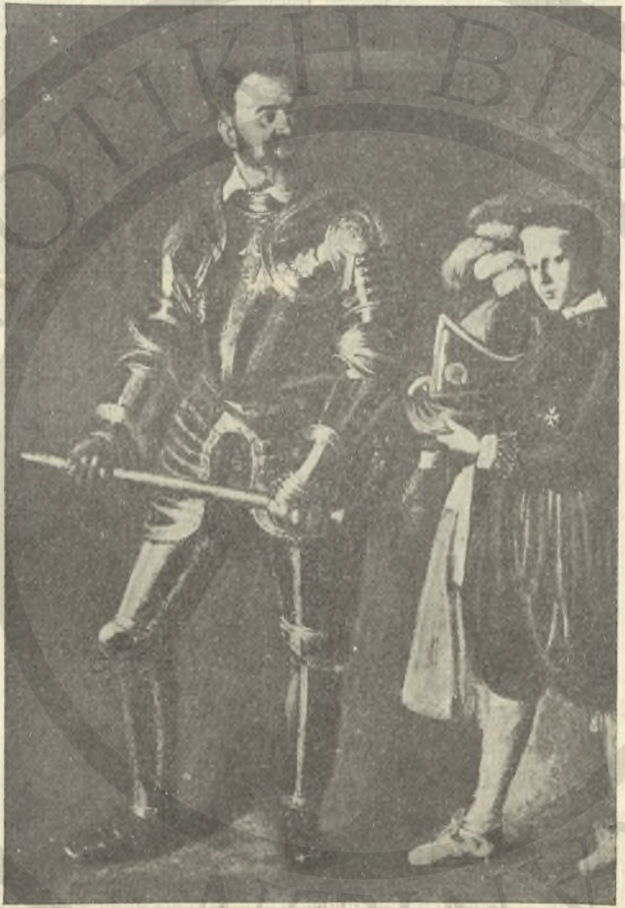

Εἰκ. 43.— Ὁ ἱππότης Alof di Vignacourt ἔργον τοῦ Καραβάτζιο (1607). Προσέξατε τὴ βράκα τοῦ παιδόπουλου. (Βλέπε σελὶς 73).

ΔΗΜΟΤΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΧΑΝΙΩΝ

Εἰκ. 45.—Ἀπόσπασμα ἐκ τοῦ πίνακος τοῦ Βερονέζε «Οἰκογένεια Κουτσίνα». Προσέξατε τὴν ὁλοκοφτὴ βρακούλα τοῦ μικρούλη. Συγκρίνατε μὲ τὸ σαλβαράκι τοῦ μικρούλη τοῦ Δαμασκηνοῦ. (Βλέπε σελ. 74). →

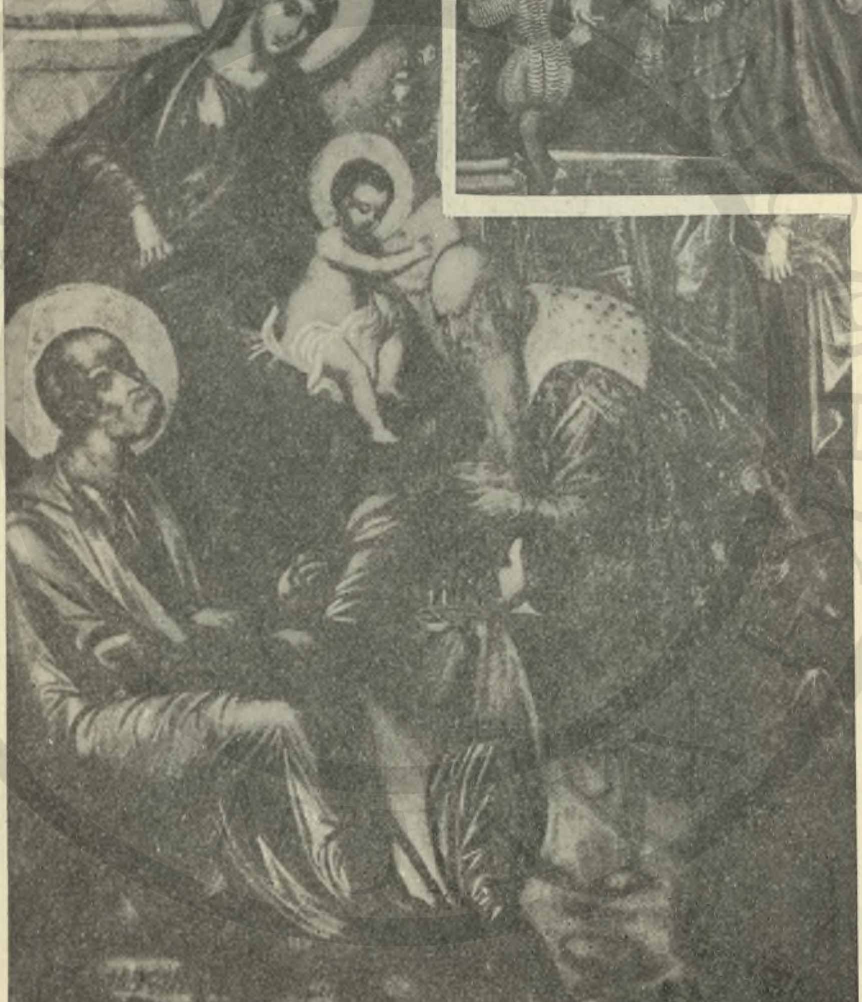

Εἰκ. 44.—Ἀπόσπασμα ἐκ τοῦ πίνακος τοῦ Δαμασκηνοῦ «Ἡ προσκύνησις τῶν Μάγων» Προσέξατε τὸ σαλβαράκι τοῦ μικροῦ. (Βλέπε σελ. 74).

Εἰκ. 103.—Γονδολιέρηδες τοῦ 18ου αἰ. μὲ οἰκοστολήν. Ἐκ τοῦ Molmenti «La Storia di Venezia» 1927. (Βλέπε σελ. 134)

Εἰκ. 104.—Ζουάβος ἀξιωματικὸς (Ἰθαγενής). (Ἐκ τοῦ «Album Historique» τῶν Parmentier et Lavisse, ληφθεῖσα, κατὰ τοὺς ἐκδότας, ἐκ τοῦ φακέλλου τοῦ Musée de l' Armée. Βλ. σελ. 137 ὑποσ. 2).

Εἰκ. 105.—Ζουάβος ἀνήκων εἰς τὸ «Σῶμα τῶν Ζουάβων» ἐκ Seignobos «Hist. Contemporaine» σελ. 502, ληφθεῖσα κατὰ τὸν ἐκδότην ἐκ τοῦ Μουσείου τῶν Βερσαλλιῶν. (Βλέπε σελ. 137 ὑποσ. 2).

CES MONTAGNARDS ONT SIGNALE LA PRESENCE D' EUROPEENS ENTRE LES REBELLES

Εἰκ. 106.—**Ὀρεινοὶ Καβύλοι** σύμμαχοι τοῦ Γαλλικοῦ στρατοῦ κατὰ τὴν σημερινὴν ἐπανάστασιν. Ἐκ τοῦ περιοδικοῦ Paris-Match. (Βλέπε σελ. 137 ὑποσημ. 2α)

ΔΗΜΟΤΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

Εἰκ. 107. — Θρησκευτικὸς ἀρχηγὸς τῶν Καβύλων μὲ βράκα καὶ μπουρνούζι. Ἐπὶ τῆς βράκας φέρει δίκτυον. (Ἐκ τοῦ Mussée de Costumes). Βλέπε σελ. 52 καὶ 138.

Εἰκ. 108.—'Αλγερινὸς ἔμπορος. (Βράκα κόκκινη τσόχα· στὸν ὦμο σάλι). ('Εκ τοῦ Musée Cosmopolite καὶ Racinet. Βλέπε σελ. 138).

ΔΗΜΟΤΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΧΑΝΙΩΝ

Εἰκ. 109. — Παιδιὰ Ἀλγερινῶν μαθαίνουν γράμματα. Φοροῦν βρακοῦλες καὶ μπουρνούζια. (Ἐκ κολοβοῦ Γαλ. Περιοδικοῦ μὲ ὑπότιτλον «Algèrie et Colonies Françaises»).

Εἰκ. 110.—Βέρβεροι τοῦ Ἀλγερίου ταχυδακτυλουργοὶ μὲ τὶς βράκες τους. (Ὁ μεσαῖος εἶναι ὁ φαγᾶς τῶν σκορπιῶν). Ἐκ τοῦ Κολοβ. Γαλλικοῦ Περιοδικοῦ.

Εἰκ. 111. – Ὁ Φοῖνιξ τῶν Σφακίων.
Ἀπόσπασμα ἐκ τοῦ χάρτου τοῦ Fr. de Wit. «Insula Candia Ejusque Fortificatio» (ἀχρονολόγητος). Ὁ Γεωγράφος Φρ. ντὲ Βὶτ ἔζησε στὰς ἀρχὰς τοῦ 17ου αἰῶνος. (Ἡ φωτογραφία ἐλήφθη ἐκ τοῦ περιοδικοῦ In Greece. Βλ. σελ. 141).

Εἰκ. 112.—'Απόσπασμα ἐκ τοῦ χάρτου Φρ. ντὲ Βίτ. Προσέξατε τὸν βρακοφόρον ναυτικόν. (Βλέπε σελ. 141).

ΔΗΜΟΤΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

Εἰκ. 113.—Τοῦρκος πειρατὴς τοῦ 16ου αἰῶνος. ('Εκ τοῦ Vecellio, ἔτους 1590. Βλέπε σελ. 143).

Εἰκ. 114.—Ὁ Ἡγούμενος τῆς Ἱ. Μονῆς «Παναγία ἡ Κερὰ» φέρων τὴν βράκα καὶ κουκούλι. Φωτογραφία ἔτους 1948.
(Βλέπε σελ. 76 καὶ σελ. 144).

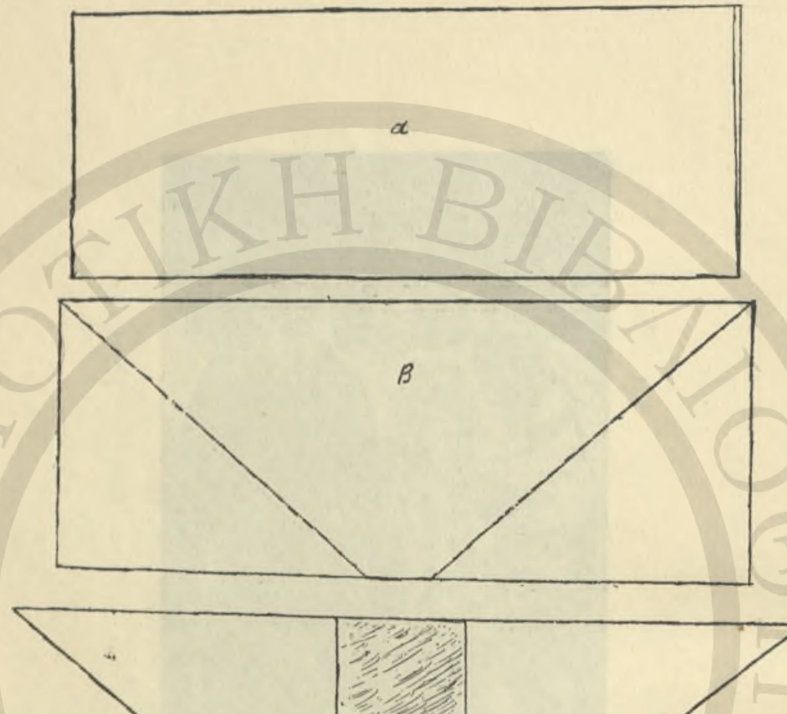

Εἰκ. 116.—Τρόπος σχηματισμοῦ τοῦ καφτανίου (χιτῶνος τοῦ Ἰησοῦ)

α) Τὸ ὕφασμα. β) Τρόπος σχηματισμοῦ τῶν ντεγριμιῶν. γ) Ἐμπροσθία ὄψις. δ) Ὀπισθία ὄψις. (Βλέπε σελ. 121 ὑποσημ. 4).

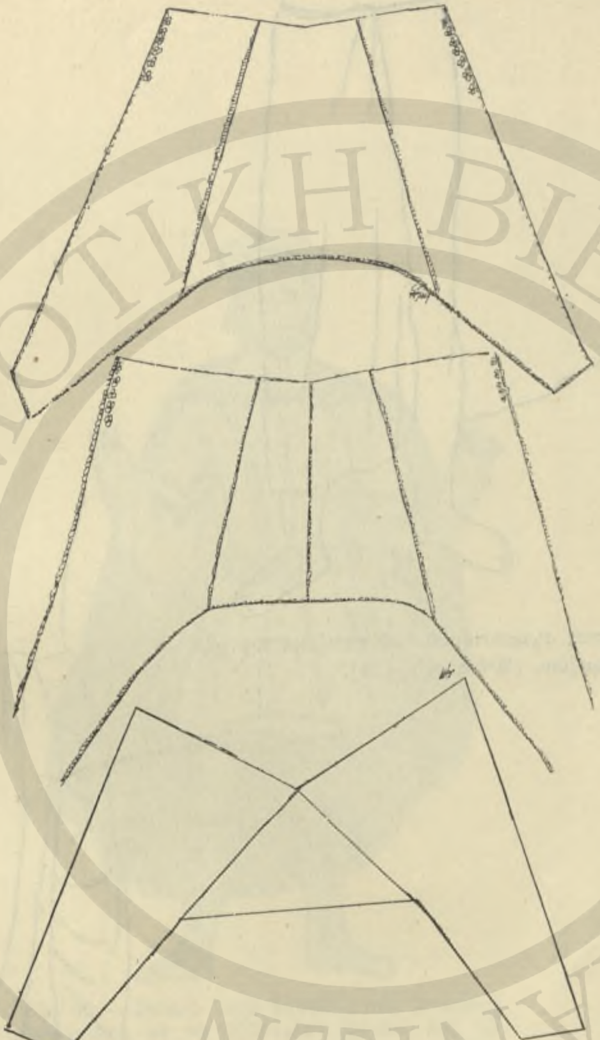

Εἰκ. 117. — Τρόπος κοπῆς καὶ συρράψεως τοῦ σαλβὰρ καὶ τοῦ ντόν.

Ἄνω: Τσουχᾶ σαλβὰρ ἐμπροσθία ὄψις. Εἰς τὸ μέσον: Τσουχᾶ σαλβὰρ ὀπισθία ὄψις. Κάτω: Ντόν.
(Βλέπε σελ. 125)

ΔΗΜΟΤΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΧΑΝΙΩΝ

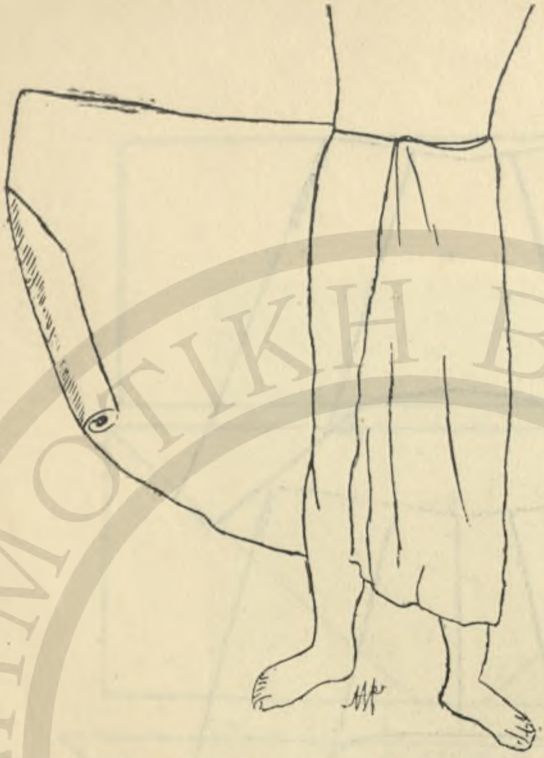

Εἰκ. 118. — Τρόπος σχηματισμοῦ τοῦ περιζώματος τῶν Σιαμέζων. (Βλέπε σελ. 136).

Εἰκ. 119.—Ὀπισθία ὄψις τοῦ περιζώματος τῶν Σιαμέζων. (Βλέπε σελ. 136)

ΔΗΜΟΤΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΚΟΖΑΝΗΣ

Εἰκ. 46. — Σκίτσο ποῦ ἀποδίδει τὸν Σταμάτη Φλωριώτη μὲ τὸ ἐξελιγμένο ζιπόνι καὶ τὸ ταμπάρο. (Ἐκ Gerola πίναξ 10 βλέπε σελ. 74).

ΔΗΜΟΤΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΧΑΝΙΩΝ

Εἰκ. 47. — Σκίτσο ποὺ ἀποδίδει νεανίαν Βυζαντινὸν (χωρικὸν) ἐκ Μωσαϊκοῦ ἐν ἐν Ἰταλίᾳ. Φέρει κοντὸν καμίσιον (χιτῶνα) καὶ τουβία. (Βλέπε σελ. 74).

Εἰκ. 48.— Σκίτσο ποὺ ἀποδίδει Κρῆτα φέροντα χιτῶνα (ζιπόνι) ἐκ Gerola πίναξ 15 μορφὴ Νο 1 (ἀχρονολόγητος πίναξ). (Βλέπε σελ. 74).

ΔΗΜΟΤΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΧΑΝΙΩΝ

Εἰκ. 49.—Γηραιοὶ χωρικοὶ ἐκ Μεγάρων. Ἡ φορεσιά τους θυμίζει τὸ Βυζαντινὸν Καμίσιον. (Ἐκ τοῦ περιοδικοῦ In Greece. Βλέπε σελ. 74—75).

ΔΗΜΟΤΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΚΟΖΑΝΗΣ

Εἰκ. 50. — Σκίτσο ποὺ ἀποδίδει τὸν Μιχαὴλ Μοχιώτην. Φέρει ἁπλὸ ζιπόνι καὶ τόξο. ('Εκ Gerola πίναξ 16. Βλέπε σελ. 75).

Εἰκ. 52.— Σκίτσο ποὺ ἀποδίδει τὸν Νικ. Μοχιώτην φέροντα σκούφιαν σωληνωτὴ (κοπρικάπο λιριπίπ). 'Εκ Gerola πιν. 16. (Βλέπε σελ. 75).

Εἰκ. 51.—Σκίτσο ποὺ ἀποδίδει τὸν 'Ιωάν. Μοχιώτην φέροντα ταμπάρο ('Εκ Gerola πίναξ 16) (βλέπε σελ. 75).

Εἰκ. 53—Διαγραμματικὴ παράστασις τῆς ἀρχῆς καὶ ἐξελίξεως τῆς κουκούλας εἰς φατζόλι—τουρμπάν. (Βλέπε σελ. 75).

Εἰκ. 54.— Ναυτικὸς φέρων πλεκτὴν σωληνωτὴν σκούφια. Ἐκ τοῦ χάρτου de Wit (Βλέπε σελ. 76).

Εἰκ. 54α.— Ἀξιωματοῦχος τῆς ἀκολουθίας τοῦ Αὐτοκράτορος Νικηφόρου Βοτανειάτου (στέψις 1078). Ἡ εἰκὼν ἐκ Racinet «Le Costume Historique» planche 181. Ἐλήφθη ἐξ ἱστορημένου χειρογράφου ἔργων Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου ἐν Ἐθν. Βιβλ. Παρισίων, ἀρ. χειρογράφου 79 fonds Coislin. Προσέξατε τὴ σκούφια του. (Βλέπε σελ. 75)

ΔΗΜΟΤΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΧΑΝΙΩΝ

ΔΗΜΟΤΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΧΑΝΙΩΝ

Εἰκ. 55.— Γελωτοποιὸς τῆς Γαλλικῆς Αὐλῆς φέρων τὴν σωληνωτὴ σκούφια. (Βλέπε σελὶς 76).

Εἰκ. 56. — Σκίτσο ἐκ νωπογραφίας ἐν τῷ Ναϊδρίῳ Ἁγ. Παρασκευῆς τῆς Μονῆς Ἀσωμάτων Ἀμαρίου (Τάφος Γ. Χορτάτζη) παριστάνον Κρῆτα (Νο 3) φέροντα κουκούλαν (capuchon). (Ἐκ τῆς Ε.Ε.Κ.Σ. τ. Δ' σελ. 280. Βλέπε σελ. 76).

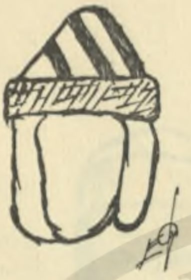

Εἰκ. 57. — Ἡ σκουφια τοῦ Μιχ. Βάφα (ἐκ Gerola πίν. 14 No 1) Ὁ Βάφας φορεῖ δύο σκουφιες ἐξ ὧν ἡ μία ἄσπρη (ὅπως ὁ Βενετὸς τῆς εἰκ. 59). Βλέπε σ. 76.

Εἰκ. 59 – Βενετὸς φέρων δύο σκούφιες.

Εἰκ. 58.—Εἰκὼν ὑποδεικνύουσα τὸν τρόπον περιτυλίξεως τῆς σκούφιας Βάφα.

Εἰκ. 60. — Γουνέλλα εὐπόρου χωρικοῦ. Νωπογραφία τοῦ 1528 ἐν Ozzola «Il vestiario Italiano κλπ». Ὁ Ozzola σημειώνει : gonella foderata di pellicia = Γουνέλλα φοδραρισμένη μὲ ἔντριχο δέρμα. Τέτοια κατὰ πᾶσαν πιθανότητα ἦτο καὶ ἡ γουνέλλα ἑνὸς εὐπόρου χωρικοῦ τῆς Κρήτης. (Βλέπε σελ. 79).

Εἰκ. 61.—Σκίτσο ποὺ ἀποδίδει τὸ ἔνδυμα τοῦ πατρὸς τοῦ Ἐρωτοκρίτου καὶ ἄλλων Αὐλικῶν ἐκ φωτογραφίας (πίναξ ΝΑ' εἰκ. 3) ἐν «Κρητικὰ Χρονικά» τ. III, 1952. (Βλέπε σελ. 84).

Εἰκ. 63.—Ὑπηρέτης ἐκ φωτογραφίας πίναξ ΚΖ' εἰκ. 1 ἐν «Κρητικὰ Χρονικὰ» τ. III, 1952. (Βλέπε σελ. 85).

Εἰκ. 62.—Ὁ Ἐρωτόκριτος φέρων τὸ Κουρτσουβάδι (ἐκ φωτογραφίας πίναξ ΚΔ' εἰκ. 4 ἐν «Κρητικὰ Χρονικὰ» τ. III, 1952. Βλέπε σελ. 85).

Εἰκ. 64.—Ὁ Ἰωάννης Παλαιολόγος· ἀπόσπασμα ἀπὸ νωπογραφίαν τοῦ Μπενότσο Γκοτσόλι ἐν Pal. Medici-Riccardi-Φλωρεντία, φέρων τὸ σκαραμάγγιον. (Βλέπε σελ. 86).

Εἰκ. 65.—Ὁ Λωρέντζο Μέδικος φέρων τὸ σκαράνικον. Προσέξατε τὸ πλάτος τῶν μανικιῶν. (Βλ. σ. 86).

Εἰκ. 66.—Τζυκανίζοντες. Προσέξατε τὸ σοράβαρον τοῦ ἐξ ἀριστερῶν νέου. (Ἐκ Φαίδ. Κουκουλὲ «ὁ Ἄρχων Καλόθετος» σελ. 80. Βλέπε σελ. 87).

Εἰκ. 67.—Σκίτσο ἀποδίδον τὸ ἔνδυμα βυζαντινοῦ ἁλιέως (ἐκ Χειρογράφου ἐν Λεξ. Ἐλευθερουδάκη τ. 4 σελ. 592. Βλέπε σελ. 87).

Εἰκ. 68.—Τεμάχιον βυζαντινοῦ κιβωτίου ἐξ ἐλεφαντοστοῦ, τοῦ 10ου αἰῶνος (ἐκ G. Schlumberger «un Empereur» σελ 175). Προσέξατε τὸ κουρτζουβράκι. (Βλέπε σελ. 87).

Εἰκ. 69.—Σκίτσο ἀποδίδον τὸ πολυτελὲς κουρτζουβράκι τῶν Βυζαντινῶν. (Ἐκ Σπ. Λάμπρου «Λεύκωμα Βυζαντινῶν Αὐτοκρατόρων». Βλ. σ. 87).

Εἰκ. 70.—Ἀπόσπασμα ἐκ τῆς ἐν τῇ Μονῇ Ἰβήρων εἰκόνος «Κοίμησις Ἐφραὶμ τοῦ Σύρου» (16ος αἰ.). Ἐκ τοῦ περιοδικοῦ «Ἐκλογή» Νο 12, 1948. Προσέξατε τὸ βρακίον τοῦ νέου Καλογήρου. (Βλέπε σελ. 87).

Εἰκ. 71. — Σκίτσο ποὺ ἀποδίδει τὴ ζούπα τοῦ Κωνσταντίνου. . . (ἐκ Gerola πίναξ 12 μορφὴ Νο 1). Προσέξατε τὴ σκούφια καὶ τὰ ἀνηρτημένα ἀπὸ τὴ ζώνη ἀντικείμενα. (Βλέπε σελ. 89).

Εἰκ. 72.—Σκίτσο ποὺ ἀποδίδει τὴν ζούπα τοῦ Δημ. Βεργίλη. Προσέξατε τὸ φασκώλιον. (Ἐκ Gerola πίναξ 12 μορφὴ Νο 2. Βλ. σ. 89).

Εἰκ. 73. — Σκίτσα ποὺ ἀποδίδουν ζοῦπες ἐκ Μωσαϊκῶν τοῦ 13ου αἰῶνος. (Θόλος Ἁγ. Μάρκου Βενετίας) ἐκ «Byzantine Mosaic decoration» τοῦ Otto Demus. (Βλέπε σελ. 89).

Εἰκ. 74 καὶ 74α.—Σκίτσα ποὺ ἀποδίδουν τὸ ἔνδυμα τῶν Κρητῶν τοῦ α΄ τεταρτου τοῦ 14ου αἰ. πιθανῶς τὸ «αὐτούπιν». Προσέξατε τὰ βρακία. ('Εκ Gerola πίναξ 10. Βλέπε σελ. 92)

ΔΗΜΟΤΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΧΑΝΙΩΝ

Εἰκ. 75.—Σκίτσο ποὺ ἀποδίδει τὸ στιχάριον τοῦ Ἰωβὴλ Χωνιάτη. (Gerola πίναξ 16 μορφὴ Νο 1). (Βλ. σελ. 93).

Εἰκ. 76.—Ὑποδήματα Κρητῶν. Προσέξατε τὴν Κρητικὴν ἀρβύλην (ἐκ νωπογραφίας Gerola. Βλ. σελ. 94).

ΔΗΜΟΤΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Εἰκ. 77.—Παράστασις ἐκ τῆς γραπτῆς σαρκοφάγου τῆς Ἁγ. Τριάδος. Προσέξατε τὴν ἱέρειαν καὶ τοὺς ἱερεῖς φέροντας τὴν ἱερατικὴν φοῦσταν ἐκ δέρματος ζώου. (Βλ. σ. 100).

Εἰκ. 78.—Ὁ Σφακιανὸς ὅπως τὸν ἐφαντάσθη ὁ Δάππερ.
(Βλέπε σελ. 114).

ΔΗΜΟΤΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΧΑΝΙΩΝ

Εἰκ. 79.—Ὁ Σφακιανὸς ὅπως τὸν ἐφαντάσθη ὁ Pashley.

Εἰκ 80. — Ὁ Σφακιανὸς κατὰ φαντασίαν Εὐαγγ. Φραγκάκι. Προσέξατε τὴν τοποθέτησιν τῆς φαρέτρας. Μόνοι οἱ Σφακιανοὶ τὴν ἔφερον ἐπ' ὤμου. Σχετικὴ εἰκὼν τῆς Ἀρτέμιδος μὲ τὴν φαρέτραν **ἐπ' ὤμου** ἐξ ἀγάλματος ἐν Λούβρῳ, ἐν «Ἑλλην. Μυθολογία» Ἰ. Ρισπὲν (ἐπιμελείᾳ Μαρινάτου) τόμ. Α' σελ. 217.

Εἰκ. 81.— Πέρσης εὐγενὴς ἐκ μικρογραφίας χειρογράφου. Φέρει στενὸ καβάδι, ἀνοικτὸ ζουμπούν. (Ἔνδυμα σπιτιοῦ).

ΔΗΜΟΤΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΧΑΝΙΩΝ

Εἰκ. 82.—Πέρσαι. Ὁ ἐξ ἀριστερῶν φέρει μανδύαν μὲ ἐπένδυση γούνας. Προσέξατε τὸ σαλβάρι τοῦ ἐκ δεξιῶν. (Σκίτσα ἐκ Ferrario, Βλ. σ. 120).

Εἰκ. 83.— Πέρσης στρατιώτης. Ἐκ τοῦ ζωγραφικοῦ λευκώματος τῆς Γενναδείου Βιβλιοθ. ἔτους 1573 Νο 86.

ΔΗΜΟΤΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΧΑΝΙΩΝ

Εἰκ. 84.—Ἀφγάνες (ἐκ τοῦ Ferrario). Ὁ ἐξ ἀριστερῶν φέρει ζουμποὺν καὶ στενὸ σαξίρ (ἀναξυρίδα).

Εἰκ. 85.— Ἀσιάτης χωρικὸς (1573). (Ἐκ τοῦ Λευκώματος Γενναδείου, ἔτους 1573 Νο 56)

ΔΗΜΟΤΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΧΑΝΙΩΝ

Εἰκ. 86.—Σύγχρονοι λαϊκοὶ τεχνίτες τοῦ Ἰρὰκ (ἐκ κὰρτ ποστὰλ ἀποσταλέντος μοι ἐκ Βαγδάτης). Φέρουν τὰ ροῦχα τῆς δουλειᾶς. Ὁ γέρων φέρει τὸ ζουμποὺν (χιτῶνα) καὶ ἐπὶ τῆς κεφαλῆς **ἐγκέλ.** Ὁ μεσαῖος φέρει ἐπὶ τῆς κεφαλῆς **τερλίκ.** (Βλ. σελ. 139).

Εἰκ. 87. — Τὸ Σαλβάρι τῶν Ἀνατολικῶν λαῶν. (Βλέπε σελ. 122).

ΔΗΜΟΤΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΧΑΝΙΩΝ

Εἰκ. 88.—Ζωηρὸς κομψευόμενος Τοῦρκος χωρικός. (Ἐκ τοῦ Nicolo di Nicolai «Navigation e viaggi fatti nella Turchia» ἔτους 1580).

ΔΗΜΟΤΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΧΑΝΙΩΝ

Εἰκ. 89.—Τοξότης τῆς φρουρᾶς τοῦ Σουλτάνου (ἐκ τοῦ Nic. di Nicolai, 1580).

Εἰκ. 90.—Γεννίτσαροι ἐκ Nic. di Nicolai ἔτους 1580. Ὁ ὑπ' ἀριθ. 3 εἶναι «Ἀγᾶς» τῶν Γενιτσάρων. Τέτοιο ἦταν τὸ μακρὺ Τουρκικὸ ἔνδυμα ἐπισήμων καὶ πλουσίων.

Εἰκ. 93. — Πλανόδιος πωλητὴς καφέ. Τοῦρκος τῆς Κων/πόλεως, φέρων ποτοὺρ (βράκα μὲ γκέτες). Χρονολογία περίπου α' τέταρτον 18ου αἰῶνος. (Βλ. σ. 125).

Εἰκ. 91.— Τοξότης τοῦ τουρκικοῦ ναυτικοῦ ἐκ Vecellio, ἔτους 1590.

Εἰκ. 92.—Τοῦρκος χωρικὸς τῆς Ἀγκύρας φέρων τὸ κεπενὲκ (ἐκ τοῦ M. A. Racinet «Le costume Historique»). (Βλέπε σελ. 123).

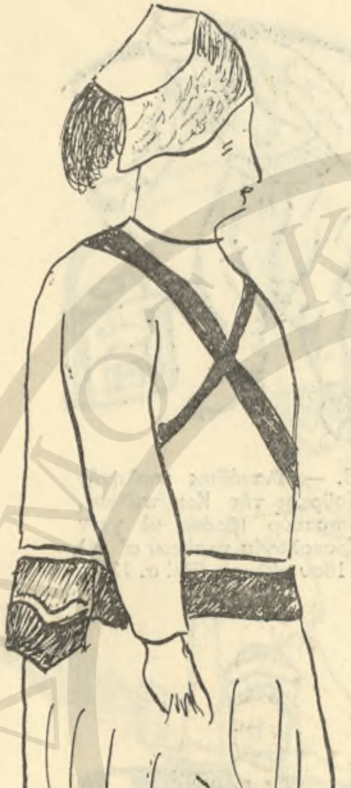

Εἰκ. 94. — Τοῦρκος στρατιώτης τῆς «νέας καταστάσεως» φέρων ποτούρ. Ἐκ τοῦ Dalvimart «Costumes of Turkey» ἔτους 1804 No 59. (Βλέπε σελ. 125).

Εἰκ. 95.— Ἕλλην ναυτικὸς εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τοῦ Τουρκικοῦ ναυτικοῦ. Ἐκ τοῦ Dalvimart No 54. (Βλέπε σελ. 125).

Εἰκ. 96.—Σκηνὴ ἀπὸ τὴν ζωὴ τῶν Σαρακηνῶν· χρονολογία πιθανὴ ἀρχαὶ τοῦ 10ου αἰ. (ἐξ ἀραβικοῦ χειρογράφου ἀνήκοντος εἰς τὸν Schefer κάτοχον Ἀραβικῶν χειρογράφων). Παρελήφθη ἐκ G. Schlumberger «Un Empereur» σελ. 249. Παρατηρήσατε τοὺς χιτῶνας καὶ τὰ τουρμπάν. Οὐδεὶς φέρει βράκαν. (Βλέπε σελ. 130).

Εἰκ. 97.— Ἄραβας (ἐκ τοῦ Λευκώματος Γενναδείου).

Εἰκ. 98.—Ἄραβας ἐξασκούμενος εἰς τὴν τοξευτικὴν (Ἐκ τοῦ Λευκώματος Γενναδείου ὑπ' ἀριθ. 91).

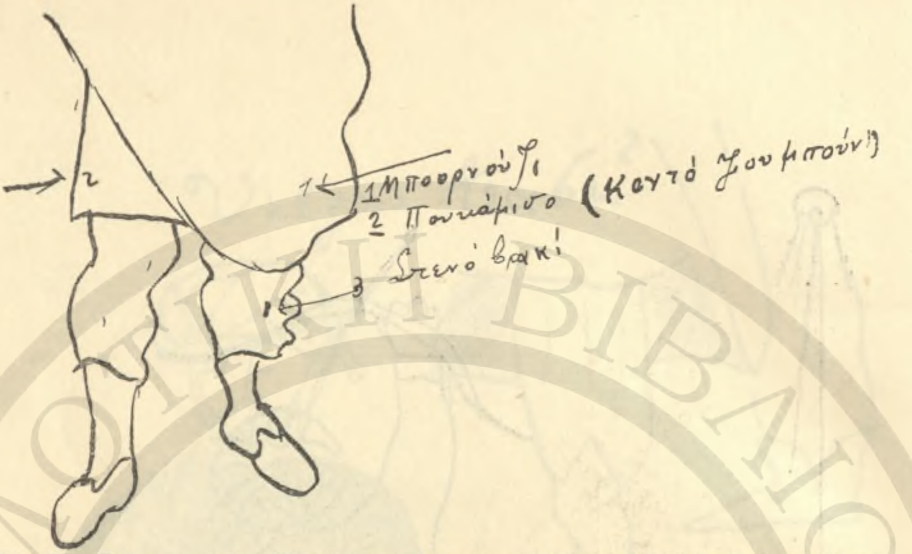

Εἰκ. 99.—Σκίτσο πού ἀποδίδει ἔνδυμα Μαυριτανοῦ. (Ἐκ τοῦ Pidon de Saint Olon). (Βλέπε σελ. 130).

Εἰκ. 100. — Μαῦρος σκλάβος γονδολιέρης (Ἐκ τοῦ Parmentier et Lavisse). (Βλέπε σελ. 132 ὑποσημ. 4).

ΔΗΜΟΤΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΧΑΝΙΩΝ

Εἰκ. 101.—Βενετὸς στρατιώτης τῶν Γαλερῶν.
(Ἐκ τοῦ Vecellio, ἔτους 1590). Βλέπε σελ. 132.

ΔΗΜΟΤΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΧΑΝΙΩΝ

Εἰκ. 102.—Μέγας καγκελλάριος μὲ τόγκαν.
(Ἔργον τοῦ Matteo Pagani 1550).
Ἐκ τοῦ Leandro Ozzola.
Προσέξατε τὶς παντοῦφλες

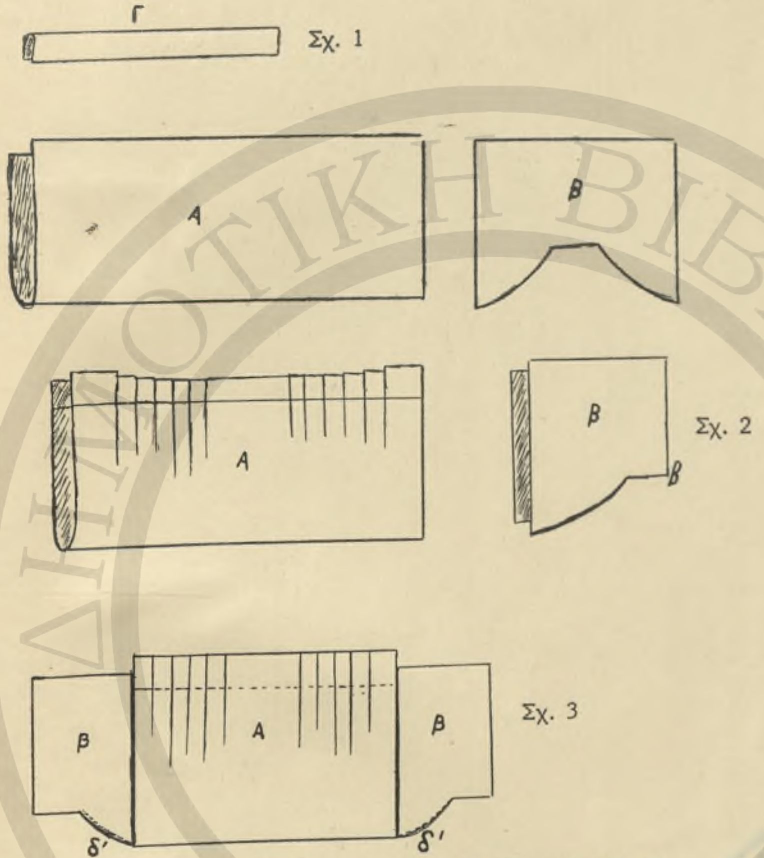

Εἰκ. 115.—Τρόπος κοπῆς καὶ συρράψεως τῆς Κρητικῆς βράκας.

Σχ. 1. Α=μέση τῆς βράκας
Β=κόκκαλος τῆς βράκας (ἰσχίον)
Γ=βρακοζώνα

Σχ. 2. Α=πιέτες καὶ γαζὶ ποὺ τὶς συγκρατεῖ
β=μπατζαρὰ

Σχ. 3. δ,δ'=ραφὴ

Οἱ δύο κάθετες γραμμὲς εἶναι ραφὲς γαρνιρισμένες μὲ γαϊτάνι

ΔΗΜΟΤΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΧΑΝΙΩΝ

ΔΗΜΟΤΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΧΑΝΙΩΝ
ΔΗΜΟΤΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΧΑΝΙΩΝ - ΚΥΔΩΝ - ΕΤΟΣ ΙΔΡΥΣΕΩΣ 1908
22-8 9-9
9/1
27-5
13/6
4/7
3-8
30-8
26-9
5-11
3-1
29-12
27/1
4-3
11/2
4/3
24-11
16-2
22/11
11-4
2-1
0-3
20/6

ΔΗΜΟΤΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΧΑΝΙΩΝ

ΒΙΒΛΙΟΔΕΤΗΘΗΚΕ ΣΤΟ ΧΕΡΙ
ΤΗΛ. 96890 - ΧΑΝΙΑ
ΒΙΒΗ ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΟΥ